

VÄGVAL

SOM-undersökningen 1993
SOM-rapport nr 11

Sören Holmberg och
Lennart Weibull (red.)

ISRN GU-STJM-SOM—11—SE

INNEHÅLL

Förord

<i>Lennart Weibull och Sören Holmberg</i> Vägval	1
---	---

Inför val och folkomröstning

<i>Maria Elliot</i> Tilltro på tillväxt?	9
---	---

<i>Sören Holmberg</i> Partierna tycker vi bäst om i valtider	19
---	----

<i>Gunnar Falkemark och Mikael Gilljam</i> Opinionen i Öresundsbrofrågan	27
---	----

<i>Rutger Lindahl</i> Inför avgörandet – åsikter om EU	39
---	----

<i>Lennart Nilsson</i> Offentligt eller privat?	69
--	----

<i>Peter Esaiasson</i> Om behovet av kvinnliga politiska ledare	85
--	----

<i>Mikael Gilljam och Henrik Oscarsson</i> Svenska folkets näst bästa partier	97
--	----

<i>Jonas Hinnfors</i> Barnen före ideologin?	111
---	-----

<i>Sören Holmberg</i> Att ha eller inte ha kärnkraft	127
---	-----

Samhälle i förändring

<i>Maria Oskarson</i> Synen på jämställdhet	137
--	-----

<i>Marie Demker och Mikael Gilljam</i> Om rädslan för det främmande	151
<i>Martin Bennulf och Henrik Selin</i> Miljömedvetande – en fråga om generation?	161
<i>Per Hedberg</i> Kärnavfall – Nej tack!	171
<i>Gunilla Jarlbro</i> Uppfattningar om hälsorisker	185
<i>Cecilia Malmström</i> Rör inte min länsgräns!	197
<i>Karl Erik Rosengren och Lennart Weibull</i> Inre kartor, och yttre	211
<i>Ulf Bjereld</i> Kvinnliga duvor och manliga hökar?	223
 <i>Massmediernas roll</i>	
<i>Karin Björkqvist Hellingwerf</i> Vad händer med dagstidningsläsningen?	235
<i>Bo Reimer</i> Nya mönster? Ungdomars medievanor 1988-1993	253
<i>Lennart Weibull</i> Morgon-TV – ett hot mot morgontidningen?	263
<i>Charlotta Kratz</i> Mediemöblemang 1986 och 1993	279
<i>Lennart Weibull</i> Det politiska tidningsvalet 1993	289
 Dokumentation	
<i>Anna Rönström</i> Samhälle Opinion Massmedia 1993	305
Författarna	319
Bilagor: broschyr, formulär/kodbok	

FÖRORD

Föreliggande volym är den elfte publikationen från SOM-undersökningarna vid Göteborgs universitet och redovisar huvudresultaten från den nationella studien hösten 1993, den s k Riks-SOM. Fältarbetet startade i oktober och slutfördes i december månad. SOM'93 omfattar 2.800 urvalspersoner, mantalsskrivna i Sverige, inom åldersintervallet 15-80 år.

SOM-undersökningarna genomförs gemensamt av Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation samt Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Samordnare för SOM'93 har varit Anna Rönström. Fältarbetet har gjorts av Sifo-Ronneby med Lena Vogelius som ansvarig. Undertecknade har varit projektansvariga för SOM sedan starten 1986.

De artiklar som samlats i volymen representerar flertalet av de forskare som deltog med frågor i SOM-undersökningen 1993. Uppsatserna i föreliggande volym har grupperats under tre huvudrubriker. Under den första, *Inför val och folkomröstning*, har vi lagt de bidrag som har en anknytning till den politiska dagsdebatten. Under *Samhälle i förändring* finns mindre tidsbundna uppsatser om samhälls- och värdeförändringar. *Massmediernas roll* rymmer bidrag som belyser olika sidor av människors medievanor. Varje författare svarar själv för sitt bidrag. Undertecknade redaktörer har svarat för den allmänna upplägningen samt en inledande översiktsartikel på volymens huvudtema. För den tekniska redigeringen har Per Nilsson svarat.

I likhet med 1992, genomfördes år 1993 även en andra SOM-undersökning, den s k Väst-SOM, inriktad på Göteborg med kranskommuner. En volym som redovisar resultaten från denna kommer att utges i oktober 1994.

Fr o m 1 juli 1993 har de tre institutionerna gemensamt bildat *SOM-institutet*, som administrativt håller samman SOM-undersökningarna. Den som vill veta mera kan vända sig till institutets kansli, som finns vid Institutionen för journalistik och masskommunikation med Kerstin Gidsäter som ansvarig eller direkt till undertecknade.

Dataunderlaget från de tidigare SOM-undersökningarna finns tillgängligt via Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst (SSD) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM finns förtecknade på baksidan av föreliggande volym. De kan beställas från SOM-institutet på angiven adress.

Göteborg i maj 1994

Sören Holmberg
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

Lennart Weibull
Institutionen för journalistik
och masskommunikation
Göteborgs universitet

Vägval

LENNART WEIBULL OCH SÖREN HOLMBERG

Svenska folket står under de närmaste åren inför många val. De mest påtagliga är riksdagsvalet 1994 och folkomröstningen om EU. De båda valen kommer i en tid av stora förändringar. Opinionsmässigt har det skett stora svängningar under det senaste decenniet. Förändringarna i Östeuropa under 1980-talets andra del kom att på flera sätt påverka stämningssläget även i Sverige. Den djupa lågkonjunkturen under början av 1990-talet har ändrat de materiella förutsättningarna både nationellt och för de enskilda hushållen.

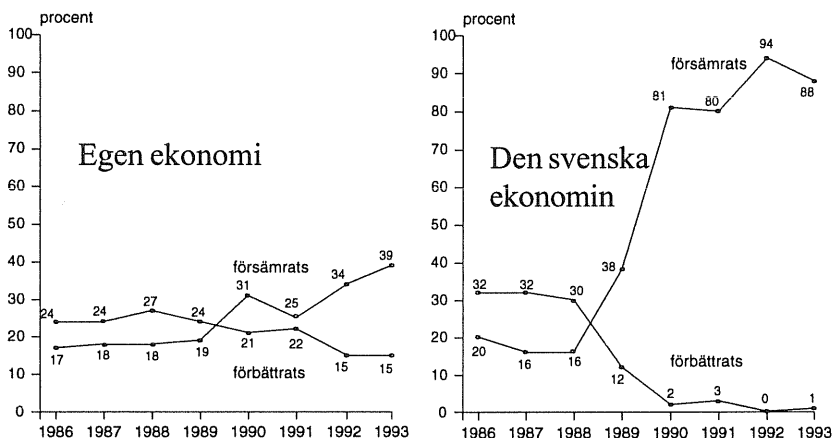
Mitten av 1990-talet representerar därför en ny situation. Enskilda medborgare och organiserade grupper står inför många vägval. Dessa vägval kan bara förstås mot bakgrund av de opinionssvängningar och trender som iakttagits under det senaste decenniet. Föreliggande volym redovisar ett antal uppsatser som på olika sätt belyser sådana trender. I följande introduktion presenteras några allmänna tendenser i SOM-undersökningarna 1986-1993.

Inte bara pessimism

År 1990 ökade svenskarnas krismedvetande dramatiskt. Från att under flera år ha uppfattat att den svenska ekonomin förbättrats svängde opinionen kraftigt. Försämringen av samhällsekonomin upplevdes starkt av alla. Det är också den bild som gällde hösten 1993, låt vara på en något lägre nivå än 1992 (figur 1).

Någon vändning i synen på hur den egna hushållsekonomin har utvecklats kan ännu inte skönjas. Den negativa trenden är hösten 1993 fortfarande på uppåtgående när det gäller andelen som upplever att det gångna året har medfört en försämring.

Figur 1 Allmänhetens bedömning av hur den svenska ekonomin respektive den egna ekonomiska situationen har utvecklats under det senaste året: andel som anser att ekonomin förbättrats respektive försämrats 1986- 1993 (procent)

Källa: SOM-undersökningarna 1986-1993

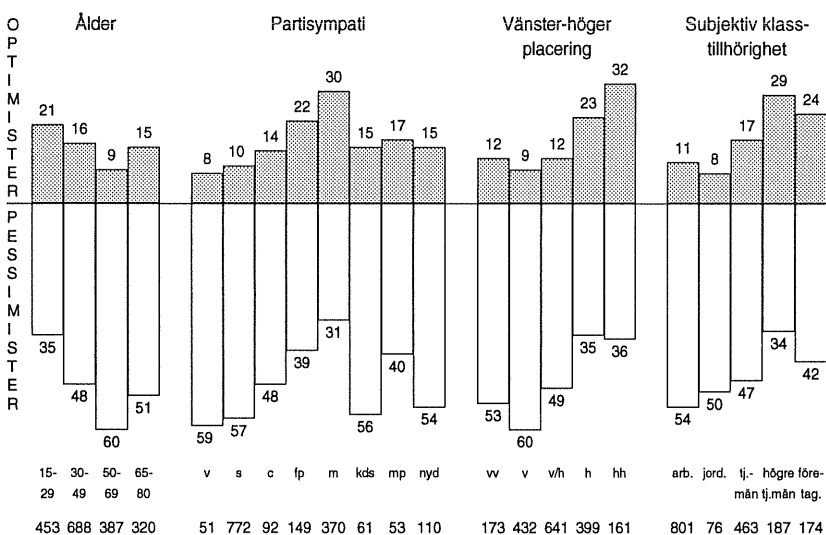
Bedömningarna varierar relativt mycket mellan olika grupper. Varannan arbetare upplever sig ha fått en försämrad hushållsekonomi under det gångna året, medan detta endast gäller var femte högre tjänsteman. Var fjärde SACO-ansluten tycker sig ha fått en förbättring mot endast var tionde LO-medlem. Av partisympatisörerna är det vänsterpartister och socialdemokrater som i störst utsträckning upplever sig ha fått en försämrad hushållsekonomi. Men det finns också en åldersfaktor: en fjärdedel av de yngre anger sig ha fått en förbättrad hushållsekonomi jämfört med mindre än en tiondel bland pensionärerna.

Även om de retrospektiva bedömningarna klart präglas av den ekonomiska krisen är åsikterna om framtiden något mindre mörka. Andelen som tror att den svenska ekonomin skall försämrats under det kommande året har gått ner från nästan 75 procent 1992 till knappt 50 procent 1993. Andelen som tror på en förbättring har stigit från 6 till 16 procent. När det gäller den egna ekonomin är tendensen densamma. Pessimisterna har minskat från drygt 45 procent till ca 25 procent

medan optimisterna ökat från 8 till 13 procent. Siffrorna visar inte på någon stark vändning. Men fortsatt ekonomisk nedgång uppfattas inte längre som något givet.

Figur 2 Människors bedömningar av den svenska ekonomins utveckling under det kommande året efter ålder, partisympati, självplacering på vänster-högerskalan och subjektiv klassstillhörighet: Andel som anger att den svenska ekonomin kommer att bli bättre respektive sämre under det kommande året.(procent)

Fråga: 'Hur tror Du den svenska ekonomin kommer att förändras under det närmaste året?'

Kommentar: Andelarna är beräknade på alla svars personer mellan 15 och 80 år. De procental som redovisas avser dem som markerat att samhälls ekonomin kommer att förbättras ('optimister') respektive försämrans ('pessimister'). De som angivit alternativet 'förbll samma som nu' särredovisas ej.

Källa: SOM-undersökningen 1993

Också i fråga om de ekonomiska framtidsbedömningarna skiljer sig olika grupper kraftigt åt. Nästan 60 procent av vänsterpartiets och socialdemokraternas sympatisörer tror på en fortsatt försämring; bland moderata sympatisörer gäller detta endast 30 procent. En lika stor andel moderater tror på en förbättring. Överhuvudtaget är optimismen i framtidsbedömningarna av Sveriges ekonomi under år 1994 i hög grad präglad av människors ideologiska position på vänster-högerskalan

(figur 2). Personer till höger är klart mer optimistiska än personer till vänster.

Men det finns också socioekonomiska faktorer med i spelet. Bland arbetare som sympatiserar med socialdemokraterna är andelen som tror på en förbättrad samhällsekonomi nästa år lägre än 10 procent, medan motsvarande andel är 20 procent bland arbetare som sympatiserar med något av regeringspartierna. Den mest optimistiska gruppen är högre tjänstemän som sympatiserar med något regeringsparti; här tror en tredjedel på förbättring, medan de socialdemokratiska sympatisörerna inom samma sociala grupp ligger tio procentenheter lägre.

Bedömningarna av den egna hushållsekonomins utveckling följer i huvudsak samma mönster. Högre tjänstemän och egna företagare är de största optimisterna, låt vara något mindre optimistiska i fråga om det egna hushållet än om samhälls ekonomin. Nästan var tredje moderat-sympatisör tror på mer pengar i plånboken under 1994, mot endast var tionde socialdemokrat.

Högervind som vänt?

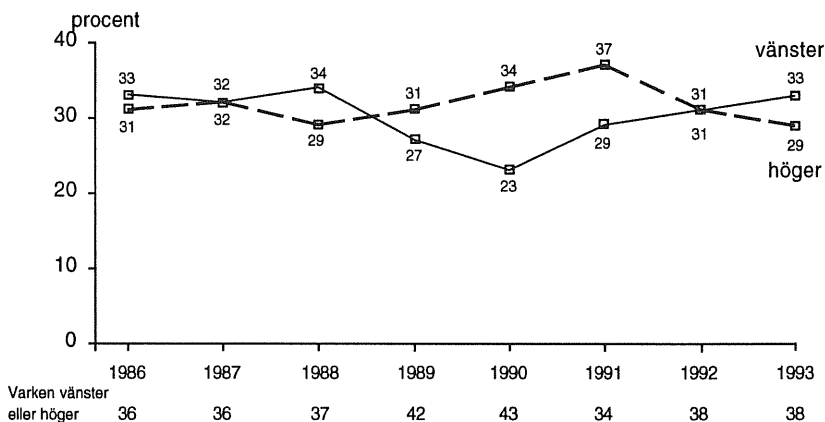
Det karaktäristiska för situationen i slutet av 1993 är att de ekonomiska framtidsbedömningarna i så hög grad är både socialt och politiskt skiktade. Hur människor orienterar sig inför framtiden har ett klart inslag av vänster-högerideologi. Detta kommer också till uttryck i den långsiktiga utvecklingen av människors positioner på vänster-höger-skalan. År 1993 bekräftas 1992 års siffra med en övervikt för andelen personer som placerar sig till vänster om mitten; det trendbrott som indikerades redan i 1991 års undersökning måste nu sägas vara ett faktum (figur 3).

Kurvan visualiserar klart högervågens topp 1988-1991. Till bilden hör att vänstern tappade mycket terräng 1988-90. Vänsterståndpunkten försvagades och andel varken vänster eller höger ökade. Tendensen efter 1990 är en återkomst för vänsteråsikter, först utan att högeråsikterna minskade i omfattning. Att de två opinionsblocken är jämstarka sedan 1992 är en viktig sida av det som kan kallas en ökad ideologisering av opinionen.

En fråga som inställer sig vid analysen av människors positioner på vänster-högterskalan är om det som kallats högervågen endast var en kort episod. Mycket talar för det; av de år som täcks av SOM-undersökningarna utmärks fem av åtta av en relativt jämn fördelning mellan opinionsblocken. Det innebär att förändringen under de två senaste åren inte indikerar en ny vänstervind. Det som hänt är att högervinden har mojnät, och att opinionen har återgått till ett tidigare jämnt läge.

Figur 3 Människors placering av sig själva på vänster-högterskalan 1986-1993 (procent)

Fråga: 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högterskala. Var någonstans skulle Du placera Dig själv på en sådan vänster-högterskala?'

Kommentar: Frågan omfattar fem svarsalternativ: klart till vänster, något till vänster, varken eller, något till höger, klart till höger.

Källa: SOM-undersökningarna 1986-1993. Resultaten gäller för svenska medborgare 15 - 75 år.

Opinionssvängningar – och långsiktiga trender

Vänster-högeråsikterna är inte de enda som har uppvisat stora svängningar sedan mitten av 1980-talet. Nära förknippad med vänster-högerideologi är förändringen i inställningen till offentlig sektor. Som Lenart Nilsson redovisar i sin uppsats i denna volym har människors

inställning svängt kraftigt under perioden. Andelen som förespråkar en nedskärning av den offentliga sektorn ökade kraftigt efter 1988. Trenden bröts 1991 och därefter har andelen som vill minska den offentliga sektorn fallit successivt.

En annan viktig opinionssvängning observeras i fråga om inställningen till EG/EU. Som framgår av Rutger Lindahls översikt var andelen förespråkare för EG/EU låg år 1986. Fram till 1990 ökade andelen positiva till ett svenskt medlemskap mycket starkt. Året därpå bröts den uppåtgående trenden för EU-anhängarna och andelen EU-motståndare började öka. I SOM-undersökningarna 1992 och 1993 är EU-motståndarna fler än EU-anhängarna.

Andra opinioner som svängt under åren mellan 1986 och 1993 är inställningen till kärnkraft. Andelen av befolkningen som vill avveckla till 2010 eller snabbare föll kraftigt från det höga värdet hösten efter Tjernobyli 1986 fram till 1990. Då vände opinionskurvan uppåt. År 1992 och 1993 är opinionen jämnt fördelad mellan dem som önskar avveckla och dem som önskar behålla kärnkraften även efter 2010.

Men det finns också utvecklingslinjer som förefaller vara mera långsiktiga eller där svängningen i opinionen är mindre tydlig mellan 1986 och 1993. En sådan har att göra med vad människor upplever som viktiga samhällsproblem. Martin Bennulf och Henrik Selin visar i sin analys av svaren på SOM-undersökningarnas öppna fråga om samhällsproblem att andelen som anger miljöfrågor som viktiga har minskat, medan de ekonomiska frågorna ökat kraftigt.

En annan opinionsbild som förefaller vara mera långsiktig är medborgarnas inställning till politiker. Förtroendet för regering och riksdag upplevde visserligen en svag uppgång efter regeringsskiftet 1991. Men, som Maria Elliot kan visa i sin uppsats, andelen svenkar med ett högt förtroende för riksdag och regering har fortsatt att falla därefter.

Mediernas ökade roll: mer av underhållning

En del i opinionsutvecklingen är givetvis den roll som medierna spelar. Som framkommer i Charlotta Kratz uppsats finns en långsiktig tendens

att svenska hushållen i snabb takt utrustar sig med olika slag av ny medieteknologi. På några få år har text-TV och video blivit i stort sett alla hushålls egendom. Tillgången till kabel-TV har också ökat, om än i avtagande grad, bl a beroende på att ett sådant tillval i relativt liten grad kan påverkas av det enskilda hushållet; å andra sidan har parabolantennerna ökat sin andel.

Tillgången till ny medieteknologi medför emellertid inte att medborgarnas informationsintag nödvändigtvis ökar. Det val som människor har gjort bland de många kanalerna har snarast luckrat upp den starka ställning som t ex TV-nyheterna traditionellt haft; det finns en långsiktig försvagning i tittarvanorna för TV-nyheter. Det framkommer också att morgonpressen försvagats något bland trogna tittare på morgon-TV. I uppsatsen av Karin Björkqvist Hellingwerf visas samtidigt att den svenska morgonpressen hittills försvarat sin position väl i relation till andra medier.

På samma sätt som när det gäller de ekonomiska bedömningarna finns det tendenser till social skiktning i användningen av medier. Det lättare innehållet attraherar i större utsträckning arbetare och lågutbildade, medan de informativa medierna, särskilt de tryckta, tenderar att bli de högutbildades medier.

Behovet av tidsserier

Ett typiskt drag för senare års opinionsutveckling är således svängningar och turbulens. Men det finns också mera långsiktig tendenser. De politiska institutionerna tappar i människors förtroende, låt vara långsamt och med viss ryckighet, samtidigt som medierna, inte minst underhållningsutbudet, får ökad betydelse i människors vardag.

Analys av samspelet mellan opinions- och medieutveckling är därför en av de centrala uppgifterna för den som vill förstå vilka val samhälle och enskilda står inför. Tidsserier av opinions- och mediemått och långsiktigt inriktade analyser inom dessa områden är just vad SOM-undersökningarna handlar om.

Tilltro på tillväxt?

MARIA ELLIOT

Det svenska samhällsklimatet har blivit frostigare sedan mitten av 1980-talet – åtminstone om man ser till allmänhetens förtroende för samhällsinstitutionerna. Förtroendet har gradvis minskat sedan SOM-mätningarna av samhällsförtroendet inleddes 1986. Då uppvisade samtliga undersökta elva institutioner med undantag av en ett överskott på tilltro, dvs den andel av allmänheten som uttryckte tilltro var större än motsvarande andel som hyste misstro. 1992 uppvisade fem av institutionerna ett överskott på misstro.

Utvecklingen har emellertid inte varit likartad för de olika institutionerna. Det är framför allt regering och riksdag samt banker som fått kännas vid kraftiga nedgångar av förtroendet. Förtroendet för de fackliga organisationerna sjönk fram till 1990. Den offentliga sektorn har haft en tillfällig nedgång, som dock vände 1992. Förtroendet för massmedierna, framför allt dagspressen, har varierat, men även här kunde man notera en viss uppgång 1992. Storföretagen och försvaret och också haft växlande konjunkturer, men efter 1990 har utvecklingen varit negativ.

Samhällsförtroendet

Vid den senaste SOM-mätningen av förtroendet 1993 rangordnar sig offentlig sektor (sjukvård, polis och grundskola) högst tillsammans med etermedierna (tabell 1). Utgångspunkten för rangordningen är skillnaden mellan den del som visar tilltro för en institution (anger mycket stort eller ganska stort förtroende) och den andel som ger uttryck för misstro (anger mycket litet eller ganska litet förtroende). Resultatet blir ett balansmått, som tar hänsyn både till den tilltro och den misstro som kommer en institution till godo/ondo.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 1993 (procent, balansmätt).

	Stort	Varken stort eller litet	Litet	Balans- mätt	Antal
Sjukvården	75	17	8	+68	1823
Polisen	62	28	11	+51	1820
Radio/TV	53	40	8	+45	1802
Grundskolan	50	38	12	+38	1782
Försvaret	34	42	24	+10	1794
Dagspressen	29	47	24	+5	1796
Svenska kyrkan	30	44	26	+4	1800
Storföretagen	25	47	28	-3	1788
Riksdagen	21	45	34	-14	1800
De fackliga org	21	39	40	-18	1790
Regeringen	22	31	47	-25	1819
Bankerna	18	29	54	-36	1813

Anm: Balansmättet utgörs av andelen stort förtroende minus andelen litet.

Beträffande försvaret överväger tilltron marginellt över misstron; när det gäller dagspressen, den svenska kyrkan och storföretagen är andelarna tilltro och misstro ungefär lika stora.

Riksdagen och de fackliga organisationerna präglas av misstro i högre grad än tilltro; när det gäller regeringen och bankerna är andelen som uttrycker litet förtroende klart i majoritet.

En jämförelse med balansmåttarna från tidigare års SOM-mätningar visar att förtroendet inte förändrats i särskilt stor utsträckning det senaste året (tabell 2). Dagspressen visar den största förändringen – en negativ utveckling från balansmätt +27 till +6. Samma tendens, fast inte lika påtaglig, syns beträffande radio/TV. Förändringen ter sig emellertid inte särskilt uppseendeväckande om man tittar på tidigare års balansmätt: Förtroendet för dagspressen har pendlat i samma storleksordning som den senaste förändringen vid flera tillfällen under mätperioden; förtroendet för etermedierna har nu återtagit sitt normalläge efter en tillfällig uppgång förra mätningen.

Övriga förändringar som kan anses signifikanta är av mindre dignitet och gäller grundskolan och regeringen, som tappat något, samt storfö-

retagen och försvaret, som ökat något. Beträffande de övriga institutionerna har utvecklingen (tillfälligt?) stabiliserats. Det betyder att den mycket kraftiga nedgång, som förtroendet för bankerna genomgått de senaste två åren, nu planat ut.

Tabell 2 Förtroendet för samhällsinstitutioner 1986-1993 (balansmätt).

	1986	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Sjukvården	+69	+62	+64	+56	+54	+68	+68
Polisen	+52	+44	+53	+44	+44	+50	+51
Radio/TV	+46	*)	+50	+43	+42	+53	+45
Grundskolan	+22	+22	+35	+27	+24	+38	+38
Försvaret	+13	+14	+15	+11	+3	+1	+9
Dagspressen	+8	*)	+28	+17	+4	+27	+6
Storföretagen	+8	+2	+9	+16	-6	-9	-3
Riksdagen	+32	+35	+13	-11	+3	-11	-15
De fackliga org	-6	-11	-12	-23	-23	-19	-19
Regeringen	+36	+24	0	-28	-5	-19	-27
Bankerna	+62	+51	+38	+47	-2	-36	-37
Medelvärde:*)							
Inkl medier	+31	-	+27	+18	+13	+13	+11
Exkl medier	+32	+27	+24	+15	+10	+7	+7

* 1988 års mätning av medierna är ej jämförbar med övriga måtpunkter. Av den anledningen ges även två serier av medelvärden: en som inkluderar medierna men där 1988 faller bort, och en för samtliga år som inte inbegriper medierna.

Anm: Svenska kyrkan utgår då måtpunkter saknas före 1993. Siffrorna för 1993 bygger på en mängd som anpassats till de övriga åren för jämförbarhetens skull, vilket innebär att utländska medborgare och åldersgruppen 76-80 år exkluderats.

Olika referensramar – samma förtroende?

Förtroendet för en samhällsinstitution kan betraktas som en funktion av individens förväntningar, behov och erfarenheter, direkta och indirekta. Olika politiska, sociala och kulturella sammanhang utgör olika kontexter för samhällsförtroendet – inte bara genom att institutionerna i sig fungerar på olika sätt utan också genom att referensramarna för allmänhetens bedömningar varierar.

Av den anledningen kan man förvänta sig att människor som har en annan bakgrund än den svenska förhåller sig annorlunda till de svenska samhällsinstitutionerna. Utöver att deras relationer till det svenska samhället skiljer sig från de flesta svenskers, har invandrare också med sig andra referensramar i bagaget.

En jämförelse mellan grupper som tillbringat sin huvudsakliga uppväxt antingen i Sverige, utanför Sverige men inom Norden och slutligen utanför Norden visar också att det finns skillnader (tabell 3).¹ Balansmåtten bland de som växt upp utanför Sverige är lägre för de flesta institutionerna jämfört med de med svensk uppväxt och insocialisering.

Tabell 3 Förtroendet för institutioner efter uppväxtland (balansmått).

Uppväxt i Sverige		Uppväxt utom Norden		Uppväxt i Norden	
Sjukvården	+68	Sjukvården	+63	Sjukvården	+68
Polisen	+51	Radio/TV	+33	Polisen	+51
Radio/TV	+45	Polisen	+16	Grundskolan	+45
Grundskolan	+38	Grundskolan	+14	Radio/TV	+38
Försvaret	+9	Försvaret	+9	Svenska kyrkan	+9
Dagspressen	+6	Dagspressen	-4	Försvaret	+6
Svenska kyrkan	+3	Svenska kyrkan	-10	Dagspressen	+3
Storföretagen	-3	Bankerna	-11	Fackföreningarna	-3
Riksdagen	-15	Riksdagen	-12	Storföretagen	-15
Fackföreningarna	-19	Fackföreningarna	-13	Riksdagen	-19
Regeringen	-27	Storföretagen	-15	Regeringen	-27
Bankerna	-37	Regeringen	-22	Bankerna	-37
Medelvärde	+11		+4		0

Särskilt låga är balansmåtten bland våra nordiska grannar: stora delar av offentlig sektor och de politiska institutionerna (polis och grundskola respektive fackföreningar, regering och riksdag) får ungefär samma skattningsnivå som bland svenskar, men beträffande övriga institutioner är förtroendet lägre. De utomnordiska invandrarna är betydligt mer skeptiskt inställda till framför allt polisen än vad svenskar är, men har en gynnsammare inställning till banker. Beträffande massmedier, skola, kyrka och storföretag är förtroendet lägre; beträffande sjukvård, försvar, riksdag och regering har man ungefär samma förtroende som de som växt upp i Sverige.

Balansmåttan är således generellt lägre bland invandrare än bland svenskar, men rangordningen visar sig ändå vara ungefär densamma. I samtliga grupper finns sjukvård, polis, radio/TV och grundskola i övre fältet, försvar, dagspress och kyrka i mittfältet och politiska och ekonomiska institutioner i nedre fältet. I så måtto har invandrare och svenskar samma uppfattning om det svenska samhället – även om de faktorer som påverkar uppfattningen sannolikt skiljer sig mellan grupperna.

Förtroendet för massmedierna

I 1993 års SOM-studie undersöktes också allmänhetens förtroende för de svenska massmedierna (tabell 4).

Tabell 4 Förtroendet för de svenska massmedierna 1993 (procent, balansmått).

	Stort	Varken stort eller litet	Litet	Balans- mått	Antal
Riksradiön	69	27	4	+65	1769
Sveriges Television	65	30	5	+61	1802
TV4	56	36	8	+48	1738
Den lokala morgonpressen	52	39	9	+43	1760
P4	46	43	11	+35	1740
Morgonpressen i Stockholm	28	54	18	+10	1526
Kvällspressen	15	38	48	-33	1715

Tidigare studier har visat att etermedier på riksnivå regelmässigt får det bästa utfallet, oavsett om det gäller förtroende generellt eller tillit till innehållet (se t ex Elliot 1989, 1991). Mönstret håller fortfarande streck. Riksradiön och Sveriges Television får de högsta balansmåttan. TV4, lokalpressen och P4 (f d lokalradiön) placerar sig i ett mittskikt. Beträffande Stockholms morgontidningar, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet, matchar inte balansmättet riktigt deras traditionella image som rikstidningar med generell relevans: mediepubliken i stort visar endast en blygsam överskjutande andel tilltro. För kvällstidningarnas del är andelen misstro bland allmänheten betydligt större än andelen tilltro.

Förtroendeförändring och förtroendenivå

Från redovisningen av förtroendet för samhällsinstitutionerna vet vi att utvecklingen mellan mätpunkterna 1990 och 1993 varit negativ för pressens del, medan förtroendet för radio/TV som institution låg på ungefär samma nivå 1990 jämfört med 1993.

Förtroendet för medierna som samhällsinstitution behöver emellertid inte utgöra summan av förtroendet för enskilda medietyper. Det är rimligt att tänka sig att förtroendet på en övergripande, abstrakt institutionsnivå och förtroendet på den mer konkreta nivån, som t ex riksradien, lokalpressen och P4 utgör, bygger på olika premisser. Huvudtendensen från institutionsnivå borde inte avvika på medienivå, men enskilda medietyper kan uppvisa mönster som inte kommer till uttryck på institutionsnivån.

En jämförelse av 1993 års siffror med motsvarande data från 1990 visar att huvudtendensen mycket riktigt slår igenom även på medienivån: förtroendet för pressen är lägre 1993 än 1990 (tabell 5). Men vi ser också att nedgången har en benägenhet att gälla även etermedierna – skillnaderna är mycket små när det gäller riksetermedierna (beträffande STV icke-signifikant), men genomgående². För lokalradios del är förtroendeminskningen mer påtaglig: här finns den största förändringen av de redovisade medierna. För pressens del är förtroendeminskningarna ungefär lika stora för lokalpressen, riksmorgonpressen och kvällspressen.

Tabell 5 Förtroendet för de svenska massmedierna 1990 och 1993 (balansmått).

	1990	1993	Diff
Riksradien	+71	+65	-6
Sveriges Television	+61	+60	-1
Den lokala morgonpressen	+55	+43	-12
Lokalradion/P4	+50	+35	-15
Morgonpressen i Stockholm	+19	+9	-10
Kvällspressen	-24	-33	-9

Anm: 1993 års datamängd är anpassad till 1990 för jämförbarhetens skull, vilket innebär att utländska medborgare och åldersgruppen 76-80 år exkluderats.

Förtroendeförskjutningar i grupper

Vilka grupper har i första hand minskat sitt förtroende när det gäller den mediekategori som visar de största förändringarna, dvs lokalmedierna? (Tabell 6)

För lokalpressens del finns inte några större skillnader när det gäller ålder. Männen har tappat sitt förtroende i något större utsträckning än kvinnorna, men skillnaderna är små. Samma gäller olika utbildningsgrupper, även om det finns en tendens för de medelutbildade att ha tappat mer än övriga. Tittar vi på grupper med olika läsvanor visar de mer lästata grupperna en större förtroenededgång än de som läser mer sällan än fyra dagar i veckan eller inte alls. Andelen av allmänheten som regelbundet läser lokalpress mer än tre dagar i veckan har också minskat något i storlek under samma period.

Tabell 6 Förändringen av förtroendet för lokalpress och lokalradion/P4 1990-1993 (balansmått).

LOKALPRESSEN	1990	1993	Diff
Kön:			
Män	+56	+41	-15
Kvinnor	+54	+44	-10
Ålder:			
15-29	+59	+44	-15
30-49	+53	+41	-12
50-75	+57	+43	-14
Utbildning:			
Låg	+54	+42	-12
Medel	+58	+41	-17
Hög	+54	+44	-10
Läsning:			
6-7 dagar/veckan	+64	+51	-13
4-5 dagar/veckan	+50	+40	-10
1-3 dagar/veckan	+35	+33	-2
Icke-läsning	+12	+11	-1

Tabell 6 Fortsättning

LOKALRADION/P4	1990	1993	Diff
Kön:			
Män	+46	+34	-12
Kvinnor	+56	+35	-21
Ålder:			
15-29	+41	+29	-12
30-49	+52	+35	-17
50-75	+61	+40	-21
Utbildning:			
Låg	+64	+50	-14
Medel	+53	+32	-21
Hög	+32	+20	-12
Lyssnande:			
Dagligen	+72	+59	-13
5-6 dagar/veckan	+63	+40	-23
3-4 dagar/veckan	+73	+35	-38
1-2 dagar/veckan	+49	+23	-26
Mer sällan	+37	+22	-15
Aldrig	+3	-9	-12

Överlag är skillnaderna relativt små mellan olika grupper när det gäller minskningen av förtroende för lokalpressen. När det gäller lokalradion är skillnaderna större och slår igenom i samtliga grupper, samtidigt som lyssnandet totalt har ökat något mellan 1990 och 1993. Kvinnor har förlorat mer av sitt förtroende för lokalradion än vad män har gjort. Nedgången ökar dessutom med ålder – det är de äldre som har tappat mest och de yngre som har tappat minst. Liksom beträffande lokalpressen är det de medelutbildade som i första hand har minskat sitt förtroende. Vidare har de som lyssnar medelmycket – ett par gånger i veckan – förlorat mer förtroende än övriga. De som förlorat minst förtroende för lokalradion är dels de dagliga lyssnarna, dels de som lyssnar sällan eller aldrig.

I stort är mönstret för förtroendeminskningen olika för lokalpressen och lokalradion. Någon generell mediemisstro är det således inte fråga om – olika mediers förtroende har olika publikbas, och när det sker förändringar är det för varje medium unika faktorer som ligger bakom.

Noter

1. I analysen används den geografiska lokaliseringen av svarspersonernas huvudsakliga uppväxt i stället för medborgarskap, eftersom många invandrare har svenskt medborgarskap. Det intressanta i det här sammanhanget är inte den formella nationaliteten, utan de sociala, politiska och kulturella rötter som en individ har och var den grundläggande samhälleliga insocialiseringen ägt rum.
2. Betraktar vi sammantaget tendenserna för de olika etermedierna som en indikator på en nedgång av förtroendet mellan 1990 och 1993 kan vi tolka det på två sätt. Antingen utgör förtroendet för Sveriges Television den huvudsakliga delen av förtroendet för etermedier på institutionsnivå – eftersom förskjutningarna av balansmåttan mellan de två mätpunkterna är av likartad storleksordning för institutionen och för Sveriges Television på medienivån. Eller så finns det rörelser i förtroendet på medienivå som inte slår igenom i förtroendet på institutionsnivå, eftersom det senare baseras på andra grunder än medieförtroendet. De data som redovisas här räcker inte som underlag för att avgöra vilken tolkning som är riktig. Båda kan för övrigt vara giltiga samtidigt. Tills vidare får vi nöja oss med att se utfallet av jämförelsen mellan utvecklingen på medienivå och motsvarande utveckling på institutionsnivå som en indikator på att de båda förtroendenivåerna kan existera delvis separat från varandra.

Referenser

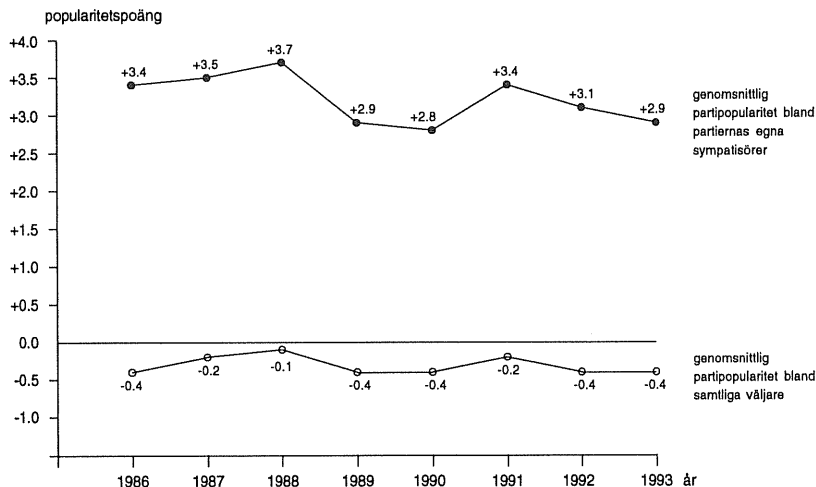
- Elliot, Maria (1989): "Mediernas trovärdighet". I: Lennart Weibull och Karin Björqvist (red): *Dagspressen och dess läsare*. Göteborg: Almqvist & Wiksell International.
- Elliot, Maria (1991): *Förtroendekapital i förskingring*. SIM-rapport 2/91. Svensk Informations Mediecenter.

Partierna tycker vi bäst om i valtider

SÖREN HOLMBERG

Partierna är populärast under valår. SOM-undersökningarna visar på en tydlig elektoral cykel när det gäller partiernas popularitet bland väljarna. Partierna uppskattas mer under valår än under mellanvalsperioderna. Resultatet är en viss tröst för hårt utsatta partipolitiker. Partierna uppskattas mest valår när de möter väljarna och driver valkampanjer. Det kunde varit tvärtom. Partierna kunde ha rönt minst uppskattning när de exponeras som mest inför väljarna; men så är det alltså inte.

Figur 1 Partierna är populärast valår - genomsnittliga popularitetspoäng för sju partier på en skala från -5 till +5 bland samtliga väljare och egna sympatisörer

Kommentar: Se under tabell 1 för en förklaring av beräkningsmetoden.

Resultaten i figur 1 och tabell 1 visar tydligt att väljarna i genomsnitt både gillar sitt eget parti, och partierna överlag, bättre under valår (1988 och 1991) än under mellanvalsperioderna. Om vi ser på resultaten parti för parti blir bilden inte lika entydig. Men när det gäller väljarnas uppskattning av det egna partiet (som är det mest relevanta i sammanhanget) finns det ett tydligt säsongsmönster. Popularitetspoängen tenderar att vara högre valår än åren före och efter ett val.

Tabell 1 Partiernas popularitet bland samtliga svarspersoner och bland de egna sympatisörerna i SOM-undersökningarna 1986-1993 (medeltal)

Partiernas popularitet bland samtliga personer

parti	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
v	-1.7	-1.7	-1.2	-1.1	-1.1	-1.3	-1.3	-1.4
s	+1.0	+1.1	+0.9	+0.2	-0.4	+0.3	+0.8	+0.9
c	-0.1	+0.1	+0.5	+0.0	+0.0	+0.2	-0.2	-0.1
fp	+0.3	+0.8	+0.1	+0.2	+0.2	-0.0	-0.3	-0.2
m	-0.7	-0.7	-0.1	-0.6	-0.2	-0.2	-0.7	-0.8
kds	-1.8	-1.5	-0.8	-1.1	-0.7	-0.0	-0.9	-0.9
mp	+0.1	+0.6	+0.1	-0.4	-0.8	-0.4	-0.3	-0.3
nyd	-	-	-	-	-	-1.2	-1.0	-2.0
genomsnitt för sju partier	-0.4	-0.2	-0.1	-0.4	-0.4	-0.2	-0.4	-0.4

Popularitet bland egna sympatisörer

parti	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
v	+3.8	+3.0	+3.6	+2.8	+2.6	+3.0	+3.2	+2.6
s	+3.5	+3.6	+3.5	+2.8	+2.7	+3.3	+3.1	+3.2
c	+3.4	+3.8	+3.7	+3.0	+2.7	+3.6	+3.0	+2.9
fp	+3.0	+3.0	+3.5	+2.5	+2.4	+2.9	+2.5	+2.4
m	+3.3	+3.6	+3.7	+3.2	+3.1	+3.7	+3.2	+3.3
kds	+3.7	+4.0	+4.1	+3.5	+3.0	+3.6	+3.5	+3.2
mp	+3.3	+3.2	+3.6	+2.7	+3.1	+3.7	+3.1	+2.9
nyd	-	-	-	-	-	+3.1	+3.0	+2.6
genomsnitt för sju partier	+3.4	+3.5	+3.7	+2.9	+2.8	+3.4	+3.1	+2.9

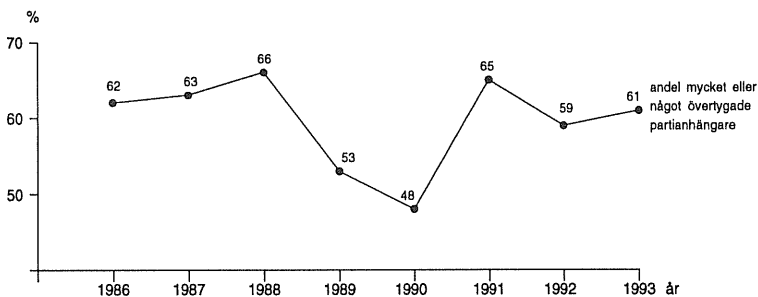
Kommentar: Resultaten är medeltal på en gillar-ogillarskala som går från +5 till -5. Väljarnas partisympatier har mätts med en fråga om bästa parti. Genomsnittssiffrorna är beräknade för sju partier (exklusive nyd). Om vi tar med nyd blir resultaten följande: Bland samtliga personer (övre tabellen) 1991 -0.3, 1992 -0.5 och 1993 -0.6; bland egna sympatisörer (nedre tabellen) 1991 3.4, 1992 3.1 och 1993 2.9.

Resultatserien för moderata sympatisörers bedömning av moderaterna utgör en bra illustration. På en skala från -5 (ogillar) till +5 (gillar) har moderata partisympatisörer uttryckt sin uppskattning av moderata parti enligt följande medeltal: 1986 +3.3, 1987 +3.6, 1988 +3.7 (valår), 1989 +3.2, 1990 +3.1, 1991 +3.7 (valår), 1992 +3.2 och 1993 +3.3. Valåren 1988 och 1991 uppvisar de högsta uppskattningssiffrorna. Under mellanvalsperioderna är moderaterna något mindre populära bland de egna.

Samma valårsmönster går igen om vi ser på väljarnas grad av partiidentifikation; det vill säga när det gäller i vilken utsträckning som väljarna känner sig som övertygade anhängare av något parti. Resultaten i figur 2 visar andelen svarspersoner i SOM-studierna 1986-1993 som uppgav att de var övertygade anhängare av något parti (mycket eller något övertygade).

Figur 2 Partiernas grepp förstärks under valår

Fråga: "Anser Du Dig vara en övertygad anhängare av detta parti" (ställd efter en fråga om bästa parti) med svarsalternativen: "ja, mycket övertygad; ja, något övertygad; nej".

Kommentar: Samtliga svarspersoner ingår i procentbasen för SOM-studierna 1986-91. För undersökningarna 1992 och 1993 har personer mellan 76-80 uteslutits.

Andelen övertygade partianhängare var högre valåren 1988 (66 procent) och 1991 (65 procent) än under mellanvalsperioderna. Skillnaden i andelen övertygade partianhängare är också relativt stor mellan valår och icke-valår, 5-15 procentenheter. Förekomsten av en elektoral cykel när det gäller graden av partiidentifikation är mer anmärkningsvärd än när det gäller partiernas popularitet.

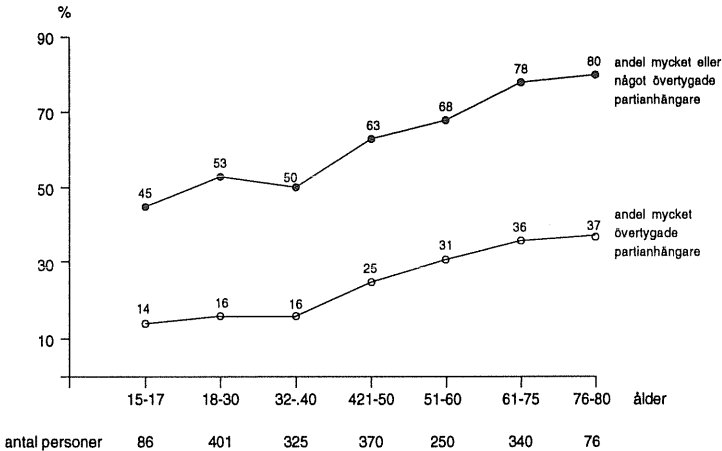
Den ursprungligen amerikanska teorin om partiidentifikation utgick ifrån att identifikationen var mycket stabil och trögrörlig (Campbell m fl 1960). Partiidentifikation och grad av partianhängarskap var inte någonting som skulle variera med kortsiktiga opinionsvindar. Senare forskning, både i Europa och i USA, har dock visat att väljarnas partiidentifikation inte är något livslångt äktenskap (Budge, Crewe, and Farlie 1976, Shively 1980, Converse and Pierce 1992, Holmberg 1992a). Väljarnas känslomässiga bindningar till sina partier är sega, men inte så sega som Angus Campbell och Warren Miller föreställde sig när de formulerade sin teori på 1950-talet.

Sett i ljuset av senare forskning kring partiidentifikation är alltså våra resultat ingen större överraskning. Politiska händelser och valkampanjer påverkar inte bara väljares åsikter och ytligare sympatier. De har också en inverkan på människors mer grundläggande attityder, som t ex på graden av partiidentifikation. Ur demokratisk synvinkel är resultatet positivt. Det visar att valrörelser och det politiska samtalet spelar en roll; att även djupt rotade inställningar kan ändras och bli ifrågasatta.

Väljarnas grad av partiidentifikation har alltid haft ett mycket klart samband med ålder. Äldre människor identifierar sig starkare med sina partier än yngre. Sambandet återfinns också mycket tydligt i SOM-materialet.

Bland de äldsta väljarna uppger cirka 80 procent att de är övertygade anhängare av sina partier. Motsvarande andel är cirka 50 procent bland människor i yngre medelåldern och 45 procent bland ungdomar mellan 15-17 år. Ålderskillnaderna blir ännu tydligare om vi ser på andelen väljare som anger att de är mycket övertygade anhängare av sina partier. Bland de äldsta väljarna är den andelen 36/37 procent, att jämföra med 16 procent bland människor i yngre medelåldern och 14 procent bland ungdomar i åldern 15-17 år.

Den ursprungliga tolkningen av det klara sambandet mellan ålder och grad av partiidentifikation var att det avspeglade en livscykelprocess (Converse 1976). Människor anammar en starkare känsla för sitt parti vartefter de blir äldre och röstar på partiet i val efter val. Teorins kärna är inte att kärleken djupnar med åren. Tanken är istället att vanan och det upprepade beteendet fördjupar lojaliteten. Den tilltagande åldern är inte någon orsak.

Figur 3 Ålder och grad av partianhängarskap i SOM-studien 1993

Kommentar: Procentbasen är samtliga svarspersoner i respektive åldersgrupp.

Livscykelteorin är elegant formulerad men samtidigt mycket svår att pröva empiriskt. Den kräver långa tidsserier för att kunna testas. I takt med att sådana tidsserier börjat växa fram inom valforskningen i bl a USA och Sverige har dock tilltron till livscykelmodellen försvagats alltmer (Abrahamson 1983, Holmberg 1992b).

De kohortanalyser (studier av förändringar i olika åldersgrupper över lång tid) som genomförts visar inte på att väljarnas grad av partiidentifikation ökar med åldern (antalet val personen deltagit i) som livscykelteorin förutsäger. Resultaten visar istället att graden av partianhängarskap oftast varit stabil över tid inom de olika ålderskohorterna, vilket skulle tyda på att en generationsmodell snarare än en livscykelmodell ger den bästa bilden av hur styrkan i partiidentifikationen förändras.

Generationsmodellen utgår ifrån att varje generation i unga år präglas av sin tids attityder och förhållningssätt och att mycket lite förändras därefter. Människor behåller den grad av partiidentifikation de förvärvat i ungdomen. Grad av partiidentifikation är i dag högre bland äldre

svenskar därför att de växte upp i ett samhälle med starkare ställning för partierna och kanske också en större respekt för politiker.

Livscykel- och generationsmodellerna gäller för långsiktiga och långsamma förändringsförlopp. Gemensamt för dem båda är också att de inte tillskriver politiska faktorer någon större förklaringskraft. Det talas visserligen om den politiska tidsandan i generationsmodellen och om repetitivt valbeteende i livscykelmodellen, men i huvudsak är det socialpsykologiska förklaringsfaktorer som sätts i centrum i båda modellerna.

Det känns allt för snävt. Om det kan visas att graden av partiidentifikation kortsiktigt påverkas av politiska faktorer, som t ex av valkampanjer, vore det väl underligt om den inte också långsiktigt påverkades av politiska omständigheter. Livscykel- och generationsmodellerna behöver byggas ut med politiska förklaringsfaktorer.

Det känns som att sparka in en vidöppen dörr, men det behöver slås fast – framförallt för sociologiskt och psykologiskt inriktade opinionsforskare: Partier och partiidentifikation handlar om politik och kan inte analyseras i ett politiskt tomrum. Politiska förklaringsfaktorer måste inkluderas. Väljare må präglas i ungdomen och påverkas av vanans makt, men de har också politiska åsikter och gör bedömningar av partier och politiker. Väljarnas känslomässiga bindning till partierna – hur den uppstår och förändras – kan inte förstås och analyseras om man bortser från politiska faktorer.

Sanningen i den självklarheten framstår som extra tydlig i dagens svenska situation med mycket lätrörliga och skeptiska väljare. Höstens valrörelse kommer att spela en roll. Om mönstret från tidigare val håller i sig skall andelen övertygade partianhängare öka jämfört med 1992 och 1993. Det är upp till partierna (och massmedierna) att se till att den profetian slår in.

Referenser

- Abrahamson, P. (1983). *Political Attitudes in America. Formation and Change*. San Francisco: W.H. Freeman
- Budge, I., Crewe, I., and Farlie, D. eds. (1976). *Party Identification and Beyond*. London: John Wiley & Sons
- Campbell, A. et al. (1960). *The American Voter*. New York: Wiley
- Converse, P. (1976). *The Dynamics of Party Support. Cohort-Analyzing Party Identification*. Beverly Hills: Sage
- Converse, P. and Pierce, R. (1992). Partisanship and Party System. *Political Behavior*. Sept. 1992
- Holmberg, S. (1992a). *Party Identification Compared across the Atlantic*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
- Holmberg, S. (1992b). The Undermining of Stable Party System. In Gundelach, P. and Siune, K. eds. *From Voters to Participants. Essays in Honour of Ole Borre*. Aarhus: Politica
- Shively, P (1980). The Nature of Party Identification. A Review of Recent Developments. In Pierce, J. and Sullivan, J. eds. *The Electorate Reconsidered*. Beverly Hills: Sage

Opinionen i Öresundsbrofrågan

GUNNAR FALKEMARK OCH MIKAEL GILLJAM

Frågan om en fast förbindelse mellan Sverige och Danmark har diskuterats i över 100 år. År 1973 ingicks en regeringsöverenskommelse mellan de två länderna om en bilbro mellan Malmö och Köpenhamn. Överenskommelsen, som godkändes av den svenska riksdagen, fann emellertid inte någon majoritet i det danska folketinget.

Under vårvintern 1991 ingicks en ny överenskommelse om en kombinerad motorvägs- och järnvägsbro mellan Malmö och Köpenhamn. Den socialdemokratiska regeringen i Sverige var angelägen att få ett avtal till stånd före ett eventuellt regeringsskifte vid riksdagssvalet i september. S-regeringen fruktade på goda grunder att en borgerlig regering med centerpartimedverkan skulle få svårt att lägga fram en proposition om en fast broförbindelse med motorvägskomponent.

Det höga beslutstempot innebar bl a att miljöprövningen av broprojektet fick anstå till efter regeringsöverenskommelse och parlamentarisk ratifikation. Det förtjänar nämnas att det svenska regeringskansliets juridiska experter förordade den omvända beslutsordningen, dvs först miljöprövning och därefter beslut. Regeringen Bildts beslutsvånda i Öresundsbrofrågan kan – av en machiavellisk betraktare – uppfattas som åtminstone delvis ett resultat av den föregående regeringens agerande i syfte att ställa en eventuell borgerlig regering inför fullbordat faktum.

Opinionsförskjutningar

Opinionsläget i Öresundsbrofrågan har blivit föremål för en rad mätningar i både Sverige och Danmark. I det följande kommer i första hand 1993 års SOM-undersökning och 1991 års svenska valundersökning att utnyttjas. Resultaten bygger på en intervjufråga om inställningen till

förslaget att "stoppa planerna på att bygga en bro över Öresund" som har fem olika svarsalternativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. Med "motståndare" menas i fortsättningen de som svarat mycket eller ganska bra förslag, medan anhängare är de som svarat mycket eller ganska dåligt förslag.

Ett första intressant resultat är att motståndet mot Öresundsbroprojektet har ökat markant mellan 1991 och 1993. Vid valet 1991 fanns ungefär lika många broanhängare som bromotståndare (36 procent mot 38, opinionsbalans -2). Två år senare vägde motståndet över. Nu var endast var fjärde person (26 procent) välvilligt inställd till bron medan andelen motståndare vuxit till 44 procent (opinionsbalans -18). Den ökade skepsisen till Öresundsbron finns att förteckna bland samtliga partiets sympatisörer, dvs även bland sympatisörer till de partier som på politiker-nivå är tillskyndare av broprojektet (se tabell 1).

På den socialdemokratiska partikongressen 1987 fattades det beslut om att genomföra ett "storrådslag" inom arbetarrörelsen gällande olika alternativ avseende en fast Öresundsförbindelse. Resultatet av rådslaget förelåg 1989 och utgjorde knappast uppbygglig läsning för partiledningen. Det visade sig nämligen att endast en fjärdedel av de inkomna svaren förordade ett kombinerat motorvägs- och järnvägsprojekt. En klar majoritet förespråkade istället en borrhad järnvägstunnel. På våren 1990 beslutade likväl partistyreelse och riksdagsgrupp att verka för det kombinerade alternativet, vilket dock inte förmådde framkalla någon entusiasm bland partiets sympatisörer. Vid valet 1991 var andelen socialdemokratiska bromotståndare större än andelen tillskyndare (38 procent mot 33, opinionbalans -5). Två år senare hade motståndet vuxit ytterligare. Hela 45 procent av s-sympatisörerna sa nu nej till bron medan anhängarskaran sjunkit till endast 24 procent (-21).

Vid riksdagsbeslutet i juni 1991 till förmån för en broförbindelse fanns förutom socialdemokraterna även folkpartiet och moderata samlingspartiet på majoritetssidan. Till skillnad från socialdemokraterna lyckades dock de två borgerliga partierna att få gehör för sitt ställningstagande bland de egna sympatisörerna. Vid valet 1991 var 44 procent av fp-sympatisörerna för en bro medan 32 procent var emot (+12). Motsvarande siffror för m-sympatisörerna var 52 procent förespråkare och

24 procent motståndare (+28). Två år senare möter vi emellertid en delvis annorlunda bild. Bromotståndarna var nu fler än förespråkarna även bland fp-sympatisörerna (41 procent mot 26, -15) och övervikten förespråkare bland m-sympatiörerna hade krympt ihop betydligt (40 procent för, 30 procent emot, opinionsbalans +10). Bland ny demokratis sympatisörer vägde det ungefärligen jämnt mellan förespråkare och motståndare både 1991 och 1993 (-3 vid båda tillfällena).

Tabell 1 Inställning till Öresundsbron bland de olika partiernas sympatisörer (procent och balansmätt).

partisymptati		inställning till Öresundsbron			summa procent	antal personer	balans- mätt
		för	varken/ eller	emot			
samtliga	1991	36	26	38	100	2476	-2
samtliga	1993	26	30	44	100	1808	-18
v	1991	18	25	57	100	76	-39
v	1993	12	8	80	100	50	-68
s	1991	33	29	38	100	856	-5
s	1993	24	31	45	100	752	-21
c	1991	24	28	48	100	182	-24
c	1993	12	22	66	100	90	-54
fp	1991	44	24	32	100	212	+12
fp	1993	26	33	41	100	147	-15
m	1991	52	24	24	100	489	+28
m	1993	40	30	30	100	367	+10
kds	1991	26	30	44	100	129	-18
kds	1993	22	27	51	100	60	-29
mp	1991	17	10	73	100	71	-56
mp	1993	4	30	66	100	53	-62
nyd	1991	34	29	37	100	79	-3
nyd	1993	39	19	42	100	109	-3

Kommentar: Balansmättet visar andelen broförespråkare minus andelen bromotståndare. Personer som svarat vet ej ingår i procentbasen. Analysen omfattar personer i ålderna 18-80 år 1991 och 17-80 år 1993, dvs röstberättigade personer vid valen 1991 respektive 1994.

Den mest notabla ökningen av bromotståndet finner vi emellertid bland sympatisörerna till centerpartiet. Vid valet 1991 ansåg 48 procent av c-sympatisörerna att det var ett bra förslag att stoppa planerna på en Öresundsbro medan 24 procent tyckte förslaget var dåligt (-24). Efter två år med centerpartiet i regeringsställning hade andelen bromotståndare ökat till hela 66 procent medan anhängarskaran krympt ihop till endast 12 procent (-54).

Även bland de andra partiernas sympatisörer ökade bromotståndet mellan 1991 och 1993 – bland vänsterpartiets sympatisörer från -39 till -68, bland miljöpartiets sympatisörer från -56 till -62 och bland kds:s sympatisörer från -18 till -29.

En jämförelse med Danmark ger vid handen att bromotståndet där är ännu större än i Sverige. En mätning från januari 1994, genomförd av opinionsinstitutet Gfk på uppdrag av tidningen B.T., visar att hela 61 procent av danska folket säger nej till en fast förbindelse över Öresund medan endast 24 procent säger ja (opinionsbalans -37).¹

Bland sympatisörerna till samtliga danska partier (utom centrumdemokraterna (-5)) är nej-sidan betydligt större än ja-sidan. Även bland socialdemokratiets (-33), venstres (-27) och konservatieve folkepartis sympatisörer (-25) är bromotståndet kompakt. Den brovänliga majoriteten i folketinget är med andra ord inte särskilt representativ för sina egna sympatisörer. Bland sympatisörerna till de andra danska partierna är bromotståndet ännu tydligare: radikale venstre (-44), fremskridtspartiet (-51), kristelig folkeparti (-58) och socialistisk folkeparti (-63).²

Öresundsbrofrågans karaktär

Även vid en tämligen flyktig granskning av den offentliga debatten om Öresundsbroförbindelsen framträder ett tydligt konfliktmönster mellan tillväxt och ekologi. Till förmån för broförbindelsen brukar framhållas dess betydelse för regional ekonomisk utveckling och för exportindustrins konkurrenskraft. Från motståndarsidan understryks den tilltänkta bronns negativa miljöpåverkan på såväl Skåne som på Öresund och Östersjön. För bromotståndarna handlar frågan i hög grad om ett ställ-

ningstagande emot en fortsatt ökning av bilismen. Bland broförespråkarna brukar denna typ av argument lysa med sin frånvaro.

Även bland medborgarna hör Öresundsbrofrågan hemma på den gröna dimensionen. Bland sympatisörer till partier med en grön profil är bromotståndet betydligt mer accentuerat än bland sympatisörer till partier som inte brukar förknippas med ett starkt ekologiskt engagemang. En rangordning av partiernas sympatisörer utifrån opinionsbalansen i Öresundsbrofrågan på senhösten 1993 ger följande resultat: vänsterpartiet (-68), miljöpartiet (-62), centerpartiet (-54), kds (-29), socialdemokraterna (-21), folkpartiet (-15), ny demokrati (-3) och moderaterna (+10). Rangordningen uppvisar visserligen spår av det för svensk politik klassiska vänster-högermonstret. Men eftersom hela tre partier har tagit position i intervallet mellan vänsterpartiet och socialdemokraterna går det inte att tala om Öresundsbrofrågan som en vänster-högerfråga. Det statistiska sambandet mellan inställning till Öresundsbron och var på en vänster-högerskala som människor placerar sig själva är också mycket måttligt (0.19, Pearsons r). Inställningen till Öresundsbron uppvisar klart starkare samband med inställningen till hastighetsbegränsningar på vägarna på grund av miljöskäl (0.32), kärnkraftens bevarande efter år 2010 (0.30) och förbud mot privatbilism i innerstäderna (0.28). Åsikterna om Öresundsbron är dock som allra starkast kopplade till åsikterna om ett svenskt EU-medlemskap (0.38), vilket vi strax återkommer till.

Öresundsbrofrågans miljökaraktär innebär att vi – precis som i andra gröna frågor – kan förvänta oss klara åsiktsskillnader mellan män och kvinnor. Ett belysande exempel är inställningen till det s k Adelsonpaketet i Göteborg som innebär en satsning på infrastrukturen med tonvikt på vägtrafiken. Enligt en opinionsmätning, presenterad i Göteborgs-Posten den 10 februari 1994, står 52 procent av männen i Göteborg bakom Adelsonpaketet mot endast 28 procent av kvinnorna.

Vår förmodan om en åsiktsskillnad mellan män och kvinnor i Öresundsbrofrågan konfirmeras på ett slående sätt. I 1993 års SOM-undersökning var männen ungefär jämnt fördelade mellan förespråkare och motståndare (33 procent mot 37, opinionsbalans -4). Bland kvinnorna var motståndarna i absolut majoritet (51 procent mot 19, opinionsbalans -32).

Det starka bromotståndet bland kvinnor återfinns inom samtliga partier. Även inom det mest brovänliga partiet – moderaterna – är motståndarna fler än förespråkarna bland de kvinnliga sympatisörerna (41 procent mot 32, opinionsbalans -9). Bland de manliga m-sympatisörerna är läget dock det omvända: 46 procent förespråkare mot 21 procent motståndare (+25). Bland vänsterpartiets sympatisörer står knappast en enda brovänlig kvinna att uppbringa (96 procent motståndare, opinionsbalans -92). Andelen bromotståndare bland de manliga v-sympatisörerna är visserligen också stor (61 procent, opinionsbalans -39), men även inom detta deciderat brofientliga parti är alltså könsskillnaden framträdande.³

Två besläktade frågor

Frågan om en fast förbindelse över Öresund har varit bekymmersam för regeringen Bildt. Centerpartiets opposition, som bl a inneburit ett hot om att lämna regeringen, har fördröjt ett brobeslut. En annan politisk stridsfråga av stor betydelse är den om ett eventuellt svenskt EU-medlemskap. I likhet med Öresundsbrofrågan saknar EU-frågan en klar vänster-högerprofil, och även i EU-frågan framstår centerpartiet som det minst positiva av regeringspartierna. Det är därför av intresse att försöka utröna hur dessa två frågor förhåller sig till varandra på medborgarnivå. Är det så att man *antingen* är för såväl en Öresundsbro som ett svenskt EU-medlemskap *eller* är motståndare till båda projekten? Svaret på den frågan kan utläsas ur figur 1 där siffrorna som redovisas är beräknade på de 53 procent av svarspersonerna som har en åsikt i båda frågorna (se figur 1).

De två vanligaste åsiktskombinationerna är, precis som väntat, att vara antingen motståndare till både Öresundsbro och EU (48 procent) eller att säga ja till båda projekten (28 procent). De två återstående cellerna i figuren är dock inte tomma: Gruppen som är för ett svenskt EU-medlemskap och mot Öresundsbron omfattar 14 procent av dem med åsikt i båda frågorna medan åsiktskombinationen ja till bron/nej till EU har registrerats för 10 procent.⁴

Samma fyrdelning av åsikterna om Öresundsbron och EU-medlemskapet bland de socialdemokratiska sympatisörerna ger ett anmärknings-

vårt resultat: Trots att den socialdemokratiska partiledningen mycket klart har formulerat sin positiva hållning till både en Öresundsbro och ett EU-medlemskap råder en minst sagt begränsad entusiasm bland de egna sympatisörerna. Endast 8 procent av samtliga s-sympatisörer och 17 procent av dem som tagit ställning i båda frågorna delar partiledningens uppfattning. Andelen s-sympatisörer med en gentemot partiledningen motsatt uppfattning är desto större (28 procent av samtliga och hela 57 procent av dem som tagit ställning).

Figur 1 Svenska folkets åsikter om EU-medlemskap och Öresundsbron. Fyra åsiktskombinationer (procent).

		svenskt EU-medlemskap	
		för	emot
Öresundsbron	för	28	10
	emot	14	48

Kommentar: Intervjufrågan om EU-medlemskap har följande lydelse: "Vad är Din åsikt om ett svenskt medlemskap i EU?" (i huvudsak för, i huvudsak emot, har ingen bestämd åsikt).

Kds lider av samma brist på åsiktsöverensstämmelse mellan partiledning och sympatisörer. Partiledningens två ja får endast stöd av 14 procent av samtliga kds-sympatisörer och 31 procent av de sympatisörer som har en åsikt om båda projekten. Andelen kds-sympatisörer som säger nej till både en bro och ett EU-medlemskap är betydligt fler (23 procent av samtliga och hela 50 procent av dem med åsikter).

Bland centerpartiets sympatisörer är åsiktskombinationen ja till bron/ ja till EU näst intill obefintlig (3 procent bland samtliga, 6 procent av dem med åsikter). Så många som 40 procent av samtliga c-sympatisörer och hela 70 procent av dem med åsikter ställer sig kallsinniga till båda projekten. Motsvarande andel är 43 respektive 83 procent bland miljöpartiets och 65 respektive 80 procent bland vänsterpartiets sympatisörer.

Moderaternas och folkpartiets partiledningarna har, i jämförelse med socialdemokraterna och kds, haft något lättare att vinna stöd bland de egna sympatisörerna. Bland fp-sympatisörerna stöder 45 procent av dem med åsikter (24 procent av samtliga) partiledningens linje medan 34 procent (18 procent av samtliga) fronderar i båda frågorna. Var femte fp-sympatisör som har tagit ställning i båda frågorna är emot bron men för ett svenskt EU-medlemskap medan knappast någon fp-sympatisör hyser den omvända uppfattningen.

Den moderata partiledningens dubbla ja-linje delas av 33 procent av samtliga m-sympatisörer och av hela 59 procent av de m-sympatisörer som tagit ställning till båda projekten. Bland m-sympatisörerna finns endast 8 procent som säger nej till både bron och EU-medlemskapet (15 procent av dem med åsikt). Men det finns en icke obetydlig skara m-sympatisörer (13 procent av samtliga, 23 procent av dem med åsikt) som är negativa till Öresundsbron men positiva till ett EU-medlemskap.

Bland samtliga partiets sympatisörer utom två är åsiktskombinationen ja till EU/nej till Öresundsbron vanligare än den omvända uppfattningen. Undantagen är centerpartiets sympatisörer där de båda ja/nej-kombinationerna är lika vanliga (7 procent av samtliga, 12 procent av dem med åsikt), samt ny demokratis sympatisörer där åsiktskombinationen ja till bron/nej till EU (8 procent av samtliga, 13 procent av dem med åsikt) faktiskt är vanligare än kombinationen nej till bron/ja till EU (6 procent av samtliga, 10 procent av dem med åsikt). Måhända är detta ett tecken – om än svagt – på att ny demokratis sympatisörer tycker om bilåkning men är skeptiska till överstatlig styrning från Bryssel.

Ett partistrategiskt dilemma

I januari 1994 höll Öresundsbrofrågan på att utlösa en regeringskris för den Bildtska ministären. Genom att återigen hänskjuta ärendet till Vattendomstolen skaffade sig regeringen några månaders respit. Rege-ringsärendenas karaktär av "one damned thing after another" – som det heter i Washington – gör uppskjutande av ställningstagande till ett politiskt standardgrepp. För Bildt betydde kritiken för bristande hand-

lingskraft uppenbarligen mindre än vinsten av en fortsatt regeringssamverkan.

Avslutningsvis skall vi helt kort diskutera de viktigaste partiernas tänkbara agerande efter Vattendomstolens förväntade utslag den 20 maj 1994. Vi utgår från att domstolen kommer att rekommendera bifall till Öresundskonsortiets ansökan till regeringen om att få bygga den kombinerade järnvägs- och motorvägsbron.

Tre tänkbara möjligheter låter sig urskiljas: (1) Efter Vattendomstolens utslag fattar regeringen ett snabbt beslut om ett ja till bron. Med "snabbt" menar vi ett beslut under juni månad. (2) Regeringen lämnar bifall till konsortiets ansökan senare under sommaren. (3) Regeringen skjuter upp ärendet till efter valet i september.

Vi bedömer möjligheten för ett snabbt beslut i Öresundsbrofrågan som osannolik. Tre regeringspartier – moderaterna, folkpartiet och kds – vill visserligen snabbt få frågan ur världen. Men det är samtidigt svårt att se hur centerpartiet kan sitta kvar i regeringen om övriga partier insisterar på ett snabbt beslut. Med tanke på centerpartisympatisörernas mycket kraftiga motstånd mot broförbindelsen – nästan 70 procent förklarar sig som motståndare medan endast 10 procent ser sig som anhängare – kan en fortsatt centermedverkan i regeringen efter ett ja innebära ett högt pris. Eftersom valrörelsen står för dörren framstår detta alternativ som mindre troligt.

För moderaterna är, tror vi, en fortsatt regeringssamverkan viktigare än ett snabbt brobeslut. En regeringskris under juni månad framstår som politiskt belastande. För Carl Bildt vore en sammanhållning av regeringen under *hela* mandatperioden dessutom en viktig politisk triumf. Om en regeringskris undviks blir Carl Bildt den förste borgerlige statsministern sedan det demokratiska genombrottet för snart 75 år sedan som förmått hålla ihop en regering en hel mandatperiod. Med tanke på att han leder en fyrpartikoalition utan egen majoritet i riksdagen vore detta en icke föraktlig prestation.

Kritiken från socialdemokraterna om brobeslutet skulle skjutas upp ytterligare en gång kommer – åtminstone temporärt – att bli ljudlig. I

praktiken betyder emellertid en sådan kritik inte så mycket. Socialdemokraterna har ju själva problem med Öresundsbrofrågan. Hade s-ledningen velat haft ett snabbt avgörande i brofrågan borde man ofta och i olika sammanhang fört upp frågan på bordet. Med tanke på de socialdemokratiska sympatisörernas negativa inställning till Öresundsbron har partiet knappast något emot att ett beslut i frågan skjuts upp till efter valet.

Argumenten emot ett snabbt brobeslut talar för ett beslut efter valet den 18 september. En diskussion av Öresundsförbindelsen i valrörelsen skulle – enligt resultaten av våra mätningar – endast gynna ett av regeringspartierna, nämligen centerpartiet. Av det förhållandet att det finns starka broskeptiska minoriteter bland övriga regeringspartiers sympatisörer följer att det inte ligger i dessa partiers intresse att få in brofrågan i valrörelsen.

Vi gör således den prognosen att regeringen Bildt försöker skjuta upp broavgörandet till efter riksdagsvalet i september. Om socialdemokraterna vinner valet – vilket dagens opinionssiffror indikerar – kommer brofrågan att avgöras av en ny regering. Och då blir det, av allt att döma, ett snabbt ja till Öresundsbron.

Noter

1. Den danska intervjufrågan har en lite annorlunda formulering: "Bör det byggas en fast förbindelse över Öresund?". (Ja, nej eller vet inte).
2. Det kan tilläggas att majoriteten av danska folket inte bara är negativt inställd till broplanerna. En klar majoritet – 56 procent mot 28 – svarar dessutom ja på frågan om folketingenet bör besluta att stoppa Öresundsprojektet.
3. En annan intressant åsiktsskillnad i Öresundsbrofrågan har att göra med geografin. Bland personer boende i Sydsverige (Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län) finns 35 procent broförespråkare och 44 procent bromotståndare (opinionsbalans -9). Motsvarande siffror för övriga Sverige är 24 procent förespråkare och 45 procent motståndare (-21). En Sifoundersökning, gjord på uppdrag av Greenpeace vid ungefär samma tidpunkt (december 1993), kom dock till motsatt resultat, dvs "ju närmare den föreslagna bron man bor desto större är motståndet". Sifo:s slutsats bygger emellertid på en jämförelse mellan Stock-

holmsområdet och Sydsverige utom Malmöområdet och grundas på enbart 1000 personer från hela landet (jämfört med SOM-undersökningens 1808 personer). Tendensen att bromotståndet avtar med närheten till bron blir ännu mer påtaglig om vi enbart synar den sydsvenska opinionen: I hela Malmöhus län finns 39 procent förespråkare och 42 procent motståndare (-3). I Malmöhuslän utom Malmö finns fler motståndare än förespråkare (48 procent mot 35, opinionsbalans -13). Men i Malmö stad finns en absolut majoritet som säger ja till en Öresundsbro (53 procent förespråkare, 22 procent motståndare, opinionsbalans +31).

4. Motsvarande siffror beräknade med samtliga svars personer som procentbas är 15 procent för-för, 25 procent emot-emot, 8 procent för EU-medlemskap men emot Öresundsbron och 5 procent för bron men emot EU-medlemskap.

Inför avgörandet – åsikter om EU

RUTGER LINDAHL

Den 13 november 1994 skall de svenska väljarna ta ställning till frågan om Sveriges medlemskap i Europeiska Unionen. Inför detta betydelsefulla beslut kan det finnas anledning att erinra om vissa drag i den svenska politiska debatten kring de europeiska samarbetsfrågorna och vilka opinionsvängningar som förekommit under efterkrigstiden.

Neutralitetspolitikens betydelse i blockpolitikens Europa

Under 1940-talet vållade frågan om medlemskap i FN en debatt om Sveriges anslutning till internationella organisationer. Vissa hävdade att Sverige, likt Schweiz, skulle avstå från medlemskap i alla internationella organisationer med överstatliga inslag. I fallet med FN anfördes att FN:s säkerhetsråd kunde ålägga medlemsländerna vissa uppgifter t.ex. att ställa militär till förfogande för fredsbevarande insatser eller beordra ekonomiska sanktioner mot annat land. Trots att besluten i säkerhetsrådet är bindande beslutade riksdagen att Sverige skulle söka medlemskap. När det gällde det regionala samarbetet inom Europa deklarerade den svenska regeringen att Sverige skulle ställa sig positivt till europeiskt samarbete, men ej stödja en utveckling mot överstatlighet. Sverige ställde sig utanför det militära samarbetet inom NATO under hänvisning till att neutralitetspolitiken grundades på alliansfrihet.

Den politiska debatten kring Sveriges relationer till det framväxande ekonomisk-politiska samarbetet i Västeuropa koncentrerades under slutet av 1950- och början av 1960-talet kring bildandet av frihandelsorganet EFTA och den 1961 inledda första förhandlingsrundan mellan EFTAländerna, med Storbritannien i spetsen, och EEC. Efter samråd mellan Sverige, Schweiz och Österrike, tre stater som upprätthöll en neutralitets-

politisk linje, fann dessa att det rådde enighet om att det inte var aktuellt att ansöka om medlemskap i EEC. Den ökade spänningen i relationerna mellan öst- och västblocket anfördes som skäl.

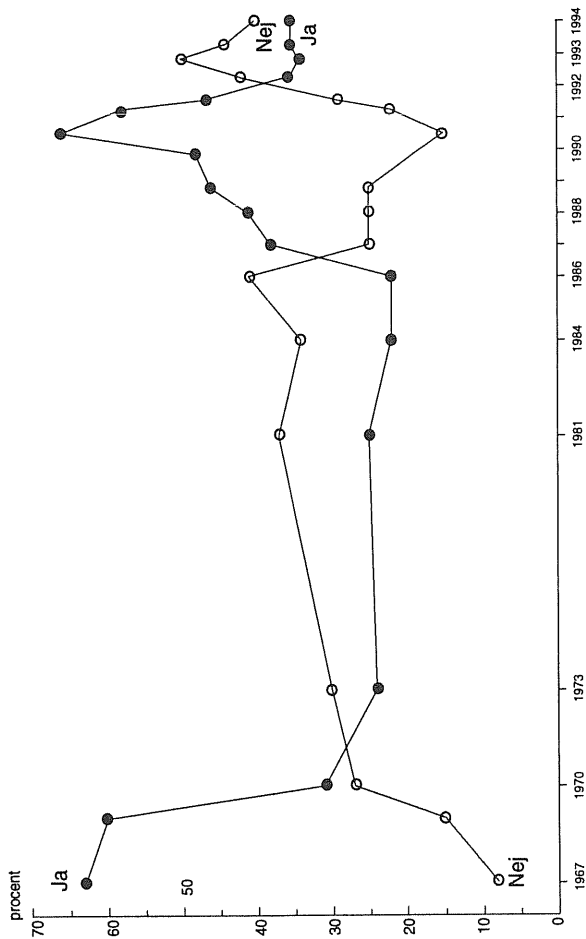
Neutralitetspolitikens betydelse betonades bl.a. av statsminister Tage Erlander i ett tal 1961 vid Svenska metallindustriarbetareförbundets kongress (det sk. Metalltalet): "... Romfördraget är ett steg på vägen mot en verklig federation. Vi kan heller inte bortse från att Romfördraget ofta uppfattas såsom en komplettering och förstärkning av Atlantpakten. Det behöver inte närmare utvecklas att Sverige, om vi vill hålla fast vid neutralitetspolitiken, icke kan ansluta sig till denna politiska målsättning för det europeiska samarbetet." Den stat som ansågs kunna uppfatta ett medlemskap i EEC som "en förstärkning av Atlantpakten" var Sovjetunionen. Från svensk sida framhölls också att det av hänsyn till Finlands speciella situation inte vore lämpligt att utmana Sovjetunionen på denna punkt.

Sverige anmälde i stället intresse av "nära och varaktiga ekonomiska förbindelser" med EEC. På grund av motsättningar mellan Frankrike och Storbritannien avbröts dock förhandlingarna 1963 utan att man nått något resultat.

1967 inleddes en andra förhandlingsomgång mellan EFTA-länderna och de delvis omorganiserade gemenskaperna som nu betecknades EG. För vissa EFTA-länder, däribland Danmark och Norge, var ambitionen att uppnå medlemskap i EG. För Sveriges del var medlemskap inte något förstahandsmål. Något senare klargjordes dock att man även från svensk sida var beredd att diskutera medlemskapsfrågan.

Av figur 1, som baseras på olika undersökningar av svenska folkets inställning till Sveriges relationer till EG/EU, framgår att den svenska opinionen 1967 gav ett kraftigt stöd till regeringens öppning mot svenskt EG-medlemskap. I den väljarundersökning som genomfördes i anslutning till riksdagsvalet 1968 ställdes en fråga med samma inriktning, men med krav på att väljaren skulle ta ställning till flera alternativ. Den gav bl.a. större utrymme att inte uttala någon åsikt i frågan. Resultatet visar att andelen förespråkare för EG-medlemskap är tre gånger så hög som andelen motståndare. Hälften av de tillfrågade hade dock inte någon bestämd åsikt. Detta sista resultat kan ses som en illustration av

Figur 1 Opinionsutvecklingen i EG/EU-frågan i Sverige 1967-94 (procent).

Anmärkning: T o m juni 1991 löd frågan: "Tycker Du att Sverige skall ansöka om medlemskap i EG, eller tycker Du inte det?" I oktober 1991 löd frågan: "Tycker Du att Sverige Skall bli medlem i EG eller tycker Du inte det?" I december 1991 och i mars och maj 1992 löd frågan: "Om det vore folkomröstning i EG-frågan i dag, skulle Du då rösta ja eller nej till att Sverige blir medlem i EG?"

att frågan om Sveriges relationer till EG, trots omfattande debatt, vid denna tid var relativt okända eller upplevdes som mycket komplicerade av en betydande del av svenska folket.

Efter ett mellanspel med försök att utvidga det nordiska ekonomiska samarbetet (NORDEK) och efter det att förhandlingarna om en utvidgning av EG åter kommit igång 1969 reste statsminister Olof Palme runt i Västeuropa för att sondera villkoren för svenskt medlemskap. Sverige var från början berett till långtgående ekonomiskt samarbete (ingå i tullunionen), men fann det successivt allt svårare att acceptera de krav som kom att gälla efter 1970: *"En svensk medverkan i det utrikespolitiska samarbete som utformats på grund av den sk. Davignonrapporten är inte förenlig med en fast svensk neutralitetspolitik. Ett svenskt deltagande i en ekonomisk och monetär union som innebär ett uppgivande av betydelsefulla områden av svensk nationell beslutanderätt kan inte förenas med en svensk neutralitetspolitik."*

Resultaten från 1970 års valundersökning visade på fortsatt övervikt för dem som stödde ett svenskt medlemskap. Den socialdemokratiska regeringens beslut att inte föra förhandlingar om svenskt EG-medlemskap och argumenten för detta fick snabbt genomslag i den svenska väljarkåren. Resultaten från 1973 års valundersökning visade att de svenska väljarna vid denna tid accepterat de av politikerna uppsatta kraven för svenskt deltagande i ett fördjupat europeiskt ekonomiskt-politiskt samarbete. Närmare 60 procent av väljarna ansåg att vi skulle gå med i EG, men tre fjärdedelar av dessa menade att de svenska neutralitetsvillkoren i så fall först måste accepteras av EG.

Under resten av 1970- och början av 1980-talet förekom inte någon nämnvärd offentlig debatt om Sveriges relationer till EG. En allmän uppfattning inom såväl offentlig som privat sektor var att det ingångna frihandelsavtalet var mycket gynnsamt för Sverige. Utvecklingen inom EG framställdes tidvis som mycket problematisk. Arbetslösheten ökade och det förekom svårigheter att utveckla det ekonomisk-monetära samarbetet (EMS). Denna negativa bild fick också genomslag i opinionen.

I början av 1980-talet väcktes emellertid åter frågan om ett svenskt närmande till EG. Den ekonomiska nedgången i Sverige och övriga Västeuropa kunde enligt bl.a. statsminister Olof Palme i första hand

motverkas genom vidgat ekonomiskt samarbete. I det sk. Tetra-Paktalet 1981 slog han dock fast att det för svensk del inte kunde bli fråga om något samarbete inom det utrikes- och säkerhetspolitiska området.

Det enda större synbara beviset på en strävan till närmande mellan de kvarvarande EFTA-staterna och EG blev en överenskommelse 1984 om att utvidga och fördjupa frihandelssamarbetet inom ramen för ett EES-avtal. Detta fick dock inte någon större publicitet och därmed inte någon nämnvärd påverkan på vare sig opinion eller debatt i EG-frågan.

Först i samband med att EG-staterna i mitten av 1980-talet lanserade sin plan på att genomföra "den inre marknaden" före utgången av 1992, samt en revidering av Romfördraget ("Enhetsakten", 1987) och på en vidareutveckling av samarbetet tog debatten på nytt fart i Sverige. En stor roll för denna vändning spelade massmedierna genom sin intensifierade bevakning av EG-samarbetet. "Tåget håller på att gå ifrån Sverige", "Sverige riskerar att bli politiskt marginaliserat" och "Industrin och därmed jobben flyttar ut från Sverige om vi ställer oss utanför EG" blev vanliga illustrationer av läget.

I figur 1 visas vad som hände under denna period i den svenska opinionen. Kurvan för andelen positiva till svenskt EG-medlemskap beskriver en dramatisk uppgång.

Murens fall 1989 öppnade för en svängning inom socialdemokratin

Ända fram till hösten 1990 vidhöll den socialdemokratiska regeringen officiellt att svenskt medlemskap i EG inte var aktuellt. EES-avtalet gavs i stället högsta prioritet. Från flera av oppositionspartierna hävdades dock att EES-avtalet inte gav tillräckliga långsiktiga fördelar för Sverige. Under sommaren 1990 blossade debatten upp på allvar i spåren av den successiva upplösningen av de båda stormaktsblocken. Inom den politiska oppositionen var det främst moderata samlingspartiets ledare Carl Bildt och folkpartiets Bengt Westerberg som framförde krav på att Sverige skulle ta fasta på de nya förutsättningar som skapats för ett närmare samarbete med EG.

Genom framläggandet av regeringens ekonomiska krispaket den 26 oktober 1990 markerades en historisk omsvängning i socialdemokratiens inställning till svenskt EG-medlemskap: *"Regeringen eftersträvar ett nytt riksdagsbeslut om Europapolitiken som tydligare och i mer positiva ordalag klargör Sveriges ambitioner att bli medlem av Europeiska Gemenskapen."* Efter beslut i riksdagen den 11 december kunde regeringen börja förbereda överlämnandet av den svenska ansökan om medlemskap i EG.

"Euroforin" blev kortvarig – väljarstödet för EU-medlemskap försvagades snabbt

När den socialdemokratiska regeringen med statsminister Ingvar Carlsson i spetsen i juli 1991 lämnade över den svenska ansökan om medlemskap i EG hade den enligt färskas opinionsundersökningar stöd av ungefär 65 procent av väljarkåren. Som framgår av kurvans fortsatta utveckling (figur 1) dröjde det dock endast några månader innan en ny dramatisk förändringsfas inleddes. Andelen positiva till svenskt EG-medlemskap sjönk medan andelen negativa steg kraftigt.

Som skäl för denna dramastiska förändring i opinionsläget anfördes bl.a. den kritiska granskningen av innehållet i Maastricht-fördraget, även inom EU-staterna själva, samt att regeringsskiftet hösten 1991 gav de socialdemokratiska väljarna större möjlighet att, utan att riskera det egna partiets regeringstrovärdighet, gå emot partiledningen. Det skulle också kunna ses som en slags demonstration mot den snabba och ej tillräckligt genomdiskuterade omsvängningen i partiets traditionella utrikespolitiska linje. Massmedierna, som i flertalet fall höll en EG-positiv linje på ledarplats, ökade sin kritiska granskning av förhållanden inom EG. Därigenom kom stora delar av informationsflödet från och om EG att uppfattas som stöd främst åt motståndarna till svenskt EG-medlemskap. Grundmönstret i EG-debatten var att offensiva EG-motståndare med ett tydligt budskap dominerade över defensiva och dåligt organiserade EG-anhängare som hade svårt att konkretisera sitt budskap.

Till detta kom den allmänna ekonomiska krisen som drabbade såväl Sverige som EG-länderna, med en rad negativa konsekvenser för medborgarna som följd. Särskilt i krisens inledande skede kom den negativa utvecklingen att kopplas till Sveriges anpassning till EG. Debatten i Danmark inför den första folkomröstningen om Maastrichtavtalet ansågs också förstärka de negativa inslagen i synen på EG.

Mot bakgrund av massmediernas betydelsefulla roll som informationsförmedlare var det inte överraskande att opinionsläget åter visade tendenser att svänga under 1993. Reaktionerna, inte minst i massmedierna, på de första konsekvensutredningarna och förhandlingsresultaten gav ett i huvudsak "positivt eko". Att denna senaste våg av information kan komma att gynna ja-sidan inför den kommande folkomröstningen den 13 november 1994 antydde i de första opinionsundersökningarna i början av 1994. Opinionsundersökningar senare under våren 1994 motsade emellertid en sådan utveckling, samtidigt sjönk dock stödet för nej-sidan. Osäkerheten om svenska folkets reaktion på de båda sidornas argumentation inför folkomröstningen är mot denna bakgrund betydande. Våren 1994 förklarade mellan 25 och 30 procent av de tillfrågade i olika undersökningar att de var osäkra på sitt slutliga ställningstagande. Mot bakgrund av den hittillsvarande debatten kommer det med största sannolikhet att bli en intensiv och förmodligen också relativt jämn kamp mellan de båda alternativen i folkomröstningen.

Fördjupad analys av opinionsmönstret 1987-94

Den bild av opinionsutvecklingen i EG/EU-frågan under de senaste 25 åren som illustrerats med hjälp av figur 1 kan utvecklas på många sätt. I den följande texten skall en något mer detaljerad och mångsidig analys av svenskarnas syn på EU presenteras.

Ur det omfattande statistiska materialet i tabell 1 framgår bl.a. att män i högre utsträckning än kvinnor tar ställning i EU-frågan och dessutom är mer positiva till svenskt EU-medlemskap. Som visas i figur 2 har denna trend hållit sig sedan de första mätningarna 1987.

Tabell 1 Inställning till tre frågor rörande svenskt medlemskap i EU fördelat efter kön, partisynpati, ålder, utbildning, inkomstnivå, respektive typ av arbetsgivare.

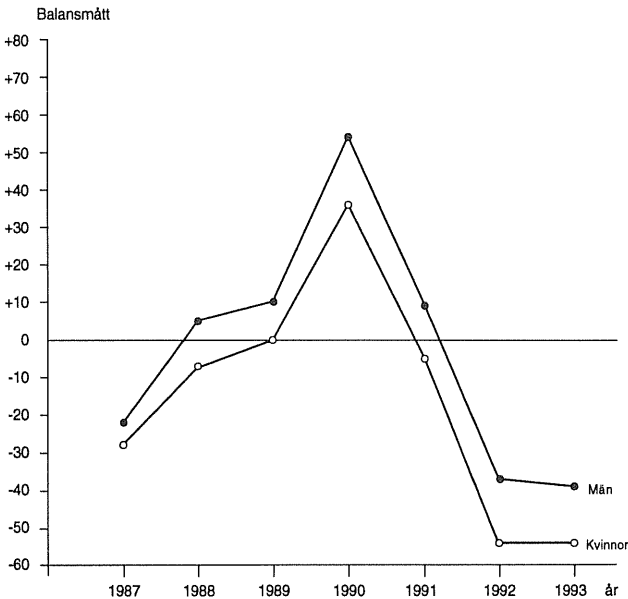
1= "I huvudsak för eller emot svenskt EU-medlemskap eller ingen bestämd åsikt i frågan";

2= "Bra eller dåligt förslag att Sverige skall bli medlem i EU även om det betyder minskad politisk självständighet";

3= "Bra eller dåligt förslag att Sverige skall stå utanför EU även om det betyder försämrad ekonomi". OBS! Formuleringen.

Fråga	För/Bra förslag			Emot/Dåligt förslag			Ingen bestämd åsikt		Varken bra eller dåligt förslag	
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
<i>Kön</i>										
Kvinnor	23	12	32	41	65	33	36	23	35	
Män	37	19	29	39	58	43	24	23	28	
<i>Partisynpati</i>										
V	12	10	60	78	86	24	10	4	16	
S	19	8	36	48	71	26	33	21	38	
C	13	10	41	56	74	29	31	16	30	
Fp	48	20	15	26	55	55	26	25	30	
M	62	32	14	16	37	66	22	31	20	
Kds	30	15	37	35	61	33	35	24	30	
Mp	13	2	46	56	82	26	31	17	28	
Nyd	31	17	30	40	62	42	29	21	28	
<i>Ålder</i>										
15 - 29	28	15	28	41	60	41	31	25	31	
30 - 49	30	13	31	42	64	36	28	23	33	
50 - 80	33	18	32	37	59	38	30	23	30	
<i>Utbildning</i>										
Låg	18	10	37	44	68	27	38	22	36	
Medel	31	16	29	42	59	41	27	25	30	
Hög	47	22	24	31	56	52	22	22	24	
<i>Arbetsgivare</i>										
Kommunal	22	12	35	46	66	32	32	22	33	
Statlig	29	14	30	41	65	34	30	21	36	
Privat	35	16	28	36	60	41	29	24	31	
<i>Inkomst</i>										
- 150 000	20	18	36	45	61	33	35	21	31	
151-250 000	25	13	34	42	61	33	32	26	33	
251-350 000	26	14	32	42	67	34	32	19	34	
351-450 000	35	14	30	42	64	39	23	22	31	
451 000 -	59	25	15	19	46	63	22	29	22	

Figur 2 Opinionsutvecklingen under perioden 1987-93 i EG/EU-frågan för män respektive kvinnor (Index = procentandel som anser att det är ett bra förslag minus procentandel som anser att det är ett dåligt förslag att Sverige skall ansöka om medlemskap i EG även om det betyder minskad politisk självständighet. Det bör observeras att påståendets konstruktion har en tendens att öka motståndet mot svenskt EG/EU-medlemskap jämfört med en rakt ställd fråga om synen på medlemskap.)

Källa: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet. I samarbete mellan Statsvetenskapliga institutionen, Institutionen för journalistik och masskommunikation och Förvaltningshögskolan genomförs under perioden oktober-januari årliga enkät-undersökningar riktade till ett riksrepresentativt urval om 2 800 personer (1986-91 = 2500) i åldern 15-80 år (1986-91 = 15-75 år). Svarsprocenten har genomgående varit omkring 70 %.

De politiska partierna splittrade i EU-frågan.

De politiska partiernas sympatisörer är i samtliga fall splittrade på både "ja-" och "nej-"sidan. Ingen partiledning har hela sitt parti bakom sig i EU-frågan. Minsta avvikelsen finner vi inom det främsta "ja-" (moderaterna) respektive "nej-"partiet (vänsterpartiet). Inom socialdemokra-

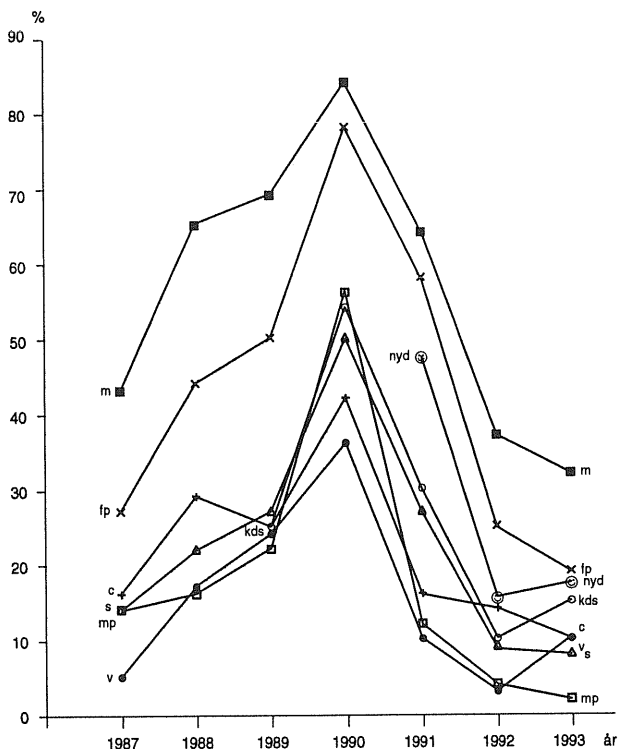
terna, centern, kristdemokraterna och nydemokraterna, där partiledningen har uttalat sig för svenskt EU-medlemskap, finns ännu våren 1994 en större andel som är emot än för partiledningens linje. Mest betydelsefullt är detta inom det socialdemokratiska partiet som våren 1994 i opinionsundersökningar har stöd av i det närmaste halva väljarkåren. Beroende på olikheten mellan partiledningen och en betydande del av partiets sympatisörer i synen på fördelen med ett svenskt EU-medlemskap valde s-ledningen på partikongressen hösten 1993 att uppskjuta beslutet i EU-frågan tills man fått fram ytterligare resultat av förhandlingarna. Efter det att Sverige i mars 1994 nått fram till ett avtal kommer den uppskjutna delen av partikongressen att hållas på försommaren 1994. Mycket talar för att partikongressens beslut får stor men inte avgörande betydelse för opinionsutvecklingen inom partiet i EU-frågan. Mot bakgrund av de effekter på den interna opinionen i EU-frågan som förlusten av regeringsmakten 1991 antas ha haft kommer en för partiet gynnsam utgång av riksdagsvalet i september 1994 att få en minst lika stor betydelse för partiledningens förutsättningar att åter mobilisera ett ökat stöd för sin ja-linje.

Även inom centern återfinns stora åsiktsskillnader mellan en majoritet av sympatisörerna och en huvuddel av partiets ledning. Vid den extra partistämman i början av maj 1994 segrade ja-linjen klart trots att flertalet partidistrikt dessförinnan hade uttalat sig för ett nej. Vissa opinionsresultat har antytt att en opinionssvängning kan vara på gång bl.a. tack vare positiva kommentarer till förhandlingsresultatet på jordbruks- och regionalstödsområdet från ledande politiker, förhandlare och i massmedia.

Ett av de mer anmärkningsvärda resultaten från de undersökningar som utförts inom SOM-institutet framgår av figur 3. Den visar bl.a. att opinionsutvecklingen inom de olika politiska partierna visar starka likheter oavsett partiernas officiella inställning till svenskt EU-medlemskap. Detta gäller såväl i uppgångs- som nedgångsfasen. Av resultatet framgår att även anhängarna till vänsterpartiet och miljöpartiet, dvs. de främsta moståndarna till svenskt EU-medlemskap, i ökande utsträckning stödde ansökan om medlemskap fram till dess den lämnades in sommaren 1991. På motsvarande sätt kan noteras att moderater och folkpartister, som hela tiden framstått som de främsta förespråkarna för EU-medlemskap, sedan hösten 1991 på ett likartat sätt minskat sitt stöd.

Figur 3 Procentandel av de politiska partiernas sympatisörer som är positiva till svenskt EG-medlemskap under perioden 1987-93.

Det bör observeras att de kurvorna som presenteras i det följande, om ej annat anges, bygger på inställningen till påståendet "Sverige bör ansöka om medlemskap i EG även om det betyder minskad politisk självständighet" vilket har visat sig öka den andel som är negativa i medlemsfrågan jämfört med svarsmönstret på en direkt fråga om inställningen till svenskt EG-medlemskap.

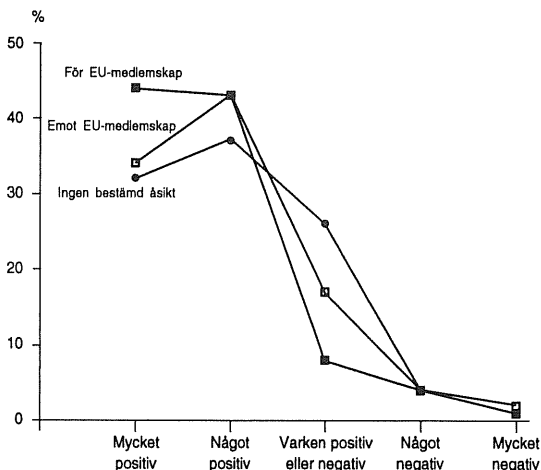
Mycket tyder på att den senare fasen i denna utveckling kan ha samband med att massmedierna presenterat mer kritiskt granskande information – därmed inte sagt att denna varit mer negativ – rörande utvecklingen inom EU. Dessutom sammanfaller denna period med en snabbt förvärrad inhemsk ekonomisk situation i Sverige. Även denna utveckling kan ha haft betydelse, särskilt om den kopplats samman med Sveriges anpassning till EU främst inom ramen för EES-avtalet.

Som framgår av ovanstående finns det anledning för samtliga partiers ledningar att i sitt arbete ta fasta på att det i de flesta fall finns betydande grupper av sympatisörer som har en mot den officiella partilinjens avvikande uppfattning i EU-frågan.

God förmåga att placera det egna partiet i EU-frågan.

Inom samtliga partier visar sympatisörerna god förmåga att placera sitt eget liksom de övriga partierna på en skala från "mycket positivt" till "mycket negativt". För det största partiet, socialdemokraterna, vars väljarkår är uppdelad på 19 procent "för", 48 "emot" och 33 procent som uppger "ingen bestämd åsikt" och där varje förändring i opinionsläget kan få stor betydelse för resultatet i folkomröstningen är det av intresse att undersöka hur de olika grupperna placerar partiet. Som visas i figur 4 anger 90 procent av dem som själva är för svenskt EU-medlemskap partiets position som "mycket" eller "ganska positiv" till medlemskap.

Figur 4 S-väljares placering av det egna partiet i EU-frågan efter egen inställning.

För de s-väljare som är motståndare till EU-medlemskap blir placeringen likartad, men med en dragning mot skalans mitt. För dem som inte uppgett någon bestämd åsikt är denna förskjutning ännu mer tydlig.

Det råder alltså ingen tvekan om att s-väljarna är väl införstådda med vilken som är partiledningens linje, dvs. den som uppenbarligen av alla åtminstone hittills har uppfattas som den officiella i EU-frågan. Först efter det att deltagarna i partiets från hösten 1993 uppskjutna kongress i juni 1994 tagit ställning till vilken linje som under val- och folkomröstningskampanjerna hösten 1994 skall vara partiets officiella kan den egentliga kampen börja om de egna väljarnas stöd i folkomröstningen. Förmodligen är det denna kamp som kommer att bli avgörande för det totala slutresultatet.

Opinionsutvecklingen likartad inom olika åldersgrupper

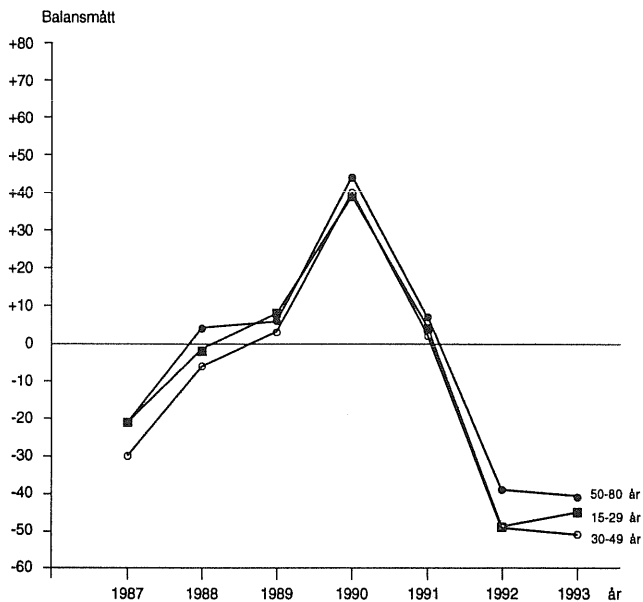
När det gäller opinionsutvecklingen inom olika åldersgrupper visar analysresultaten på en anmärkningsvärd överensstämmelse. Som framgår av figur 5 följer de tre kurvorna varandra mycket nära. Utvecklingen under 1992 och 1993 pekar på en något större spridning. Mellan dessa båda mätpunkter har ökningen i den andel av medelålders och äldre som ser negativt på svenskt EU-medlemskap nästan avstannat och inom den yngsta gruppen har utvecklingen vänt i något mer EU-positiv riktning.

Lågutbildade och låginkomsttagare mest negativa till EU-medlemskap

Under hela mätperioden från 1988 till 1993 intar lågutbildade en betydligt mer negativ hållning till EU-medlemskap än de väljare som har gymnasie- respektive högskoleutbildning (se figur 6).

Trots de tydliga nivåskillnaderna kan noteras att kurvorna för samtliga tre utbildningsgrupper visar i stort sett samma utvecklingsmönster. Under de två senaste åren (1992 och 1993) är dock avståndet mellan

Figur 5 Attityd till svenskt EG-medlemskap efter ålder 1987-93. Index= Procentandel som anser att det är ett bra förslag minus procentandel som anser att det är ett dåligt förslag att Sverige skall ansöka om medlemskap i EG även om det betyder minskad politisk självständighet.

Kommentar: Under den studerade perioden har andelen som anger att de anser förslaget vara "varken bra eller dåligt" minskat för samtliga tre åldersgrupper. 1992 och 1993 utgjorde denna grupp ca 25 procentandelar inom var och en av grupperna. Lägsta värdena - kring 20 procentandelar - uppnåddes 1990. Övriga år har andelen legat kring 30-35 procent.

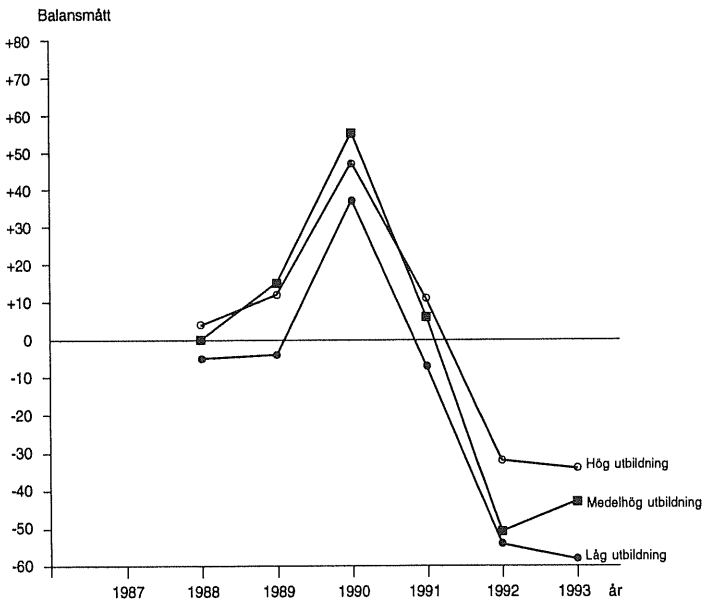
Källa: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet

högutbildade å ena sidan och lågutbildade å den andra större än vid något tidigare undersökningstillfälle. Inom båda grupperna fortsätter andelen med negativ syn på svenskt EU-medlemskap att öka, men takten har avtagit kraftigt. Inom gruppen medelhögt utbildade har utvecklingen vänt.

Ett resultat som återkommit i samtliga SOM-undersökningar är att man finner fler positiva till EU-medlemskap bland högre inkomsttagare och fler negativa bland låginkomsttagare.

Grundmönstret i de resultat som hittills presenterats är väl känt sedan länge. Låg inkomst hänger samman med låg utbildning och ofta med låg (studerande som ännu inte hunnit skaffa sig högre utbildning) respektive hög ålder (inom vilken grupp de finns en stor andel pensionärer som i det gamla utbildningssystemet inte fick möjlighet att skaffa sig högre utbildning) och ett relativt lågt deltagande i samhällsdebatten.

Figur 6 Attityd till svenskt EG-medlemskap 1988-93 efter utbildningsnivå.
(Index=för teknisk information se figur 2.)

Låg utbildning= enbart folk- eller grundskola; Medelhög utbildning=yrkesskola, realskola, kort gymnasieutbildning; Hög utbildning= treårigt gymnasium, högskola/universitet.

Kommentar: Procentandelen som avger svaret "varken bra eller dåligt förslag" har sedan 1990 reducerats från drygt 30 procent till drygt 20 procent för de två förstnämnda grupperna. Inom den högtbildade gruppen har andelen varierat mellan 17 procent (1990) och 26 procent (1988).

Källa: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet

Det kan i sammanhanget vara på sin plats att påpeka att andelen som tar tydlig ställning i frågan, dvs. som anger att det tycker att förslaget om svenskt EU-medlemskap är bra eller dåligt, har ökat på bekostnad av alternativet "varken bra eller dåligt förslag" inom samtliga ålders- och utbildningsgrupper. Inom den lägsta utbildningsgruppen har detta alternativ sjunkit från 39 procent 1988 till 22 procent 1993. Inom den yngsta åldersgruppen är motsvarande utveckling från 41 till 25 procent mellan 1988 och 1993.

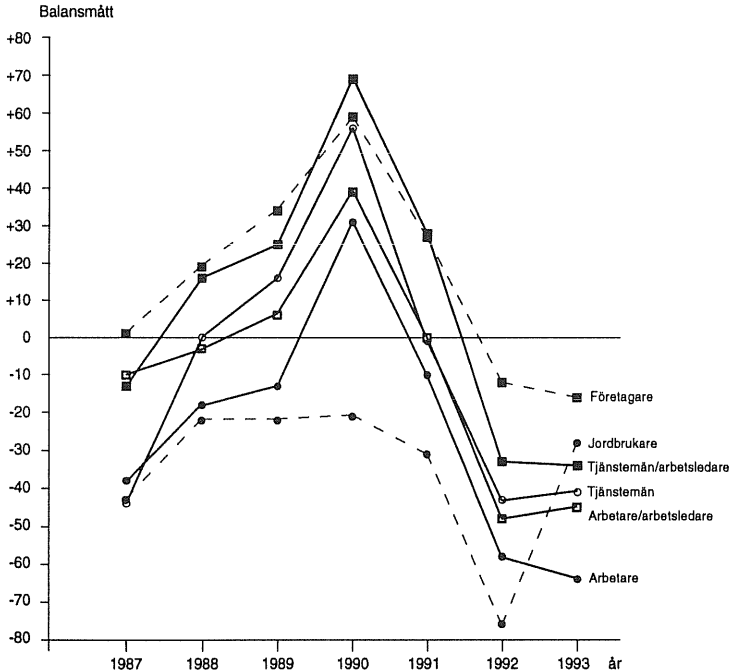
Företagare och anställda inom privata näringslivet är mest EU-positiva

Den yrkesgrupp som 1993 var mest positiv till ett svenskt EU-medlemskap utgjordes av egna företagare och så har det sett ut vid varje undersökningstillfälle sedan 1988 med undantag för 1990 då tjänstemän i ledande befattning uppvisade den mest positiva opinionsbalansen.

När det gäller opinionsutvecklingen inom andra yrkesgrupper kan noteras att såväl tjänstemän som arbetare i arbetsledande ställning är mer positiva till svenskt EU-medlemskap än "vanliga" arbetare och tjänstemän. Yrkesgruppen jordbrukare uppvisar en mot övriga grupper delvis avvikande opinionsutveckling. För det första saknas den för övriga grupper karaktäristiska toppnoteringen 1990 när det gäller andel positiva till EU-medlemskap. För det andra är utvecklingen mellan år 1992 och 1993 anmärkningsvärt EU-positiv. På grund av de låga n-värdena för denna grupp är det på sin plats att varna för alltför långtgående slutsatser av den uppmätta opinionsförändringen, även om det i den allmänna politiska debatten kring Sveriges förhandlingar med EU i jordbruks- och regionalstödsfrågorna framkommit en rad för jordbrukarna positiva förhållanden som skulle kunna användas som förklaring till det inträffade.

Att det även spelar en viss roll vilken arbetsgivare – stat, kommun eller privat – man har framgår av resultaten från SOM-undersökningarna. Kommunalt anställda har genomgående varit mer negativa till svenskt EU-medlemskap än de som är statligt eller privat anställda. Ökningen av andelen motståndare till medlemskap i EU för Sveriges del har dock

Figur 7 Attityd till svenskt EG-medlemskap 1987-93 efter yrkesgrupps-tillhörighet. (Index= för teknisk information se tabell 2).

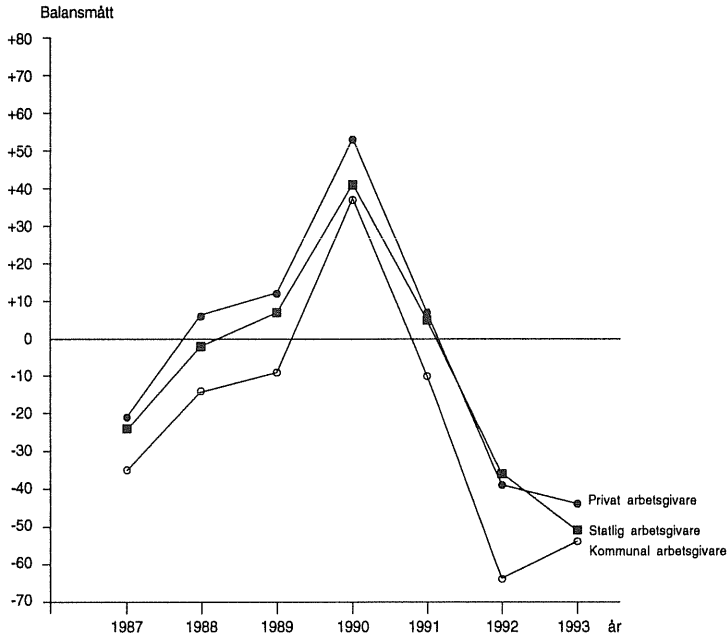

Kommentar: 1992 och 1993 är det inom samtliga grupper mellan 20 och 25 procentandelar som uppger att de anser förslaget om att Sverige bör ansöka om medlemskap i EG även om det innebär minskad politisk självständighet vara varken bra eller dåligt. För tjänstemannagrupperna har denna nivå hållits under hela perioden, med undantag för en särskilt låg notering 1990. För övriga grupper har andelen visat en sjunkande tendens från toppnoteringar på mellan 30-40 procentandelar i slutet på 1980-talet.

Källa: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet

skett ungefär likartat inom samtliga tre kategorier. Inte oväntat är det inom gruppen privatanställda som vi finner den minst negativa andelen. Efter att 1992 ha noterat det största avståndet mellan minst och mest EU-negativa grupp (28 procentandelar) kan 1993 noteras att de tre grupperna uppvisar opinionsprofiler som ligger närmare varandra än någonsin tidigare. Detta främst tack vare en ändring i medlemskaps-positiv riktning inom gruppen kommunanställda.

Figur 8 Attityd till svenskt EG-medlemskap 1987-93 efter anställning hos statlig, kommunal eller privat arbetsgivare. (Index= för teknisk information se figur 2.)

Kommentar: Andelen som använder "varken bra eller dåligt förslag" som svar sjunker inom samtliga grupper från mellan 30-35 procentandelar i slutet av 1980-talet till drygt 20 procentandelar 1993.

Källa: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet

Oro för försämrad miljö, social trygghet och arbetsmarknad, men viss förhoppning om förbättrad allmänekonomisk utveckling

Som en komplettering till analysen av ovanstående utveckling bör uppmärksammas att det i början av 1990-talet ägnades relativt stort utrymme i EU-debatten åt risker för "miljödumping", "social nedrustning" och "hårdare konkurrensutsatt arbetsmarknad" som en följd av anpassning till förhållanden inom EU. De successivt mer negativa uppfattningarna om konsekvenser av ett svenskt EU-medlemskap som

redovisas i tabell 2 skulle kunna ses som en effekt av denna debatt. Argumentationen från EU-motståndarnas sida riktades främst mot att ett svenskt EU-medlemskap skulle drabba grunderna för det svenska samhället bl.a. det sociala trygghetssystemet, vilket i sin tur främst skulle drabba svagare grupper. Inte minst bland kvinnor och äldre, som såg ett tydligt hot mot den kommunala omsorgsverksamheten, antogs detta ge utslag i inställningen till svenskt EU-medlemskap. Grundmönstret i resultaten pekar dock på att såväl kvinnor som män reagerat på ungefär likartat sätt och genomgående uttryckt en mer negativ uppfattning om konsekvenser inom detta område av svenskt EU-medlemskap. Resultaten från senhösten 1993 visar att den negativa trenden har bromsats upp. Detta möjligen som ett resultat av den i Sverige ökade debatten om att det främst är nationella orsaker bakom de försämrade möjligheterna att vidmakthålla den omfattande och högklassiga, men också kostsamma sociala servicen.

Bland det rikhaltiga siffermaterialet i tabell 2 kan man, utöver vad som kommenterats ovan, bl.a. finna att åldersfaktorn endast ger tydligt utslag när det gäller synen på konsekvenser av ett EU-medlemskap inom områdena "arbetsmarknad" och "ekonomisk utveckling". Det visar sig här att den yngsta åldersgruppen har en mer positiv syn på effekterna av ett medlemskap. När det gäller faktorn "utbildning" uppvisar de högutbildade inom de två förstnämnda områdena ("miljö" respektive "social trygghet") mindre negativ inställning och inom de resterande två områdena en något mer positiv inställning än de övriga två utbildningsgrupperna.

Mellan statligt, kommunalt respektive privat anställda förekommer relativt små skillnader när det gäller synen på konsekvenser av ett svenskt EU-medlemskap för "miljö" och "social service". Skillnaden är dock större mellan kommunalt anställda å ena sidan och statligt och privat anställda å den andra när det gäller synen på ett EU-medlemskaps effekter på arbetsmarknaden och på den allmänna ekonomiska utvecklingen.

När det gäller de olika politiska partiernas sympatisörer faller resultaten ut på ett förväntat sätt. De mest EU-negativa partiernas anhängare är mest negativa och de mest EU-positiva är mest positiva. Det bör dock observeras att samtliga partier, med något undantag, har haft en negativ

Tabell 2 Hur blir det med miljön, den sociala tryggheten, arbetsmarknaden och den ekonomiska utvecklingen när vi blivit EU-medlemmar?

Åsikt om hur ett svenskt medlemskap i EU skulle påverka utvecklingen i Sverige inom områdena "miljö", "social trygghet", "arbetsmarknad", "ekonomisk utveckling", fördelat efter kön, ålder, utbildning, arbetssektor respektive partisynpati (index = andel positiva minus andel negativa, kan variera mellan +100 och -100).

	Miljö			Social trygghet			Arbetsmarknad			Ekonomisk utveckling										
	1989	1990	1991	1989	1990	1991	1989	1990	1991	1989	1990	1991	1992	1993						
Kön																				
Kvinnor	-2	-2	-25	-53	-47	-12	-12	-40	-62	-59	+32	+20	-2	-20	-16	+47	+58	+39	+10	+8
Män	-1	8	-18	-43	-40	-15	-18	-40	-53	-55	+25	+17	-2	-13	-13	+55	+69	+49	+31	+19
Ålder																				
15-29 år	0	7	-26	-52	-46	-11	-19	-38	-64	-60	+36	+24	+7	-15	+2	+59	+71	+48	+27	+29
30-49 år	-3	4	-25	-51	-46	-11	-14	-41	-57	-57	+29	+21	-8	-19	-22	+53	+67	+48	+25	+12
50-75 år	0	5	-15	-43	-40	-19	-15	-36	-53	-59	+20	+12	-2	-13	-18	+46	+56	+35	+16	+6
Utbildning																				
Låg	+3	-2	-22	-50	-46	-16	-14	-42	-62	-62	+18	+14	-11	-31	-33	+34	+52	+28	0	-9
Mellan	+7	-3	-17	-45	-45	-11	-10	-36	-56	-58	+32	+26	+1	-17	-7	+45	+70	+43	+21	+20
Hög	-12	-10	-25	-48	-39	-15	-20	-39	-53	-50	+37	+19	+6	0	+1	+69	+74	+64	+44	+38
Sektor																				
Statlig	-	-5	-18	-43	-42	-	-23	-40	-51	-56	-	+11	-7	-19	-18	-	+68	+43	+24	+10
Kommunal	-	-10	-21	-56	-49	-	-17	-47	-67	-63	-	+14	-12	-28	-27	-	+56	+37	+6	+2
Privat	-	-6	-17	-44	-40	-	-14	-35	-55	-64	-	+20	+1	-13	-12	-	+70	+49	+29	+16
Partisynpati																				
V	-32	-30	-62	-77	-61	-37	-43	-71	-85	-74	0	-15	-59	-67	-58	+23	+39	+6	-11	-17
S	-1	7	-27	-53	-35	-26	-19	-52	-69	-68	+17	+3	-21	-37	-35	+40	+50	+25	+2	-8
C	-13	-28	-38	-52	-53	-11	-30	-55	-60	-69	+15	0	-30	-17	-32	+26	+39	+22	+18	-9
Fp	+3	-2	-8	-42	-31	-8	-6	-29	-37	-49	+50	+31	+26	+18	+4	+75	+82	+67	+59	+46
M	+15	+7	+6	-24	-14	+5	-2	-9	-29	-29	+56	+41	+36	+35	+32	+77	+84	+78	+68	+59
Kds	-15	-18	-31	-79	-58	-31	-25	-48	-70	-64	-6	+21	-4	+5	-15	+36	+71	+50	+18	+5
Mp	-19	-11	-80	-69	-61	-17	-17	-72	-85	-75	+17	+17	-22	-59	-30	+40	+59	+35	-15	-14
Nyd	-	-	-18	-46	-52	-	-	-36	-55	-65	-	-	-	-22	-7	-	-	+52	+15	+5
Inställning till svenskt EGU-medlemskap																				
För	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Emot	-18	-9	-18	-9	-22	-20	-22	-22	-22	-22	-20	-22	-22	-22	-22	+43	+84	+78	+84	+78
Ingen bestämd åsikt	-75	-71	-75	-71	-83	-84	-83	-84	-83	-83	-84	-83	-84	-83	-83	-61	-60	-34	-27	-34
	-47	-43	-47	-43	-57	-60	-57	-60	-57	-57	-60	-57	-60	-57	-57	-20	-11	+15	+15	+11

övervikt inom områdena "miljö" och "social trygghet" under perioden 1991-93. Även på de övriga två områdena har utvecklingen varit negativ, men när det gäller "ekonomisk utveckling" återfinns en negativ övervikt endast för vänsterpartiet och miljöpartiet.

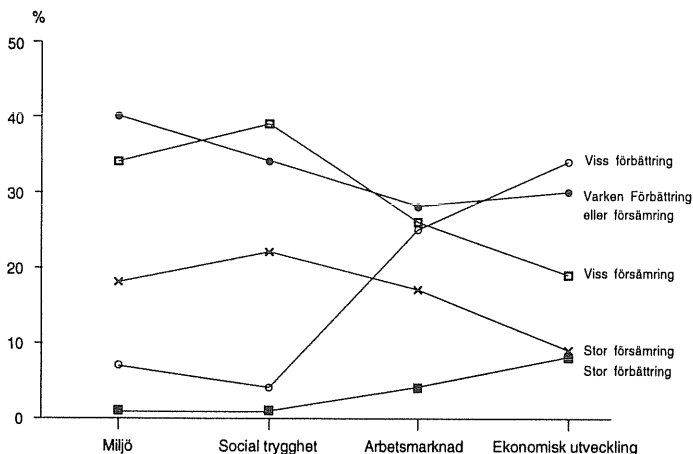
Som väntat är opinionsbalansen bland dem som är för respektive emot ett svenskt EU-medlemskap mer extrem. Att uppfattningen om att ett EU-medlemskap kommer att innebära försämringar inom miljöområdet och för den sociala tryggheten i Sverige är mycket spridd framgår av att även de som är positiva till EU-medlemskap ser ett sådant samband.

Skillnaden mellan opinionsmönstret i den EU-positiva och den EU-negativa gruppen är dock betydande. Ännu större blir skillnaden mellan de båda grupperna när vi analyserar synen på arbetsmarknadens utveckling respektive när det gäller den allmänna ekonomiska utvecklingen. Den grupp som inte anser sig ha någon bestämd åsikt i medlemskapsfrågan ligger genomgående mitt emellan de övriga båda grupperna, med en viss dragning åt Nej-sidan.

I början av 1994 presenterades regeringens utredning av konsekvenser på miljöområdet av ett svenskt EU-medlemskap. Huvudresultatet i rapporten var att Sverige till övervägande delen kunde se oförändrade eller förbättrade regler inom miljöområdet. Sverige skulle också tillåtas behålla viss miljöregler som var strängare än de gällande inom EU. Även om EU-motståndarna fick stort utrymme för sin kritik såväl mot utredningens sammansättning som mot resultatet antas den opinionsbildningsmässigt största effekten snarast verka i positiv riktning för dem som önskar ett svenskt EU-medlemskap.

När det gäller utvecklingen inom områdena "arbetsmarknad" och "ekonomisk utveckling" kan noteras att opinionsmönstret något skiljer sig från vad som framgått ur den ovan presenterade tabellen i de två förstnämnda fallen. Den negativa trenden börjar senare och den är inte lika kraftig. På arbetsmarknadsområdet är det lätt att koppla förändringen i opinionsmönstret till både den allt dystrare utvecklingen inom EU och i Sverige. Synen på den allmänna ekonomiska utvecklingen har genomgående präglats av större optimism. Även här har dock de senaste årens ekonomiska kris gjort sig påmind. Den allmänna ekonomiska utvecklingen är det enda område där EU uppenbarligen fortfarande anses ha en övervägande positiv effekt vid ett svenskt medlemskap.

Figur 9 Syn på effekt av ett svenskt EG-medlemskap inom områdena "Miljö", "Social trygghet", "Arbetsmarknad" respektive "Ekonomisk utveckling". Fördelningen bygger på data ur 1993 års SOM-undersökning. (Procentandelar)

Källa: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet

Den presentationsteknik som används i tabell 2 ger, om man bortser från mängden sifferuppgifter, en relativt lättöverskådlig bild av opinionsutvecklingen. Det finns emellertid att uppmärksamma att den procentandel som svarar att ett svenskt medlemskap varken betyder för- eller nackdelar när det gäller miljöområdet ligger på 40 procent och i de övriga fallen mellan 28 och 35 procent. Detta innebär att slutsatser av resultaten bör dras med viss försiktighet.

”Centrum–periferi” och ”nord–syd” i opinionsmönstret

EU-frågan är och har under hela sin förekomst i svensk debatt i huvudsak varit en ”centrumfråga”, dvs. den har främst diskuterats av landets politiska och ekonomiska elit. Först under de senaste åren har den successivt kommit att få karaktären av en allmän politisk fråga som

intresserar och engagerar en huvuddel av den svenska väljarkåren. Främsta skälet till detta är naturligtvis det faktum att Sverige i juli 1991 lämnade in sin ansökan om medlemskap i EU, de sedan hösten 1993 intensifierade förhandlingarna mellan EU och Sverige, samt den kommande folkomröstningen.

Hösten 1993 svarade 62 procent av de tillfrågade att de var intresserade av EU-frågor. Motsvarande procentandel för alternativet "politik" var 57. EU-frågan etablerade sig under början av 1990-talet bland de 10 frågor som av väljarna anses ha störst betydelse, men har haft svårt att nå högre än plats 6-7 på "tio i topplistan".

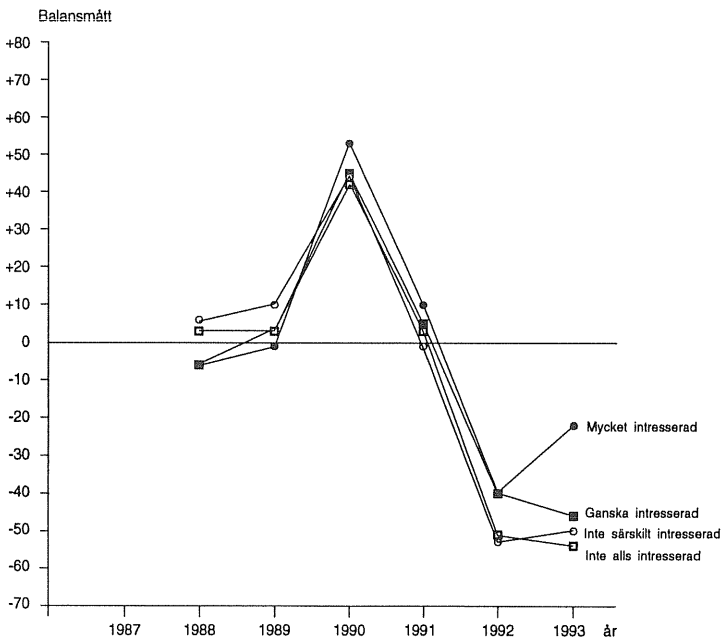
Som illustreras i figur 10 har den mest EU-intresserade gruppen utvecklats från att 1988 vara den minst EU-positiva till att 1993 vara den i särklass mest EU-positiva. Mellan 1989 och 1992 följer utvecklingen inom de fyra grupperna i stort sett samma mönster. Vid undersökningstillfället 1993 har avståndet mellan dem dock vidgats betydligt. De "ganska" och "inte särskilt" intresserade visar fortsatt, om än avtagande, utveckling i riktning mot mer negativ inställning till svenskt EU-medlemskap. De som anser sig inte alls vara intresserade av politik respektive mycket intresserade uppvisar tecken på motsatt utveckling.

Av dem som är för ett svenskt EU-medlemskap är 84 procent mycket eller ganska intresserade medan 16 procent är inte särskilt eller inte alls intresserade av EU-politik. Bland dem som är i huvudsak emot ett EU-medlemskap är förhållandet 58 procent intresserade och 42 ej intresserade och inom den grupp som inte ansett sig ha någon bestämd åsikt är relationen 43 procent till 57 procent. Bland dem som inte anser sig ha någon bestämd åsikt, vilket är liktydigt med 17 procent av samtliga svarande, uppger sig 57 procent vara inte särskilt eller inte alls intresserade av EU-frågor.

Tyvärr måste också konstateras att 68 procent vid undersökningen hösten-vintern 1993 ansåg sig vara "ganska oinformerade" eller "helt oinformerade" i EU-frågor. Inom grupperna "mycket" respektive "ganska välinformerad" fördelade sig de tillfrågade lika på alternativen för respektive emot EU-medlemskap. Inom gruppen "ganska oinformerad" (62 %) var fördelningen 24 procent för, 38 procent emot och 38 procent hade ingen bestämd åsikt. Bland de "helt oinformerade" var motsva-

rande fördelning 4 procent för, 30 procent emot. 66 procent valde svarsalternativet "ingen bestämd åsikt". Med sjunkande – subjektivt uppskattad – informationsnivå följer alltså ökande sannolikhet för ställningstagande emot svenskt EU-medlemskap alternativt att man i ökande utsträckning inte kan eller vill avge någon bestämd åsikt.

Figur 10 Attityd till svenskt EG-medlemskap 1988-1993 efter nivå på intresse för EG-politik. (Index = för teknisk information se figur 2).

Kommentar: Andelen som svarar att det är "varken bra eller dåligt förslag" att Sverige skall ansöka om medlemskap i EG även om det betyder minskad politisk självständighet har inom de olika grupperna utvecklats på följande sätt: bland de högintresserade från 14 till 12 procentandelar; bland de som är "ganska intresserade" från 28 till 22 procentandelar; bland de som "inte är särskilt intresserade" från 42 till 28 procentandelar och slutligen bland de som "inte alls är intresserade" från 45 till 28 procentenheter.

Källa: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet

En annan aspekt av betydelse vid analys av opinionsmönstret i EU-frågan är relationen mellan "centrum och periferi" i geografisk betydelse. Liksom i de övriga nordiska länderna återfinns tydliga opinionskillnader mellan "centrum" i form av stadsområden och "periferi" i form av relativt glesbefolkad landsbygd. I tabell 3 visas att andelen positiva till svenskt EU-medlemskap är dubbelt så stor bland boende i storstadsområden jämfört med landsbygdsboende. Bland boende i städer finner vi en övervikt av positiva till EU-medlemskap, medan vi bland boende i mindre tätorter och på landsbygden finner det omvända mönstret.

Tabell 3 Inställning till tre frågor rörande svenskt medlemskap i EU fördelat efter bostadsområde respektive geografisk region.

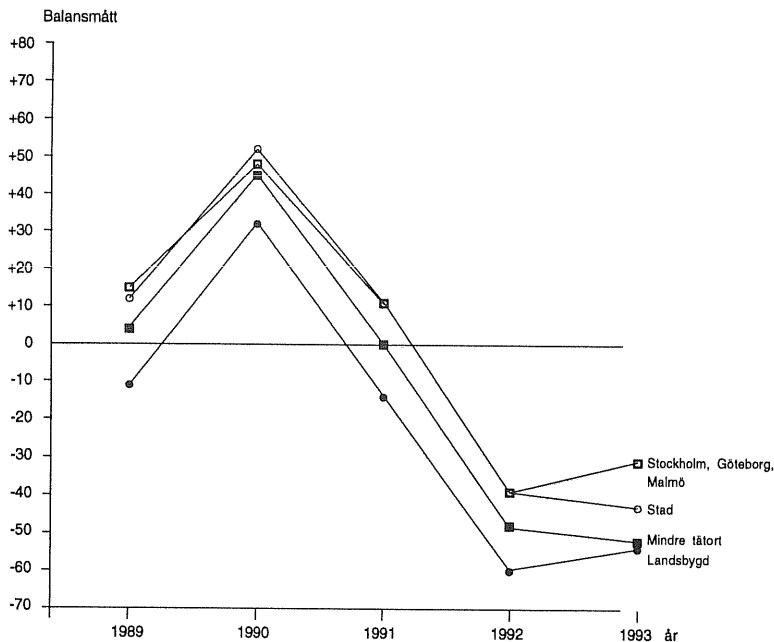
1= "I huvudsak för eller emot svenskt EU-medlemskap eller ingen bestämd åsikt i frågan";

2= "Bra eller dåligt förslag att Sverige skall bli medlem i EU även om det betyder minskad politisk självständighet";

3= "Bra eller dåligt förslag att Sverige skall stå utanför EU även om det betyder försämrad ekonomi". OBS! Formuleringen.

Fråga	För/Bra förslag			Emot/Dåligt förslag			Ingen bestämd åsikt			Varken bra eller dåligt förslag		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
<i>Bostads-område</i>												
Landsbygd	22	13	41	48	66	28	30	21	31			
Mindre tätort	26	13	31	42	65	34	32	22	35			
Stad	35	16	27	33	59	44	32	25	29			
Storstad	44	23	24	34	53	48	22	24	28			
<i>Geografisk region</i>												
Stockholm	37	19	24	34	57	47	29	24	29			
Östra Mellansverige	32	14	27	34	64	43	34	22	30			
Småland+Öland												
+Gotland	23	10	39	44	67	28	33	23	33			
Sydsverige	37	21	24	34	53	47	29	26	29			
Västsverige	33	16	28	42	59	38	25	25	34			
Norra Mellansverige	26	15	41	41	65	30	33	20	29			
Mellersta Norrland	12	4	45	55	77	21	33	19	34			
Övre Norrland	12	4	42	57	78	18	31	18	40			

Figur 11 Attityd till svenskt EG-medlemskap 1989-1993 efter boende. (Index = för teknisk information se figur 2).

Källa: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet

Utvecklingskurvorna för perioden 1989-93 visar (figur 11) att det ovan nämnda mönstret har varit i huvudsak stabilt. Resultaten för 1993 stämmer väl med observationer gjorda tidigare i detta kapitel. En ökad positiv inställning bland jordbrukare kan t.ex. förklara förändringen i kurvan för de boende på landsbygden.

I det svenska EU-opinionen finns också ett tydligt "nord-syd"-mönster (se tabell 3). I Norrland finner vi en väsentligt lägre andel EU-positiva och fler EU-negativa än i södra och mellersta Sverige. Detta mönster har varit förhärskande i samtliga SOM-undersökningar. I debatten kan detta resultat kopplas dels till behandlingen av frågan om förutsättningarna till fortsatt regionalstöd till i första hand det norrländska jordbruket, dels till upplevelsen av negativa effekter av det långa avståndet

till EUs politiska maktcentrum i Bryssel och EU-politikernas förväntade bristande förståelse "Norrlandsfaktorerna" hårt klimat, långa avstånd och gles befolkning. I detta fall kan en positiv bedömning av det svenska avtalet med EU möjligen åstadkomma en viss opinionsförskjutning i medlemskapspositiv riktning. Denna fråga har erhållit ett förhållandevis stort utrymme i den politiska debatten vilket kan förklaras av att opinionsläget i denna del av Sverige har troligen en icke försumbar psykologisk betydelse för opinionsutvecklingen i övriga delar av landet. Någon effekt av detta slag har dock inte kunnat utläsas i de opinionsundersökningar som redovisats under sensvåren 1994.

Frågeformuleringens betydelse

För att nyansera bilden av hur stabil väljarnas inställning till svenskt EU-medlemskap är har den enkla frågan om man i huvudsak är för eller emot, eller om man inte har någon bestämd åsikt vid olika tillfällen kompletterats med ett antal andra frågor vari medlemskapet har "komplicerats", dvs försetts med en restriktion. I det första fallet kopplades frågan om inställningen till svenskt medlemskap i EU ihop med formuleringen "*.. även om det betyder minskad politisk självständighet*". Effekten av denna har ökat starkt sedan 1990 och är tydlig bland samtliga politiska partiers sympatisörer (se figur 3). Frågan om betydelsen av förlorad självständighet har under dessa år också fått ökad uppmärksamhet i den politiska debatten.

Ges väljarna möjlighet att reagera på ytterligare en restriktion som knyter an till ett känsligt inslag i svensk politik nämligen den traditionella grunden för den svenska neutralitetspolitiken formulerat som medlemskap "*... även om det innebär framtida försvarssamarbete.*" erhålls en ännu starkare effekt. De införda restriktionerna får som effekt att andelen positiva till svenskt EU-medlemskap minskar och andelen negativa ökar. Av figuren framgår att differenserna är betydande (-17 respektive +20 procentandelar). De ovan redovisade frågornas konstruktion var anpassad för att främst pröva stabiliteten ibland dem som i grundfrågan angav en positiv attityd till medlemskap i EU.

För att på motsvarande sätt pröva stabiliteten i attityden till EU-medlemskap hos dem som avgav ett negativt svar inkluderades en fråga där

avståndstagande från EU-medlemskap kopplades till " ... även om det betyder försämrad ekonomi". Denna restriktion får andelen som är negativa till medlemskap att sjunka (-9%) och andelen som är positiva att öka betydligt över den nivå som noterades på grundfrågan (+8%). Mönstret är likartat för samtliga partier, men mest utpräglat för de främsta "japartierna", dvs. moderaterna och folkpartiet.

Närmare 70 procent anser sig vara dåligt informerade i EU-frågor.

Trots ett kraftigt ökat utbud av information såväl rörande EU:s organisation och beslutsfattande som dess verksamhet, liksom beträffande Sveriges förhandlingar med EU ligger andelen svenskar som anser sig "ganska" eller "helt" oinformerade fortfarande på en mycket hög nivå – 68 procent.

Bland dem som inte uttalat någon bestämd åsikt (30%) är det 91 procent som känner sig oinformerade. Även inom de övriga två grupperna återfinns höga procentandelar oinformerade. 64 procent bland dem som är i huvudsak emot och 51 procent bland dem som är i huvudsak för ett svenskt EU-medlemskap.

Mer information ja, men först ett bredare engagemang i EU-frågan.

En rimlig slutsats av de redovisade resultaten och en grov uppskattning av mängden allmänspridd information – genom massmedier, broschyrer, bibliotek, skolor, studiecirklar, etc. – är att det inte är informationsmängden som brister. Antagligen beror det inte heller på att informationen är alltför svårtillgänglig. En rimligare hypotes är att frågans omfattning och komplexitet tillsammans med de förhållandevis snabba förändringarna i flera av de politiska partiernas inställning till svenskt deltagande i EU-samarbetet har gjort att många medborgare känner sig "utanför". Den förhållandevis höga andelen väljare som uppger sig vara ointresserade av EU-frågor kan ses som en indikator på detta förhål-

lande. Det är sannolikt många av dessa som i grunden inte är ointresserade men som upplever att de saknar baskunskaper och därför har svårt att kunna sätta in den dagliga nyhetsfloden från och om EU i ett begripligt sammanhang. I en sådan situation är det lätt att "bristande information" och "lågt intresse" kan ligga nära till hands som maske-ring för en mer grundläggande känsla av bristande delaktighet i beslutsprocessen. Inför den kommande folkomröstningskampanjen är det i inledningsskedet därför knappast i första hand mer information som behöver spridas. Kampanjaktiviteterna bör i stället inriktas på att stimulera fler svenskar att överhuvud taget engagera sig personligen i samhällsdebatten. Därigenom skapas förutsättningar för att ett förväntat massivt utbud av fakta och argument skall komma till verkligt nytta för dem som går till valurnorna den 13 november.

Uppgiften att åstadkomma detta ökade engagemang kan inte enbart läggas på politiker, politiska partier, organisationer eller massmedier. Den måste ligga i alla medborgares intresse att fram till folkomröstningen den 13 november 1994 bidra till att minska det förhållandevis höga ointresset för EU-frågor och få till stånd en bred och engagerande debatt i frågan om Sveriges medlemskap i Europeiska Unionen.

Källor

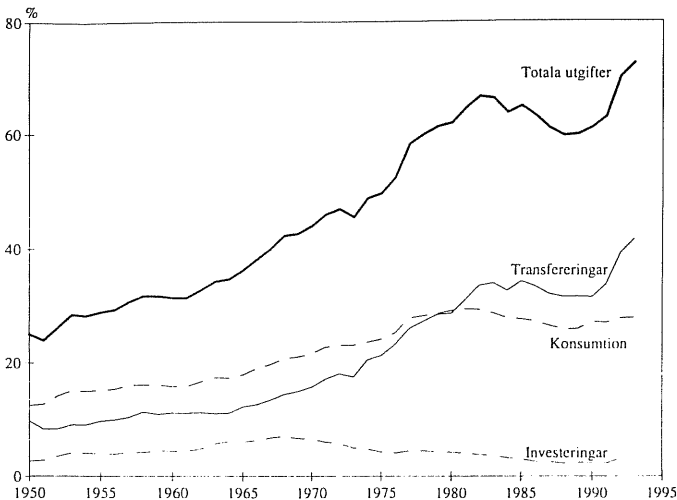
- Andrén, Nils och Möller, Yngve (1990) *Från Undén till Palme*, Nordstedts förlag, Stockholm.
- Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören (1993) *Väljarna inför 90-talet*, Nordstedts förlag, Stockholm.
- Hamilton, Carl B., red. (1989) *Europa och Sverige*, SNS förlag, Stockholm.
- Lindahl, Rutger (1993) "Ekonomiska förhoppningar och EG-medlemskap" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Perspektiv på krisen*, SOM-Institutets skriftserie nr 9, Göteborg.
- Lindahl, Rutger (1992) "När opinionen vände: Åsikter i EG-frågan" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Trendbrott*, SOM-Institutets skriftserie nr 8, Göteborg.
- Lindahl, Rutger (1992) "Massmedierna, medborgarna och EG-frågan" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Åsikter om massmedier och samhälle*, SOM-Institutets skriftserie nr 7, Göteborg.
- Lindahl, Rutger (1991) "Alla ombord – EG-tåget går" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Politiska opinioner*, SOM-Institutets skriftserie nr 6, Göteborg.
- Opinioner och trender*, Sifo, Stockholm (valda år 1967-1994).
- Petersson, Olof (1982) *Väljarna och världspolitiken*, Nordstedts förlag, Stockholm.
- Utrikesfrågor*, Utrikesdepartementet, Stockholm (valda år).
- Viklund, Daniel (1993) *Att förstå EG*, Nordstedts förlag, Stockholm.

Offentligt eller privat?

LENNART NILSSON

En offentlig revolution genomfördes enligt statsvetaren Daniel Tarschys i Sverige efter andra världskriget. Då byggdes den offentliga sektorn ut i mycket snabb takt med nya daghem, fritidshem, sjukhus och skolor runt om i landet. Kommunalarbetarförbundet blev 1978 större än Metallindustriarbetarförbundet inom LO (Tarschys 1978). Den innebar en uppbyggnad av den lokala välfärdsstaten. I början på 1990-talet har över 70 procent av de offentligt anställda kommuner och landsting som huvudmän.

Figur 1 Offentliga utgifters andel av BNP från 1950.

Källa: Konjunkturinstitutet, Petersson och Söderlind 1993.

Den synliga offentliga revolutionen med en expansion av den offentliga konsumtionen överträffas emellertid både när det gäller expansionstakt och omfattning av ökningen av transfereringarna, i form av pensioner,

sjukförsäkring, arbetslöshetsbidrag m m. De har inte på samma sätt avsatt konkreta spår i form av anställda och byggnader. Transfereringarna till hushållen uppgick 1992 till drygt en tredjedel av de totala offentliga utgifterna. Ansvaret för transfereringarna åvilar huvudsakligen staten och socialförsäkringssektorn. Av transfereringarna till hushållen svarar kommunerna för knappt tio procent.

Under 1980-talet minskade både den offentliga konsumtionen och transfereringarna i förhållande till BNP. Därefter har konsumtionen legat på samma nivå medan transfereringarna främst till följd av den stigande arbetslösheten ökat starkt. Dessutom har BNP minskat under tre år i rad. Den tredje komponenten i de totala offentliga utgifterna, nämligen de offentliga investeringarna, minskade från slutet av 1960-talet fram till början av 1990-talet och har först under senare år ökat något. 1993 översteg de totala offentliga utgifterna i relation till BNP 73 procent. Samma år sjönk, skattekvoten, skatter och socialavgifter som andel av BNP, till 50 procent. Gapet mellan utgiftskvoten och skattekvoten har medfört en dramatisk ökning av underskottet för den konsoliderade offentliga sektorn.

I denna artikel skall svenska folkets åsikter om den offentliga sektorn och dess gränser belysas. För det första skall förändringar i inställningen till den offentliga sektorn som helhet under perioden 1986 – 1993 analyseras. Den andra huvudfrågan är, i vilken utsträckning som förslag om privatisering av affärsverksamhet, skola, vård och omsorg har stöd bland medborgarna?

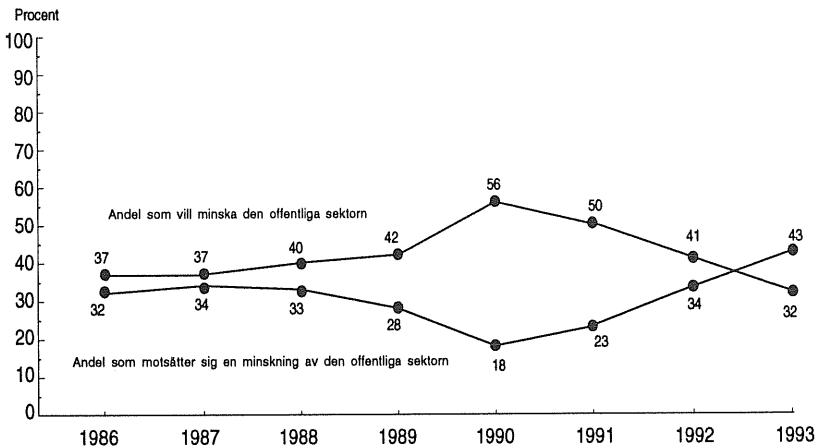
Opinionen och den offentliga sektorn 1986-1993

Debatten om den offentliga sektorn har sedan mitten av 1980-talet varit intensiv, men har under perioden växlat inriktning. Från att från början ha präglats av nya reformförslag och de offentliga lösningarnas primat, inleddes efter valet 1988 ett skede av ifrågasättande och omprövning också bland socialdemokrater (Hadenius och Nilsson 1991). Inför det senaste valet fokuserades uppmärksamheten i hög grad på den offentliga sektorns konsekvenser för samhällsekonomin och särskilt dess betydelse för tillväxten (jfr Ny start för Sverige). Den offentliga sek-

torns försvarare intog en mera defensiv roll. Med ökande arbetslöshet och förslag om nedskärningar har innehållet i den offentliga sektorn och effekterna av förändringsförslag för berörda grupper kommit att stå i centrum (Nilsson 1992 och 1993). Dessutom har med genomförandet av privatiseringar även privata lösningar blivit föremål för en kritisk granskning i medier som tidigare varit förbehållna den offentliga verksamheten (Hadenius och Weibull 1992).

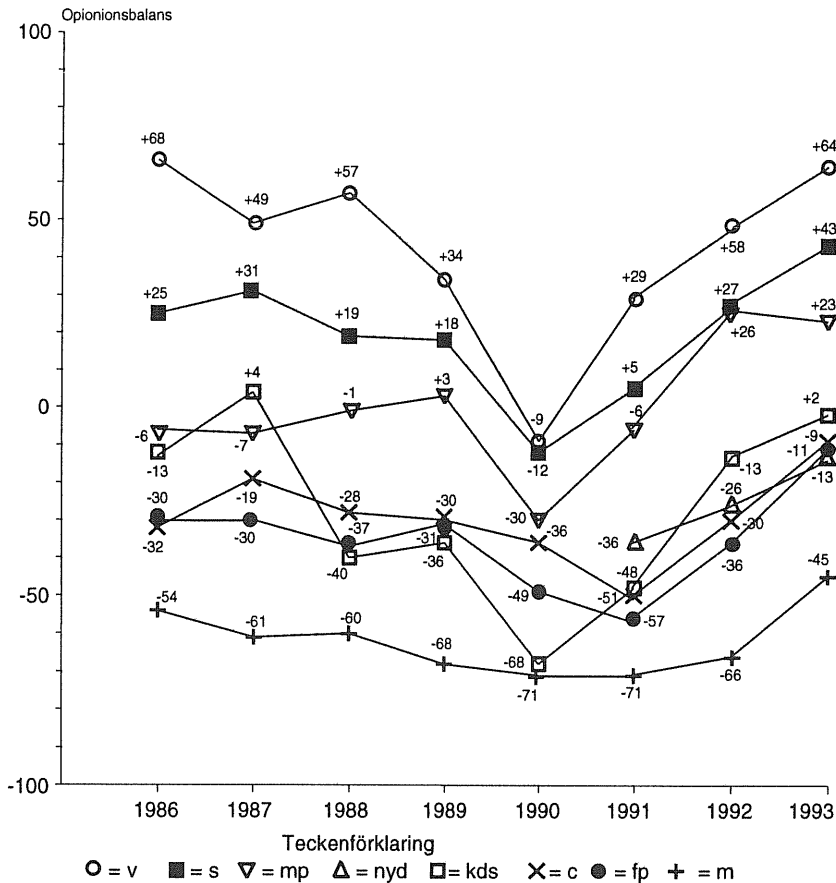
Under perioden fram till 1988 var inställningen till den offentliga sektorn bland svenska folket förhållandevis stabil och polariserad med ungefär lika många som ville bibehålla den offentliga sektorn som ville minska den. I slutet av högkonjunkturen, då det förelåg ett överskott för den konsoliderade offentliga sektorn, rasade stödet för den offentliga sektorn. 1990 var det tre gånger så många som ville skära ner den offentliga sektorn som motsatte sig en sådan förändring. Därefter vände trenden, och 1992 var opinionsbalansen densamma som 1988. Under 1993 har denna utveckling fortsatt och för första gången i SOM-undersökningarna är det fler som motsätter sig en minskning av den offentliga sektorn än som vill reducera den. Denna förskjutning av opinionen inträffar samma år som underskottet i den offentliga sektorn är större än någon gång tidigare under efterkrigstiden.

Figur 2 Svenska folkets åsikter om den offentliga sektorn i SOM-undersökningarna 1986-1993 (procent).

Vilka är det då som ändrat uppfattning? Av stor betydelse för inställningen till den offentliga sektorn är allmänintresse och då främst partisympati (Gilljam och Nilsson 1985). I det följande redovisas inställningen till den offentliga sektorn bland riksdagspartiernas sympatisörer under perioden 1986-1993.

Figur 3 Partisympati och inställningen till den offentliga sektorn 1986-1993 (balansmått).

Anmärkning: Balansmättet anger andelen dåligt förslag minus andelen bra förslag.

I denna centrala vänster-högerfråga har spännvidden mellan de positioner som partiernas sympatisörer intagit varit betydande under hela perioden, men varierat över tid. Genomgående har vänsterpartiets sympatisörer varit mest positiva och moderata samlingspartiets mest negativa till den offentliga sektorn. 1986 skilde det 122 balansmåttsenheter av två hundra möjliga mellan vänsterpartisterna (+68) och moderaterna (-54). Balansmättet för de socialdemokratiska sympatisörerna var klart positivt +25; anhängarna till mp och kds intog positioner mellan blocken med en svagt negativ inställning, -6 respektive -13. Mittenpartiernas sympatisörer var klart negativa, folkpartiets -30 och centerpartiets -32, men inte lika eniga om att skära ner den offentliga sektorn som moderaterna.

Fram till 1990 försköts positionerna inom alla partier mot en mer negativ inställning till den offentliga sektorn, och det var främst vänsterpartister och socialdemokrater, som blev mera kritiska. 1990 hade avståndet mellan v och m i det närmaste halverats och reducerats till 63 enheter. Detta år var opinionsbalansen inom samtliga partier negativ. Det var sympatisörerna till de partier som varit mest positiva till den offentliga sektorn som hade närmat sig de traditionella borgerliga väljarnas positioner. Förskjutningarna var på vänsterkanten mycket stora mellan 1986 och 1990 – för v 77 enheter och för s 37 enheter. På den borgerliga sidan var förändringarna mycket mindre; för c 6 samt för fp och m 17 enheter.

Därefter vände trenden mot en mer positiv inställning inom v och s 1991, medan positionen var oförändrad för m och fortsatte att bli mera negativ bland sympatisörerna till c och fp. Året efter valet blev attityden mera positiv inom alla partier. Förändringen var svag inom m, 5 enheter, men inom samtliga övriga traditionella partier uppgick den till över 20 enheter. Spännvidden mellan ytterlighetspartierna var 1992 lika stor som 1986, men med en viss förskjutning mot en mera kritisk inställning till den offentliga sektorn.

Under 1993 har svängningen mot en mera positiv inställning till den offentliga sektorn fortsatt och den har varit starkast bland anhängarna till de traditionella borgerliga partierna, m 21, fp 25 och c 21 enheter. Fortfarande är balansmåttet för de borgerliga partiernas sympatisörer negativa, dvs det är fler som vill minska den offentliga sektorn än som

motsätter sig en sådan förändring, men jämfört med 1986 har attityden till den offentliga sektorns storlek blivit mindre negativ. Bland socialdemokraterna är opinionsbalansen klart mera positiv och för vänsterpartisterna är den densamma. Genom att de borgerliga partiernas anhängare förflyttat sig till vänster i frågan om den offentliga sektorn har spännvidden på nytt minskat något, från 124 enheter 1992 till 109 enheter 1993.

Anhängarna till miljöpartiet uppvisar i huvudsak samma förändringsmönster som s-sympatisörerna men utgångsläget var 1986 en position mellan blocken med en svag negativ övervikt. Raset i stödet för den offentliga sektorn sker 1990 och är mycket starkt med en mycket kraftig rekyl både 1991 och 1992. Det senare året är balansmättet endast en enhet lägre än det är för de socialdemokratiska anhängarna. Under 1993 sker till skillnad från övriga partier ingen ökning. Även kds' sympatisörer intog 1986 åsikter i fråga om den offentliga sektorn som låg mellan inom de två blocken. Med ökad andel inom valmanskåren och ett inflöde av allmänborgerliga väljare 1988 till 1991 intog partiets anhängare samma åsikter i denna fråga som de traditionella borgerliga partierna, för att 1992-1993 med ett krympande väljarunderlag och en reducering till kärntrupperna återgå till en position mellan blocken med en positiv opinionsbalans 1993, +2.

När ny demokrati 1991 tog plats i riksdagen efter en valrörelse som i hög grad präglats av kritik mot den offentliga sektorn, var det överraskande att konstatera att genomsnittsvärdet för ny demokratisk sympatisörer hamnade mellan de borgerliga partiernas och övrigas, men med en klart negativ inställning. Därefter har även nyd's anhängare blivit något mindre negativa, från -36 1991 till -13 1993. Eftersom förändringen varit starkare inom övriga borgerliga partier är balansmättet för ny demokratisk sympatisörer 1993 det mest negativa efter moderaternas.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det under undersökningsperioden skett dramatiska förändringar i inställningen till den offentliga sektorn med en kraftig förskjutning mot en mer negativ hållning från 1988 till 1990, framför allt bland icke-borgerliga väljargrupper. Därefter slår pendeln i motsatt riktning, först bland v-, s- och mp-sympatisörer men under senare år även bland borgerliga anhängare. Under 1993 har förändringen varit kraftigast inom de traditionella borgerliga

partierna. Jämfört med 1986 är inställningen till den offentliga sektorn 1993 mera positiv bland samtliga partiers sympatisörer med undantag av vänsterpartiets anhängare där positionen är oförändrad och liksom 1986 mycket positiv.

Privatisering

Den offentliga sektorn är en abstraktion – en summering av resultatet av beslut som fattas inom stat, landsting, kommuner och socialförsäkringssystemet. Ingen enda beslutsinstans tar samlat ställning till den offentliga sektorns omfattning. Den nuvarande offentliga sektorn är resultatet av beslut som tagits under en lång följd av år. Det är genom ställningstaganden i enskilda sakfrågor som dess gränser förändras, t ex beslut om barnbidragets storlek, byggande av barndaghem, anslag till föreningar. Fram till början av 1980-talet gällde det inte om, utan i vilken takt och på vilka områden nya insatser skulle göras. Därefter har begränsningar av den offentliga sektorn aktualiserats med förslag om avreglering och privatisering, och under de senaste åren har förändringar i denna riktning också genomförts på en rad områden.

Avgörande för graden av offentlighet är i vilken utsträckning det offentliga reglerar, finansierar och är ansvarig för produktionen (Lundqvist 1992). Offentlig finansiering och produktion förutsätter reglering men reglering kan också ske av verksamhet som drivs i privat regi med privat finansiering. Den tidigare etableringskontrollen av taxinäringen är ett exempel på denna typ av reglering. Privatisering i vid mening innebär att det offentliga inflytande i något eller några av dessa avseenden minskas, men används vanligen som benämning på en minskning av den offentliga finansieringen och/eller produktionen. Det är i denna betydelse som det kommer att användas här, och olika former av privatisering kan illustreras med utgångspunkt från figur 4 (nästa sida).

I figuren anges för finansiering och produktion två alternativ, antingen en helt offentlig eller en helt privat lösning, vilket resulterar i fyra möjliga kombinationer. Vid sidan av de två extremfallen helt offentlig verksamhet med både offentlig finansiering och offentlig produktion (I) och helt privat verksamhet med både privat finansiering och privat produktion (IV) finns det två mellanlägen dvs offentlig produktion och

privat finansiering (II) samt privat produktion med offentlig finansiering (III). Exempel på de olika typerna av verksamhet är I, grundskolan, II, statlig eller kommunal affärsverksamhet t ex Telia, III, ett privat vårdhem, samt IV privat hotell- och restaurangverksamhet. Utöver de fyra typfallen kan olika blandformer med både offentlig och privat finansiering förekomma, där både offentliga anslag och privata avgifter bidrar till att täcka kostnaderna. Exempel på detta är tandvård för vuxna, där oavsett om vi vänder oss till folktandvården eller till privatpraktiserande tandläkare patienten betalar en del och försäkringskassan en del. På motsvarande sätt kan privata intressen tillsammans med stat/kommun svara för produktionen t ex affärsverksamhet som drivs av gemensamt ägda bolag.

Figur 4 Offentlig – privat verksamhet.

		Finansiering	
		Offentlig	Privat
Produktion	Offentlig	I	II
	Privat	III	IV

En rad förändringar i riktning mot privatisering av den organiserade verksamhet som bedrivits av stat, landsting och kommuner har genomförts under senare år. Med utgångspunkt från matrisen ovan kan följande huvudtendenser urskiljas:

1. Ökad avgiftsfinansiering, (från fält I till II).
2. Övergång från offentlig till privat produktion med bibehållen offentlig finansiering, (från fält I till III).

Privat produktion av:

- A. Ideella organisationer
- B. Klienter
- C. Personal
- D. Kommersiella företag

E. Peng som följer nyttjaren av offentligt eller privat producerade tjänster

F. Check/voucher som disponeras av mottagaren

3. Utförsäljning av offentlig affärsverksamhet, (från fält II till IV).

Utmärkande för utvecklingen har varit att det inte gällt förskjutningar mellan de två extremlägena helt offentligt till helt privat (från I till IV) utan det har varit frågan om förändringar i ett avseende. Vidare förtjänar uppmärksammas att de privatiseringar som hittills genomförts i huvudsak inte medfört en minskad offentlig finansiering.

När det kommunala skattestoppet upphävdes byggdes incitament in för kommunerna att inte höja skatten. Mot denna bakgrund har den enda praktiska möjligheten till inkomstförstärkningar under lång tid varit avgiftshöjningar, och denna form av privatisering av tidigare skattefinansierad verksamhet har också utnyttjats i betydande utsträckning i kommuner och landsting. I vissa fall har den kombinerats med ändrad verksamhetsform, framför allt en ombildning av förvaltningsmyndigheter till aktiebolag. Motsvarande utveckling har också funnits inom staten bl a med avvecklingen av affärsdrivande verk.

Under den tidigare socialdemokratiska regeringen hade strikta gränser dragits upp för i vilken utsträckning privat produktion skulle kunna ske med offentlig finansiering. Inom t ex barnomsorg kunde ideella organisationer, och föräldrakooperativ bedriva verksamhet med offentliga medel men inga andra. Sedermera omprövades möjligheten för personal att i kooperativ form bedriva barnomsorg, men "lex Pysslingen" förhindrade att vinstdrivande företag skulle kunna på entreprenad driva barnomsorg med offentlig finansiering. De borgerliga partierna var redan från början kritiska mot gränsdragningen och har i regeringsställning avskaffat restriktionerna för denna typ av privatisering. Inom omsorg och vård har också privat regi med offentlig finansiering blivit ett komplement till den offentliga verksamheten. I flera kommuner och landsting har vidare eftersträvat en anpassning av den politiska organisationen till val mellan olika alternativ genom att göra en åtskillnad mellan beställar- och utförarorgan. Denna lösning innebär en principiell boskillnad mellan förtroendemannens roll som företrädare för medborgarna och som styrare av förvaltningen.

Inom skolan har införandet av skolpeng, som följer eleven vid val av skola, inneburit att ett väsentligt led i resursfördelningen överförs till föräldrarna, även om pengarna ej utbetalas till dem. "Kundvalsmodellen" med en peng som följer den som nyttjar tjänsten har också diskuterats inom andra områden tex barnomsorg och hemtjänst, och tillämpas i några kommuner. En ännu mer långgående form av privatisering är att medborgarna får en "check" eller "voucher" som berättigar till en viss mängd tjänster, t ex hemtjänst. Den modellen har sedan länge diskuterats i den teoretiska litteraturen men har ännu ej praktiserats i Sverige. Den skulle innebära en ännu mer långtgående förändring av den klassiska förtroendemannarollen. Westerståhl använder benämningen "kommunbutiksforestandare" för politikerrollen i ett system, där kunden eller brukaren med sin "peng" eller "check" direkt skall styra servicens utformning (Westerståhl 1993).

Redan inför valet 1988 utarbetade de borgerliga partierna ett program för utförsäljning av statlig affärsverksamhet, och efter valsegern 1991 antog riksdagen regeringens proposition (1991/92:69) om privatisering av statligt ägda företag, m m. Efter fransk modell bemyndigade den regeringen att försälja aktier i 35 uppräknade företag. Utförsäljning har skett av bl a Celsius Industrier AB och efter bolagsbildning av Domänverket. Även i kommunerna har affärsverksamhet privatiserats genom försäljningar.

Opinionen och privatisering

Tidigare har redovisats svenska folkets inställning till den offentliga sektorn som helhet, och i det följande skall attityden till olika former av privatisering belysas. I SOM-undersökningarna har ingått frågor om förslag till privatisering sedan 1987 (Nilsson och Strömberg 1988). Mot bakgrund av debatten valdes fem områden ut varav fyra ingått såväl 1987, 1988, 1990 som 1993. De gällde sjukvård, skolor, äldreomsorg och statlig affärsverksamhet. Tre av dem avsåg en privatisering i betydelsen övergång till en ökad andel privat produktion (från fält I till III i matrisen ovan):

- Bedriva mer av sjukvården i privat regi
- Öka antalet privata skolor
- Låta privata företag svara för äldreomsorg.

Det fjärde området avsåg utförsäljning av statlig affärsverksamhet (från fält II till IV):

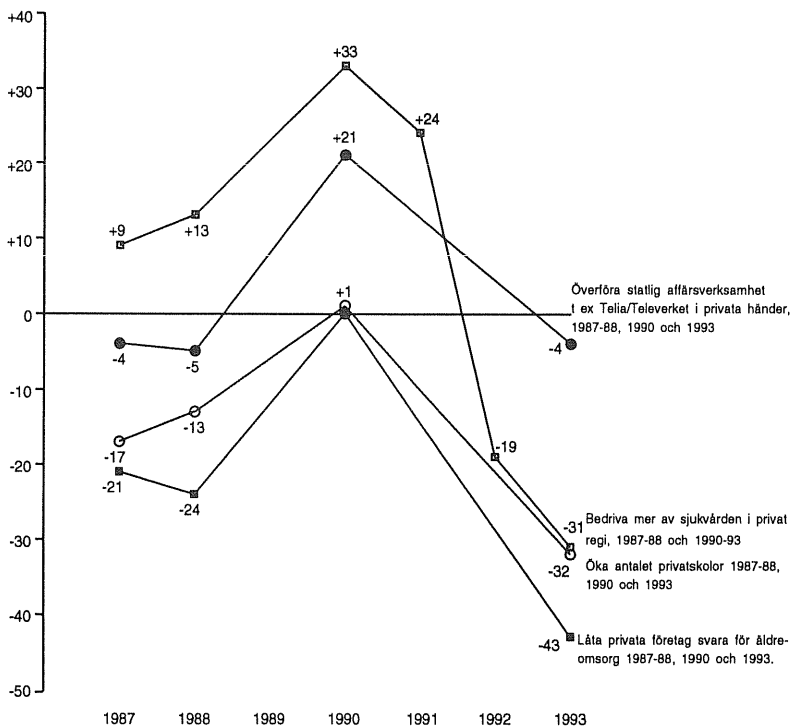
- Överföra statlig affärsverksamhet, t ex Telia/Televerket i privata händer.

Dessutom har vid samma tillfällen en traditionell socialiseringsfråga tagits med som motvikt till privatiseringsförslagen. Genom bankkrisen har denna fått en oväntad aktualitet genom att den avsett överförandet av banker och försäkringsbolag i samhällets ägo.

Inledningvis kan konstateras att resultaten från de två undersökningssåren 1987 och 1988 var i det närmaste identiska, och det förelåg vid denna tidpunkt stor stabilitet i opinionen (Nilsson 1989). En mycket klar majoritet avvisade förslaget att socialisera banker och försäkringsbolag. Opinionsbalansen var positiv, när det gällde privatiseringar inom sjukvården, medan den var negativ till privatiseringar av affärsverksamhet samt inom skolan och särskilt äldreomsorgen.

Förändringen av attityden till privatisering 1987 – 1993 följer samma huvudmönster som inställningen till den offentliga sektorn som helhet. Motståndet mot privatiseringar minskar 1987/88 – 1990. År 1990 fanns ett klart stöd för privatiseringar inom sjukvården och av statlig affärsverksamhet, medan det var lika många för som emot privatiseringar inom skola och äldreomsorg (Hadenius och Nilsson 1991). Därefter rasar stödet för privata alternativ. 1993 är motståndet mot privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg väsentligt större än 1987. På dessa tre områden tar en majoritet avstånd från ytterligare privatiseringar, och balansmättet är klart negativt. För sjukvården är förändringen särskilt markant. Balansmättet, som 1987 var positivt +9, hade 1990 ökat till +33, för att därefter kontinuerligt minska till -31 1993. För statlig affärsverksamhet är opinionsbalansen densamma 1993 som 1986, dvs svagt negativ.

Figur 5 Svenska folkets inställning till förslag om privatisering av offentlig verksamhet 1987 – 1993 (balansmätt).

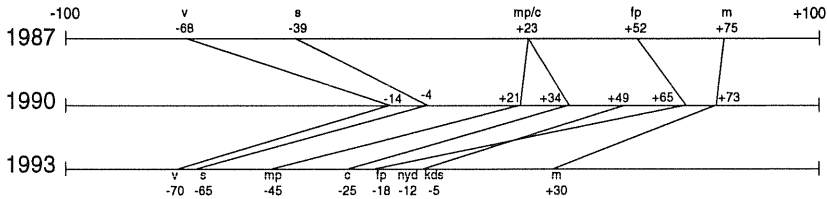
Kommentar: Svarepersonerna fick ta ställning till förslagen och svarsalternativen var: Mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

När det gäller överförandet av banker och försäkringsbolag i samhällets ägo, är attityden hela tiden klart negativ, men i bankkrisens spår minskar motståndet mot ett ökat samhällsengagemang. Balansmättet uppgick 1987 till -34, 1988 till -31, 1990 till -30 och 1993 till -16.

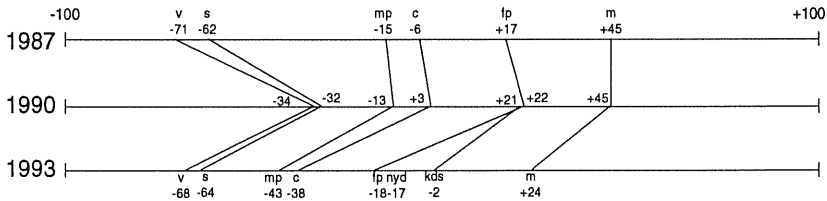
Hittills har attityden till privatisering redovisats för hela befolkningen, men det finns anledning att även här se hur den förändrats inom olika grupper, främst bland de olika partiernas sympatisörer.

Figur 6 Partisypati och inställningen till privatisering inom sjukvård, skola och äldreomsorg samt av statlig affärsverksamhet 1987, 1990 och 1993 (balansmätt).

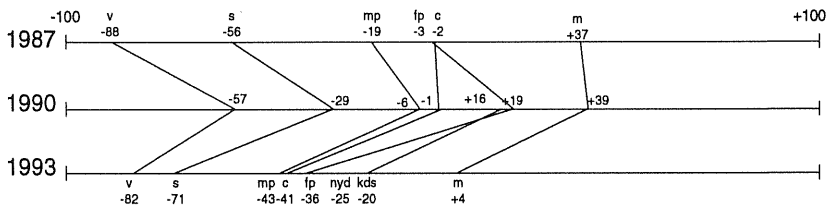
A. Bedriva mer av sjukvården i privat regi.

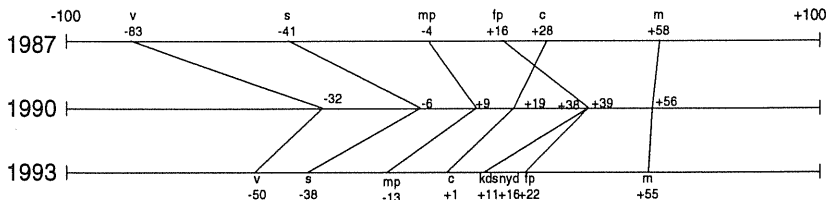
B. Öka antalet privata skolor.

C. Låta privata företag svara för äldreomsorg.

D. Överföra statlig affärsverksamhet t ex Telia/Televerket i privata händer.

Anmärkning: Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. För privatiseringsförslagen redovisas +100 till höger och -100 till vänster.

Privatiseringsvågen 1987-1990 försköt opinionen på alla områden och inom flertalet partier, och rekylen 1990-1993, som var ännu starkare, berör alla verksamheter och alla partier. På samma sätt som när det gäller inställningen till den offentliga sektorn var förändringarna 1987-1990 kraftigast bland dem som sympatiserade med vänsterpartiet och socialdemokraterna. Åsikterna hos anhängarna till de borgerliga partierna, som i utgångsläget var positiva till privatiseringar, ändrades emellertid endast i begränsad utsträckning. Däremot är svängningen i privatiseringsnegativ riktning 1991-1993 i flertalet fall större bland de borgerliga partiernas sympatisörer. I första skedet minskade spännvidden i ståndpunkterna markant genom att de icke borgerliga partiernas anhängare närmade sig de borgerligas i synen på privatisering. I det andra skedet ökade spännvidden på nytt något inom skola, omsorg och affärsverksamhet. Visserligen skedde det en genomgående försjutning till vänster, där de borgerliga väljarna blev mera tveksamma till privata lösningar jämfört med utgångsläget 1987, men där de moderata sympatisörerna försköts till vänster i mindre utsträckning än de övriga. Däremot fortsatte spännvidden att minska när det gäller äldreomsorgen.

Partierna har i alla privatiseringsfrågor och vid samtliga tidpunkter intagit sina relativa positioner på vänster-högerskalan med v längst till vänster och därnäst s och mp samt m längst till höger. De inbördes positionerna för c, fp, kds och nyd varierar. Vanligast är emellertid att c-anshängarna intar en position längst till vänster bland de borgerliga partierna. Det gäller i tio av tolv fall, och de enda undantagen avsåg äldreomsorg och statlig affärsverksamhet 1987.

Bland vänsterpartiets och socialdemokraternas sympatisörer har det trots stora svängningar hela tiden funnits en övervikt för motståndarna till privatiseringar. Det gällde även 1990, men då var opinionsbalansen för s-sympatisörerna svagt negativ för sjukvård -4 och statlig affärsverksamhet -6. Det är endast på ett område som ett partis sympatisörer intar samma ståndpunkt under hela tidsperioden, och det är moderata samlingspartiets anhängare som är lika positiva till privatisering av statlig affärsverksamhet 1993 som 1987. På alla andra områden har det inom samtliga partier under senare år skett en förskjutning mot en mindre positiv inställning till privatiseringar. 1987/88 och 1990 fanns det en positiv övervikt inom samtliga borgerliga partier inom vård, skola och omsorg, utom bland centerpartiets anhängare när det gällde

äldreomsorgen. 1993 är det bara bland moderata samlingspartiets sympatisörer som det finns en övervikt för ytterligare inslag av privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg. När det gäller statlig affärsverksamhet kvarstår dock övervikten för privatiseringar inom de alla borgerliga partier även 1993.

Medan miljöpartiets sympatisörer genomgående återfinns till höger om socialdemokraterna och till vänster om de borgerliga partierna, intar ny demokratis' sympatisörer 1993 en klart borgerlig position i privatiseringsfrågorna. De placerar sig på samtliga områden mellan fp och kds på vänster-högerskalan.

Är den offentliga sektorn för stor?

Om de totala offentliga utgifterna relateras till inkomsterna är dagens offentliga sektor för stor. Det nuvarande gapet mellan utgiftskvoten, drygt 73 procent, och skattekvoten, 50 procent, är inte möjligt att i längden bibehålla. Så långt torde de flesta bedömare vara ense. Däremot är meningarna delade om vad som bör göras. Det ankommer emellertid på politikerna att fatta beslut och få stöd bland väljarna för sina åtgärder.

Av SOM-undersökningarna 1986-1993 kan vi konstatera att inställningen till den offentliga sektorn är mer positiv 1993 än tidigare. Motståndet mot en minskning och en förskjutning av dess gränser genom privatiseringar inom vård, skola och omsorg är markant. Bedömningen av service är också mer positiv än under slutet av 1980-talet, trots att nedskärningar ägt rum inom många områden. Uppslutningen bakom välfärdsstaten är mer utbredd än under 1980-talet.

Denna situation utgör politikens dilemma under 1990-talet. Samtidigt som budgetunderskottet är rekordstort har tilltron till och förhoppningarna på den offentliga sektorn aldrig varit större.

Referenser

- Gilljam, M och Nilsson, L (1985), Svenska folkets åsikter om den offentliga sektorn – två förklaringsansatser. Statsvetenskaplig tidskrift 1985:2.
- Hadenius, S och Nilsson, L (1991), Ifrågasatt, Den offentliga sektorn i debatt och opinion. Svensk informations mediecenter.
- Hadenius, S och Weibull, L (1992), Trossen, bilden av ett servicehus i massmedier och opinion. Svensk informations mediecenter.
- Lundqvist, L J (1991), Privatisering – varför och varför inte. I politik som organisation, Förvaltningspolitikens grundproblem, Rothstein, B (red), SNS Förlag.
- Nilsson, L (1992), Den offentliga sektorn under åtstramning och omprövning, SOM 8.
- Nilsson, L (1993), Medborgarna, den offentliga sektorn och krisen, SOM 9.
- Nilsson, L (1989), Den offentliga sektorns gränser. Svenska folkets åsikter om förslag till privatisering, SOM 4.
- Nilsson, L och Strömberg, L (1988), Offentligt – privat, Svenska folkets åsikter om privatisering och avreglering, SOM 3.
- Petersson, O och Söderlind, D (1993), Förvaltningspolitik, 2:a uppl Publica.
- Proposition 1991/92:69, Om privatisering av statligt ägda företag, m m.
- Tarschys, D (1978), Den offentliga revolutionen, Kontenta.
- Westerståhl, J (1993), Politikerrollen i ett tidsperspektiv. I Varför behöver kommunerna politiker?, Publica.

Om behovet av kvinnliga politiska ledare

PETER ESAIASSON

Samhällsvetenskapen kan ibland vara ögonöppnande. Ta bara det här med manliga och kvinnliga politiska ledare. Amerikanska forskare har kunnat visa att medborgarna – jodå, det gäller alla samhällsgrupper, även läsare av populärvetenskapliga rapporter – tenderar att ha färdiga föreställningar om vilka egenskaper som manliga och kvinnliga politiska ledare besitter. Enligt dessa våra stereotypiska uppfattningar betraktas automatiskt en manlig politiker som kunnigare och som en starkare ledare än en identisk kvinnlig politiker. Skillnaderna inbegriper även kompetensen inom olika sakområden. Manliga politiker betraktas som bättre skickade att hantera frågor med anknytning till samhällsekonomi, utrikespolitik och försvar.

Vårt stereotypiska tänkande är dock inte så snedvridet att kvinnor missgynnas i alla avseenden. Tvärtom säger våra invanda tankemönster att kvinnor är mer kompetenta än män när det gäller att sköta politiken inom "sociala" sakområden som utbildning, sjukvård och miljö. Beroende på vilka sakfrågor som för tillfället är på tapeten har således kvinnliga eller manliga politiker en konkurrensfördel i opinionsbildningen.¹

För den som vill ifrågasätta dessa rätt anmärkningsvärda resultat – en oskuldsfull liberal vill måhända ogärna erkänna människans fördomsfullhet, medan en och annan kämpande feminist kan tänkas betvivla att vår chauvinistiska politiska kultur kan producera någon som helst systemfördel för kvinnokönet – finns två huvudsakliga argumentationslinjer. Det första motargumentet är att stereotypforskarna vanligen arbetar experimentellt med att låta försökspersonerna ta ställning till hypotetiska politiker; i verkliga situationer med politiker av kött och blod är det mindre systematiska lagar som styr våra bedömningar av politi-

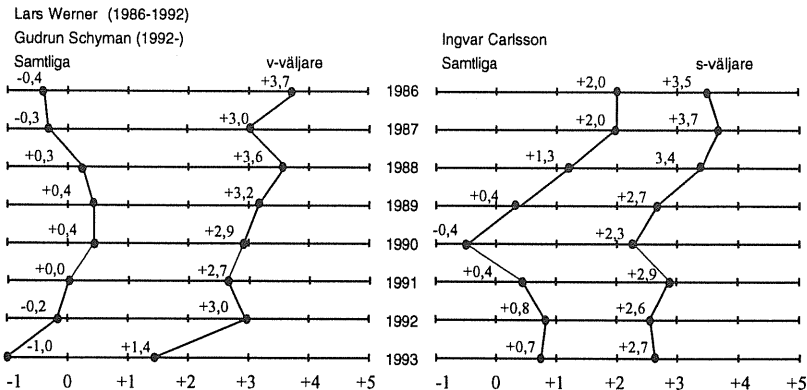
kerna. Det andra motargumentet är att resultaten enbart gäller amerikanska förhållanden; i den svenska miljön verkar politikerna under annorlunda förutsättningar.

På de följande sidorna skall jag försöka visa att dessa båda invändningar saknar grund. Det amerikanska huvudresultatet att manliga och kvinnliga politiker arbetar under delvis olika opinionsmässiga förutsättningar är giltigt också för verkliga politiker i dagens Sverige. Jag skall vidare argumentera för att det under vissa omständigheter finns en samspelseffekt mellan politikernas och väljarnas könstillhörighet. Kvinnor och män tenderar helt enkelt att uppfatta kvinnliga och manliga politiker på olika sätt.

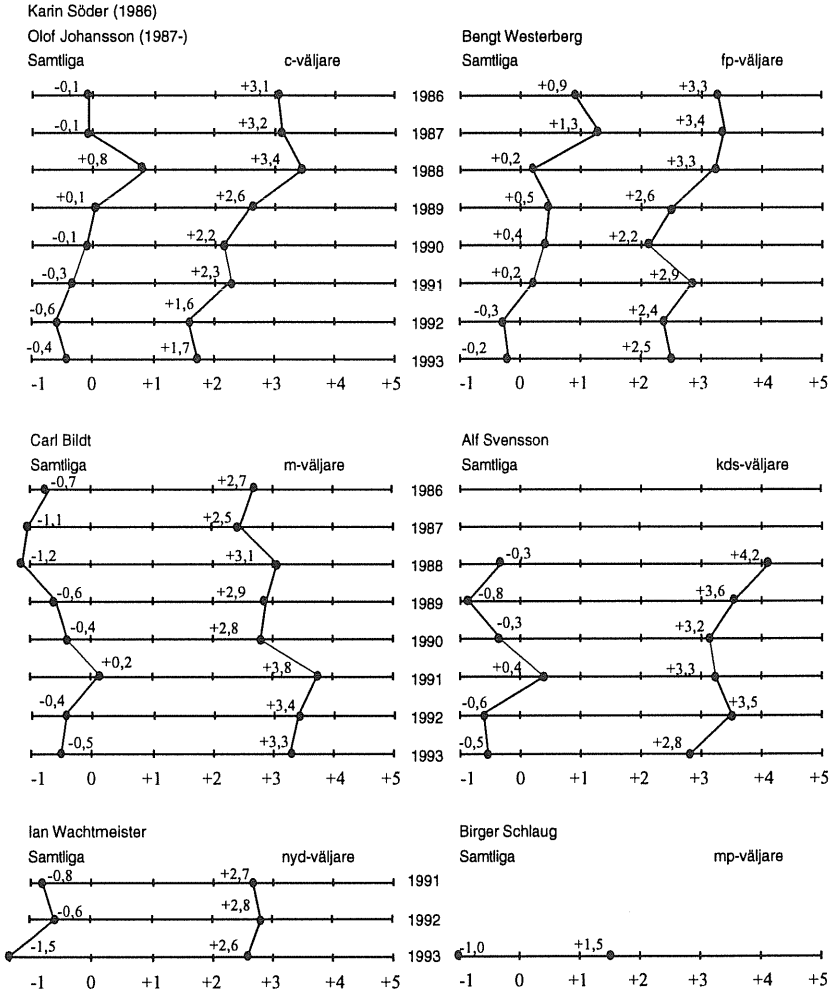
Populära och impopulära partiledare

En förutsättning för att undersökningen skall kunna genomföras är förstås att landet begåvats med kvinnliga politiker i absolut ledande positioner. I och med att vänsterpartiet valde Gudrun Schyman att efterträda Lars Werner öppnades möjligheter till empiriska jämförelser.² Låt oss börja granskningen med att ta en titt på väljarnas samlade popularitetsvärdering av Schyman och övriga partiledare senhösten 1993, ett knappt år före riksdagsvalet.³

Figur 1. Partiledarnas popularitet i valmanskåren som helhet och bland de egna sympatisörerna 1986-1992 (genomsnittliga popularitetspoäng)

Figur 1 Fortsättning

Kommentar: Popularitetspoängen kan variera mellan -5 och +5.

Partiledarna har genomlevt några år av bekymmersam opinionsmässig utveckling. Huvudregeln är att partiledarna är åtskilligt mindre populära bland väljarna idag än vid mitten av 1980-talet. Under det senaste året har dock förändringarna i väljarnas värdering av partiledarna varit små; med något undantag har det inte skett några dramatiska förändringar sedan senhösten 1992.

Om vi tillåter oss en måttlig grad av förenkling så fanns det hösten 1993 ett A-lag och ett B-lag bland partiledarna när det gäller popularitet. Kriteriet för att tillhöra A-laget är att partiledaren hade åtminstone något popularitetsmässigt styrkebälte, antingen i valmanskåren som helhet eller, vilket ändå är absolut viktigast, bland det egna partiets sympatisörer.

Till det popularitetsmässiga A-laget hörde Carl Bildt, Ingvar Carlsson, Bengt Westerberg, Alf Svensson samt, med viss tvekan, den numera avgångne Ian Wachtmeister. Carl Bildt är inte särskilt uppskattad i valmanskåren som helhet, men han är i gengäld den klart populäraste partiledaren bland de egna sympatisörerna (genomsnittlig popularitetspoäng +3.3). Ingvar Carlsson är den högst värderade partiledaren i valmanskåren som helhet (+0.7) och han är relativt högt värderad också av socialdemokratiska sympatisörer (+2.7). Alf Svensson har tappat i popularitet sedan valet 1991, men han är fortfarande uppskattad bland kds-sympatisörerna (genomsnitt +2.8). Bengt Westerberg är en av få partiledare som har stärkt sin popularitetsställning något sedan hösten 1992 (genomsnitt bland egna sympatisörer +2.5). Ian Wachtmeister, slutligen, hade förlorat kraftigt i popularitet i valmanskåren som helhet – hans popularitetspoäng -1.5 ligger faktiskt utanför den skala som vi har använt i tidigare resultatredovisningar – men han hade fortfarande relativt stark uppslutning bland sina egna sympatisörer (+2.6).

Det popularitetsmässiga B-laget bland partiledarna består av Birger Schlaug, Olof Johansson samt den i det här sammanhanget särskilt intressanta Gudrun Schyman. Schlaug har lika lite som någon annan av miljöpartiets språkrör lyckats erövra en särskilt stark popularitetsställning bland de egna sympatisörerna (+1.5).

Olof Johansson förlorade åtskilligt i popularitet bland centersympatisörerna under fyrpartiregeringens första tid, och han har under det se-

naste året återhämtat endast en mindre del av förlusten (+1.7). Den goda nyheten för Johansson, i den mån sådana finns, är att inte heller någon annan partiledare är särdeles högt värderad bland centersympatisörerna. Vid tidigare tillfällen då frågan om partiledarskiftet har aktualiserats av popularitetsmässiga skäl – Ola Ullsten 1983 och Thorbjörn Fälldin 1985 är de två senaste exemplen – har någon annan partiledare haft en stark ställning bland partiets sympatisörer (Esaïasson 1990a).

Gudrun Schyman hade hösten 1993 en mycket svag popularitetsställning bland både vänsterpartister och i valmanskåren som helhet. Kontrasten gentemot Lars Werner är särskilt tydlig bland vänsterpartiets sympatisörer. Medan Werner som regel tillhörde de partiledare som var mest uppskattade bland de egna sympatisörerna registrerar Schyman de lägsta popularitetspoäng som uppmäts sedan mätserien inleddes 1986 (genomsnitt +1.4).

Även om Schyman inte är den första partiledare som har svårigheter i början av sin karriär – det tycks som om det traditionella mönstret med en popularitetsmässig smekmånad upphörde att gälla någon gång i mitten av 1980-talet – så kan resultatet tyckas vara nedslående för kvinnornas förutsättningar att lyckas som politiska ledare. Men analysen blir genast intressantare om vi för in medborgarnas könstillhörighet i bilden. Det visar sig att Gudrun Schyman är avsevärt högre värderad bland kvinnor än bland män (skillnaden är +0.6 popularitetspoäng i valmanskåren som helhet). Särskilt vänsterpartistiska kvinnor är mycket mer uppskattade än männen (+2.0 jämfört med +0.7).

Schyman är heller inte ensam om att vara systematiskt högre värderad av kvinnor än av män. Även Bengt Westerberg kan tillgodoräkna sig ett starkare stöd bland kvinnorna inom samtliga partigrupper (i valmanskåren som helhet är skillnaden +0.7 poäng). Könsskillnaderna är i båda fallen systematiska och kvarstår under hänsynstagande till väljarnas värdering av respektive parti. Någon motsatt ”mansorienterad” effekt kan inte registreras för övriga partiledare.⁴

Det finns åtminstone två förklarande tolkningar till varför Schyman och Westerberg är populärare bland kvinnor än bland män: en socialpsykologisk tolkning och en tolkning som i brist på bättre kan kallas för ”politisk-ideologisk rationalistisk”. Den socialpsykologiska förkla-

ringen är enkel: väljarna tenderar att tycka bättre om personer som de själva kan identifiera sig med.⁵ Den politisk-ideologiska tolkningen har att göra med partiledarnas ställningstaganden i könsskiljande sakfrågor som t ex synen på den offentliga sektorn. Väljarna stödjer alltså partiledare som intar liknande sakfrågepositioner som de själva gör.

Egenskaper hos manliga och kvinnliga politiker

Väljarnas popularitetsvärderingar av partiledarna är ett sammanfattande mått som väger ihop en lång rad faktorer. En mer fingeraderad test på det politiska ledarskapets opinionsmässiga förutsättningar är att undersöka vilka personliga *egenskaper* som förknippas med partiledarna.

I SOM-undersökningarna tillämpas en teknik där intervjupersonerna ombeds ta ställning till hur väl partiledarna kännetecknas av en serie egenskaper: "ärlig", "pålitlig", "sympatisk", "inspirerande", "kunnig" och "stark ledare". Egenskaperna har valts ut för att representera två dimensioner i väljarnas bedömningar av partiledarnas personer som återkommer i de flesta studier av det här slaget: *integritet* (de tre första alternativen) och *kompetens* (resterande alternativ).

I 1993 års undersökning koncentrerades uppmärksamheten på Carl Bildt och Ingvar Carlsson, statsministern och oppositionsledaren, samt på Gudrun Schyman. Resultaten av väljarnas bedömningar redovisas i tabell 1.

Väljarnas syn på partiledarnas personer färgas till stor del av parti-tillhörigheten, men det finns ändå variationer som gör att vi kan tala om särskiljande egenskapsprofiler beträffande Carl Bildt och Ingvar Carlsson. När det gäller dessa båda huvudkombattanter i svensk politik har väljarna haft klara uppfattningar under en längre period, och dessa uppfattningar har endast förskjutits i mindre utsträckning under det senaste året.

Ingvar Carlssons starkaste egenskap är kunnigheten, men han betraktas även som övervägande "ärlig", "pålitlig" och som personligen "sympatisk". Däremot ses han inte som någon särskilt "stark ledare" och knappast alls som "inspirerande" (i det senare fallet är balansmättet

-8 bland s-sympatisörerna och -46 i valmanskåren som helhet). Liksom tidigare kan Carlssons egenskapsprofil i väljarnas ögon karakteriseras som "Den gode grannen".⁶

Tabell 1 Partiledarnas egenskapsprofiler – väljarnas uppfattning om i vilken utsträckning olika egenskaper stämmer in på partiledarna (balansmått, andel stämmer bra minus andel stämmer dåligt).

Partiledare	Väljare								Samtliga
	v	s	c	fp	m	kds	nyd	mp	
Ingvar Carlsson									
Ärlig	+34	+84	+24	+30	-4	+34	+26	+24	+44
Pålitlig	+10	+78	+6	+24	-32	+14	-0	+14	+30
Inspirerande	-76	-8	-52	-84	-88	-60	-58	-76	-46
Kunnig	+78	+90	+56	+60	+44	+74	+30	+70	+68
Sympatisk	+14	+78	+20	+6	-18	+26	-0	+34	+32
Stark ledare	-56	+36	-18	-44	-40	-12	-36	-24	-4
Carl Bildt									
Ärlig	-48	-40	+32	+28	+84	+46	+30	-32	+6
Pålitlig	-72	-56	+18	+10	+80	+58	+18	-42	-6
Inspirerande	-86	-64	-12	-28	+30	-4	-4	-70	-30
Kunnig	+34	+44	+76	+82	+96	+88	+74	+54	+64
Sympatisk	-72	-64	-18	-18	+48	+42	-10	-46	-24
Stark ledare	-12	+10	+62	+44	+82	+66	+32	+24	+34
Gudrun Schyman									
Ärlig	+54	+32	+4	+6	-16	+2	-24	+54	+12
Pålitlig	+40	+12	-14	-26	-36	-24	-34	+14	-8
Inspirerande	+16	-24	-22	-46	-62	-48	-58	-12	-36
Kunnig	+58	+20	+18	+12	-14	+22	-12	+40	+10
Sympatisk	+30	+10	+12	-0	-28	-26	-44	+16	-4
Stark ledare	-12	-32	-36	-54	-54	-48	-52	-22	-40

Kommentar: Resultaten baseras på en enkätfråga med följande formulering: "På nedanstående lista finns ett antal ord och uttryck som kan användas för att beskriva olika egenskaper hos partiledarna. Hur bra tycker du att de stämmer in på Ingvar Carlsson, Carl Bildt och Gudrun Schyman?" Plussiffror i tabellen visar en övervikt för andelen instämmande svar.

Statsminister Bildt har i likhet med Ingvar Carlsson kunnigheten som sin främsta positiva egenskap (balansmått +64 respektive +68 i valmanskåren som helhet). Men till skillnad från Carlsson så betraktas

Bildt även som en relativt ”stark ledare” (balansmätt +34 jämfört med -4 för Carlsson). Däremot uppfattas han som klart mindre sympatisk (balansmätt -24 jämfört med +32). En kunnig och stark ledare som är personligen mindre angenäm – liksom tidigare kan väljarnas bild av Bildt karakteriseras som ”Den kompetente teknokraten”.⁷

Till skillnad från Ingvar Carlsson och Carl Bildt hade Gudrun Schyman hösten 1993 ännu inte fått någon tydlig och särskiljande personlig profil i väljarnas ögon.⁸ Det intressantaste resultatet är i stället att hennes uppfattade egenskaper faller så väl in i det förväntade mönstret för kvinnliga politiker: jämfört med övriga partiledare hamnar hon långt på efterkälken ifråga om framför allt ”kunnigheten” men även när det gäller förmågan att utöva ”starkt ledarskap” (bland de egna sympatisörerna är balansmättet för Schymans kunnighet +58 jämfört med +96 för Bildt och +90 för Carlsson; i valmanskåren som helhet är balansmåtten +10 respektive +64 och +68).

En ännu mer talande jämförelse är att Lars Werner i en tidigare undersökning uppfattades som ungefärligen lika kunnig som övriga partiledare (+88 bland egna sympatisörer och +60 i valmanskåren som helhet). Notera även att det är något fler som uppfattar Gudrun Schyman som ”ärlig” än som ”kunnig”; kunnigheten brukar annars alltid vara den klart mest positiva egenskapen när väljarna bedömer de svenska partiledarna.⁹

Det finns förstås rader av invändningar mot att låta resultaten stärka tron på att vi gör stereotypiska bedömningar av manliga och kvinnliga politiker. En klentrogen person kan t ex hävda att väljarnas uppfattning av Schymans person är grundade i en bedömning av hennes insatser som partiledare och alls inte har med hennes kön att göra. (Det skulle alltså vara exempelvis bristande erfarenhet som gör att Schyman uppfattas som avsevärt mindre kunnig än hennes företrädare Lars Werner.) Och visst, så länge vi analyserar verkliga politiker i icke-experimentella situationer är det omöjligt att avvisa denna typ av metodologiska invändningar. Men så mycket är ändå klart att om det finns könsrelaterade stereotyper i synen på svenska politiker så skulle en nybliven kvinnlig partiledare uppfattas ungefärligen så som vi uppfattar Gudrun Schyman.

Könstillhörighet, en förmildrande omständighet

Hur är då läget för det andra ledet i resonemanget om ledarskapets opinionsmässiga förutsättningar? Finns det stöd för tesen att kvinnor och män uppfattar politikerna på delvis olika sätt? Ett enkelt sätt att pröva om så är fallet är att beräkna eventuella könsskillnader i bedömningarna av Carl Bildt, Ingvar Carlsson och Gudrun Schyman (tabell 2).

Tabell 2 Partiledarnas egenskapsprofiler bland kvinnor och män – skillnader i uppfattning om i vilken utsträckning olika egenskaper stämmer in på partiledarna (skillnader i balansmått, plustecken betyder att kvinnor har en mer positiv uppfattning).

Partiledare	Väljare								Samtliga
	v	s	c	fp	m	kds	nyd	mp	
Ingvar Carlsson									
Ärlig	+18	-2	-2	+12	-30	+10	-14	+0	-4
Pålitlig	+26	-2	+12	+20	-10	-12	-28	+4	+4
Inspirerande	-36	+2	-44	-6	-4	+6	-10	+34	-4
Kunnig	-34	+0	-28	-8	-10	+16	+10	-8	+0
Sympatisk	+6	+2	+0	-10	-34	-4	+16	+18	-2
Stark ledare	-60	-6	-16	-10	-4	+2	-10	+22	-2
Carl Bildt									
Ärlig	+0	-14	+14	-8	-6	+20	+8	+4	-10
Pålitlig	-4	-14	+10	-4	-10	+4	+18	+16	-10
Inspirerande	-12	-14	-2	-40	-18	+10	-6	+10	-18
Kunnig	+10	-14	+2	-4	+0	+12	+4	+24	-8
Sympatisk	-22	+2	+4	-12	-8	-20	+4	+8	-6
Stark ledare	+52	-4	+4	-10	+2	+4	+24	+18	+4
Gudrun Schyman									
Ärlig	+6	-8	+22	+24	-14	+4	-4	-4	+2
Pålitlig	+18	-6	+14	+22	+2	-8	-0	+38	+6
Inspirerande	+30	+12	+14	+6	-4	+20	+24	+38	+14
Kunnig	+34	-0	+32	+42	-10	+4	+2	+40	+10
Sympatisk	+56	-14	+20	-2	+2	+60	+14	+8	+4
Stark ledare	+34	+12	+32	+24	+10	+20	+6	+16	+14

Det visar sig återigen att kvinnor har en betydligt mer positiv syn på Schymans person än vad män har. I hela valmanskåren är det klart fler kvinnor än män som uppfattar att Schyman är "inspirerande", "stark ledare" och "kunnig".¹⁰ Även inom de olika partigrupperna finns en klar tendens till könsskiljande uppfattningar (i 37 av 48 fall är kvinnorna mer positiva). Återigen är skillnaderna särskilt stora bland vänsterpartiets sympatisörer; differensen i synen på Schyman som "sympatisk" måste betraktas som dramatisk (+56 enheter), och även ifråga om kunnskap, ledarskap och inspirationsförmåga är skillnaderna substantiella (+34, +34 och +30). En inte särdeles djärv tolkning av resultaten är att manliga vänsterpartister har svårt att acceptera Gudrun Schymans person. Liknande interna stridigheter har inte kunnat noteras för någon tidigare partiledare i våra undersökningar.

Beträffande de båda manliga partiledarna är könsskillnaderna mindre systematiska, åtminstone i SOM-undersökningen 1993. Men när det gäller Carl Bildt finns det andra belägg för att manliga medborgare tenderar att ha en mer positiv uppfattning om hans personliga egenskaper. I SOM-undersökningen 1992 fick Bildt en positivare bedömning av männen i 37 av 48 fall, och år 1991 var motsvarande siffra 35 av 48 fall. Ett ytterligare exempel på könsskillnader gäller Ian Wachtmeister, som i undersökningen 1992 bedömdes mer positivt av männen i 37 av 48 fall. Däremot finns det inte vid någon undersökning från 1990-talet systematiska könsskillnader i väljarnas uppfattning om Ingvar Carlsson.

Sammantaget tyder resultaten på att män och kvinnor verkligen har delvis olika uppfattningar om politikerna, men detta under förutsättning att vissa omständigheter är uppfyllda. Ett relativt säkert sätt att aktivera könsskillnaderna är att lyfta fram en kvinnlig partiledare i en tidigare mansdominerad miljö. Även en partiledare som profilerar sig i "manliga" frågor eller som uppträder "machoartat" kan förmodas bli bedömd olika av kvinnor och män. Däremot kan det tänkas att könsrelaterade bedömningar är mindre aktuella i en situation med flera kvinnliga partiledare som exempelvis det norska Stortingsvalet 1993.

Den kommande valrörelsen

Stereotypiska föreställningar om manliga och kvinnliga egenskaper tycks finnas med i bilden när vi tar ställning till svenska politiker. Men, det är viktigt att framhålla, alla invanda föreställningar är inte till nackdel för kvinnliga politiker. Och det finns även belegg för att kvinnor tenderar att se mer positivt på kvinnliga politikerrepresentanter likaväl som att män föredrar manliga representanter.

Förekomsten av könsrelaterade bedömningar av politiker får intressanta dagspolitiska konsekvenser. Vi närmar oss en valrörelse där flera partier kommer att satsa på tvåkönade ledarteam. Resultaten från den här undersökningen tyder på att satsningen är välmotiverad ur effektivitetssynpunkt. Frågan är väl närmast varför något liknande inte har gjorts för länge sedan.

Noter

1. Angående den rikhaltiga stereotypforskningen, se t ex Sapiro 1982; Sigelman and Sigelman 1984; Huddy and Terkildsen 1993; Kahn and Goldenberg 1991; Kahn 1994.
2. SOM-undersökningarnas mätningar av partiledarnas image i väljarnas ögon påbörjades inte förrän 1987, efter Karin Söders avgång som partiledare.
3. I SOM-undersökningarna uppskattas partiledarnas popularitet med en skalmätningsteknik hämtad från de statsvetenskapliga väljarstudierna. Svarspersonerna ombeds placera partiledarna och även partierna på en skala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt) med en nollpunkt som representerar en neutral inställning (varken gillar eller ogillar).
4. Också Olof Johansson får högre popularitetspoäng bland kvinnor än bland män, men i hans fall återfinns inte stödet inom samtliga partiers väljargrupper. I en tidigare studie har Ian Wachtmeister registrerats som särskilt populär bland manliga väljare (Gilljam 1993).
5. Liknande identifikationssamband har funnits tidigare i partiledarhistorien. Sålunda var Thorbjörn Fälldin åtskilligt mycket mer populär bland bönder av olika partifärg än bland övriga medborgare (Esaiasson 1985:94-7). Ett liknande samband av mer kuriös karaktär återfinns i den senaste SOM-undersökningen. Under kontroll för ett antal relevanta variabler är Carl Bildt populärare bland flitiga bokläsare än bland övriga medborgare. Ett annat samband går i teorins riktning men når inte riktigt upp till standardnivån för statistisk signifikans – Bildt är mindre populär bland storkonsumenter av sportnyheter än bland medborgare som sällan läser om sport. Straffet för att placera Elfsborg i ishockeyns elitserie tycks således inte vara särdeles hårt.

6. Jämfört med föregående mätning 1992 har Carlsson "förbättrat" sin image något ifråga om inspirationsförmåga och starkt ledarskap (se Esaiasson 1993).
7. Jämfört med föregående mätning har Bildt "försämrat" sin image något, framför allt när det gäller inspirationsförmåga.
8. Belysande är att partitillhörigheten är svagare kopplad till bedömningen av Schymans personliga egenskaper än till bedömningen av Bildt och Carlsson. Den genomsnittliga andelen förklarad varians (etakvadrat) med personbedömningarna som beroende variabel och partitillhörighet som oberoende variabel är (.04) för Schyman jämfört med (.20) för Bildt och (.16) för Carlsson.
9. Det enda undantaget är Ian Wachtmeister vars klart mest positiva egenskap i väljarnas ögon var hans inspirationsförmåga. Wachtmeister hade dock problem när det gällde "ärlighet", "pålitlighet" och även "kunnighet" (Esaiasson 1993). Om Lars Werner, se Esaiasson (1990b).
10. Tilltron till resultaten stärks av att könsskillnaderna återfinns även i en undersökning bland göteborgsstudenter (Student-SOM 1993).

Referenser

- Esaiasson, P. (1985): *Partiledarna inför väljarna. Partiledarnas popularitet och betydelse för valresultatet*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Forskningsrapport 1985:4.
- Esaiasson, P. (1990a): "Partiledarna sitter säkert?". I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Åttiotal. Svensk opinion i empirisk belysning*. Göteborg: SOM-institutets Rapport 4.
- Esaiasson, P. (1990b): "Folket tycker om partiledarna". I Gilljam, M. and Holmberg, S. (red) (1990): *Rött Blått Grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Esaiasson, P. (1993): "Hjältar, teknokrater och goda grannar – svenska och amerikanska väljare tycker om sina politiska ledare." I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Perspektiv på krisen*. Göteborg: SOM-institutets Rapport 9.
- Gilljam, M. (1993): "Vad är personval och vem röstar på person". I Westerståhl, J. (red) *Person och parti. Studier i anslutning till personvalskommitténs betänkande Ökat personval*. Stockholm: SOU 1993:63.
- Huddy, L. and Terkildsen, N. (1993): "Gender Stereotypes and the Perception of Male and Female Candidates". *American Journal of Political Science* 37:119-47.
- Kahn, K.F. and Goldenberg, E.N. (1991): "Women Candidates in the News". *Public Opinion Quarterly* 55:180-99.
- Kahn, K.F. (1994): "Does Gender Make A Difference? An Experimental Examination of Sex Stereotypes and Press Patterns in Statewide Campaigns". *American Journal of Political Science* 38:162-95.
- Sapiro, V. (1982): "If U.S. Senator Baker Were a Woman: An Experimental Study of Candidate Image". *Political Psychology* 3:61-83.
- Sigelman, L. and Sigelman, C.K. (1984): "Sexism, Racism, and Ageism in Voting Behavior: An Experimental Analysis". *Social Psychology Quarterly* 45:263-69.

Svenska folkets näst bästa partier

MIKAEL GILLJAM OCH HENRIK OSCARSSON

I opinionshavets djup, under den strida strömmen av ytliga väljarbarometrar, pågår en ofta bortglömd kraftmätning mellan partierna – kampen om väljarnas andrahandsympatier.

De senaste årens utveckling mot allt fler partier och en allt större rörlighet bland väljarna har bland mycket annat fört med sig att partiernas konkurrens om väljarna har hårdnat. För partierna har det därför blivit allt viktigare att ligga bra till inte bara bland de egna sympatisörerna utan också bland de andra partiernas fränder. Opinionsinstitutens uppmärksamhet riktas dock sällan mot vilka partier väljarna tycker bäst om näst efter det egna partiet. Kampen om väljarnas andrapreferenser är för det mesta en uppgörelse i det fördolda.

Uppgifter om vilka partier som väljarna tycker näst bäst om är intressanta av flera skäl. Andrapreferenserna har bl a använts för att studera hur väljarna uppfattar konfliktstrukturen i partisystemet och avstånden mellan partierna i olika dimensioner (t ex Converse och Valen 1971; Särilvik 1976; Holmberg 1981; Valen 1990; Oscarsson 1993). Huvudresultaten från dessa studier visar att fördelningen av andrapreferenserna till stor del är strukturerad i enlighet med en traditionell rangordning av partierna från vänster till höger.

Väljarna har alltså hittills haft en tendens att ange någon av de närmaste grannarna på vänster-högerskalan som sitt näst bästa parti. I takt med att nya partier och nya dimensioner har gjort entré i politiken har dock resultaten blivit mer oklara. Spridningen av väljarnas andrapreferenser över de olika partierna har blivit allt större – ett resultat som har använts som bevis för att vänster-högerdimensionen har försvagats (Oscarsson 1993). Väljarna har med andra ord i allt större utsträckning börjat rangordna partierna med hjälp av fler kriterier än enbart positionerna på vänster-högerskalan.

Kunskap om väljarnas andrapreferenser är också av intresse när det gäller strategiska överväganden bland såväl partierna som bland väljarna. Hur vindarna blåser i den dolda opinionen förändrar förutsättningarna för partikonkurrensen. Andrapreferenserna ger en vink om vilket parti en väljare skulle kunna rösta på istället för sin förstapreferens. I jakten på nya väljare är det därför intressant för partierna att få kännedom om både vilka partier det finns möjlighet att stjäla väljare ifrån och vilka partier det finns risk att förlora väljare till. Dessutom kan andrapreferenserna säga något om hur eventuella framtida partisamarbeten och partikoalitioner kommer att bedömas av de egna väljarna. I en allt mer komplicerad och osäker politisk verklighet – med nya partier, stor väljarrörlighet, många av partierna i närheten av fyraprocentspärren och allt fler taktikröstare – kan även väljarna behöva utnyttja information om partiernas ställning i andrahandsopinionen.¹

Folkpartiet är mest näst bäst

Vilka partier tycker då svenska folket näst bäst om? Det är knappast någon överraskning att folkpartiet besitter positionen som det överlägset mest populära andrahandsalternativet. Drygt en fjärdedel av svenska folket (27 procent) angav 1993 folkpartiet som sitt näst bästa parti. Övriga partier har omkring en tiondel av andrapreferenserna vardera: socialdemokraterna 13 procent, vänsterpartiet och centerpartiet 12 procent, ny demokrati 10 procent, moderaterna 9 procent och kds och miljöpartiet 8 procent.

En jämförelse med resultaten från 1991 års valundersökning visar att andrapreferenserna har blivit något mer jämnt spridda över de olika partierna, vilket kan tolkas som ett tecken på att kampen om väljarna har hårdnat. Tre av partierna har mellan 1991 och 1993 haft en liten framgång i den dolda opinionen: miljöpartiet +4 procentenheter, socialdemokraterna +4 och ny demokrati +3. Andrahandsympatierna för centerpartiet, moderaterna och kds har minskat under samma period (-4, -3 respektive -3 procentenheter).

Tabell 1 Svenska folkets andrapreferenser 1993. Andrapreferensernas fördelning bland de olika partiernas sympatisörer (procent).

andrapreferens	samtliga	förstapreferens								valet 1991	Diff. 91-93
		v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd		
vänsterpartiet	12	-	25	4	1	1	2	13	0	12	0
socialdemokraterna	13	57	-	20	40	9	20	30	29	9	+4
centerpartiet	12	5	12	-	16	12	24	17	12	16	-4
folkpartiet	27	7	34	28	-	35	20	20	8	29	-2
moderatema	9	0	4	20	27	-	24	9	40	12	-3
kds	8	2	3	12	9	17	-	7	4	11	-3
miljöpartiet	8	27	12	10	5	2	10	-	6	4	+4
ny demokrati	10	2	9	6	0	22	0	2	-	7	+3
övriga partier	1	0	1	0	2	2	0	2	1	0	+1
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
antal intervjuade	1395	42	600	81	127	324	54	46	90	1945	
andel utan andrapreferens		11	17	10	10	9	8	6	5		

Tabell 2 Svenska folkets andrapreferenser 1993. Förstapreferensernas fördelning bland personer med olika andrapreferens (procent).

förstapreferens	samtliga	andrapreferens								
		v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr
vänsterpartiet	3	-	14	1	1	0	1	10	1	0
socialdemokraterna	44	92	-	43	55	18	18	62	40	23
centerpartiet	6	2	9	-	6	13	10	7	4	0
folkpartiet	10	1	30	12	-	27	11	6	0	23
moderatema	23	1	18	24	31	-	53	7	54	38
kds	4	1	6	8	3	10	-	4	0	0
miljöpartiet	3	3	8	5	2	3	3	-	1	8
ny demokrati	7	0	15	7	2	29	4	4	-	8
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal intervjuade	1441	167	172	167	372	126	102	115	130	13

Kommentar: Intervjufrågan om förstapreferensen lyder Vilket parti tycker Du bäst om? och intervjufrågan om andrapreferensen lyder Vilket parti tycker Du näst bäst om?. I analysen ingår svenska medborgare som kommer att ha möjlighet att rösta i riksdagsvalet den 18 september 1994. Nio procent av svarspersonerna uppgav samma parti som sin första- och andrapreferens och de ingår därför inte i procentberäkningarna. Uppgifterna från valet 1991 är hämtade från 1991 års valundersökning.

Vänsterpartiets sympatisörer tycker näst bäst om socialdemokraterna och miljöpartiet (57 respektive 27 procent av andrapreferenserna). Bland de borgerliga partierna är det folkpartiet och centerpartiet som har flest andrahandsympatier bland v-sympatisörerna (7 respektive 5 procent). De övriga partierna har obetydligt andrahandsstöd bland vänsterpartiets

sympatisörer: kds (2 procent), ny demokrati och moderaterna (båda 0 procent). Skulle modet svika när det gäller det egna partiets möjligheter att klara fyraprocentsspärren ligger det alltså nära till hands att v-sympatisörernas röster i första hand tillfaller socialdemokraterna. Samtidigt kan inte vänsterpartiet räkna med taktiska stödröster från någon annan grupp av andrahandsympatisörer än just socialdemokraterna: Bland de som anger vänsterpartiet som näst bästa parti sympatiserar hela 92 procent med socialdemokraterna. Inget annat parti är så beroende av något annat för sin överlevnad som vänsterpartiet är av socialdemokraterna.

Folkpartiet är det vanligaste näst bästa partiet bland *socialdemokraternas sympatisörer*. Drygt var tredje s-sympatisör har folkpartiet som sitt näst bästa parti (34 procent) medan var fjärde s-sympatisör föredrar vänsterpartiet (25 procent). Centerpartiet och miljöpartiet har en lika stor andel av s-sympatisörernas andrapreferenser (12 procent) och en nästan lika stor andel anger ny demokrati som näst bästa parti (9 procent). Moderaterna och kds står lägst i kurs bland socialdemokraternas sympatisörer (4 respektive 3 procent andrapreferenser). Enligt de här resultaten skulle en koalition med folkpartiet förmodligen komma att uppskattas av fler socialdemokratiska sympatisörer än vad ett s-samarbete med vänsterpartiet skulle göra. S-sympatisörerna är betydligt mer folkpartivänliga idag än vid valet 1991. Då blev det i stort sett "dött lopp" i kampen om de socialdemokratiska sympatisörernas andrapreferenser mellan folkpartiet, vänsterpartiet och centerpartiet (24, 23 respektive 21 procent).²

Folkpartiet ligger bäst till också bland *centerpartiets sympatisörer* (28 procent av andrapreferenserna). Socialdemokraterna och moderaterna är lika omtyckta bland c-sympatisörerna och har vardera 20 procent andrahandsstöd. Miljöpartiet, ny demokrati och vänsterpartiet är näst bästa parti bland 10, 6 respektive 4 procent av centerpartiets sympatisörer. Något överraskande är det endast 12 procent av c-sympatisörerna som anger kds som sitt näst bästa parti, vilket är en halvering jämfört med situationen vid 1991 års val då en fjärdedel av c-sympatisörerna hade kds som andrahandsfavorit. De som har centerpartiet som andrapreferens är i första hand sympatisörer till socialdemokraterna och moderata samlingspartiet (43 respektive 24 procent).

Fördelningen av *folkpartisympatisörernas andrapreferenser* är det kanske mest uppseendeväckande resultatet i tabell 1. Siffrorna visar nämligen att de socialdemokratiska sympatisörernas kärlek till folkpartiet är besvarad: Hela 40 procent av folkpartiets sympatisörer har socialdemokraterna som sitt näst bästa parti! Här ligger folkpartiets närmaste bundsförvant från valrörelsen 1991 – moderaterna – klart i lä med blygsamma 27 procent av fp-sympatisörernas andrapreferenser. Resultatet kan jämföras med läget vid 1991 års val, då folkpartiets sympatisörer klart föredrog moderaterna framför socialdemokraterna (35 mot 18 procent av andrapreferenserna). Regeringskamraterna centerpartiet och kds är ännu mindre populära än moderaterna bland folkpartiets sympatisörer (16 respektive 9 procent). Fem procent av fp-sympatisörerna har miljöpartiet som sitt näst bästa parti medan 1 procent nämnde vänsterpartiet. Ingen enda fp-sympatisörer i 1993 års SOM-undersökning uppgav ny demokrati som näst bästa parti.

Folkpartiets andrahandsstöd kommer främst från socialdemokratiska och moderata sympatisörer (55 respektive 31 procent av de som anger folkpartiet som det näst bästa partiet). Folkpartiet befinner sig med andra ord i en antingen prekär eller suverän position beroende på hur man ser på saken. Folkpartiet är idag det mest populära andrahandspartiet bland *både* s- och m-sympatisörer. Utifrån resultaten om den dolda opinionen är folkpartiets möjligheter att bli välkommen i såväl en socialdemokratisk som en moderatledd regering sannolikt bättre än någon gång tidigare.

Med ett viktigt undantag tycker *moderata samlingspartiets sympatisörer* näst bäst om något av de tre andra regeringspartierna. Folkpartiet är andrahandsfavorit hos var tredje m-sympatisör (35 procent), knappt en femtedel tycker näst bäst om kds (17 procent) medan centerpartiet är näst bästa parti bland 12 procent av m-sympatisörerna. Vad som bryter mönstret är ny demokratisk starka ställning som det näst mest omtyckta näst bästa partiet bland m-sympatisörerna (22 procent). Var femte m-sympatisör tycker alltså bättre om ny demokrati än vad de tycker om någon av de tre kamraterna i regeringen. Bland de övriga partierna ligger socialdemokraterna bäst till bland de moderata sympatisörerna (9 procent) medan miljöpartiet (2 procent) och vänsterpartiet (1 procent) i stort sett saknar andrahandsstöd.

Kds-sympatisörerna har en jämnare fördelning av sina andrapreferenser än någon annan grupp av partisympatisörer. Fyra partier ligger nästan lika bra till bland kds-sympatisörerna: centerpartiet och moderaterna har vardera 24 procent av andrapreferenserna medan folkpartiet och socialdemokraterna båda har 20 procent. Miljöpartiet är andrafavorit bland 10 procent av kds-sympatisörerna. Vänsterpartiet och ny demokrati saknar andrahandssympatier bland kds sympatisörer (båda 0 procent).

Det är värt att notera att kds-sympatisörernas tycke för centerpartiet är obesvarat. Det är istället från de moderata sympatisörerna som kds kan förvänta sig mest taktisk stödriktning från andrahandssympatisörer. Mer än hälften av de som uppgivit kds som sitt näst bästa parti är m-sympatisörer (53 procent).

Knappt en tredjedel av *miljöpartiets sympatisörer* tycker näst bäst om socialdemokraterna (30 procent). Ungefär var femte mp-sympatisör hyser andrahandssympati för folkpartiet eller centerpartiet (20 respektive 17 procent). Miljöpartiets sympatisörer tycks inte i någon större utsträckning besvara kärleken från vänsterpartiets sympatisörer. Endast 13 procent av mp-sympatisörerna nämner vänsterpartiet som sitt näst bästa parti. Därefter följer i tur och ordning moderaterna (9 procent), kds (7 procent) och ny demokrati (0 procent).

Liksom för vänsterpartiet tycks miljöpartiets främsta hopp om stödriktning stå till socialdemokratiska taktikväljare. Hela 62 procent av de personer som uppgivit miljöpartiet som andrapreferens är socialdemokratiska sympatisörer. Att miljöpartiet tycks ligga bättre till bland de borgerliga partiernas sympatisörer än vad vänsterpartiet gör kan naturligtvis vara en fördel: 24 procent av de som anger miljöpartiet som sitt näst bästa parti sympatiserar med något av de fyra regeringspartierna. Motsvarande siffra för vänsterpartiet är endast 5 procent.

Ny demokratis sympatisörer, slutligen, har något av de två största partierna som sitt näst bästa parti. Andrahandssympatierna tillfaller framförallt moderaterna (40 procent) och socialdemokraterna (29 procent). Övriga partier har färre andrahandssympatier bland nyd-sympatisörerna: centerpartiet (12 procent), folkpartiet (8 procent), miljöpartiet (6 procent) och kds (4 procent). Vänsterpartiet har inga andrahandssympatier alls bland nyd-sympatisörerna (0 procent).

Ny demokrati har två "bundsförvanter" bland de andra partiernas sympatisörer. 54 procent av de som sätter ny demokrati på andra plats är moderata sympatisörer. Stödet för ny demokrati bland de socialdemokratiska sympatisörerna är av i stort sett samma dignitet: s-sympatisörer står bakom 40 procent av de nydemokratiska andrapreferenserna.

Jakten på de rörliga väljarna

Hur är väljarnas andrapreferenser fördelade bland män och kvinnor och i olika åldersgrupper? Information om vilka väljargrupper det finns möjligheter att locka till sig respektive riskera att förlora är naturligtvis viktig för ett parti. Partiet kan välja att anpassa sin kampanjstrategi till andrahandssympatisörernas egenskaper för att förmå dem att byta parti.

Vid valet 1991 fanns vissa klara skillnader i partival mellan män och kvinnor, främst inom det borgerliga blocket och i stödet för småpartierna (se Gilljam & Holmberg 1993:kap.24). Skillnaderna var störst för miljöpartiet (69 procent kvinnor), ny demokrati och moderaterna (62 respektive 57 procent män). Det finns därför anledning för partierna att tro att män och kvinnor även har olika andrahandssympatier.

Kunskaper om andrapreferensernas fördelning i olika åldersgrupper kan också vara vägledande i jakten på nya väljare. Yngre människor är rörligare än äldre: de yngre har en lägre grad av partiidentifikation, de byter oftare parti, de röstdelar i större utsträckning och de bestämmer sitt partival senare än de äldre (Gilljam & Holmberg 1993:191; Oskarsson & Oscarsson 1994). Att ha många andrahandssympatisörer bland de yngre kan därför antas ge större utdelning för partierna än att ha motsvarande sympatistöd bland de äldre. På grund av statistisk osäkerhet används här en dikotom åldersvariabel. Gränsen mellan yngre och äldre har satts vid 45 år.

I tabell 3 och 4 redovisas andrapreferensernas fördelning bland män och kvinnor och bland yngre och äldre personer inom olika grupper av partisympatisörer. Ett positivt balansmått (+) anger övervikt för män respektive yngre människor, medan ett negativt balansmått (-) anger en övervikt för kvinnor respektive äldre människor.

Tabell 3 Andrapreferenser bland män och kvinnor inom olika grupper av partisympatisörer 1993 (procent).

		andrapreferens									summa	antal
		v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr	procent	personer
samtliga	män	11	15	12	26	11	7	6	11	1	100	697
	kvinnor	13	11	11	29	8	8	11	8	1	100	692
	skillnad	-2	+4	+1	-3	+3	-1	-5	+3	0		
förstapreferens												
vänsterpartiet	män	-	61	11	5	0	0	17	6	0	100	18
	kvinnor	-	54	0	8	0	4	34	0	0	100	24
	skillnad	-	+7	+11	-3	0	-4	-17	+6	0		
socialdemokraterna	män	25	-	14	34	4	1	10	11	1	100	290
	kvinnor	26	-	11	33	4	5	14	7	0	100	309
	skillnad	-1	-	+3	+1	0	-4	-4	+4	+1		
centerpartiet	män	3	22	-	25	22	15	5	8	0	100	40
	kvinnor	5	17	-	31	17	10	15	5	0	100	41
	skillnad	-2	+5	-	-6	+5	+5	-10	+3	0		
folkpartiet	män	2	38	18	-	31	9	2	0	0	100	55
	kvinnor	0	42	14	-	24	8	8	0	4	100	72
	skillnad	+2	-4	+4	-	+7	+1	-6	0	-4		
moderaterna	män	0	13	14	33	-	15	0	23	2	100	174
	kvinnor	1	5	11	40	-	18	4	21	0	100	146
	skillnad	-1	+8	+3	-7	-	-3	-4	+2	+2		
kds	män	4	25	13	13	37	-	8	0	0	100	24
	kvinnor	0	17	33	27	13	-	10	0	0	100	30
	skillnad	+4	+8	-20	-14	+24	-	-2	0	0		
miljöpartiet	män	14	33	14	19	10	10	-	0	0	100	21
	kvinnor	12	28	20	20	8	4	-	4	4	100	25
	skillnad	+2	+5	-6	-1	+2	+6	-	-4	-4		
ny demokrati	män	0	35	7	4	43	5	4	-	2	100	56
	kvinnor	0	18	18	15	37	3	9	-	0	100	33
	skillnad	0	+17	-11	-11	+6	+2	-5	-	+2		

Kommentar: Tabellen visar fördelningen av andrapreferenserna bland de olika partiernas manliga och kvinnliga sympatisörer. Balansmålet visar andelen andrapreferenser bland männen subtraherat med andelen andrapreferenser bland kvinnorna. En positiv siffra innebär manlig övervikt och en negativ siffra innebär kvinnlig övervikt.

Tabell 4 Andrapreferenser bland yngre och äldre inom olika grupper av parti-sympatisörer 1993 (procent).

		andrapreferens									summa procent	antal personer
		v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr		
samtliga	yngre	13	15	11	26	9	6	9	10	1	100	690
	äldre	11	11	14	29	10	9	7	9	0	100	705
	skillnad	+2	+4	-3	-3	-1	-3	+2	+1	+1		
förstapreferens												
vänsterpartiet	yngre	-	59	0	4	0	4	29	4	0	100	27
	äldre	-	54	13	13	0	0	20	0	0	100	15
	skillnad	-	+5	-13	-9	0	+4	+9	+4	0		
socialdemokraterna	yngre	27	-	9	30	5	3	13	12	1	100	293
	äldre	24	-	15	38	3	3	11	6	0	100	307
	skillnad	+3	-	-6	-8	+2	0	+2	+6	+1		
centerpartiet	yngre	6	23	-	29	11	6	11	14	0	100	35
	äldre	2	18	-	28	26	17	9	0	0	100	46
	skillnad	+4	+5	-	+1	-15	-11	+2	+14	0		
folkpartiet	yngre	2	40	15	-	29	6	4	0	4	100	68
	äldre	0	40	17	-	24	12	7	0	0	100	59
	skillnad	+2	0	-2	-	+5	-6	-3	0	+4		
moderaterna	yngre	0	11	14	37	-	12	4	19	3	100	155
	äldre	1	8	11	34	-	21	1	24	0	100	169
	skillnad	-1	+3	+3	+3	-	-9	+3	-5	+3		
kds	yngre	0	27	13	27	33	-	0	0	0	100	15
	äldre	3	18	28	18	20	-	13	0	0	100	39
	skillnad	-3	+9	-15	+9	+13	-	-13	0	0		
miljöpartiet	yngre	15	31	15	24	3	9	-	3	0	100	33
	äldre	8	31	23	8	23	0	-	0	7	100	13
	skillnad	+7	0	-8	+16	-20	+9	-	+3	-7		
ny demokrati	yngre	0	32	14	10	32	4	6	-	2	100	50
	äldre	0	25	10	5	50	5	5	-	0	100	40
	skillnad	0	+7	+4	+5	-18	-1	+1	-	+2		

Kommentar: Tabellen visar fördelningen av andrapreferenserna bland de olika partiernas yngre och äldre sympatisörer. Balansmättet visar andelen andrapreferenser bland de yngre (<45 år) subtraherat med andelen andrapreferenser bland de äldre (>45 år). En positiv siffra innebär övervikt för de yngre och en negativ siffra innebär övervikt för de äldre.

Bland *vänsterpartiets sympatisörer* är skillnaden mellan män och kvinnor tydligast när det gäller andrahandsympatierna för framför allt fyra partier: de manliga v-sympatisörerna är mer positivt inställda till centerpartiet (+11), socialdemokraterna (+7) och ny demokrati (+6) än vad v-kvinnorna är. Vidare tycks v-kvinnorna gilla miljöpartiet bättre än

vad v-männen gör (-17). Resultatet borde vara intressant för framförallt miljöpartiet: Vill miljöpartiet "stjäla" väljare från vänsterpartiet verkar det finnas större möjligheter att locka v-kvinnor än v-män. När det gäller ålderskillnaderna bland vänsterpartiets sympatisörer står miljöpartiet och socialdemokraterna högre i kurs bland de yngre än bland de äldre (+9 respektive +5). Äldre v-sympatisörer tycker relativt sett bättre om centerpartiet (-13) och folkpartiet (-9) än vad yngre v-sympatisörer gör.

Könsskillnaderna vad gäller andelen andrapreferenser bland *socialdemokraternas sympatisörer* följer i stort sett samma mönster som för v-sympatisörerna men är mindre tydliga. Ny demokrati och centerpartiet är mer populära bland s-män än bland s-kvinnor (+4 respektive +3) medan kds och miljöpartiet ligger bättre till bland s-kvinnor än bland s-män (båda -4). Yngre socialdemokratiska sympatisörer har något oftare ny demokrati som andrapreferens än vad äldre s-sympatisörer har (+6) medan folkpartiet och centerpartiet är vanligare som andrapreferens bland äldre än bland yngre s-sympatisörer (-8 respektive -6).

Den största könsskillnaden bland *centerpartiets sympatisörer* är miljöpartiets högre andel av andrapreferenserna bland kvinnorna (-10). Också folkpartiet ligger bättre till bland c-kvinnorna än bland c-männen (-6). Socialdemokraterna, folkpartiet och moderaterna gillas däremot bättre bland manliga c-sympatisörer än bland kvinnliga (+5). Moderaterna är andrahandsalternativ bland 26 procent av de äldre och 11 procent av de yngre c-sympatisörerna (-15). Ny demokrati är enbart andrafavorit bland unga c-sympatisörer (+14). Kds är mer populärt bland äldre c-sympatisörer än bland yngre (-11).

Det är framför allt andrasympatierna för moderaterna och miljöpartiet som skiljer sig åt mellan män och kvinnor bland *folkpartiets sympatisörer*. Moderaterna har fler andrasympatier bland manliga fp-sympatisörer (+7) medan miljöpartiet har fler andrasympatier bland kvinnliga fp-sympatisörer (-6). Socialdemokraterna är aningen mer omtyckta bland fp-kvinnor än bland fp-män (-4). Ålderskillnaderna när det gäller andrapreferenserna är ganska små bland folkpartiets sympatisörer. Moderaterna föredras av en något större andel bland yngre fp-sympatisörer (+5) medan kds är mer populärt bland äldre (-6).

Bland *moderaternas sympatisörer* är könsskillnaderna störst när det gäller andelen andrapreferenser för socialdemokraterna och folkpartiet. Socialdemokraterna är mer omtyckta bland manliga m-sympatisörer (+8), medan folkpartiet står högre i kurs bland m-kvinnor. Precis som bland de andra regeringspartiernas sympatisörer är kds ett mer populärt andrahandsparti bland äldre än bland yngre m-sympatisörer (-9). Till skillnad från bland centerpartiets och folkpartiets sympatisörer är andrahandsstödet för ny demokrati något större bland äldre än bland yngre m-sympatisörer (-5).

Bland *kds:s sympatisörer* hittar vi några av de största könsskillnaderna. Skillnaderna i fördelningen av andrapreferenserna mellan män och kvinnor är påtagliga för fyra av partierna. Manliga kds-sympatisörer tycker avsevärt bättre om moderaterna (+24) och socialdemokraterna (+8) än vad kvinnliga kds-sympatisörer gör. Istället hyser kds-kvinnorna klart större sympatier för centerpartiet (-20) och folkpartiet (-14). De kristdemokratiska sympatisörerna under 45 år skiljer sig från sina äldre partivänner. Socialdemokraterna (+9), folkpartiet (+9) och moderaterna (+13) är mer populära bland unga kds-sympatisörer än bland äldre. Andrahandsstödet för miljöpartiet och centerpartiet kommer framför allt från äldre kds-sympatisörer (-13 respektive -15).

Bland *miljöpartiets sympatisörer* finns endast små könsskillnader. Kds och socialdemokraterna är mer populära andrahandspartier bland mp-män än bland mp-kvinnor (+6 respektive +5). Centerpartiet är mer omtyckt bland kvinnliga mp-sympatisörer än bland manliga (-6). Folkpartiet, kds och vänsterpartiet är ett vanligare andrahandsval bland yngre mp-sympatisörer än bland äldre (+16, +9 respektive +7). Mp-sympatisörer över 45 år har i större utsträckning än yngre mp-sympatisörer moderaterna (-20) och centerpartiet (-8) som näst bästa parti.

Socialdemokraterna och moderaterna är mer populära bland manliga *nyd-sympatisörer* än bland kvinnliga (+17 respektive +6). Kvinnor som sympatiserar med nyd tycker bättre om centerpartiet och folkpartiet än manliga nyd-sympatisörer (båda -11). Unga nyd-sympatisörer skiljer sig från äldre när det gäller andrahandssympatierna för socialdemokraterna och moderaterna. En tredjedel av de yngre nyd-sympatisörerna anger socialdemokraterna som sitt näst bästa parti (32 procent). Andelen socialdemokratiska andrapreferenser bland äldre nyd-sympatisörer

är mindre, 25 procent (+7). Skillnaderna mellan yngre och äldre är ännu större när det gäller andrahandsympatierna för moderaterna. Hälften av de äldre nyd-sympatisörerna har moderaterna som sitt näst bästa parti mot endast 32 procent bland de yngre (-18).

Koalitionsbildning och taktikröstning

På senare år har folkpartiet stärkt sin ställning som andrahandsval bland de socialdemokratiska sympatisörerna samtidigt som socialdemokraterna har blivit ett allt mer populärt andrahandsparti bland folkpartiets sympatisörer. Även om dessa resultat inte säger något om hur mycket partierna och deras företrädare tycker om varandra, eller i vilken utsträckning de båda partierna är beredda att samarbeta eller t o m samregera, har åtminstone *förutsättningarna* för ett sådant samarbete blivit bättre. Vad som kan sägas är att det ömsesidiga kärtecknandet mellan sympatisörerna till de två partierna åtminstone då och då har haft sin motsvarighet också på partinivå: Vid ett flertal tillfällen under de senaste åren har de båda partierna flirtat öppet med varandra. Resultaten från 1993 års SOM-undersökning förstärker den bilden. Aldrig tidigare har så många folkpartisympatisörer haft socialdemokraterna som näst bästa parti och vice versa.

Riksdagsvalet 1994 kan komma att innebära en ökad taktikröstning bland svenska väljare. Miljöpartiet och flera av de nuvarande riksdagspartierna befinner sig i trakterna av fyraprocentsspärren och många av de större partiernas sympatisörer kanske väljer att stödresta på mindre partier i syfte att försöka få in dem i riksdagen. I nuvarande opinionsläge är det egentligen bara socialdemokraterna och moderaterna som inte behöver hysa ens det minsta bekymmer för fortsatt riksdagsrepresentation. Rädslan för att slänga bort sin röst kan samtidigt göra att många av de små partiernas sympatisörer röstar på något av de större partierna.

Att många av partierna befinner sig nära fyraprocentsspärren innebär att väljarna måste hålla flera bollar i luften samtidigt inför höstens riksdagsval. För att kunna göra eventuella taktiska överväganden bör väljarna hålla sig informerade inte bara om resultaten från väljarbarometrarna utan också om hur vindarna blåser i den dolda opinionen. En

socialdemokrat som ogillar att många s-sympatisörer känner andra-handssympati för folkpartiet kan t ex välja att rösta på vänsterpartiet för att försöka minska risken för en regeringskoalition mellan socialdemokraterna och folkpartiet. På motsvarande sätt kan en folkpartist som oroas av att många fp-sympatisörer hyser andrahandssympatier för socialdemokraterna ta det säkra före det osäkra och rösta på moderaterna eller kds för att därigenom öka sannolikheten för en fortsatt borgerlig regering.

Noter

1. Resultat från valundersökningarnas paneler visar att andelen bland partibytarna som byter från sin tidigare första- till sin tidigare andrapreferens har sjunkit under de senaste 25 åren. Av de personer som bytte parti mellan 1968 och 1970 års val var det 42 procent som bytte till det parti de angett som sin andrapreferens i 1968 års undersökning. Andelen "förutsägbara" partibytare var 47 procent 1976, 42 procent 1979, 43 procent 1982, 35 procent 1985, 18 procent 1988 och 24 procent 1991. Möjligheterna att förutsäga vilket parti en väljare kommer att byta till om vi känner till hans eller hennes andrapreferens vid det föregående valet är med andra ord klart begränsade. Perioden mellan dessa mätpunkter är emellertid tre år, och mycket kan som bekant hända med människors partisympatier under en mellanvalsperiod. En fråga för framtiden är i vad mån andrapreferenserna kan predicera partibytarnas röstningsbeteende bättre om mätningarna genomförs närmare valdagen.
2. Se Oscarsson 1994 för en fullständig redovisning av andrapreferensernas fördelning bland de olika grupperna av partisympatisörer under perioden 1968-1991.

Litteratur

- Converse, P. E. and Valen, H. (1971). Dimensions of Cleavage and Perceived Party Distances in Norwegian Voting. *Scandinavian Political Studies* 6:107-152.
- Gilljam, M. och Holmberg, S. (1993). *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts.
- Holmberg, S. (1981). *Svenska väljare*. Stockholm: Liber.
- Oscarsson, H. (1993). *Politiska avstånd. Väljarnas uppfattningar av de politiska avstånden mellan partierna i det svenska partisystemet*. C-uppsats. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, H. (1994). Ett krympande partisystem?. Manuskript för publicering i *Statsvetenskaplig Tidskrift*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Oskarson, M. och Oscarsson, H. (1994). Kapitel i Vogel, J. [red.] *Ungdomars välfärd och värderingar*. SOU (kommande). Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Särilvik, B. (1976). *Mapping the Party Space. Distances, Evaluations and Ideological Perspectives. An analysis Framework applied to Data on Electors and Elected in Sweden 1964-1973*. Uppsats presenterad vid IPSA:s kongressen i Edinburgh i augusti 1976. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Valen, H. (1990). Velgere, politisk avstand og koalisjoner. *Norsk Statsvitenskapelig Tidskrift* 6:17-32.

Barnen före ideologin?

JONAS HINNFORS

Den fjärde oktober 1993 överlämnar regeringens arbetsgrupp för familjepolitiken till socialdepartementet sitt med spänning emotsedda förslag om införandet av ett s k vårdnadsbidrag.¹

Det ligger stor symbolik i att de borgerliga i regeringsställning för första gången någonsin presenterar ett enat förslag om vårdnadsbidrag. Trots det har deras uppfattning inte särskilt starkt stöd i den svenska folkopinionen. Bara några veckor senare – i slutet av oktober 1993 – var befolkningen delad i två hälfter vad beträffar synen på vårdnadsbidrag. 39 procent av de intervjuade i SOM-93 är positiva till att införa ett sådant bidrag medan drygt 35 procent i stället avvisar tanken. Av svaren framgår dessutom att medan enbart ca 14 procent av de svarande uttrycker ett *starkt* stöd för förslaget är nära 21 procent lika *kraftigt emot*.

Vårdnadsbidragets vara eller inte vara har debatterats i decennier. De borgerliga regeringar som försökte nå en gemensam lösning vid 1970-talets slut misslyckades i grunden.² Sedan dess har särskilt centerpartiet och kristdemokraterna profilerat sig för att införa ett bidrag. Diskussionen tog ny fart under och efter valrörelsen 1991.³ När nu de borgerliga partierna äntligen enats kunde man därför beteckna det som ett steg mot ett grundläggande vägval i synen på det svenska familjepolitiska stödsystemet. Regeringspartierna innehade plötsligt ett symboliskt laddat verktyg för att övertyga befolkningen om det riktiga i förändringen. Om väljarna inte skulle visa sig acceptera den aviserade kursändringen riskerar däremot förespråkarna hamna i ett strategiskt dilemma. Skall partierna bryta överenskommelsen och därmed äventyra fyrklöverregeringens trovärdighet? Eller skall de stå fast vid den hett åtrådda pakten och riskera att väljarna ser socialdemokraterna – som helt avvisar vårdnadsbidrag – som en lockande garant för den traditionella familjepolitiken?

Stödet i väljarkåren för den rådande och sedan länge etablerade familjepolitiken är mer uttalat än för vårdnadsbidrag. Trots de offentliga budgetsvårigheterna anser mer än hälften av alla vuxna att staten och kommunerna skall satsa mycket eller åtminstone litet mer på kommunala daghem jämfört med i dagsläget. Även i fråga om föräldraförsäkring och barnbidrag är stödet kraftigt (föräldraförsäkring 41 procent, barnbidrag 40 procent). Enbart få vill minska statens och kommunernas satsningar på dessa etablerade stödformer.⁴ Tabell 1 redovisar opinionsläget i oktober 1993.

Tabell 1 Inställning till vårdnadsbidrag, föräldraförsäkring, daghem och barnbidrag. Procent.

"Vilken är Din åsikt om (att) :Införa vårdnadsbidrag":

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarspersoner
	14	25	26	14	21	100	1767

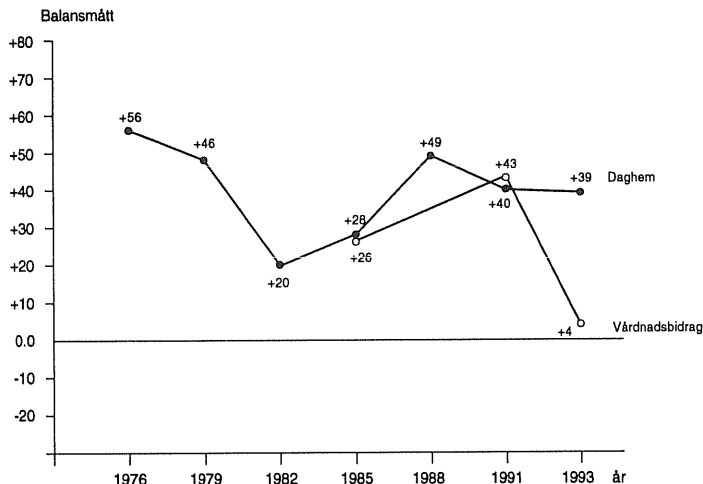
"Allmänt sett hur mycket anser Du att staten och kommunerna skall satsa på följande familjepolitiska stödformer?"

	Mycket mer än nu	Litet mer än nu	Oförändrat	Litet mindre än nu	Mycket mindre än nu	Inte alls	Summa procent	Antal svarspersoner
Föräldraförsäkring:	16	25	46	8	3	2	100	1761
Kommunala daghem:	23	29	36	7	4	2	101	1772
Barnbidrag:	18	22	48	7	3	2	100	1769

Kommentar: Ickesvarande är uteslutna ur procentberäkningarna (vårdnadsbidragsfrågan: 90 personer, föräldraförsäkringsfrågan: 96 personer, daghemsfrågan: 85 personer, barnbidragsfrågan: 88 personer).

Genom att betrakta de frågor som ställts i valundersökningarna vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg har vi möjlighet att relatera dagens opinionsläge bakåt i tiden. Detta gäller vårdnadsbidrag och daghem; jag lämnar härmed de övriga frågorna. Figur 1 visar att stödet för vårdnadsbidrag har minskat kraftigt jämfört med två år tidigare, strax efter valet 1991. Minskningen är hela 39 enheter. Däremot är opinionen stabil visavi daghem.

Figur 1 Opinionsutveckling för vårdnadsbidrag (1985,1991,1993) och daghem (1976, 1979, 1982, 1985, 1988, 1991, 1993). Balansmått.

Kommentar: Balansmättet konstrueras genom att beräkna skillnaden mellan den andel av de svarande som anser att ett visst förslag är bra och den andel som anser att förslaget är dåligt. Måttet kan variera mellan +100 (alla tycker att förslaget är bra) och -100 (alla tycker att förslaget är dåligt).

I SOM-93 lydde vårdnadsbidragsfrågan: "Nedanstående lista omfattar ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten. Vilken är Din åsikt om vart och ett av dem?": "Införa vårdnadsbidrag". Svartaltemativen var: 1, Mycket bra förslag, 2, Ganska bra förslag, 3, Varken bra eller dåligt förslag, 4, Ganska dåligt förslag, 5, Mycket dåligt förslag. I valundersökningarna (1985, 1991, se Holmberg – Gilljam – Oskarson 1988; Gilljam – Hedberg kommande) lydde vårdnadsbidragsfrågan: "Är Du i huvudsak för eller emot att införa någon form av vårdnadsbidrag för småbarnsföräldrar, eller har Du ingen bestämd åsikt i frågan?" Svartaltemativen var följande: 1, I huvudsak för att införa någon form av vårdnadsbidrag, 2, I huvudsak emot att införa någon form av vårdnadsbidrag, 3, Ingen bestämd åsikt i frågan. I SOM-93 lydde daghemsfrågan: "Allmänt sett hur mycket anser Du att staten och kommunerna skall satsa på följande familjepolitiska stödformer?": "Kommunala daghem". Svartaltemativen var: 1, Mycket mer än nu, 2, Litet mer än nu, 3, Oförändrat, 4, Litet mindre än nu, 5, Mycket mindre än nu, 6, Inte alls. I valundersökningarna (1976, 1979, 1982, 1985, 1988, 1991, se Petersson 1978; Holmberg – Nordlöf 1982; Holmberg – Gilljam 1985; Holmberg – Gilljam – Oskarson 1988; Gilljam – Holmberg – Bennulf 1991; Gilljam – Hedberg kommande) lydde daghemsfrågan: "Jag skall nu läsa upp en lista på saker som en del människor tycker borde genomföras i Sverige. vilken är Din åsikt om förslaget att: "Bygga fler barndaghem". Svartaltemativen var följande: 1, Mycket bra förslag, 2, Ganska bra förslag, 3, Varken bra eller dåligt förslag, 4, Ganska dåligt förslag, 5, Mycket dåligt förslag.

Låt oss betrakta skillnaden mellan hur inställningen till daghem och vårdnadsbidrag utvecklats. Slutstriden om daghemmen fördes för två decennier sedan. Det förefaller som om en bred majoritet av befolkningen kommit att acceptera dem. Beträffande vårdnadsbidrag är förhållandet det omvända. Kanske har slutstriden just inletts.

Regeringens förslag innebär en förändring i förhållande till den tidigare borgerliga splittringen. Det bör vara en strategisk fördel för regerings-

partierna. Å andra sidan kan dessa partier inte längre förhålla sig vaga till de redan existerande familjestöden. Förslaget innebär en konkretisering i den meningen att väljarna ställs inför valet mellan konkret utformade kombinationer av gammal och ny familjepolitik. Om väljarna skulle uppfatta de nya förslagen som ett hot mot de gamla stödformerna torde konkretionen leda till ökat motstånd. Som framgår av Figur 1 minskade stödet för vårdnadsbidrag med 39 enheter mellan 1991 och 1993.

Ideologi och kön

Tidigare forskning visar att det finns åtminstone tre distinkta familjepolitiska grupperingar bland riksdagspartierna. Folkpartiet och socialdemokraterna förespråkar familjepolitiska åtgärder som inte försvårar för dem som önskar byta ut hemarbete mot förvärvsarbete när barnen är små. De stöder den så kallade "tvåinkomsttagarfamiljen" (tanken att barnfamiljernas ekonomi tryggas genom att båda föräldrarna förvärvsarbetar). Därför prioriterar de utbyggnaden av daghem. Folkpartiet kan tänka sig ett vårdnadsbidrag om resurserna räcker. Motpolen till detta sätt att resonera finns främst hos kds och centerpartiet. De förordar åtgärder som inte försvårar för dem som vill byta förvärvsarbete mot hemarbete när barnen är små. De betraktar daghemssatsningen som ensidig och orättvis mot många grupper. Därför vill de införa ett vårdnadsbidrag. Nära denna senare linje står moderaterna som dessutom verkar för ett ökat inslag av skattelättnader i familjepolitiken. Senare undersökningar visar att de huvudsakliga skillnaderna kvarstår även sedan regeringen framlagt sitt förslag om vårdnadsbidrag.⁵

Om väljarnas åsikter är relaterade till partiernas allmänna *ideologiska* budskap borde vi i opinionen finna motsvarande grupper. Familjepolitiken brukar emellertid också diskuteras i *könspolitiska jämförbarhetstermer*. I en översikt menar Maud Landby Eduards i uppsatsen "Kön, stat och jämställdhetspolitik" att det är "ostridigt att välfärdsstaten präglas av två centrala konfliktdimensioner: *klass* och *kön*."⁶ Med hjälp av de två begreppen problematiserar Eduards faktorer bakom välfärdsstatens utformning. Genom att utgå från hennes utvecklade kategorier kan vi söka åsiktsskillnader i befolkningen med ledning av fyra faktorer. För det första skillnader som grundas i olika *ideologisk*

tillhörighet.⁷ För det andra skillnader som härrör ur *könstillhörighet*. För det tredje skillnader som har att göra med *föräldrarollen*, här skiljer jag mellan dem som är föräldrar till barn mellan 1-6 år och dem som inte har hemmavarande barn under 17 år. För det fjärde skillnader som springer ur *försörjningsrollen/förvärvsarbete*, jag skiljer mellan heltids-, deltids- och hemarbetande.

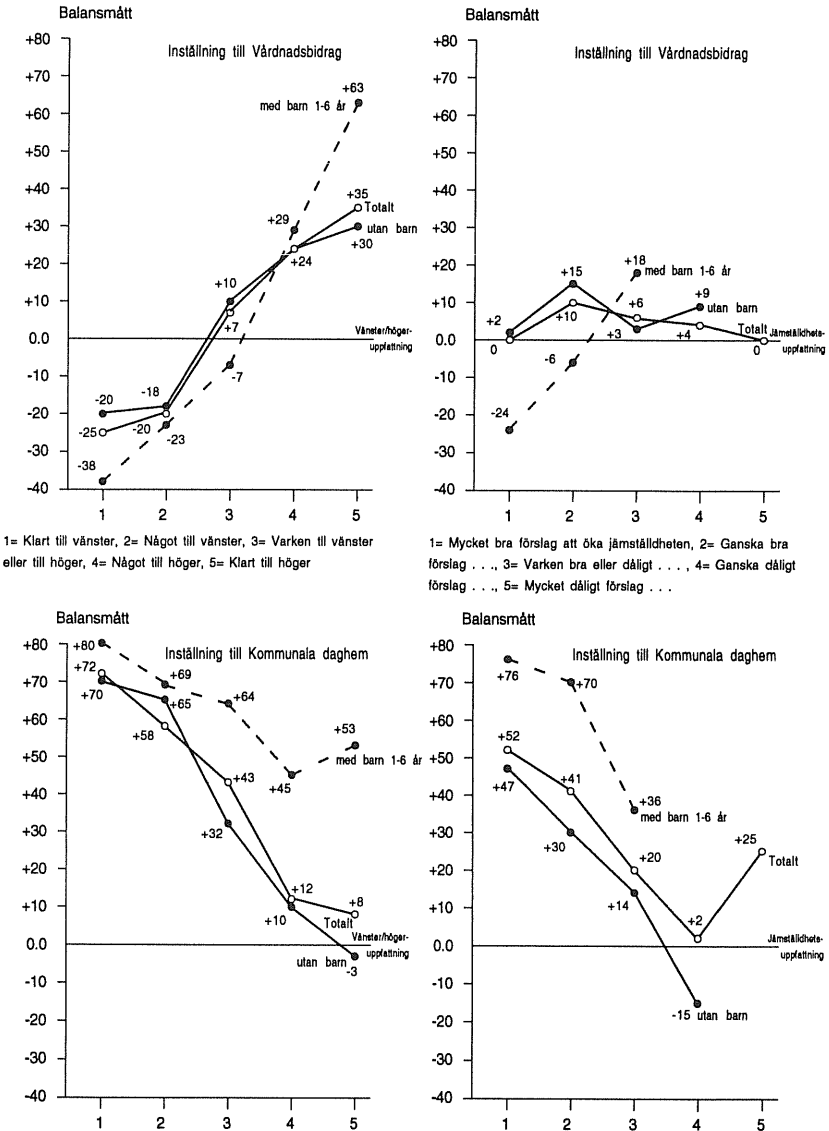
Fortfarande ligger det praktiska ansvaret för barnen i de flesta familjer företrädesvis hos kvinnan. Med tanke på kopplingen i partiernas budskap mellan "tvåinkomsttagarfamiljen" och "daghemssamhället" samt "eninkomsttagarfamiljen" och "vårdnadsbidragssamhället" borde vi förvänta oss att kvinnor, heltidsarbetande, småbarnsföräldrar och vänstersympatisörer är negativa till vårdnadsbidrag men samtidigt positiva till daghem. Män, deltidsarbetande, personer utan småbarn och högersympatisörer borde vara mer positiva till vårdnadsbidrag och litet mer negativa till daghem.

Figur 2 visar i sin vänstra del inställning till vårdnadsbidrag och daghem bland människor med olika vänster-högerinställning. Dessutom framgår av figuren skillnader mellan dem som har barn i åldrarna 1-6 år ("dagisåren") och dem som inte har hemmavarande barn under 17 år. I figurens högra del är vänster-högerposition utbytt mot jämställdhetsuppfattning.

Mätvärdena för både daghem och vårdnadsbidrag förändras ca 60 enheter (av 200 möjliga) när vi går från vänster till höger. I skarp kontrast till det starka vänster-högersambandet står avsaknaden av samband mellan inställning till jämställdhet och åsikt om vårdnadsbidrag. Även sambandet mellan jämställdhetsuppfattning och daghemsåsikt är måttligt (27 enheters förändring) och mindre systematiskt.

Figur 2 visar också att även skillnaderna mellan vänster-högerinställning och daghemsinställning praktiskt taget försvinner när vi kontrollerar för föräldraskap. Högerinriktade småbarnsföräldrar är nästan lika positiva till daghem som vänstersympatisörer med barn 1-6 år. Skillnaden mellan småbarnsföräldrar och föräldrar utan hemmavarande barn under 17 år är nästan obefintlig hos dem till vänster (10 enheters skillnad), medan den är betydande hos dem till höger (56 enheters skillnad).

Figur 2 Inställning till vårdnadsbidrag och kommunala daghem. Fördelning efter vänster-högeruppfattning, jämställdhetsuppfattning och föräld-raskap (barn 1-6 år). Balansmätt.

1= Klart till vänster, 2= Något till vänster, 3= Varken till vänster eller till höger, 4= Något till höger, 5= Klart till höger

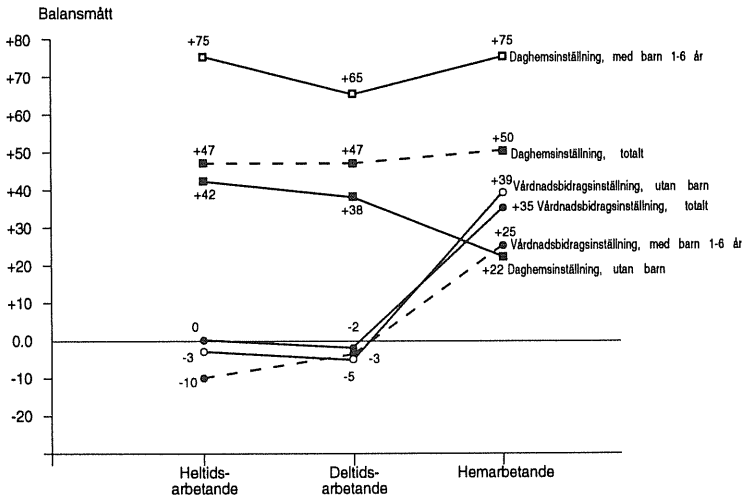
1= Mycket bra förslag att öka jämställdheten, 2= Ganska bra förslag . . . , 3= Varken bra eller dåligt . . . , 4= Ganska dåligt förslag . . . , 5= Mycket dåligt förslag . . .

Kommentar: Antalet småbarnsföräldrar är flestades för litet för procentberäkning.

Det samband mellan jämställdhetsåsiikt och inställning till vårdnadsbidrag som saknades i urvalet som helhet framkommer istället bland barnfamiljerna (42 enheters skillnad mellan barnfamiljer som anser att ökad jämställdhet är "mycket bra" och barnfamiljer som menar att ökad jämställdhet "varken är ett bra eller dåligt förslag"). Effekten av föräldraskapet som sådant är dock inte lika stark som när det gäller inställning till daghem.⁸

Totalt sett skiljer sig män och kvinnor måttligt från varandra när det gäller åsikter om daghem och knappast alls ifråga om vårdnadsbidrag (balansmätt, daghemsinställning bland män: +33, kvinnor: +47; vårdnadsbidragsåsiikt bland män: +5, kvinnor: +4). Skillnaden mellan könen försvinner dock även beträffande synen på kommunala daghem vid kontroll för föräldraskap (balansmätt, föräldrar till barn 1-6 år: uppfattning om daghem bland män: +65, bland kvinnor: +70; vårdnadsbidragsinställning bland män: -3, bland kvinnor: -4).

Figur 3 Kvinnors inställning till vårdnadsbidrag och daghem. Fördelning efter förvärsarbetsfrekvens och föräldraskap. Balansmätt.

Som framgår av Figur 3 skiljer sig hemarbetande knappast alls från del- och heltidsarbetande vad gäller inställning till daghem. Däremot är hemarbetande mer positivt inställda till vårdnadsbidrag än del- och heltidsarbetande (skillnaden är ca 35 enheter). Inte heller skiljer sig småbarnsföräldrar från dem utan barn vad gäller synen på vårdnadsbidrag. Däremot är kvinnor med barn 1-6 år mer positiva till daghem än kvinnor utan barn. Denna slags diskrepans förstärks bland hemarbetande (skillnaden bland del- och heltidsarbetande: 27 respektive 33 enheter; bland hemarbetande: 50 enheter).

Vägval med strategiskt förhinder?

Det finns uppenbarligen ideologiska inslag i de frågor vi mätt, men folkopinionen följer inte alltid de partier vilka den "tillhör", särskilt inte vad beträffar synen på vårdnadsbidrag. För den som föreslår ett vägval i familjepolitiken kan det därför vara förenat med strategiska faror om detta vägval inbegriper *ideologiskt präglade förändringar* av det gamla stödsystemet.

Förslaget om vårdnadsbidrag sker inte från en tabula rasa. Antingen man vill det eller inte existerar redan ett omfattande familjepolitiskt stödsystem. De olika förslagen kan därför komma att påverka varandra på så sätt att den som vill prioritera exempelvis daghem kan tänkas göra så på bekostnad av vårdnadsbidrag och vice versa.

Den familjepolitiska debatten har främst kretsat kring två grundtyper. För det första "daghemssamhället" och för det andra "vårdnadsbidragssamhället". Det borde därför vara rimligt att studera dessa två frågor tillsammans. En sådan koppling gör även de politiska företrädarna som dessutom ofta hänvisar till att "väljarna" eller "folket" önskar en viss inriktning på familjepolitiken.⁹

Eftersom "daghemssamhället" sedan länge är infört kan den intervju-person som skall uttrycka sin åsikt om daghem använda endera av två riktningsangivande sätt i SOM-93. Enligt det första skall det statliga och kommunala stödet till kommunala daghem vara "oförändrat" eller vara "mer än nu". Detta är liktydigt med att *acceptera* det nuvarande daghemssamhället. Motsatsen till detta alternativ, d v s att instämna i

påståendet att satsningarna på kommunala daghem skall vara "mindre än nu" eller "inte alls" förekomma, är likabetydande med att vilja *lämna* daghemssamhället.

Även inställningen till vårdnadsbidrag går att tudela. Vi har ännu inte inträtt i vårdnadsbidragssamhället. Därför bör svaret "varken bra eller dåligt" eller "dåligt förslag" på frågan om att införa vårdnadsbidrag betyda att de svarande *inte vill gå in i* vårdnadsbidragssamhället. De har inte förmått uttrycka en viljeyttring om att *gå in i* detta slags samhälle. Det har däremot de som svarat att förslaget är "mycket bra" eller ganska bra". Om vi kombinerar de fyra kategorierna får vi den fyrfältstabelle som Tabell 2 visar.

Rutorna i tabellen representerar följande kombinationer av "barnomsorgstyp". I ruta 1 finns personer som menar att man borde lämna daghemssamhället och som samtidigt motsätter sig att vi skall gå in i vårdnadsbidragssamhället. Jag betecknar dem "anti-gruppen". De som i stället är beredda att ta steget in i vårdnadsbidragssamhället men samtidigt lämna daghemssamhället kallar jag "vårdnadsbidragsprioriterare". De redovisas i ruta 2. "Pragmatiker" benämner jag dem som i ruta 3 vill gå in i vårdnadsbidragssamhället utan att göra avkall på daghemssamhället. Slutligen finns de som står för en "daghemprioriterande" linje. De vill behålla daghemssamhället, vilket de anser inte går att kombinera med vårdnadsbidragssamhället. De representeras av ruta 4.

Tabell 2 Familjepolitiska barnomsorgstyper.

		Inställning till daghemssamhället	
		<i>Stanna i</i>	<i>Lämna</i>
Inställning till vårdnadsbidragssamhället	<i>Gå in i</i>	Pragmatiker 3	Vårdnadsbidragsprioriterare 2
	<i>Inte gå in i</i>	Daghemprioriterare 4	Anti 1

Det visar sig – i Tabell 3 – att den ambivalenta attityden till vårdnadsbidrag förstärks när vi relaterar den till daghem. Endast 6 procent av hela urvalet går att klassificera som vårdnadsbidragsprioriterare. Visserligen upptar den pragmatiska gruppen omkring en tredjedel av urvalet, men inte ens om vi lägger samman pragmatiker och vårdnadsbidragsprioriterare får vi fler än 38 procent av alla. Daghemprioriterarna är i majoritet med 56 procent.

Tabell 3 Familjepolitiska barnomsorgstyper. Procent.

Pragmatiker 32	Vårdnadsbidrags- prioriterare 6
Daghemprioriterare 56	Anti 6

Kommentar: Observera att de fyra rutorna summerar till 100 procent.

En relativt stor minoritet av befolkningen kan tänka sig någon form av vårdnadsbidrag. Men det får absolut inte gå ut över statens och kommunernas satsningar på kommunala daghem. För en ännu större del av opinionen är tiden ännu inte mogen för att gå in i vårdnadsbidragssamhället. De prioriterar det daghemssamhälle som varit etablerat i snart 20 år.¹⁰

Fördelningen mellan de olika barnomsorgstyperna antyder ett strategiskt problem för partierna. Vill man föreslå väljarna att gå in i vårdnadsbidragssamhället måste man akta sig för att samtidigt föreslå nedskärningar i daghemssamhället. Ett rimligt partistrategiskt krav är att de förslag man lägger fram möjliggör att få gehör för förslagen hos väljarna och hos partiets medlemmar. Om partiet mot bakgrund av sin

allmänna ideologi utarbetat ett konkret förslag och detta inte ens får stöd bland de egna väljarna står partiet inför ett strategiskt dilemma. Särskilt svårartat torde problemet vara om ett konkurrerande parti ligger närmare de egna väljarna än vad man själv gör.

Den borgerliga regeringens förslag om vårdnadsbidrag innebär att de hittillsvarande 90 garantidagarna inom föräldraförsäkringen (60 kronor per dag) slopas. Därmed försvinner möjligheten för föräldrarna att spara dessa dagar under barnets första sju år.¹¹ Med socialdemokraternas stöd kommer dessutom föräldraförsäkringens nivå att sänkas till 80 procent.¹²

Genom den nya s k barnomsorgsgarantin finns ett skydd för daghemssamhället, men inte för de kommunala daghemmen specifikt.¹³ Det framgår dock av *partiernas allmänna budskap* att centern, kristdemokraterna och moderaterna ligger mitt emellan den pragmatiska och den vårdnadsbidragsprioriterande rutan. Folkpartiets politik motsvarar däremot en position mellan den pragmatiska och den daghemsprioriterande rutan. Socialdemokraterna och vänsterpartiet är förankrade i den daghemsprioriterande.¹⁴ Hur ser partiernas väljare på det viktiga valet? Det framgår av Tabell 4.

Familjepolitikens tre partigrupper återkommer även i väljarnas syn på barnomsorgstyp. Folkpartisterna ligger nära socialdemokraterna med ett starkt stöd för daghemssamhället. Moderater och centerpartister bildar en mittgrupp med ett sammanlagt stöd för vårdnadsbidragsprioritering plus pragmatism på ca 50 procent. Kds-sympatisörerna är som väntat mest positiva till vårdnadsbidragssamhället. Vårdnadsbidragsprioriterare plus pragmatiker når sammanlagt ca 55 procent.

Regeringspartierna får svårt att möta sina väljare om vägen in i vårdnadsbidragssamhället knyts till nedskärningar i daghemssamhället. I samtliga partier är daghemsprioriterarna i flertal. Inte minst besvärande måste det vara för folkpartiet. Dess sympatisörer placerar sig talrikast i daghemsprioriterargruppen, som med 52 procent är större än de övriga barnomsorgstyperna tillsammans. Hos kds-sympatisörerna – som tillhör det parti som gjort vårdnadsbidrag till sin hjärtefråga – når vårdnadsbidragsprioriterarna knappt 25 procent.

Tabell 4 Familjepolitiska barnomsorgstyper. Fördelning efter partisympati. Procent.

(v)

Pragmatiker 21	Vårdnadsbidrags- prioriterare 2
Daghems- prioriterare 74	Anti 3

(s)

Pragmatiker 30	Vårdnadsbidrags- prioriterare 1
Daghems- prioriterare 68	Anti 2

(fp)

Pragmatiker 32	Vårdnadsbidrags- prioriterare 6
Daghems- prioriterare 52	Anti 9

(c)

Pragmatiker 36	Vårdnadsbidrags- prioriterare 9
Daghems- prioriterare 42	Anti 12

(kds)

Pragmatiker 30	Vårdnadsbidrags- prioriterare 24
Daghems- prioriterare 40	Anti 6

(m)

Pragmatiker 36	Vårdnadsbidrags- prioriterare 13
Daghems- prioriterare 38	Anti 12

Kommentar: Observera att de fyra rutorna tillsammans summerar till 100.

Det måste dessutom vara ett memento för de borgerliga partierna att upptäcka att deras förslag även avvisas av flertalet barnfamiljer (föräldrar till barn 1-6 år, borgerliga sympatisörer: "antigruppen": 2 procent, "VB-prioriterare": 13 procent, "pragmatiker": 41 procent, "dagisprioriterare": 44 procent. Socialister: "antigruppen": 0,5 procent, "VB-prioriterare": 0,5 procent, "pragmatiker": 30 procent, "dagisprioriterare": 68 procent).

Risken är uppenbar för regeringen att lätttröliga borgerliga väljare som av familjepolitiska skäl är på drift från sina moderpartier går till socialdemokraterna. Den slutsatsen får stöd av det faktum att bland de borgerliga sympatisörer som uppgett att de "inte alls är övertygade anhängare av sitt parti" och *dessutom* är "intresserade av familjepolitik" ökar nästan undantagslöst gruppen daghemsprioriterare på de övriga kategoriernas bekostnad. Låt oss studera de "familjepolitiskt intresserade" personer som *samtidigt* "inte alls är övertygade partianhängare". Vi får då en grupp personer – jag kallar dem här för "familjepolitiska riskgruppen" – som för det första bör vara lätttrölig mellan partierna – anhängarskapet är dåligt utvecklat. För det andra borde viljan att stanna kvar i sitt parti minska hos dessa svagt partiidentifierade personer om de inte sympatiserar med det egna partiets familjepolitik. Tabell 5 jämför för vart och ett av partierna andelen "daghemsprioriterare" i den "familjepolitiska riskgruppen" med andelen "daghemsprioriterare" i partiernas *hela* sympatisörskår. I tabellen finns också angivet hur stor del av partiernas *hela* skara sympatisörer som hör till "familjepolitiska riskgruppen".

I partierna som helhet var "dagisprioriterarna" i majoritet i (v), (s) och (fp). I den "familjepolitiska riskgruppen" blir "dagisprioriterarna" i majoritet även i (kds) och närapå i (c). För dessa två partier som gjort vårdnadsbidragsfrågan till sin "hjärtefråga" bör "riskgruppens" inställning vara en tankeställare. Även folkpartiet torde ha anledning överväga opinionsläget. Den "familjepolitiska riskgruppen" utgör 28 procent av samtliga (c)-sympatisörer, 40 procent av (fp)-, 18 procent av (m)- och 32 procent av (kds)-sympatisörer. Även om bara en liten del av dessa personer skulle lämna sitt parti på grund av familjepolitiken kan konsekvenserna bli svåra för partier som befinner sig nära riksdagens fyraprocentsspärr. Även i fall av ett jämnt läge i riksdagen mellan de

politiska blocken kan små röstförluster visa sig få långtgående konsekvenser.

Tabell 5 Andelen av partiernas sympatisörer som finns i den "familjepolitiska riskgruppen". Andelen "daghemprioriterare". Fördelning efter partisympati. Totalt och i den "familjepolitiska riskgruppen". Procent.

Parti	<i>Andel "daghemprioriterare"</i>		Den "familjepolitiska riskgruppens" andel av hela partiets sympatisörskår (procent)
	I partiet som helhet	I den "familjepolitiska riskgruppen"	
(v)	74	80	19
(s)	68	66	15
(c)	42	48	28
(fp)	52	59	40
(m)	38	42	18
(kds)	40	50	32

Kommentar: "Daghemprioriterare" = de personer som vill stanna kvar i daghemssamhället och samtidigt inte gå in i vårdnadsbidragssamhället; jämför Tabell 2. "Familjepolitisk riskgrupp" = de personer som "inte alls" är övertygade anhängare av sitt parti och som *dessutom* är "familjepolitiskt intresserade".

Det sammanfattande omdömet är att det familjepolitiska vägvalet för flera partier innehåller partistrategiska komplikationer av en art som inte bör underskattas.

Noter

1. Socialdepartementet 1993. Bidraget föreslås bli 2 000 kronor per barn och år för de barn som fyllt ett men inte tre år. Bidraget är skattepliktigt. För dem som inte utnyttjar offentligt finansierad barnomsorg erbjuds dessutom skatteavdrag för styrkta barntillsynskostnader. Jämför prop 1993/94:148
2. Hinnfors 1992:kapitel 7
3. Stridsman 1993
4. Det bristande intresset för att minska statens och kommunernas stöd till kommunala daghem skulle självklart kunna vara en reflex av att ingen kunde tänka sig att spara

i den offentliga sektorn. En sådan slutsats motsägs dock av det faktum att över en tredjedel av de svarande instämde i påståendet att den offentliga sektorn borde minskas ("mycket/ganska bra förslag att minska den offentliga sektorn": 34 procent, "varken bra eller dåligt förslag att minska den offentliga sektorn": 22 procent, "mycket/ganska dåligt förslag att minska den offentliga sektorn": 45 procent)

5. Hinnfors 1992; Stridsman 1993
6. Eduards 1986:8. Jämför Åström 1992
7. Jag använder här två mått: vänster-högerinställning och jämställdhetsuppfattning. Vänster-högerinställning är operationaliserad genom frågan i SOM-93: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle Du placera Dig själv på en sådan vänster-högerskala?" Svartalternativen var: 1) Klart till vänster. 2) Något till vänster. 3) Varken till vänster eller höger. 4) Något till höger. 5) Klart till höger. Jämställdhetsuppfattning är operationaliserad genom svaren på följande fråga i SOM-93: "Vilken är Din åsikt om [att] satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan könen?" Svartalternativen var: 1, Mycket bra förslag. 2, Ganska bra förslag. 3, Varken bra eller dåligt förslag. 4, Ganska dåligt förslag. 5, Mycket dåligt förslag
8. Balansmått för partitillhörighet är följande för *vårdnadsbidrag*: (v):-35, (s):-17, (nyd):+9, (fp):+10, (mp):+16, (c):+29, (m):+29, (kds):+49. *Kommunala daghem*: (v):+78, (mp):+63, (s):+62, (nyd):+31, (fp):+29, (c):+10, (m):+7, (kds):-2
9. RD prot 1993/94:47 17/12 -93 (snabbprotokoll) Pålsson (kds), sid 39; "Ett starkt folkligt stöd för vårdnadsbidrag", debattartikel av Alf Svensson (kds), SvD 24/3-94
10. Personer som inte besvarat frågorna har uteslutits ur procentberäkningarna. Observera att daghemsfrågan består av sex svars kategorier medan vårdnadsbidragsfrågan består av fem kategorier. Daghemsfrågans sjätte kategori – "inte alls" satsa på kommunala daghem – besvarades endast av 1,9 procent. Jag bedömer kategoriskevhetens inverkan på resultaten som försumbar
11. Prop 1993/94:148, sid 41
12. Prop 1993/94:147
13. Prop 1993/94:11
14. Stridsman 1993. Se även RD prot 1993/94:47 17/12-93 (snabbprotokoll) Pålsson (kds), sid 38, 39, Östhammar (c), sid 36, Westerberg (fp), sid 41; motion 1993/94:So610 (v); motion 1993/94:So607 (s), sid 7; motion 1993/94:So615 (nyd), sid 9; proposition 1993/94:148; "C vill införa barnpeng", GP 18/1-94

Referenser

- Eduards, M L, 1986. Kön, stat och jämställdhetspolitik, *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 7, 4-15.
- Gilljam, M - Hedberg, P, Kommande. *Valundersökning 1991. Teknisk rapport*.
- Gilljam, M - Holmberg, S - Bennulf, M, 1991. *Valundersökning 1988. Teknisk rapport*. Stockholm: Liber.

Göteborgs-Posten, 18/1-94.

Hinnfors, J, 1992. *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960-1990*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Holmberg, S - Gilljam, M, 1985. *Valundersökning 1982. Teknisk rapport*. Stockholm: Liber.

Holmberg, S - Gilljam, M - Oskarson, M, 1988. *Valundersökning 1985. Teknisk rapport*. Stockholm: Liber.

Holmberg, S - Nordlöf, H, 1982. *Valundersökning 1979. Teknisk rapport*. Stockholm: Liber.

Petersson, O, 1978. *Valundersökning 1976. Teknisk rapport*. Stockholm: Liber.

Riksdagstrycket. Propositioner: 1993/94:11, 1993/94:147, 1993/94:148. Motioner: 1993/94:So607 (s), 1993/94:So610 (v), 1993/94:So615 (nyd). Protokoll: RD 1993/94:47 17/12-93 (snabbprotokoll).

Socialdepartementet, 1993. *Vårdnadsbidrag m.m. Teknisk utformning och konsekvenser*. Ds 1993:70.

Stridsman, M R, 1993. *Varför vårdnadsbidrag? Familjepolitisk reform med dubbel botten*. Stockholm: Seminarieuppsats, Statsvetenskapliga Institutionen.

Svenska Dagbladet, 24/3-94.

Åström, G, 1992. Fasta förbindelser. Om välfärdsreformer och kvinnors välfärd, s 183-204 i Åström, G - Hirdman, Y (red), 1992, *Kontrakt i kris*. Stockholm: Carlssons.

Att ha eller inte ha kärnkraft

SÖREN HOLMBERG

Rubrikens fråga besvaras med "inte ha" av de flesta svenskar och antalet har ökat på senare år. I SOM-undersökningarna har andelen svars-personer som uppger att de vill avveckla kärnkraften i Sverige ökat från 57 procent 1990 till 64 procent 1993. För några år sedan, under intryck av kärnkraftsolyckan i Tjernobyl, var andelen svenskar som sa nej till kärnkraften ännu större, över 80 procent 1986. Kärnkraftsopinionen har varit rörlig, från mycket negativ 1986/87 till relativ positiv 1990/91 och ånyo mer negativ 1992/93. En möjlig förklaring till svängningarna är utvecklingen i Östeuropa, med först Tjernobykatakstrofen 1986 och sedan alla avslöjanden om osäkra reaktorer i forna Sovjet på 1990-talet.

Men uppgifter om att 50, 60 eller 80 procent av svenska folket någon gång i framtiden vill avveckla kärnkraften är inte de mest relevanta ur dagspolitisk synpunkt. Dagens politiska debatt är mer konkret och gäller när avvecklingen skall börja och när den skall vara avslutad. Och på dessa båda punkter är svenska folkets åsikter inte lika samstämmiga. I SOM-studierna har vi inte ställt några frågor om när avvecklingen bör inledas, men en undersökning från hösten 1989 visar på en mycket splittrad opinion med 39 procent för en avvecklingsstart 1995-96 eller tidigare mot 44 procent som vill starta avvecklingen senare eller inte alls avveckla kärnkraften (Holmberg 1990).

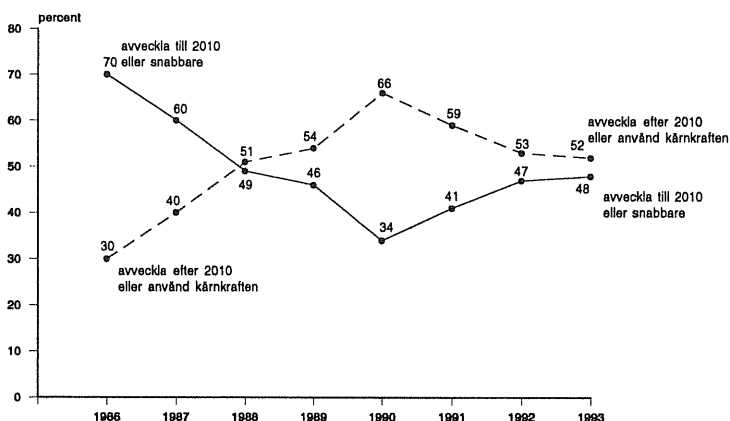
När det däremot gäller när svenska folket anser att avvecklingen skall vara avslutad har vi flera olika mätserier i SOM-undersökningarna. Resultaten i tabell 1 visar opinionsutvecklingen byggd på en fråga med svarsalternativ från stoppa omedelbart över avveckla snabbare än till 2010, avveckla till 2010, avveckla men inte så snabbt som till 2010, till använd kärnkraften, avveckla den inte.

Tabell 1 Avvecklingsopinionen enligt SOM-studierna (procent)

Fråga: "År 1980 hade vi en folkomröstning om kärnkraften i Sverige. Efter folkomröstningen beslöt riksdagen att kärnkraften skulle avvecklas till år 2010. Vad är Din åsikt om kärnkraftens användning i Sverige?"

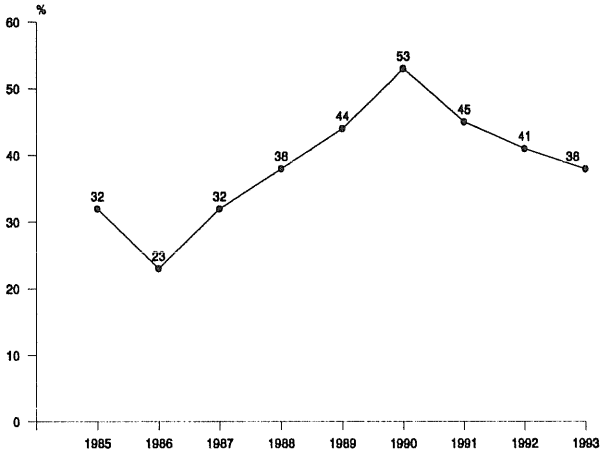
Kärnkraftsåsikt	SOM86	SOM87	SOM88	SOM89	SOM90	SOM91	SOM92	SOM93
stoppa kärnkraften omedelbart	15	8	6	6	5	5	5	6
avveckla kärnkraften snabbare än till år 2010	26	17	15	12	7	9	12	12
avveckla kärnkraften till år 2010	27	27	21	23	17	19	23	23
avveckla kärnkraften, men inte så snabbt som till år 2010	16	19	24	24	28	24	24	23
använd kärnkraften, avveckla den inte	13	16	20	24	27	25	21	21
ingen bestämd åsikt, vet ej	3	13	14	11	16	18	15	15
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100
antal personer	1624	1673	1643	1578	1582	1573	1889	1857
andel avveckla till 2010 eller snabbare	68	52	42	41	29	33	40	41
andel avveckla efter 2010 eller använd kärnkraften	29	35	44	48	55	49	45	44

Kommentar: Något explicit svarsalternativ av typen "ingen bestämd åsikt" fanns inte med i enkätfrågan 1986.

Figur 1 Avvecklingsopinionen 1986-1993 enligt SOM-mätningarna (procent)

Kommentar: Intervjufrågans formulering redovisas i tabell 1. Undersökningspersoner utan åsikt i frågan är ej medtagna i analysen.

Figur 2 Andel människor som tycker det är ett bra förslag att använda kärnkraften efter år 2010 (procent)

Kommentar: Resultaten bygger på SOM-data från åren 1986-1993 och på resultat från valundersökningen 1985. Samtliga intervjupersoner (inkl. vet ej) ingår i procentbasen. Påståendefrågan löd: "Behålla kärnkraften även efter år 2010" med mycketbra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag som svarsalternativ.

Andelen personer som vill snabbstoppa kärnkraften i Sverige har hållit sig stabil kring 5-6 procent under senare år. Åren efter Tjernobylyckan var de fler, 15 procent 1986 och 8 procent 1987. Den motsatta åsiktsgruppen, de som vill använda kärnkraften, inte avveckla den, var fåtalig åren efter Tjernobyli (13-16 procent), men växte till 27 procent 1990 för att falla något tillbaka därefter (21 procent 1993).

Opinionsutvecklingen för de politiskt sett mest relevanta åsiktsgrupperingarna, de som vill avveckla kärnkraften till 2010 eller snabbare (=kärnkraftsmotståndare) respektive de som vill utnyttja kärnkraften även efter 2010 (=kärnkraftsanhängare), har varit mycket skiftande, inte olik en berg- och dalbanefärd. Andelen kärnkraftsmotståndare har gått från en klar majoritet 1986-87, över en klar minoritet 1990-91, till ett femtio-femtio läge 1993. Kärnkraftsanhängarna har vandrat motsatt väg, från ett klart minoritetsläge efter Tjernobylyckan, över ett klart opinionsövertag 1990-91, till ett jämnt opinionsläge där kärnkraftsan-

hängarna endast har ett något starkare opinionsstöd än kärnkraftsmotståndarna (44 procent mot 41 procent 1993).

När det gäller tilltron till att det verkligen blir en kärnkraftsavveckling år 2010 har opinionen däremot inte åkt berg- och dalbana. De flesta svenskar har aldrig trott på någon avveckling 2010, och de få som gjort det har stadigt blivit färre (Granberg and Holmberg 1988). I SOM-undersökningen hösten 1986 uppgav 34 procent av svarspersonerna att de trodde på en avvecklad kärnkraft till år 2010. Motsvarande andel var endast 12 procent år 1993.

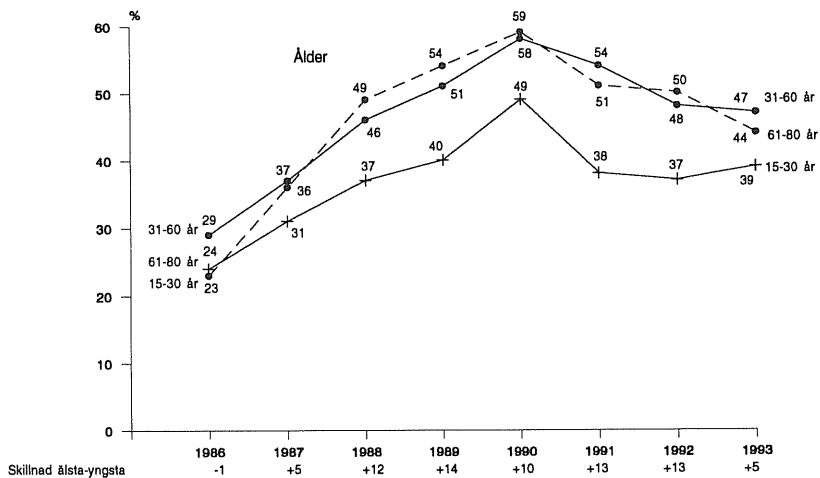
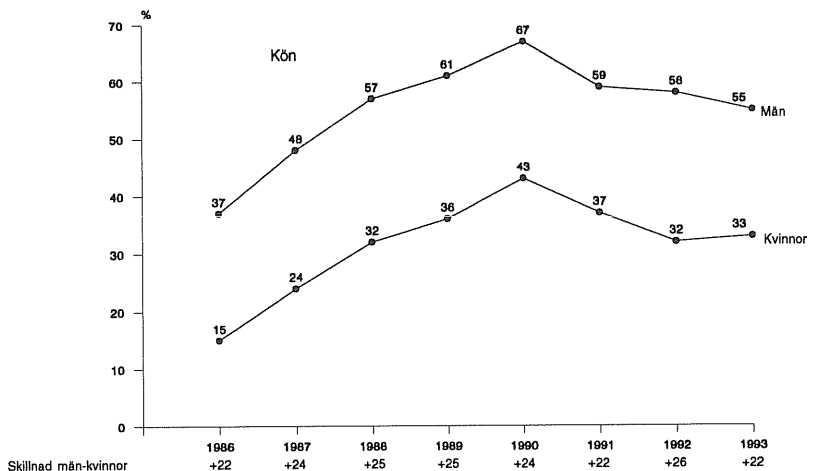
Tabell 2 Tro om avveckling år 2010 (procent)

Fråga: "Tror Du personligen att kärnkraften kommer att vara avvecklad i Sverige år 2010?"

	SOM86	SOM87	SOM88	SOM89	SOM90	SOM91	SOM92	SOM93
ja, absolut	7	5	3	2	3	1	2	2
ja, troligen	27	26	24	21	11	10	11	10
nej, troligen inte	57	60	64	68	70	70	73	70
nej, absolut inte	7	7	6	7	13	15	13	17
vet inte/vill ej svara	2	2	3	3	3	4	1	1
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100
antal personer	1624	1673	1643	1578	1582	1573	1889	1857
övertikt nej	+30	+36	+43	+52	+69	+74	+73	+75

De senaste årens opinionssvängningar i kärnkraftsfrågan har inte påverkat den grundläggande uppbyggnaden av kärnkraftsopinionen. Det är samma grupper som tenderar att vara för och emot oavsett om kärnkraftsmotståndet växer eller minskar. Kvinnor och yngre personer är fortfarande mer skeptiska till kärnkraft, precis som de varit ända sedan kärnkraften blev en politisk stridsfråga i början av 1970-talet (Holmberg och Asp 1984). Åsiktsskillnaden mellan kvinnors och mäns kärnkraftsåsikter har varit mycket stabila. Andelen kärnkraftsanhängare har varit ungefär 25 procentenheter större bland män än bland kvinnor under hela perioden 1986-1993. Kärnkraften är fortfarande en av de sakfrågor i svensk politik som uppvisar de största åsiktsskillnaderna mellan manliga och kvinnliga väljare (Oskarson och Wängnerud 1993).

Figur 3 Andel kärnkraftsanhängare 1986-1993 efter kön och ålder: Kärnkraftsanhängare har definierats som personer som vill avveckla kärnkraften långsammare än till 2010 eller som vill använda kärnkraften, ej avveckla den (procent)

Kommentar: Frågan om kärnkraftsåsikterna i SOM86 innehöll inget explicit svarsalternativ av typen "ingen bestämd åsikt", vilket frågan om kärnkraftsåsikterna gjort i de senare SOM-studierna. Därför har resultaten för SOM86 justerats proportionellt under antagande av en "ingen bestämd åsikt"-andel som motsvarar den som erhöles i SOM87. De okorrigerade resultaten i SOM86 var som följer: 61-75 år 26 procent, 31-60 år 32 procent, 15-30 år 27 procent, män 41 procent och kvinnor 17 procent. Samtliga svarspersoner ingår i procentbasen.

Tabell 3 Andel kärnkraftsanhängare 1986-1993 bland partiernas sympatisörer (procent)

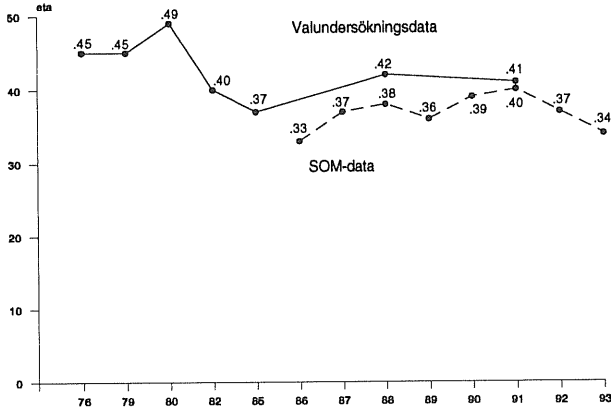
	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
v	13	17	21	40	45	31	40	25
s	24	36	46	48	48	50	42	42
c	7	17	33	34	42	25	18	25
fp	29	36	55	58	63	46	55	48
m	49	65	71	71	79	74	66	66
kds	23	25	32	36	62	38	37	41
mp	11	16	15	18	26	18	6	11
nyd	–	–	–	–	–	52	51	53
samtliga	26	35	44	48	55	49	45	44
skillnad								
s-c	+17	+19	+13	+14	+6	+25	+24	+17
m-mp	+38	+49	+56	+53	+53	+56	+60	+55

Kommentar: Analysen bygger på samma material som i figur 3. Resultaten för SOM86 har korrigerats för frånvaron av ett "ingen åsikt alternativ". De okorrigerade resultaten är v 15% s 27%, c 8%, fp 32%, m 54%, kds 26% och mp 12%

Kärnkraftsopinionen är heller inte på väg att förlora sin gamla koppling till människors partisympatier. Anhängare av mp, v och c är precis som tidigare de som är mest negativa till kärnkraft medan m-sympatisörer är mest positiva. Jämfört med situationen under 1970-talet kan dock en viss försvagning konstateras i sambandet mellan kärnkraftsåsikt och partisympati. Det bivariata sambandet mellan partisympati och kärnkraftsåsikt höll sig kring .45 (eta) på 1970-talet, med en topp på .49 vid tiden för folkomröstningen 1980, för att sedan minska till cirka .40 på 1980-talet och vid valet 1991.

I SOM-undersökningarna 1986-1993 har eta-värdena för kopplingen mellan parti och kärnkraftsåsikt hållit sig kring .33 till .40, med ett värde på .34 för år 1993. Den långsiktiga trenden pekar med andra ord på en viss försvagning av sambandet.

Figur 4 Sambandet mellan väljarnas partisympatier och kärnkraftsåsikter 1976-1993 (eta)

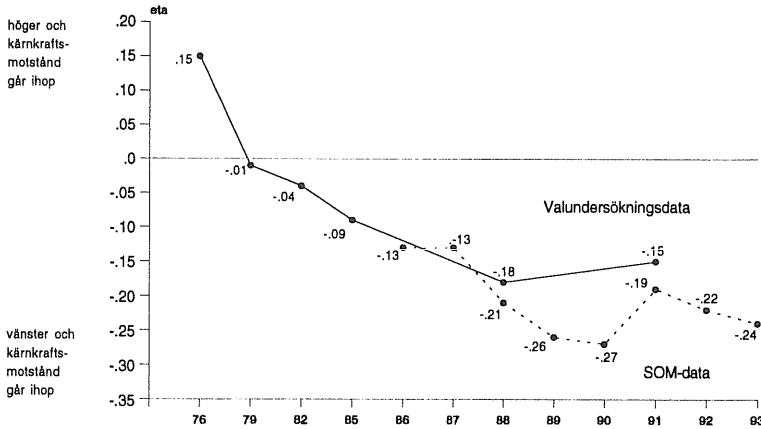

Kommentar: Eta är ett sambandsmått som kan variera mellan .00 (lågt) och 1.00 (høgt). Antalet partier (oberoende variabel) har varierat genom åren. De var sex 1976-80, sju 1982-90 och åtta 1991-93. Resultaten blir mycket likartade om vi begränsar analysen till de fem gamla partierna (se Holmberg 1992). I valundersökningsmaterialet har partivariabeln definierats som partival; i SOM-materialet som bästa parti. Kärnkraftsåsikterna (den beroende variabeln) har i valundersökningarna (utom 1976) mätts med en dikotom fråga - för och emot kärnkraft. I SOM-undersökningarna har vi utnyttjat en fråga med fem svarsalternativ (se tabell 1).

Kärnkraftsmotståndets ideologiska förankring har långsamt förskjutits från en svag högerkoppling på tidigt 1970-tal till en relativt klar vänsterladdning under senare år. Resultaten i figur 5 visar tydligt hur korrelationen (r) mellan väljarnas kärnkraftsåsikt och självuppskattade vänster-högerposition förändrats sedan 1970-talet.

I 1976 års valundersökning återfanns en koppling mellan kärnkraftsmotstånd och ideologisk högerposition ($r = +.15$) som försvann under åren 1979-1982 ($r = -.01/-0.04$) och ersattes av en klart samband mellan vänsterposition och kärnkraftsmotstånd fr o m slutet av 1980-talet ($r = -.18$ 1988). I SOM-studierna har motsvarande korrelationer varierat mellan $-.13$ 1986 till $-.27$ 1990 och $-.24$ 1993 (Holmberg 1992). Förändringen är så markant att det inte längre går att tala om kärnkraftsfrågan som en oberoende stridsfråga på tvärs mot vänster-högerdimensionen. Idag är kärnkraftsfrågan kopplad till vänster-högerkonflikten bland svenska väljare.

Figur 5 Sambandet mellan väljarnas kärnkraftsåsikter och självuppskattade vänster-högerpositioner (r).

Kommentar: Den subjektiva vänster-högterskalan är elvgradig i valundersökningarna och femgradig i SOM-studierna. Väljarnas kärnkraftsåsikter har mätts på samma sätt som i figur 4.

Kärnkraftmotståndets samband med den gröna dimensionen har dock alltid varit starkare än kopplingen till vänster-högerdimensionen. Så också 1993, även om sambandet försvagats något. Korrelationen mellan människors kärnkraftsåsikt och grad av stöd för att satsa på ett miljövänligt samhälle har som högst nått ett r -värde på .35. I de senaste SOM-undersökningarna har motsvarande korrelationen minskat från .33 1991 och .32 1992 till .31 1993.

Huvudresultatet av vår studie kan sammanfattas i en mening. Nittio-talets kärnkraftsmotståndare är som tidigare oftare kvinna än man, oftare ung än äldre och oftast ideologiskt åt det gröna hållet, men till skillnad från tidigare också oftast ideologiskt vänsterorienterad.

Referenser

- Granberg, D. and Holmberg, S. (1988). *The Political System Matters*. Cambridge: Cambridge University Press
- Holmberg, S. (1992). *Kärnkraften ett seglivat stridsäpple*. I Holmberg, S. och Weibull, L. *Trendbrott? SOM-rapport 8*, Göteborgs universitet
- Holmberg, S. (1990). *Svenska folkets åsikter om starten på kärnkraftsavvecklingen*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
- Holmberg, S. och Asp, K. (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Liber
- Oskarson, M. och Wängnerud, L. (1993). *Kvinnligt och manligt i riksdagsvalet 1991 - en empirisk sammanställning*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet

Synen på jämställdhet

MARIA OSKARSON

Under senare år har frågor som rör jämställdhet mellan könen varit centrala i den svenska politiska debatten. De pågående förändringarna av det svenska samhället från det traditionella välfärdssamhället, till ett samhälle mer styrt av marknadsekonomiska drivkrafter och individuella lösningar har aktualiserat mäns och kvinnors olika livssituation. Nätverket Stödtrumporna har genom sitt hot om att bilda parti inför 1994 års riksdagsval satt press på de etablerade partierna, vilket bland annat resulterat i att flera av dem har könskvoterat riksdagslistorna inför valet. Jämställdhetsfrågor är mer centrala i den politiska debatten 1994 än kanske någonsin tidigare.

I SOM93 ställdes tre frågor som på ett direkt sätt berör jämställdhet mellan könen, och som presenteras i tabell 1.

Tabell 1 Mäns och kvinnors inställning till tre förslag rörande jämställdhet mellan könen. Andel som svarat mycket eller ganska bra förslag. Procent.

	Män	Kvinnor	Könsskillnad
Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan könen	67	78	-11
Införa könskvotering till offentliga styrelser och nämnder	19	33	-14
Vid arbetslöshet – ge män företräde till arbete framför gifta kvinnor vars män redan har arbete	24	20	+ 4

Kommentar: Könsskillnaden avser andelen bland män som svarat mycket eller ganska bra förslag minus andelen kvinnor som svarat detsamma. Ett positivt värde anger en övervikt bland män, och ett negativt en övervikt bland kvinnor. Antalet som besvarat frågorna är mellan 876 och 881 män och 877 och 905 kvinnor.

Att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan könen är ett mycket populärt förslag – 67 procent av männen och 78 procent av kvinnorna är mycket eller ganska positiva till förslaget (34 respektive 50 procent var mycket positiva). Att införa könskvotering till offentliga styrelser och nämnder, är däremot mindre populärt. Endast 19 procent av männen är mycket eller ganska positiva till förslaget, mot 33 procent av kvinnorna (6 respektive 11 procent mycket positiva). Det tredje förslaget är av en annan karaktär och berör kvinnors rätt till arbete. Av männen är 24 procent mycket eller ganska positiva till att gifta kvinnor lämnar plats för män på arbetsmarknaden i tider av arbetslöshet, mot 20 procent av kvinnorna (9 respektive 8 procent mycket positiva).¹

Kvinnors intressen och kvinnointressen

Under senare år har det uppmärksammats att det finns åsiktsmässiga könsskillnader i en rad politiska sakfrågor – kvinnor prioriterar välfärd och miljö högre än män, och inom dessa politikområden skiljer sig också åsiktsriktningen mellan män och kvinnor. Kvinnor värnar i högre utsträckning om den ”traditionella” svenska välfärdsstaten än vad män gör, och kvinnor är mer miljövänliga än män (Oskarson 1992; Oskarson och Wängnerud 1993). Dessa prioriteringsskillnader återfinns också i SOM93, där kvinnor i högre utsträckning än män uppger sig vara intresserade av familjpolitik och miljöpolitik, medan männen uppger ett högre intresse än kvinnor av ekonomisk politik och internationell politik.²

Diskussionen om kvinnofrågor i svensk politik har främst handlat om välfärdspolitikens betydelse för kvinnors möjligheter att kombinera familj och förvärvsarbete. En central fråga i detta sammanhang berör den offentliga sektorns roll och storlek, något som aktualiserar mäns och kvinnors olika relation till den offentliga sektorn. Kvinnor är generellt mer positiva än män till den offentliga sektorn och till den offentligt styrda välfärdspolitik. I SOM93 var 40 procent av männen och 27 procent av kvinnorna positiva till att minska den offentliga sektorns storlek. Ett år tidigare, i SOM92, var fördelningen 50 procent av männen och 36 procent av kvinnorna. Både män och kvinnor har alltså blivit mer positiva till den offentliga sektorn sedan 1992, men

könsskillnaden är i stort sett oförändrad. Den främsta förklaringen till kvinnornas mer positiva inställning till den offentliga sektorn är deras dubbla beroende av densamma – dels som offentligt anställda, dels som servicemottagare (Hernes 1987; Oskarson 1992).

Mäns och kvinnors olika inställning till exempelvis välfärdspolitik och den offentliga sektorn kan knappast sägas vara baserad på könsspecifika intressen. Det är inte därför att kvinnorna är kvinnor som de är positiva till den offentliga sektorn, utan därför att det svenska samhällets organisering och arbetsdelning medfört att kvinnorna har ett egenintresse i att värna den offentliga sektorn. Det innebär att kvinnor i skilda sociala situationer kan förväntas ha olika intressen, och därmed olika åsikter i sakfrågorna (Togeby 1993; Sears och Huddy 1990). Men det finns också andra typer av sakfrågor som mer direkt berör kvinnors intressen som kvinnor, exempelvis frågor som rör politisk representation och makt, sexuellt våld och exploatering och särbehandling på grund av kön (se Jones och Jónasdóttir 1988; Sapiro 1981). Kring denna typ av frågor kan det förväntas att kvinnor är mer eniga, oavsett social position. Jämställdhet kan därmed antas vara en rent ideologisk fråga – dels som uttryck för någon slags feministisk ideologi, men också som ett uttryck för traditionell vänster-högerideologi, eftersom jämställdhet ideologiskt alltid stått nära jämlikhet.

Den första fråga som skall besvaras är i vilken mån de tre jämställdhetsfrågorna – jämställt samhälle, kvotering och mäns företräde till arbete – hänger samman och kan antas återspegla en gemensam underliggande attityddimension. Den andra frågeställningen gäller hur jämställdhetsattityderna kan förklaras – utifrån socialt grundat egenintresse eller utifrån ideologi. Den tredje och sista frågeställningen är om det finns något som tyder på att det finns en särskild "feminism/maskulism"-dimension i svenska folkets åsikter. Detta skall testas genom att studera vilka samband attityder i jämställdhetsfrågor har med andra åsikter i politiska sakfrågor.

Den första frågan – i vilken mån de tre jämställdhetsfrågorna hänger samman – kan undersökas med korrelationsanalys. Resultatet redovisas i tabell 2.

Tabell 2 Korrelationer mellan tre jämställdhetsfrågor bland män och kvinnor. (Pearsons r).

	Män	Kvinnor
Jämställdhet – kvotering	0.25	0.29
Jämställdhet – män företråde till arbete	-0.16	-0.17
Kvotering – män företråde till arbete	0.15	0.05

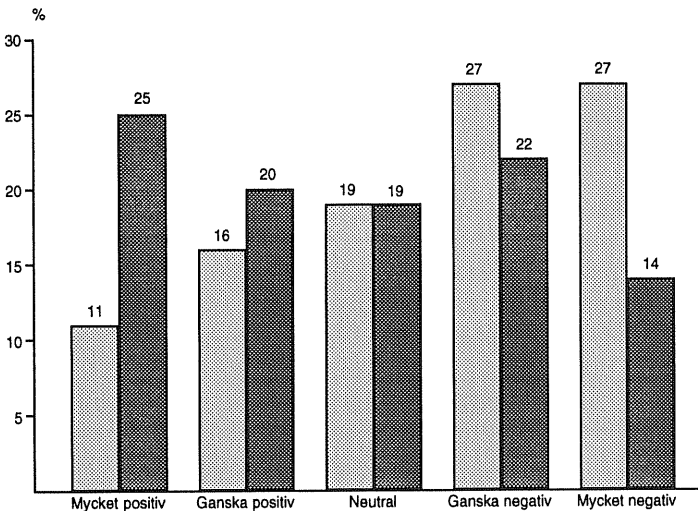
Mellan frågorna om jämställdhet och kvotering är korrelationen förhållandevis stark, och som förväntat något högre bland kvinnorna. Korrelationen mellan jämställdhet och mäns företråde till arbete är svagare, medan korrelationen mellan kvotering och mäns företråde till arbete är högst måttlig bland män och mycket svag bland kvinnor.

Att frågorna som rör ett samhälle som satsar på jämställdhet och kvotering berör samma bakomliggande attityd är sannolikt utifrån korrelationsanalysen, även om korrelationerna är förhållandevis låga. En möjlig förklaring till att korrelationerna inte är högre är att frågorna om jämställdhet i så föga utsträckning är politiserade, och att därmed det är rimligt att tro att många svars personer inte närmare funderat över sin inställning till ett samhälle som satsar på jämställdhet respektive kvotering (Togeby 1993). Frågan om mäns företråde till arbete tycks däremot inte vara relaterad till samma grundläggande jämställdhetsattityd, framförallt inte bland kvinnorna. I den danska valundersökningen 1987 ställdes samma intervjufråga om mäns företråde till arbete som i SOM93, och bland danska väljare korrelerar åsikterna om mäns företråde till arbeten snarare med andra sakfrågor som berör kvinnors möjligheter och rättigheter att kombinera familj och arbete, än med mer renodlade frågor om jämställdhet och inflytande.³ Huruvida så är fallet även i Sverige kan inte fastställas i SOM93 eftersom inga andra frågor som rör familj/arbete ställdes.⁴

I det följande skall frågorna om jämställdhet och kvotering slås samman till ett index – ett jämställdhetsindex. Detta index har värdena 1-5, där värdena 1-2 anger en positiv attityd till jämställdhet och värdena 4-5 en negativ. 45 procent av kvinnorna och 26 procent av männen har värdet 1 eller 2 på jämställdhetsindexet, och klassificeras således som positiva till jämställdhet.⁵

Genom att konstruera ett index förenklas för det första analysen, men även en viss nyansering uppnås. Som visas i tabell 1 är inställningen till ett samhälle som satsar på jämställdhet mycket positiv. Frågan är ställd på ett sätt som är till intet förpliktigande, och en misstanke är därför att vissa svarspersoner ganska slentrianmässigt svarat positivt på denna fråga. Indexkonstruktionen innebär att ett positivt svar (mycket eller ganska bra förslag) krävs på båda jämställdhetsfrågorna för att svaren skall klassificeras som uttryck för en jämställdhetspositiv attityd. I figur 1 visas fördelningen på jämställdhetsindexet bland män och kvinnor.

Figur 1 Mäns och kvinnors fördelning på jämställdhetsindexet. Procent.

Kvinnor är mer positiva till jämställdhet än vad män är. Detta är det förväntade resultatet eftersom attityder i sakfrågor som rör kvinnors makt och inflytande antas vara baserade i kvinnors uppfattning om sina intressen som just kvinnor.

När det gäller hur variationen i jämställdhetsattityder skall förklaras finns två typer av förklaringar. En typ av förklaring till inställning i jämställdhetsfrågor är hur nära den traditionella kvinnorollen svars-

personen befinner sig, och jämställdhetspositiva attityder antas vara mest utbredda bland kvinnor i icke-traditionella roller (Togeby 1993; Klein 1984). Utifrån detta perspektiv skall avstånd till den traditionella kvinnorollen kontrolleras med civilstånd, förekomst av barn under 16 år i hushållet och deltidarbete. Deltidsarbete är endast relevant att inkludera för kvinnor, då skälen till mäns deltidarbete oftare är fysiska (sjukdom, delpension etc.) än en praktisk lösning på problemet att kombinera familj och arbete. Vidare är antalet deltidarbetande män mycket litet.

Ovan nämndes vidare att attityder till jämställdhet kan vara uttryck för ideologiska uppfattningar. Som indikatorer för ideologi används dels subjektiv ideologisk vänster-högerposition, dels partisympati. Då ideologiska förklaringar i allmänhet har ett visst samband med politiska resurser, kontrolleras också för grad av politiskt intresse och utbildningsnivå.⁶ En kontroll av mer deskriptiv karaktär är ålder, även om naturligtvis egenintresset kan tänkas skilja sig mellan olika åldersgrupper. Svarspersonens ålder är emellertid relevant också i ett annat sammanhang, då kvinnor i olika åldersgrupper kan förväntas ha skilda erfarenheter av jämställdhet mellan könen.

I tabell 3 redovisas andelen positiva till jämställdhet under kontroll för dessa oberoende variabler. En förklaring till att människor har olika uppfattning om jämställdhet återfinns när andelen jämställdhetspositiva varierar med olika värden på kontrollvariabeln. Det är med andra ord inte skillnaden mellan mäns och kvinnors inställning som är det intressanta här, utan vilken betydelse olika förklaringar har för män respektive kvinnor. Denna betydelse mäts med korrelationsmättet *eta*, som kan variera mellan 0.0 och 1.0, där ett högt värde innebär att sambandet är starkt.

Avstånd till den traditionella kvinnorollen har ett begränsat samband med attityder till kvinnors makt och inflytande. Att vara gift/samboende eller ha barn under 16 år minskar sannolikheten för feministiska attityder något, medan däremot om man arbetar hel- eller deltid inte visar något samband alls.

Tabell 3 Jämställdhetspositiva attityder under kontroll för indikatorer på egenintresse och ideologisk position bland män och kvinnor (värde 1 och 2 på jämställdhetsindexet). Procent och eta.

	Män	Kvinnor
Befolkningen	26	45
15-29 år	28	46
30-49 år	23	44
50-64 år	25	49
65-80 år	36	41
<i>eta</i>	<i>0.15</i>	<i>0.07</i>
Arbetar heltid	26	44
Arbetar deltid	—	44
<i>eta</i>	<i>0.02</i>	
Barn under 16 år	23	40
Ej barn under 16 år	29	48
<i>eta</i>	<i>0.07</i>	<i>0.07</i>
Ensamstående	26	52
Gift/sambo	27	42
<i>eta</i>	<i>0.0</i>	<i>0.10</i>
Obligatorisk utbildning	34	46
Medelutbildning	23	43
Hög utbildning	17	49
<i>eta</i>	<i>0.20</i>	<i>0.03</i>
Mycket politiskt intresserad	31	51
Ganska politiskt intresserad	25	49
Inte särskilt politiskt intresserad	26	41
Inte alls politiskt intresserad	33	40
<i>eta</i>	<i>0.06</i>	<i>0.08</i>
Klart till vänster ideologiskt	47	55
Något till vänster	32	48
Mitten	26	48
Något till höger	19	42
Klart till höger ideologiskt	17	25
<i>eta</i>	<i>0.25</i>	<i>0.18</i>
Vänsterpartiet	41	67
Socialdemokraterna	32	48
Centerpartiet	27	42
Folkpartiet	25	41
Moderata samlingspartiet	17	35
Kristdemokraterna	16	50
Miljöpartiet	28	60
Ny Demokrati	15	47
<i>eta</i>	<i>0.24</i>	<i>0.17</i>

De ideologiska förklaringarna visar däremot på ett mycket tydligt samband med de feministiska attityderna. Både bland kvinnor och män är jämställdhet till stor del en fråga om vänster och höger. Men det finns också en kvarstående effekt av svarspersonens kön. Både när det gäller ideologisk vänster-högerposition och partisympati är kvinnor inom varje ideologiska kategori eller varje parti mer positiva till jämställdhet än vad männen är. Samtidigt är skillnaden i andelen med feministiska attityder lika stor mellan män som står klart till vänster och klart till höger, som mellan kvinnor med motsatt ideologisk position.

Bland männen minskar andelen med en positiv jämställdhetsåsiikt ganska successivt från vänster till höger. Bland kvinnorna däremot är det personer med klar högerposition som skiljer ut sig. Skillnaden i andel med feministisk attityd mellan de som står klart till vänster och de som står något till höger är endast 13 procentenheter, medan det är 17 procentenheters skillnad mellan de som står något till höger och de som står klart till höger. Det råder med andra ord en större enighet om jämställdhet bland kvinnor än bland män, vilket är vad som kan förväntas utifrån resonemanget om kvinnointressen tidigare.

När det gäller partisympati finns det däremot större skillnader i andelen med jämställdhetspositiva åsikter mellan kvinnor med olika partisympati än mellan män. Vänsterpartiets sympatisörer är mest positiva till kvinnors makt och inflytande både bland kvinnor och män. De minst positiva männen är ny demokratis sympatisörer och de minst positiva kvinnorna de som sympatiserar med moderata samlingspartiet. Störst könsskillnad i andelen som uppger en jämställdhetspositiv hållning finns bland dem som står något till höger ideologiskt, och bland kristdemokraternas sympatisörer. Minst är könsskillnaden bland personer med klar ideologisk hållning – höger eller vänster – och bland centerpartiets sympatisörer.

Det är bland kvinnorna möjligt att utifrån partisympatin urskilja tre grupper när det gäller jämställdhetsuppfattning. Vänsterpartiets och miljöpartiets kvinnliga sympatisörer är mest positiva till jämställdhet (mellan 60 och 70 procent är positiva). En mellangrupp består av sympatisörer till socialdemokraterna, centerpartiet, folkpartiet, kristdemokraterna och ny demokrati (40-50 procent positiva). Den minst jämställd-

hetspositiva gruppen utgörs av sympatisörer till moderata samlingspartiet (35 procent positiva). Bland männen följer andelen jämställdhetspositiva bland partiernas sympatisörer mer succesivt vänster-högerdimensionen i partisystemet.

När det gäller indikatorerna på politiska resurser, finns ett visst samband mellan utbildningsnivå och jämställdhetsattityd bland männen. Det är bland män med lägst utbildning som jämställdhetsattityderna är mest utbredda. Bland kvinnorna har utbildningsnivån mindre betydelse, och dessutom är det bland kvinnorna de högst utbildade som är mest positiva till en ökad jämställdhet vad gäller makt och inflytande. Detta medför att skillnaden mellan kvinnors och mäns inställning till kvinnors makt och inflytande är störst bland högutbildade. Att så är fallet är inte helt orimligt. Om samhället skulle utvecklas i mer jämställd riktning och kvinnor genom kvotering ges ökat inflytande är det framförallt de högutbildade kvinnorna som skulle få ökad möjlighet till inflytande, och de högutbildade männen som i första hand skulle tvingas träda åt sidan.⁷

Grad av politiskt intresse har ett begränsat samband med jämställdhetsattityden. Bland männen är det de minst politiskt intresserade som är mest positiva till jämställdhet, medan det bland kvinnorna är de mest intresserade. De båda indikatorerna på politiska resurser uppvisar således olika samband bland kvinnor och män. Bland kvinnorna är mönstret det förväntade – de mest politiskt intresserade och de med högst utbildning är mest positiva till att öka jämställdheten avseende kvinnors inflytande. Bland männen däremot, är det de med lägst grad av politiskt intresse och lägst utbildning som är mest positiva.

Sammanfattningsvis står det klart att inställning till att öka jämställdheten när det gäller inflytande i samhället främst har att göra med ideologi, och att en positiv attityd till jämställdhet snarast är en vänsterorienterad attityd. Bland kvinnor är det de högutbildade och politiskt intresserade som i högst utsträckning är positiva, medan det bland männen är tvärtom.

Den avslutande delen av denna analys av attityder till jämställdhet är att relatera dem till åsikter om andra politiska sakfrågor. Ovan konstaterades att jämställdhet vad gäller makt och inflytande bäst förklaras av

svarspersonernas ideologiska position. Frågan är nu i vilken utsträckning inställningen till jämställdhet hänger samman med andra politiska sakfrågor, och med vilken typ av andra sakfrågor sambanden är starkast. Är jämställdhetsfrågan en vänster-högerfråga bland många andra, eller finns det någon specifik "feminism/maskulism-dimension" i politiska åsikter bland svenska väljare? Denna fråga kan inte ges något uttömmande svar, eftersom antalet sakfrågor är alltför begränsat. En viss uppfattning kan vi dock få genom att studera korrelationerna mellan jämställdhetsindexet och en rad andra sakfrågor i SOM93. Korrelationsanalyserna är gjorda separat för kvinnor och män, och resultaten presenteras i tabell 4.

Tabell 4 Korrelationer mellan jämställdhetsindexet och åsikter i olika politiska sakfrågor bland män och kvinnor. Pearsons r .

	Män	Kvinnor
Minska den offentliga sektorn	-0.16	-0.15
Minska försvarsutgifterna	0.12	0.11
Behålla kärnkraften även efter år 2010	-0.22	-0.15
Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt	0.21	0.18
Ta emot färre flyktingar i Sverige	-0.02	-0.02
Överföra statlig affärsverksamhet t ex Telia/Televerket i privata händer	-0.10	-0.01
Låta privata företag svara för äldreomsorg	-0.12	0.01
Öka antalet privatskolor	-0.14	-0.06
Bedriva mer av sjukvården i privat regi	-0.14	-0.05
Införa vårdnadsbidrag	0.01	0.07
Överföra banker och försäkringsbolag i samhällets ägo	0.27	0.21
Subjektiv vänster-högerposition	0.25	0.15
Positiv till EG-medlemsskap	-0.17	-0.07

Sambanden är generellt något starkare bland männen än bland kvinnorna. Bland män är korrelationen högre än 0.20 mellan jämställdhetsindexet och vänster-högerposition, inställning till kärnkraft, miljövänligt samhälle och att förstatliga banker och försäkringsbolag. Mycket svaga korrelationer (under 0.10) finns med inställning till flyktingar och vårdnadsbidrag.

Bland kvinnorna är det endast med en av sakfrågorna – att förstatliga banker och försäkringsbolag – som uppvisar en korrelation med jämställdhetsindexet över 0.20. Därefter följer korrelationen med åsikt om ett miljövänligt samhälle. Åsikter om den offentliga sektorn, kärnkraft och subjektiv vänster-högerposition uppvisar bland kvinnorna samma korrelation med jämställdhetsåsikt. En rad sakfrågor uppvisar ett mycket svagt samband med jämställdhetsposition bland kvinnor – flyktingar, privatisering av statlig verksamhet, privat äldreomsorg, privatskolor, privat sjukvård och vårdnadsbidrag.

Inställning till jämställdhet kan inordnas tillsammans med inställning i andra politiska sakfrågor. Det är inte någon slags fritt flygande fågel, och inte heller någonting som enbart är kvinnors angelägenhet. Inställning till jämställdhet och kvinnors inflytande hänger närmast samman med vänster-högerposition och miljöfrågor. Men bland kvinnor är tendensen något svagare.

Huruvida detta är ett uttryck för en bakomliggande feministisk åsiktsdimension eller inte kan inte besvaras här. Men analysen har trots detta visat på frågan om jämställdhet som en reell sakfråga i svensk politik; en sakfråga kring vilken det råder en förhållandevis bred enighet, främst bland kvinnor i olika social situation och med olika partifärg. Och ju högre utbildning och ju starkare politiskt intresse personen har, desto större är skillnaden mellan mäns och kvinnors inställning till jämställdhet och till att kvinnor ges ökat politiskt inflytande.

Noter

1. Frågan om mäns företräde till arbete framför kvinnor i tider av arbetslöshet ställdes också i 1979 års valundersökning, och då var 47 procent av männen och 50 procent av kvinnorna mycket eller ganska positiva till förslaget. Se vidare Jonasson (1985).

2. Andelen mycket eller ganska intresserade av ekonomisk politik var 82 procent av männen och 69 procent av kvinnorna, av utrikespolitik 63 procent av männen och 51 procent av kvinnorna, av EG 66 procent av männen och 58 procent av kvinnorna, av familjepolitik 60 procent av männen och 75 procent av kvinnorna och av miljöpolitik 74 procent av männen och 79 procent av kvinnorna.
3. Togeby (1993). I den danska undersökningen var 71 procent av de intervjuade – både bland kvinnor och män – negativa till att männen ges företräde till arbete i tider av arbetslöshet.
4. Frågan om mäns företräde till arbete i arbetslöshetstider har ett tydligt samband med intervjupersonens ålder. Bland personer i åldern 15-29 år var 20 procent av männen och 8 procent av kvinnorna positiva till förslaget. I åldern 65-80 år var 44 procent av männen och 49 procent av kvinnorna positiva till förslaget.
5. Indexet är additivt, och omfattar innan gruppering värdena 2-10, där 2 motsvarar svaret "mycket bra förslag" på båda frågorna och 10 motsvarar "mycket dåligt förslag" som svar på båda frågorna. Indexet är sedan grupperat så att värdena 2 och 3 motsvarar 1 på jämställdhetsindexet, och värdena 7-10 motsvarar 5 på jämställdhetsindexet.
6. Låg utbildning avser endast obligatorisk utbildning och hög utbildning avser examen från 3-årigt gymnasium eller universitets/högskoleutbildning.
7. Det är inte så att lågutbildade män *alltid* instämmer i påståenden av denna typ. Endast för två av de 14 enkätfrågorna i den frågesvit där jämställdhetsfrågorna ingår finns detta mönstret – att utbildning har olika effekt för män och kvinnors åsikt och att de lågutbildade männen instämmer i högre utsträckning. Dessa enkätfrågor är frågan om kvotering och om förstatligande.

Referenser

- Hernes, H.M. (1987) *Welfare State and Women Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Jonasson, B. (1985) 'Åsikter i tre jämställdhetsfrågor' *Kvinnovetenskaplig tidskrift* no 2.
- Jones, K. och Jónasdóttir, A. (red.) (1988) *The Political Interests of Gender*. London: Sage.
- Klein, E. (1984) *Gender Politics*. Cambridge Mass.: Cambridge University Press.
- Oskarson, M. (1992) 'Kvinnor – den offentliga sektorns försvarare' i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Trendbrott*. SOM-rapport 8. Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Oskarson, M. och Wängnerud, L. (1993) 'Kvinligt och manligt i riksdagsvalet 1991 – en empirisk sammanställning'. Uppsats presenterad vid Nordiska statsvetenskapliga förbundets kongress i Oslo 19-21 augusti 1993.
- Sapiro, V. (1981) 'When are Interests Intersecting? The Problem of Political Representation of Women'. *The American Political Science Review* 75:3.
- Sears, D.O. och Huddy, L. 'On the Origins of Political Disunity Among Women' i Tilly, L.A. och Gurin, P. (red.) *Women, Politics and Change*. New York: Russel Sage Foundation.

- Togeb, L. (1993a) 'Feminist Attitudes: Social Interests or Political Ideology'. Uppsats Statsvetenskapliga institutionen, Århus universitet.
- Togeb, L. (1993b) 'Feminist Attitudes in Times of Depoliticization of Women's Issues'. Uppsats Statsvetenskapliga institutionen, Århus universitet.

Om rädslan för det främmande

MARIE DEMKER OCH MIKAEL GILLJAM

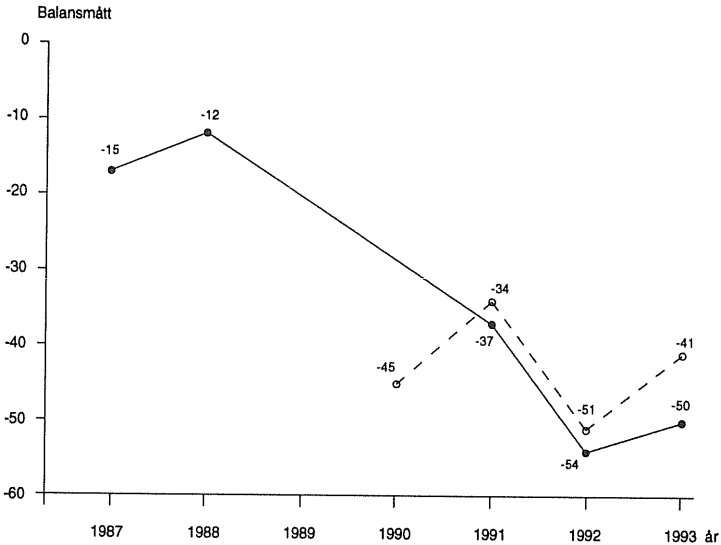
Den svenska debatten om flykting- och invandringspolitiken har varit intensiv och den har stundtals förts med moraliska övertoner. Inte så sällan har det dessutom varit oklart huruvida diskussionen har handlat om rasism, om främlingsrädsla eller om missnöje med den förda flyktingpolitiken.

I den här uppsatsen redovisas inledningsvis hur svenska folkets inställning till flyktingmottagning har förändrats under den senaste sexårsperioden. Därefter diskuteras eventuella åsiktsskillnader i flyktingfrågan inom vart och ett av partierna: Finns det partierna motsättningar i den brännbara flyktingfrågan? För det tredje undersöks svenska folkets åsikter om olika skäl och omständigheter för att få uppehållstillstånd i Sverige. Avslutningsvis görs ett försök att studera graden av kulturell tolerans i den svenska opinionen.

Opinionsutvecklingen 1987-1993

Den svenska flykting- och invandringspolitiken har under de senaste åren blivit mer restriktiv. Från att ha varit ett av de mer liberala länderna när det gäller flyktingmottagning befinner sig Sverige numera på europeisk genomsnittsnivå. Frågan är vad som har hänt med den svenska flyktingopinionen under samma period? Har opinionen förändrats när politiken har förändrats? Och har de eventuella förändringarna gått i samma riktning? Svaret presenteras i figur 1.

Figur 1 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning (balansmått).

Kommentar: Den streckade linjen visar inställningen till förslaget att ta emot *färre* flyktingar medan den heldragna linjen visar inställningen till förslaget att ta emot *fler* flyktingar. Balansmålet visar andelen med positiv inställning till flyktingmottagning minus andelen med negativ inställning. Personer som svarat vet ej ingår i procentbasen. Analysen omfattar personer i åldrarna 15-75 år.

Under perioden 1987-1992 blev svenska folket successivt allt mer negativt till flyktingmottagning. På hösten 1987 tyckte 27 procent att det var ett bra förslag att ta emot fler flyktingar medan 42 procent tyckte förslaget var dåligt (balansmått -15). Fem år senare var opinionen betydligt mer flyktingnegativ (13 procent bra förslag, 67 procent dåligt förslag, balansmått -54). En motsvarande fråga om att ta emot *färre* flyktingar visar också den att opinionen var som mest flyktingnegativ 1992 (15 procent dåligt förslag, 66 procent bra förslag, balansmått -51). Mellan 1992 och 1993 har opinionsläget varit i stort sett stabilt. Möjligen går det här att urskilja en liten förändring i flyktingpositiv riktning (från -54 1992 till -50 1993 respektive från -51 1992 till -41 1993). Skärpningen av flyktingmottagningens praxis, exempelvis införandet av visumtvång för bosnier sommaren 1992, tycks inte i någon nämnvärd utsträckning ha "bevekat" den negativa opinionen.

Tidigare forskning har visat att kvinnor, medelålders personer och högutbildade har en mindre negativ inställning till flyktingmottagning än andra grupper (Bennulf & Demker 1992; Demker 1993; Gaasholt & Togeby 1993). Mönstret är detsamma även i 1993 års SOM-undersökning.

Flyktingfrågan inom partierna

Partierna har olika profiler i flyktingpolitiken och vi finner också motsvarande åsiktsskillnader i flyktingfrågan mellan de olika partiernas sympatisörer. Skillnaderna mellan partierna är desamma som i tidigare undersökningar: Ny demokratis och därnäst moderata samlingspartiets sympatisörer är de mest negativa till flyktingmottagning medan miljöpartiets, vänsterpartiets, kds:s och folkpartiets och sympatisörer är de mest positiva. Inställningen till flyktingmottagning bland de olika partiernas sympatisörer 1991, 1992 och 1993 presenteras i tabell 1. Det mått som redovisas är medeltalet på ett additivt index byggt på inställningen till att ta emot *fler* flyktingar och inställningen till att ta emot *färre* flyktingar. Måttet kan variera mellan 1 (mycket negativ till flyktingmottagning) och 5 (mycket positiv till flyktingmottagning).

Tabell 1 Inställning till flyktingmottagning bland de olika partiernas sympatisörer 1991-1993 (medeltal från 1-5).

	indexvärde		
	1991	1992	1993
vänsterpartiet	2,95	2,83	3,00
socialdemokraterna	2,44	2,15	2,24
centerpartiet	2,46	2,22	2,25
folkpartiet	2,92	2,55	2,83
moderaterna	2,10	1,85	2,07
kds	3,00	2,99	2,71
miljöpartiet	3,25	3,07	3,04
ny demokrati	1,70	1,38	1,38
samtliga	2,41	2,11	2,24

Kommentar: Sambandet mellan inställningen till att ta emot fler och att ta emot färre flyktingar uppgick till 0.76 1991, 0.75 1992 och 0.71 1993 (Pearsons r). Resultaten omfattar personer i ålderna 17-75 år.

Samtidigt finns det anledning att tro att partierna bär på interna åsiktsmotsättningar om flyktingpolitiken. Inom varje parti finns sympatisörer med olika social bakgrund och olika ideologiska föreställningar, vilka kan förväntas ha sinsemellan olika åsikter om flyktingpolitiken. Hur stora dessa interna åsiktsskillnader var 1993 har vi försökt mäta med ett spridningsmått som visar den genomsnittliga åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor, mellan yngre och äldre, mellan låg- och högutbildade samt mellan sympatisörer till vänster och till höger inom respektive parti (se tabell 2).

Tabell 2 Åsiktsspridning i flyktingfrågan bland de olika partiernas sympatisörer 1993 (genomsnittliga medeltalsdifferenser).

	Åsiktsspridning
vänsterpartiet	1,03
miljöpartiet	0,49
socialdemokraterna	0,33
kds	0,24
centerpartiet	0,23
folkpartiet	0,18
ny demokrati	0,18
moderaterna	0,14

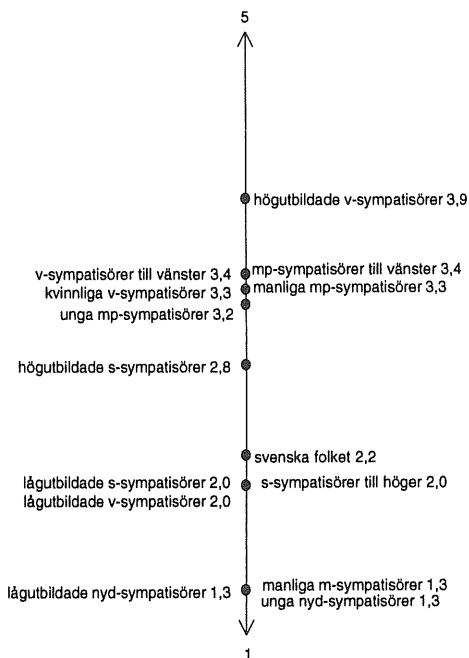
Kommentar: Måttet visar den genomsnittliga åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor, mellan personer över och under 45 år, mellan personer med minst respektive utan treårig gymnasieutbildning samt mellan sympatisörer till vänster och höger inom respektive parti. Vänster-högervariabeln har i samtliga fall tudelats så nära en 50/50-fördelning som möjligt. Måttet kan variera mellan 0 och 4 och bygger på det additiva index som används i tabell 1. Resultaten omfattar personer i ålderna 17-80 år.

Moderaterna och därefter ny demokrati och folkpartiet är de partier som har de mest åsiktshomogena sympatisörerna i flyktingfrågan. I första hand vänsterpartiet men också miljöpartiet och socialdemokraterna uppvisar de mest åsiktsheterogena sympatisörerna.

Det parti som utifrån de här statistiskt sett något osäkra siffrorna borde ha störst bekymmer med flyktingfrågan är alltså vänsterpartiet. Kvinnor, högutbildade och sympatisörer till vänster inom partiet är betydligt mer positiva till flyktingmottagning än män, lågutbildade och sympatisörer som ligger relativt sett till höger. Skillnaden är störst mellan de låg- och högutbildade (2.0 mot 3.9). Bland miljöpartiets sympatisörer är det männen, de yngre och sympatisörerna till vänster som är mest positiva till flyktingmottagning medan det bland socialdemokraterna är

de lågutbildade och sympatisörerna till höger som är de mest negativa. Inställningen till flyktningmottagning för ett urval av grupper har markerats längs skalan i figur 2.

Figur 2 Inställning till flyktningmottagning för ett urval av olika grupper 1993 (medelvärde mellan 1-5).

Kommentar: Måttet kan variera mellan 1 (mycket negativ till flyktningmottagning) och 5 (mycket positiv till flyktningmottagning) och finns beskrivet i texten i anslutning till tabell 1.

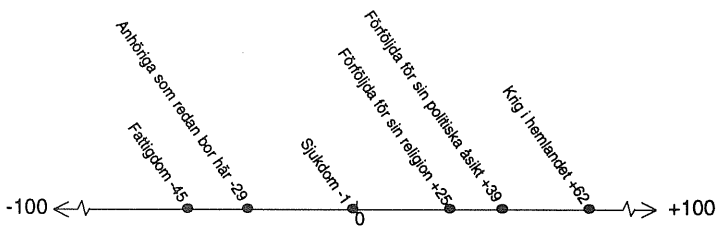
Det är i första hand grupper inom vänsterpartiet och miljöpartiet som vill ha en mer generös flyktningpolitik än befolkningen som helhet. Bland de socialdemokratiska sympatisörerna märks främst grupper som vill ha en mer restriktiv flyktningpolitik än befolkningsgenomsnittet, men de högutbildade s-sympatisörerna skiljer ut sig genom att förespråka en relativt sett generös flyktningpolitik. De tre mest positiva grupperna är högutbildade v-sympatisörer samt mp- och v-sympati-

sörer till vänster inom respektive parti. De tre mest negativa grupperna är lågutbildade, manliga och unga sympatisörer till ny demokrati.

Vem skall få stanna?

Lagen och hittills tillämpad praxis anger politisk och religiös förföljelse samt krigsvägran som tillräckliga skäl för asyl. Därutöver kan anhöriga i landet vara skäl för uppehållstillstånd. Krig, sjukdom och fattigdom anses däremot inte vara allmänt gångbara skäl. När svenska folket tillfrågas om sin inställning till olika skäl för uppehållstillstånd kan vi konstatera en viss diskrepans mellan folkopinion och förd politik.

Figur 3 Svenska folkets åsikter om hur viktiga olika skäl är för att flyktingar skall få uppehållstillstånd 1993 (balansmått).

Kommentar: Balansmättet visar andelen som anser att respektive skäl skall ha mycket stor eller ganska stor vikt vid bedömningen av uppehållstillstånd minus andelen som anser att respektive skäl skall ha mycket liten eller ganska liten vikt.

De skäl som svenska folket främst anser skall tillmätas vikt vid bedömningen av uppehållstillstånd är krig (+62), politisk förföljelse (+39) och religiös förföljelse (+25). När det gäller sjukdom som skäl är åsikterna delade (-1). Anhöriginvandring har inget stöd i opinionen (-29) och varken politikerna eller folket anser att fattigdom är ett viktigt skäl för uppehållstillstånd (-45).

De grupper som är minst restriktiva ifråga om skäl för uppehållstillstånd är äldre, yngre, kvinnor och sympatisörer till kds. De mest restriktiva grupperna är medelålders, män och sympatisörer till ny demokrati.

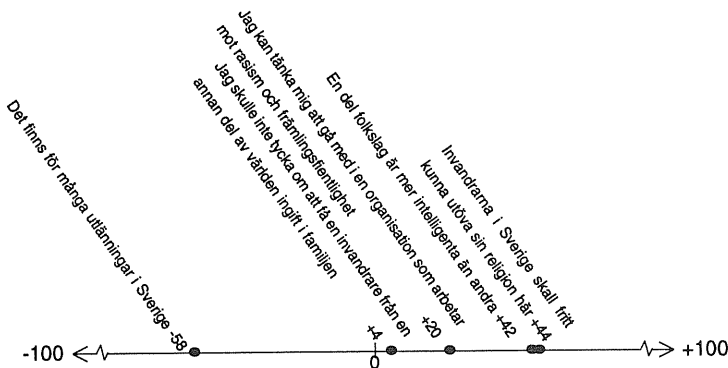
En faktoranalys av sambanden mellan svaren på de sex frågorna om skäl för uppehållstillstånd resulterar i två dimensioner. Dimension

nummer ett utgörs av de tre humanitära skälen sjukdom, fattigdom och krig. Den andra dimensionen byggs upp av de tre i praxis tillämpade skälen, dvs förföljelse på grund av religiös eller politisk övertygelse samt anhöriga som redan är bosatta i Sverige. Faktoranalysen indikerar med andra ord att det finns två olika sätt att resonera vid bedömningen av flyktingpolitiken – ett humanitärt och ett politiskt. Den humanitära bedömningen utgår från vem som är i behov av att få stanna i Sverige på *allmänmänskliga grunder* medan den politiska bedömningen går att hänföra till de gällande *politiska spelreglerna*.

Kulturell tolerans

Oavsett inställning till flyktingpolitiken finns det olika grader av tolerans gentemot främlingar i samhället. I 1993 års SOM-undersökning ingick för första gången ett antal påståenden med avsikt att mäta graden av kulturell tolerans bland svenska folket. Kulturell tolerans definieras här som att man dels *instämmer* i påståendena att invandrarna fritt skall få utöva sin religion i Sverige och att man kan tänka sig att gå med i en organisation som verkar mot rasism, dels att man *inte instämmer* i påståendena att en del folkslag är mer intelligenta än andra, att man inte skulle tycka om att få en invandrare ingift i familjen samt att det finns för många utlänningar i Sverige. Svenska folkets kulturella tolerans undersökt på det här sättet redovisas i figur 4.

Figur 4 Svenska folkets kulturella tolerans gentemot flyktingar 1993 (balansmått).

Kommentar: Balansmättet för visar andelen som instämmer helt, i stort sett eller delvis minus andelen som inte instämmer alls. Ett plustecken indikerar kulturell tolerans medan ett minustecken indikerar kulturell intolerans.

Religionsfrihet för invandrare har ett relativt starkt stöd i befolkningen (+44) och få svenskar anser att det finns någon skillnad i intelligens mellan olika folkslag (+42). Även inställningen till att gå med i en anti-rasistisk organisation är övervägande positiv (+20) medan opinionen är delad när det gäller frågan om att få en invandrare ingift i familjen (+4). Det enda påstående där det finns en klart intolerant inställning gäller mängden utlänningar i landet (-58).¹

De grupper som är mest toleranta gentemot flyktingar är kvinnor, högutbildade, ungdomar, kds-sympatisörer samt sympatisörer till folkpartiet och vänsterpartiet. De minst toleranta grupperna är män, lågutbildade samt sympatisörer till ny demokrati och moderaterna.²

En faktoranalys av svaren på frågorna om kulturell tolerans resulterar även den i två dimensioner. Analysen indikerar med andra ord att det finns två huvudsakliga bedömningsgrunder när det gäller det främmande inslag som flyktingar och invandrare utgör. En dimension handlar om *samhällets* tolerans gentemot främmande element. Till denna dimension hör frågorna om huruvida det finns för många utlänningar i landet, religionsfrihet för invandrare och viljan att engagera sig i en anti-rasistisk organisation. Den andra dimensionen handlar om *personlig* tolerans. Denna dimension utgörs av frågorna om att vissa folkslag är mer intelligenta än andra och inställningen till att få en invandrare ingift i familjen.

Kulturell tolerans och restriktiv flyktingpolitik

För att återknyta till uppsatsens inledande rader om den svenska flyktingdebatten är det av intresse att här kort diskutera hur olika åsiktsdimensioner i flyktingfrågan förhåller sig till varandra. Vad vi kallat tolerans och restriktivitet är inte nödvändigtvis uttryck för samma sak. Istället tyder analysen på att det finns två relativt oberoende dimensioner i svenska folkets flyktingåsikter – en som handlar om graden av tolerans/intolerans gentemot främlingar och en som handlar om genositet-restriktivitet när det gäller flyktingmottagningen.

Det finns olika sätt att förenklat mäta olika dimensioner i åsikterna om flyktingpolitiken. Vi har här valt att utgå från svaren på frågan om det

är ett bra eller dåligt förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige och frågan om att få en invandrare ingift i familjen. En kombination av svaren på dessa båda frågor visar att en kulturellt tolerant inställning till ingifte av en invandrare i familjen kan kombineras med såväl en generös som en restriktiv inställning när det gäller antalet flyktingar som bör få stanna i Sverige. En kulturellt intolerant inställning däremot förekommer nästan uteslutande tillsammans med en restriktiv inställning i frågan om flyktingmottagning. Resultatet innebär att en av cellerna i figur 5 blir tom, dvs att det endast finns mycket få personer som uppvisar åsiktskombinationen kulturell intolerans och generös flyktingmottagning.³

Figur 5 Svenska folkets inställning till flyktingmottagande och främlingar 1993 (procent).

		<i>Inställning till flyktingmottagning</i>	
		Generös	Restriktiv
<i>Inställning till främlingar</i>	Kulturell tolerans	22	27
	Kulturell intolerans	4	47

Kommentar: Figuren innehåller endast personer med en åsikt i båda frågorna.

Uttryckt på ett annat sätt säger den "tomma" cellen i figur 5 att kulturell tolerans är ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för en generös inställning till flyktingmottagning, medan kulturell intolerans är ett tillräckligt villkor för en restriktiv inställning till antalet flyktingar som skall få komma till Sverige.

Noter

1. En jämförelse med franska data från 1988 visar att 38 procent av fransmännen inte ansåg det självklart att muslimer i Frankrike skulle ha moskéer för att utöva sin religion, 65 procent tyckte att det fanns för många invandrare i landet och 30 procent kunde inte

tänka sig att gå med i en anti-rasistorganisation (Mayer 1990:21). Motsvarande siffror för Sverige 1993 visar att 25 procent av svenska folket är emot religionsfrihet för invandrare, 66 procent anser att det är för många utlänningar i Sverige och 28 procent kunde inte tänka sig att gå med i en anti-rasistisk organisation. Resultaten från Sverige och Frankrike är med andra ord anmärkningsvärt lika. (Frågan om religionsutövning har i Frankrike ställts explicit avseende moskéer och islamsk religion.)

2. Den enda grupp som var övervägande negativ till religionsfrihet var ny demokratis sympatisörer (balansmått -18). Ny demokratis sympatisörer var också mest negativ till att få en invandrare ingift i familjen. Även när det gäller övriga påstående framstår nyd-sympatisörerna som de mest intoleranta.
3. Sambandet mellan svaren på frågorna om ingifte av en invandrare i familjen och om det är bra eller dåligt att ta emot färre flyktingar är 0.29 (Pearsons r).

Referenser

- Bennulf, M. & Demker, M. (1992). "Vi och dom. Svenska folkets åsikter om flyktingmottagande". I Holmberg, S. & Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Demker, M. (1993). "Stäng gränserna ?!. Svenskarnas åsikter om flyktingmottagning". I Holmberg, S. & Weibull, L. (red) *Perspektiv på krisen*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 9.
- Gaasholt, Ö. & Togeby, L. (1993). "Modviljen mod de fremmede. Er den bestemt af interesser eller ideologi?". Uppsats presenterad vid *Nordiska Statsvetenskapliga kongressen i Oslo*, 19-21 augusti 1993.
- Mayer, N. (1990). "Ethnocentrisme, racisme et intolérance". I Boy, D. & Mayer, N. (ed) *L'electeur francais en questions*. Paris: CEVIPOF, Presses de la FNSP.

Miljömedvetande

— en fråga om generation?

MARTIN BENNULF OCH HENRIK SELIN

Inom miljörelsen påpekas ofta att vi måste skydda miljön med tanke på framtida generationer. Vi har bara jorden till låns, morgondagens generationer skall inte behöva lida för nutida generationers miljöförstöring. Stora förhoppningar knyts till den yngre generationen. Om den inte upprepar äldre generationers misstag när det gäller natur och miljö kan miljöproblemen på sikt minskas.

Fast vi av tidigare forskning vet att det sällan uppmäts några starka samband mellan politiska uppfattningar och ålder i Sverige är det trots allt bland ungdomar som t ex andelen partibytare och röstsplitrare är högst (se Gilljam & Holmberg, 1993:191-195). Förnyelse kanske utmärker ungdomar snarare än äldre. Men hur står det egentligen till med ungdomars miljömedvetande? Är det vanligare att uppfatta miljön som kraftigt hotad, förespråka kraftfulla miljöåtgärder och handla mindre miljöskadligt i de yngsta åldersgrupperna? Frågeställningarna är inte särskilt väl utforskade, men ett antal ungdomsundersökningar indikerar att så mycket väl kan vara fallet. I boken *70-talister* påpekas att en stor andel ungdomar (60 procent) sätter "frisk natur" på första plats när det gäller vad som bör karakterisera deras framtidssamhälle. "En inte alltför orimlig tolkning av den inställningen är att 70-talisterna är beredda att stödja en utveckling mot 'rena' industrier, 'rena' transportmedel och 'ren' konsumtion även om det går ut över vad vi hittills menat med ökad materiell levnadsstandard" (Andersson, Fürth & Holmberg, 1993: 120).

Ett problem med denna typ av specialriktade ungdomsundersökningar (se även Carle & Sjöstrand, 1993; Krantz, 1994) är dock att de delvis saknar referenspunkter. Det är svårt att uttala sig om ungdomars miljömedvetenhet utan att jämföra med äldre generationer. Om sådana jäm-

förelser görs kan det vara tveksamt att kategorisera yngre generationer som mer miljöorienterade än andra (jfr Bennulf & Gilljam, 1991; Bennulf & Selin, 1993a, 1993b; Bennulf, 1994:kap 4). Det kan också vara så att ungdomarna är mer miljöorienterade i vissa avseenden, medan äldre är det i andra avseenden (jfr Bennulf & Selin, 1994).

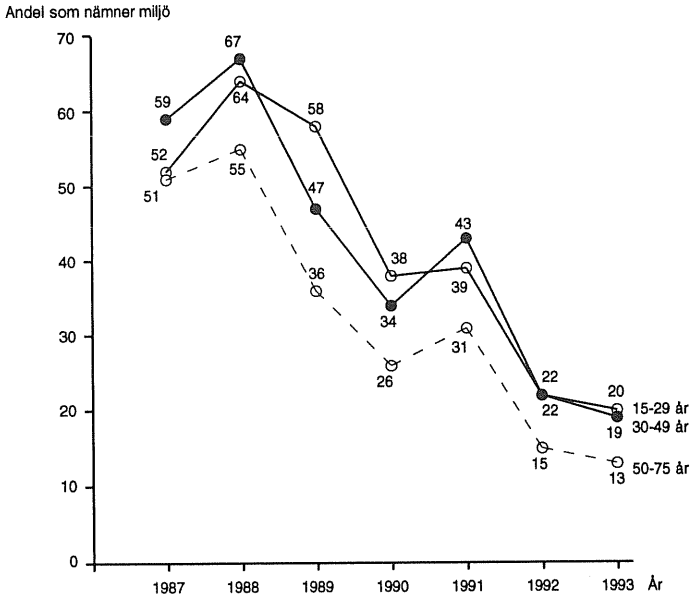
Årets SOM-undersökning ger ett rikligt underlag för analyser av miljö-åsikter och miljöbeteenden. Syftet med denna artikel är att granska ungdomars miljöattityder i jämförelse med äldre grupper. Fem olika typer av miljöuppfattningar skall analyseras. Huruvida miljön uppfattas som ett viktigt samhällsproblem, om man är intresserad av miljöpolitik, i vilken grad miljön uppfattas som hotad, bedömningar av olika miljöpolitiska förslag och eget faktiskt miljöbeteende.

Miljöopinionsläget

Uppmärksamheten för miljöfrågorna minskar. I fjolårets SOM-undersökning kunde vi konstatera att intresset för miljöfrågan var det lägsta sedan miljövalet 1988 (mätt som andel av svenska folket som anger miljö som ett av de tre viktigaste samhällsproblemen att satsa på; Bennulf & Selin, 1993a). Sedan 1988, när hela 62 procent nämnde miljö har uppmärksamheten för miljöfrågorna stadigt sjunkit och befinner sig nu på sin lägsta nivå – endast 17 procent nämner miljön. Idag är det istället frågor om ekonomi och sysselsättning som av svenska folket anses värda störst uppmärksamhet (nämnt av 71 procent). Frågan är dock om det finns några skillnader mellan yngre och äldre personer när det gäller viktighetsbedömning av miljön under perioden 1987-1993.

Uppfattningen om miljöfrågans viktighet skiftar på ett likartat sätt mellan olika åldersgrupper. Ett välkänt mönster återfinns därför i figur 1. Allt sedan miljövalet 1988 har intresset för miljöfrågan som viktigt samhällsproblem minskat. Intressant att konstatera är dock att andelen personer som angett miljön som ett av de viktigaste samhällsproblemen har varit högst i de två yngsta åldersgrupperna som vi undersökt (15-29 och 30-49 år). Vid några tidpunkter har den högsta andelen uppmätts bland de yngsta och vid andra bland medelålders. I den äldsta åldersgruppen (50-75 år) återfinns vid samtliga sju mätpunkter den lägsta andelen som bedömt miljö som en viktig samhällsfråga.

Figur 1 Miljöfrågans viktighet 1987-1993. Andel svarspersoner i olika åldersgrupper som anger att miljön är ett viktigt samhällsproblem (procent).

Kommentar: Miljöfrågans viktighet är mätt som andelen svarspersoner som anger miljö på en öppen enkätfråga om vilka samhällsproblem som är viktigast att satsa på idag.

Ungdomarna bestod alltså det första provet. Men hur är det med nästa indikator som skall granskas – självuppskattat intresse för miljöfrågorna – är det bland de yngsta eller de äldsta som den högsta andelen miljöintresserade återfinns? I det följande genomförs analyserna med en mer detaljerad åldersindelning med syftet att kunna utskilja två olika ungdomsgrupper (15-19 och 20-24 år).

Det självuppskattade intresset för miljöpolitik skiljer sig inte – med ett undantag – på något avgörande sätt mellan olika åldersgrupper. Undantaget återfinns i den allra yngsta åldersgruppen (15-19 år) vari intresset för miljöpolitik är klart mindre utbrett än i andra grupper. Den högsta andelen miljöintresserade återfinns istället i den äldsta åldersgruppen;

bland människor i pensionsåldern. Detta samband kan snarast tillskrivas faktorn intresse för politik än miljöpolitiken speciellt. Motsvarande ålderssamband återfinns nämligen när vi studerar sambandet mellan allmänt politiskt intresse och ålder.

Tabell 1 Miljöintresse i olika åldersgrupper 1993 (procent).

intresse för miljöpolitik	samtliga	ålder				
		15-19	20-24	25-49	50-64	65-80
mycket intresserad	26	28	20	26	25	32
ganska intresserad	50	33	54	49	58	50
inte särskilt intresserad	21	30	22	23	15	15
inte alls intresserad	3	9	4	2	2	3
summa procent	100	100	100	100	100	100
antal svarande	1814	140	139	844	378	304
andel miljöintresserade (mycket + ganska)	76	53	74	75	75	82

Bilden av de ungas miljöengagemang är alltså aningen splittrad när två indikatorer hittills har granskats. Å ena sidan bedömer en relativt stor andel av de unga miljön vara ett viktigt samhällsproblem, å andra sidan är de unga inte lika intresserade av miljöpolitik som de äldre.

En annan viktig del av mänskliga attityder gäller verklighetsbilden; kognitionerna. På miljöområdet har vi mätt människors verklighetsuppfattningar genom att fråga om hur allvarligt svarspersonerna bedömer nio olika hot som den svenska miljön är utsatt för. När denna form av hotskalor analyseras återfinns vanligtvis ett klart samband mellan kön och hotbild. Kvinnor uppfattar i allmänhet omvärlden som mer hotfull än vad män gör (Drottz-Sjöberg, 1991; Oskarson, 1991). Detta bekräftas även i vårt material (genomsnittligt medelvärde för samtliga hot är 6.6 bland män och 7.4 bland kvinnor). Vårt intresse fokuseras dock på vilka skillnader som finns mellan olika åldersgrupper när det gäller bedömningar av miljöhoten.

Tabell 2 Uppfattningar om miljöhöj i olika åldersgrupper 1993 (medeltal).

miljöhöj	samtliga	ålder					diff 15/19-65/80
		15-19	20-24	25-49	50-64	65-80	
uttunnningen av ozonskiktet	8.3	8.8	8.6	8.2	8.3	8.0	+0.8
utsläpp från industrier	7.4	7.8	7.6	7.6	7.3	6.8	+1.0
oljeutsläpp vid kusterna	7.4	7.8	7.4	7.5	7.5	7.1	+0.7
användandet av kemikalier i jordbruket	7.3	7.3	7.2	7.4	7.3	7.0	+0.3
hantering av industriutsläpp	7.2	7.0	7.3	7.3	7.1	6.8	+0.2
avgaser från biltrafiken	7.1	7.5	6.9	7.3	7.1	6.7	+0.8
hantering kärnkraftens högtaktiva avfall	6.6	7.0	6.3	6.6	6.5	6.8	+0.2
utrotning av djur- och växtarter	6.5	7.4	6.7	6.6	6.2	6.2	+1.2
hantering av hushållsavfall	5.1	5.6	5.4	5.4	4.7	4.7	+0.9

Kommentar: Hotuppfattningen har uppmätts på en tiogradig skala från 1 (mycket litet hot) till 10 (mycket stort hot). Diff är definierat som medeltalet i den yngsta åldersgruppen minus medeltalet i den äldsta åldersgruppen.

För det första kan vi slå fast att svenska folket bedömer miljön som hotad. Samtliga föreslagna miljöhöj har bedömts som allvarliga i relativt hög grad (genomsnittligt medeltal 7.0). På det hela taget kan vi konstatera att de höj som placeras i topp är nationella eller globala miljöhöj som uttunnningen av ozonskiktet, olje- och industriutsläpp och användandet av kemikalier i jordbruket, medan mer närliggande höj som t ex hanteringen av hushållsavfall inte upplevs som lika hotfulla. Den yngsta åldersgruppen uppfattar överlag miljön som mer hotad än de allra äldsta gör. Detta beror dock på att de äldsta skiljer sig från övriga åldersgrupper. Den största ålderskillnaden uppmätts för höjen mot biologisk mångfald (djur/växtarter) och från industriutsläpp, vilka äldre personer upplever som mindre hotfulla.

Att de yngsta på detta sätt skiljer sig från de äldsta är ingen självklarhet. I SOM-undersökningen ingår även ett flertal andra frågor om olika risker för svenska folkets och svarspersonernas egna liv och hälsa (jfr Jarlbros artikel i denna volym). Olika aspekter av *kärnkraften* uppfattas som mer hotfulla av de yngsta än av de äldsta (jfr Hedbergs artikel i denna volym). När det gäller ett antal allmänna risker för *svenska folkets liv och hälsa* (t ex rökning, alkohol, övervikt och trafikolyckor) är det tvärtom de allra äldsta som ser de största riskerna. Men när frågeställ-

ningen är risker för *det egna livet och hälsan* är bilden splittrad. De yngsta är mer "rädda" för exempelvis arbetslöshet, skador i arbetslivet och AIDS, medan de äldsta ser större risker med t ex allergier, övervikt samt våld och övergrepp.

Många svenskar upplever alltså miljön som hotad. Men hur står det till med viljan att göra någonting åt problemen? I tabell 3 redovisas opinionsläget när det gäller ett antal politiska åtgärder som föreslagits i den svenska miljödebatten.

Tabell 3 Miljöåsikter i olika åldersgrupper 1993. Andel svars personer med "gröna" åsikter (procent).

Förslag	samtliga	ålder					diff 15/19-65/80
		15-19	20-24	25-49	50-64	65-80	
förbjuda miljöskadliga tvättmedel	81	80	83	80	82	80	0
förbjuda plastflaskor/ aluminiumburkar	72	70	62	74	74	73	-3
förbjuda kemiska bekämpningsmedel	66	70	72	76	78	78	-8
lag om sortering av hushållsavfall	65	67	64	66	62	64	+3
stoppa Öresundsbron	44	44	29	41	43	56	-12
ej behålla kärnkraften*	39	55	42	39	34	34	+21
stoppa privatbilismen i innerstäderna	36	42	45	45	49	50	-8
sänka hastigheten på vägarna	34	25	16	28	40	58	-33

Kommentar: Inställningen till de olika miljöpolitiska förslagen uppmäts på en skala med svarsalternativen "mycket bra", "ganska bra", "varken bra eller dåligt", "ganska dåligt" och "mycket dåligt" förslag. Andelen gröna åsikter har definierats som mycket bra plus ganska bra förslag utom för kärnkraftsfrågan som i formuläret gäller att behålla kärnkraften och då har den gröna positionen definierats som ganska dåligt plus mycket dåligt förslag. Diff är definierat som andel gröna i den yngsta åldersgruppen minus andel gröna i den äldsta åldersgruppen.

När det gäller miljövänlighet i ord kan vi konstatera att miljöperspektivet trots vikande uppmärksamhetssiffror faktiskt har en hel del stöd. Exempelvis tycker hela 81 procent av de tillfrågade att det vore bra att förbjuda tvättmedel som innehåller optiska vitmedel. Frågorna kan med avseende på åldersskillnader grupperas i tre grupper. I den första har de äldsta miljöorienterade åsikter i högst grad och detta gäller frågorna om att sänka hastigheten på vägarna och att stoppa Öresundsbron. I den

andra gruppen (fem frågor) uppmäts nästintill inga ålderskillnader alls. Notera dock att de allra yngsta är något mindre ”gröna” i sina åsikter när det gäller privatbilism i innerstäderna och när det gäller att förbjuda kemiska bekämpningsmedel (i jordbruket). I den tredje gruppen – kärnkraftsfrågan – återfinns den högsta andelen gröna (definierat som kärnkraftsmotstånd) i den yngsta åldersgruppen. Intressant är också att notera den troliga effekten av körkort när det gäller åsikt om att sänka hastigheten på vägarna. Andelen förespråkare för detta förslag minskar från 25 procent (15-19 år) till 16 procent (20-24 år).

Åsikter om att värna miljön är en sak, eget miljöbeteende en annan. Tidigare studier visar att sambandet mellan åsikter och beteende på miljöområdet inte är särskilt starkt även om det inte är obefintligt (Bennulf & Gilljam, 1991; Bennulf, 1994; Lindén, 1994). Det är alltså utifrån föregående tabell inte givet i vilka åldersgrupper som det mest miljövänliga beteendet återfinns. Hur sambandet mellan miljöbeteende och ålder ser ut ges besked om i tabell 4.

Tabell 4 Miljöbeteende i olika åldersgrupper 1993. Andel svars personer med ett miljöorienterat beteende (procent).

Förslag	samtliga	ålder					diff
		15-19	20-24	25-49	50-64	65-80	15/19-65/80
avstår från att köpa engångsglas*	79	69	76	78	82	83	-14
sorterar hushållsavfall	31	21	19	29	35	41	-20
handlar miljömärkta varor	28	28	19	28	26	34	-6
går/cyklar istället för motortransport	25	27	24	20	26	33	-6
äter biodynamiskt odlade grönsaker	13	12	6	10	14	22	-10
sänker hastigheten vid bilkörning	11	15	6	8	16	20	-5

Kommentar: Miljöbeteendet har uppmätts på en femgradig skala med svarsalternativen "alltid", "mycket ofta", "ganska ofta", "sällan" och "aldrig". Svarsalternativen alltid plus mycket ofta har definierats som miljöorienterat beteende. Avstår från att köpa engångsglas är definierat som de som anger att de sällan eller aldrig köper engångsglas. Diff är definierat som andel gröna i den yngsta åldersgruppen minus andel gröna i den äldsta åldersgruppen.

I linje med tidigare forskningsresultat kan vi konstatera att beteenden som är relativt lätta att utföra (avstå från att köpa engångsglas) utförs av en klart högre andel personer än mer ”krävande” beteenden som

t ex att avstå från att köra bil (jfr Tengström, 1990) eller att handla miljömärkta varor.

Pensionärer uppger det mest miljöorienterade beteendet på samtliga punkter. Men det är inte bland de allra yngsta som det minst miljöorienterade beteendet är mest utbrett. Det är istället i den något äldre gruppen 20-24 år som det är sämst beställt med miljöbeteendet och det gäller även för gruppen 25-49 år. Resultaten kan mycket väl tolkas i termer av en livscykel. I skolåldern, utan ansvar för en egen familj och krav från yrkeslivet, finns tid och goda förutsättningar för ett miljöorienterat beteende. Under de intensiva åren med familjebildning och yrkesliv framstår t ex bilen som mer oundgänglig för många och tiden att välja de miljömärkta produkterna är mer knapp. På ålderns höst ökar återigen förutsättningarna för att ha miljön i åtanke. Det framstår som mindre påfrestande att lägga tid på t ex sopsortering av hushållsavfallet. Det kan också vara värt att påpeka att andelen svenskar med ett miljöorienterat beteende har ökat något jämfört med 1992 (samtliga sex undersökta beteenden) trots att andelen svenskar som bedömt miljön som ett viktigt samhällsproblem minskat under samma period.

Miljömedvetande i olika generationer

Våra resultat visar klart på orimligheten i att utse de unga till den miljövänliga generationen. Varken ungdomar eller äldre kan mot bakgrund av resultaten sägas förtjäna detta epitet. I vissa avseenden är de yngsta mest "gröna", i andra de äldsta. En viktig slutsats av de redovisade resultaten är alltså att det fenomen som brukar kallas "grönhet" har flera innebörder. Beroende på vilka aspekter av miljömedvetande vi väljer att studera får vi skilda resultat.

Pensionärer (65-80 år) är intresserade av miljöpolitik, förespråkar miljölagstiftning och betar sig miljöorienterat i större utsträckning än yngre generationer. *De yngsta* (15-19 år) anser att miljön tillhör de allra viktigaste samhällsproblemen, anser att miljön är hotad och är motståndare till kärnkraft i högre grad än andra generationer. Liksom bland pensionärer är det miljömedvetna beteendet ganska utbrett bland de allra yngsta. Även bland *de ganska unga* (20-24 år) tillhör miljön de allra viktigaste samhällsproblemen och miljön uppfattas som hotad i

hög grad. Men till skillnad från de allra yngsta är motståndet mot kärnkraft och eget miljöorienterat beteende mindre vanligt i denna grupp.

Miljöhållningar kan tillskrivas livscykeleffekter. I de yrkesverksamma åldrarna är kanske behovet av miljöskadliga verksamheter störst och därför mest accepterat. Men det kan även finnas generationsspecifika effekter. Den äldsta generationen växte i normalfallet upp under materiellt knappare förhållanden än nutida generationer. Att hushålla med resurser är därför naturligt bland de äldsta och detta synsätt tillämpas av många äldre även när det gäller deras förhållningssätt till natur och miljö. Yngre generationer har vuxit upp under engångsförpackningarnas förlovade tidevarv. Att köpa, slänga och köpa nytt blev ett sätt att leva. Budskapet att vår miljö är hotad har dock i störst utsträckning gått fram till de yngsta, men viljan att göra något åt problemet är mest utbrett bland de äldre. Trots att de allra yngsta (15-19 år) uppvisar höga andelar gröna uppfattningar i flera av de undersökta frågorna råder tvivel om deras miljömedvetenhet på andra punkter. Förhoppningarna om att kommande generationer på ett avgörande sätt kommer att skilja sig från äldre generationer när det gäller miljömedvetenhet kan mycket väl komma på skam.

Litteratur

- Andersson, Å E, Fürth, T, & Holmberg, I 1993 *70-talister. Om värderingar förr, nu och i framtiden* Stockholm: Natur och kultur.
- Bennulf, M 1994 *Miljöopinionen i Sverige* Lund: Dialogos.
- Bennulf, M & Gilljam, M 1991 "Snacka går ju – men vem handlar miljövänligt?" I Weibull, L & Holmberg, S (red) *Åsikter om massmedier och samhälle* Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen, Institutionen för journalistik och masskommunikation och Förvaltningshögskolan. SOM-rapport 7.
- Bennulf, M & Selin, H 1993a "Miljö versus ekonomi. Blir vi mindre miljövänliga i kristider?" I Holmberg, S & Weibull, L (red) *Perspektiv på krisen* Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen, Institutionen för journalistik och masskommunikation och Förvaltningshögskolan. SOM-rapport 9.
- Bennulf, M & Selin, H 1993b "Miljökatalogen Göteborgsdelen – fiasko eller succé?" I Nilsson, L (red) *Västsvensk opinion* Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen, Institutionen för journalistik och masskommunikation och Förvaltningshögskolan. SOM-rapport 10.

- Bennulf, M & Selin, H 1994 "Skiftningar i grönt. Om livsstilar och miljö i olika sociala grupper"
Manus för publicering i bok om "Livsstilar och miljö" utgiven av Forskningsrådsnämnden (FRN).
- Carle, J & Sjöstrand, P 1993 *Ung och grön? Ungdomars miljöintresse och -engagemang*
Stockholm: Statens ungdomsråd.
- Drott, B-M 1991 *Perceptions of Risk. Studies of Risk Attitudes, Perception and Definitions.*
Stockholm School of Economics: Center for Risk Research.
- Gilljam, M & Holmberg, S 1993 *Väljarna inför 90-talet* Stockholm: Norstedts.
- Hedberg, p 1994 "Kärnavfall – nej tack!" I denna volym.
- Jarlbro, G 1994 "Allmänhetens uppfattningar om hälsorisker" I denna volym.
- Krantz, P 1994 *Gröna ungdomar? En empirisk studie av miljöattityder hos 215 gymnasieelever*
B-uppsats vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Lindén, A-L 1994 *Människa och miljö* Stockholm: Carlssons.
- Oskarson, M 1991 *Kvinnor, män och kärnkraft* SKN-rapport nr 50. Stockholm: Statens kärnbränslenämnd.
- Tengström, E 1990 *Bilismen – i kris?* Stockholm: Rabén & Sjögren.

Kärnavfall – Nej tack!

PER HEDBERG

”En slutförvaring är som vilken industri som helst. Framförallt är det en industri som ger högteknologisk utveckling i kommunen”. Det hävdar Erik Abel Ejderud, kommunalråd för kds i Storumans kommun. Turistchefen i Tärnaby, Stig Strand, är av en annan mening. ”Placerar man en sopstation här slår man ut turistnäringen för all framtid. Atomsopor slår sönder bilden av ren och oförstörd natur”¹. Slaget om lokaliseringen av en framtida slutförvaring för använt kärnbränsle har börjat ta fart.

Meningsutbytet ovan skedde i samband med att Storumans kommunfullmäktige fattade beslut om att låta Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB) genomföra en förstudie till en slutförvaring i kommunen. Det visar tydligt att frågan inte enbart är av teknisk natur utan också i hög grad en politisk fråga. Kärnavfallsfrågan är och kommer att bli föremål för politiska beslut och opinionsbildning, inte minst på lokal nivå².

I det följande kommer svenska folkets syn på en slutförvaring av använt kärnbränsle i den egna kommunen att analyseras. Är man positiv eller negativ till en sådan etablering? Vilka faktorer strukturerar åsiktsbildningen? Är mönstret detsamma som i kärnkraftsfrågan och kan vi finna några regionala åsiktsskillnader. Inledningsvis kommer dock blickpunkten att riktas mot människors riskbedömningar. Hur bedöms riskerna förknippade med hantering och slutförvaring av kärnavfall i relation till andra riskmoment inom kärnenergiproduktionen och vilka förändringar har skett sedan mitten av 1980-talet?

Kärnkraftsfrågan är komplex såtillvida att människors ställningstaganden vilar på ett flertal bevekelsegrunder. Inför folkomröstningen 1980 avgjordes människors ställningstagande till kärnkraftens framtid bl a utifrån ekonomiska aspekter som konsekvenser för sysselsättning, energiförsörjning och landets samlade ekonomi, men också utifrån

säkerhetsmässiga, miljömässiga och demokratiska aspekter i meningen vilken typ av samhälle kärnenergiteknologin förväntas leda till³. Det unika för kärnkrafts- och kärnavfallsfrågan är den dominerande roll de säkerhetsmässiga aspekterna och därmed människors riskbedömningar spelar i opinionsbildningsprocessen.

I SOM-undersökningarna har sedan starten 1986 ingått en frågesvit i syfte att mäta opinionsutvecklingen när det gäller människors riskbedömningar i kärnkraftsfrågan. Frågorna behandlar olika moment i kärnbränslecykeln som exempelvis reaktorsäkerhet, miljökonsekvenser, avfallshantering och kärnenergens eventuella koppling till atomvapenspridning. Frågan är utformad som en skala där 1 anger mycket liten risk och 10 anger mycket stor risk. Svenska folkets bedömningar av kärnenergens risker de senaste åtta åren redovisas i tabell 1.

Tabell 1 Riskbedömningar i kärnkraftsfrågan (medeltal)

Hur stor är risken för:	FOU 80	SOM 86	SOM 87	SOM 88	SOM 89	KIS 89	SOM 90	SOM 91	SOM 92	SOM 93
att kärnkraften leder till att allt fler länder skaffar sig atomvapen	6.2	6.8	6.5	5.8	5.7	5.4	5.5	5.9	5.7	5.9
att vi i Sverige inte kan hantera och slutförvara kärnkraftens avfall på ett säkert sätt	–	6.1	6.1	5.9	5.7	5.7	5.2	5.4	5.3	5.1
att kärnkraften ger upphov till ärftliga skador på kommande generationer	5.3	5.6	5.0	4.4	4.3	4.4	3.9	4.4	4.4	4.8
att kärnkraften ger ökade miljöskador på mark, luft och vatten	4.8	5.2	4.6	4.3	4.2	4.2	3.7	4.3	4.2	4.6
fler cancerfall och andra sjukdomar om vi använder kärnkraften	5.1	5.2	4.7	4.3	4.1	4.0	3.7	4.2	4.1	4.5
en större olycka med radioaktivt utsläpp i ett kärnkraftverk i Sverige	4.8	4.8	4.4	3.9	3.9	3.9	3.5	3.7	3.7	4.0

Kommentar: Medeltalen kan variera mellan 1.0 (mycket liten risk) och 10.0 (mycket stor risk). Siffrorna för 1980 är hämtade från Sören Holmbergs och Kent Asps bok Kampen om kärnkraften sidan 476. Siffrorna i kolumnen KIS89 kommer från intervjuundersökningen 'Kärnkraften i samhället', i vilken 2 500 personer intervjuades senhösten 1989.

Svenska folket är inte lika oroade för kärnkraften 1993 som de var 1986. Tillbakagången gäller för samtliga tillfrågade risker. Minskningen i människors riskbedömningar sker dock inte kontinuerligt under pe-

rioden. De avtar fram till och med 1990, därefter ökar åter oron. I den senaste mätningen har människors riskbedömningar stigit till en nivå som kan jämföras med 1987 år siffror, ett och ett halvt år efter Tjernobyl-olyckan, och som är högre än de som uppmättes hösten 1988, strax efter "miljövalet" och miljöpartiets inträde i Sveriges Riksdag⁴. Resultaten som presenteras i tabell 1 visar också hur nära de olika riskerna hänger samman i medborgarnas bedömningar. Vid samtliga mätpunkter följs en nedgång i bedömningen av en riskaspekt också av en nedgång i samtliga andra, och vice versa vid ökad oro. Från detta mönster finns bara ett undantag och det gäller den allmänna bedömningen av risker i samband med kärnavfallets slutförvaring i 1993 års undersökning. Trots att medborgarna bedömning av övriga kärnkraftsrisker ökade mellan 1992 och 1993 minskade oron i kärnavfallsfrågan från ett medeltal på 5.3 till 5.1. Det innebär att riskbedömningarna nivåmässigt ligger närmare varandra idag än tidigare. Gapet i bedömningarna mellan å ena sidan kärnavfallets risker och å andra sidan kärnkraftens olycks-, miljö-, cancer- och genetiska risker har reducerats med cirka 1.0 skalenheter sedan slutet av 1980-talet. Men kärnavfallets hantering och slutförvaring utgör fortfarande ett av de problemkomplex inom kärnenergiområdet som människor bedömer vara mest riskfyllt. Det är endast kärnkraftens koppling till atomvapen som upplevs vara mer oroande. Så har det varit sedan mätseriens start 1986, med undantag för undersökningen 1988 då avfallsfrågan bedömdes vara mer riskfylld än hotet om kärnvapenspridning⁵.

Frageställningen om kärnavfallets hantering och slutförvaring är allmänt hållen och innehåller minst två aspekter av kärnavfallsfrågan. Sedan 1990 har därför frågesviten kompletterats med tre mer preciserade frågeformuleringar. De svarande ombeds dels att ta ställning till riskerna vid transporter av kärnavfall, dels ta ställning till riskerna vid förvaring av kärnavfall. Dessutom tillfrågas de om riskerna för sabotage eller terroraktioner vid transporter eller förvaring av kärnavfall.

En jämförelse mellan de olika riskerna visar att medborgarna är något mer oroade för yttre hot mot svensk kärnavfallshantering än för olyckor i själva verksamheten (se tabell 2). I den senaste undersökningen uppvisar frågan om risken för sabotage och terroraktiviteter ett riskmedeltal på 5.1, vilket är 0.5 enheter högre än för frågan om förvaringsolyckor och 0.3 enheter högre än för bedömningen av risker för olyckor vid

transporter. Det framgår vidare att riskbedömningarna för samtliga tre områden legat på en stabil nivå sedan 1990. En mindre ökning av riskbedömningen skedde dock mellan 1990 och 1991. Men under de tre senaste åren har mycket lite skett i den svenska kärnavfallsopinionen när det gäller dessa tre riskaspekter. Möjligtvis kan man reflektera över de små förändringar som skett mellan 1992 och 1993. Oron för transportolyckor har ökat något (0.2 enheter) medan den minskat i samma begränsade omfattning när det gäller förvaringsolyckor och är oförändrad i bedömningen av sabotagerisker. Förändringarna kan tillsammans med utvecklingen för den allmänna avfallsfrågan i tabell 1 antyda början på en ändrad bedömning i kärnavfallsfrågan, där olika delaspekter av kärnenergi-problematiken inte nödvändigtvis knyts ihop på samma sätt som tidigare. Förändringarna i SOM-93 är dock för små för att det med enfass skall kunna hävdas att så är fallet.

Tabell 2 Riskbedömningar i kärnkraften avfallsfråga (medeltal)

Hur stor är risken för:	SOM 90	SOM 91	SOM 92	SOM 93
olyckor vid transporter av kärnavfallet i Sverige	4.5	4.7	4.6	4.8
olyckor vid förvaring av kärnavfallet i Sverige	4.2	4.6	4.8	4.6
sabotage eller terror-aktiviteter vid transporter eller förvaring av kärnavfallet i Sverige	4.6	5.1	5.1	5.1

Kommentar: Medeltalen kan variera mellan 1.0 (mycket liten risk) och 10.0 (mycket stor risk).

Fram till år 2010 har vi i Sverige producerat cirka 8 000 ton högaktivt kärnbränsleavfall, ett avfall som måste tas omhand. Under mycket lång tid måste avfallet förvaras isolerat från människor och natur. För att inte belasta kommande generationer med en problematik skapad i vår egen tid kommer en anläggning för slutförvaring av det använda kärnbränslet att byggas. Förvaringen är tänkt att utformas på ett sådant sätt att det högaktiva avfallet kan lämnas helt utan övervakning i framtiden. Kärnavfallet kommer att slutförvaras 500 meter ner i berget någonstans i Sverige.

För att kunna bedöma den svenska berggrunden beskaffenhet har det sedan 1975 gjorts provborringar på ett tiotal platser runt om i landet. Svensk Kärnbränslehantering AB:s (SKB) slutsats av resultaten från de

genomförda provborrningarna är att samtliga undersökta områden kan ta emot ett slutförvar och att det är de lokala geologiska förhållanden som bör fälla det slutgiltiga avgörandet⁶. Slutsatsen innebar att SKB under hösten 1992 gick ut med information om den svenska slutförvaringsmodellen till landets samtliga kommuner och frågade om kommunernas intresse för en förstudie till ett slutförvar⁷. Men var i landet ett slutförvar slutligen kommer att lokaliseras är ännu inte bestämt. Det definitiva platsvalet skall ske i slutet av 1990-talet⁸.

Hur ser då svenska folket på en slutförvaring i den egna kommunen? Att olika ståndpunkter förekommer gav de inledande citaten från den lokala debatten i Storuman besked om. En etablering skulle enligt somliga kunna t ex vara teknik- och sysselsättningsbefrämjande för kommunen ifråga, men enligt andra behäftad med alltför stora risker. Tidigare erfarenheter från t ex provborrningar och etablering av industri för miljöfarligt avfall visar att de ofta ger upphov till omfattande lokal opposition⁹.

I 1993 års SOM-undersökning ställdes frågan: "Hur ställer Du Dig till placering av ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall i Din egen kommun?". En majoritet av svenska folket är negativa till en sådan etablering (63 procent); mycket negativa var 47 procent och ganska negativa 16 procent. En knapp tiondel (7 procent) skulle dock välkomna ett slutförvar i sin egen kommun, 2 procent var mycket positiva och 5 procent ganska positiva. En stor grupp (30 procent) angav att de varken var positiva eller negativa. Huruvida ståndpunkterna till en etablering för slutförvaring i den egna kommunen skiljer sig från människors inställning till annan industrietablering för miljöfarligt avfall ger inte undersökningen något svar på. Däremot kan det konstateras att en majoritet av medborgarna inte accepterar en slutförvaringsanläggning i den egna hembyggen. Det tyder på att vidare förstudier, detaljundersökningar och det slutliga platsavgörandet sannolikt kan komma att mötas av ett lokalt motstånd.

Tidigare forskning har visat att människor med olika social bakgrund bedömer risker olika. I kärnkraftsfrågan är t ex kvinnor mindre positiva och mer oroade inför kärnkraftens risker än män. Under lång tid har kön och partitillhörighet hört till de sociala bakgrundsfaktorer som uppvisar starkast samband med inställning till kärnkraft¹⁰. Gäller samma struk-

turering av opinionen i frågan om lokalisering av ett slutförvar till den egna kommunen? I tabell 3 och följande har de som sagt sig vara positiva eller mycket positiv till en slutförvaring i den egna kommunen slagits samman, liksom de som sagt sig vara negativa eller mycket negativa. I tabellerna redovisas även ett opinionsbalans mått där andelen negativa dragits från andelen positiva.

Varken män eller kvinnor vill se ett slutförvar i den egna hemkommun. Resultaten i tabell 3 visar att en majoritet bland både män och kvinnor är negativa till en sådan etablering. Men också i denna fråga återfinns en tydlig könsskillnad. Liksom kvinnor är mer negativa till kärnkraften är de också mer negativt inställda till ett slutlager för använt kärnbränsle i sin egen kommun. Bland männen är 55 procent negativt inställda till slutförvaring i den egna kommunen. Motsvarande siffra för kvinnorna är 71 procent¹¹. Tabell 3 visar också att människor i hushåll med barn är något mer negativa (opinionsbalans -61) till en slutförvarsetablering än hushåll utan hemmavarande barn (opinionsbalans -52). Men varken utbildning, ålder eller hur lång tid man varit bosatt i kommunen bidrar som förklaringar.

Vi vet sedan tidigare att människors partipolitiska hemvist har stor betydelse för deras ställningstagande i kärnkraftsfrågan. I SOM-93 är graden av koppling mellan parti och kärnkraftsåsikt ungefär lika stark som på 1980-talet (.35 eta). Socialdemokrateras, folkpartiets och moderaternas sympatisörer är mer välvilligt inställda till kärnkraften än vänsterpartiets, centerpartiets och miljöpartiets sympatisörer. Det man brukar beteckna som en grön dimension i politiken karaktäriserar sambandet. När det gäller kopplingen mellan frågan om ett slutförvar i den egna kommunen och partitillhörighet är mönstret inte lika tydligt (eta .19). Samtliga partiers sympatisörer är övervägande negativa till en etablering. Några större skillnader finns inte mellan partiernas sympatisörer. Svagt framträder dock ett mönster där partierna kan delas in i tre grupper. De partier vars sympatisörer är mest negativa till ett slutförvar i hemkommunen är vänsterpartiet (75 procent), centerpartiet (73 procent) och miljöpartiet (73 procent), d v s de "gröna" partierna. Därefter kommer en grupp med kds (69 procent), ny demokrati (66 procent), socialdemokraterna (65 procent) och folkpartiet (63 procent).

Tabell 3 Åsikter i frågan om slutförvaring av kärnkraftens högaktiva avfall i den egna kommunen och sociala bakgrundsfaktorer, partisympati och ideologi (procent)

	Positiv	Varken positiv eller negativ	Opinions-Negativ	Summa balans	Antal procent	personer
Kön						
man	11	34	55	-44	100	916
kvinnor	3	26	71	-68	100	895
Ålder						
15-17	8	31	61	-53	100	84
18-30	6	28	66	-60	100	394
31-60	8	28	64	-56	100	925
61-80	7	35	58	-51	100	406
Barn i hushållet						
Ja	6	27	67	-61	100	631
Nej	8	32	60	-52	100	1057
Utbildning						
Låg	8	27	65	-57	100	707
Medel	6	32	62	-56	100	392
Hög	8	31	61	-53	100	628
Tid i kommunen						
alltid	6	30	64	-58	100	709
mer än 10 år	8	31	61	-53	100	694
0 - 10 år	9	28	63	-54	100	385
Bästa parti						
Vänsterpartiet	12	13	75	-63	100	48
Socialdemokraterna	6	29	65	-59	100	757
Centerpartiet	6	20	74	-68	100	91
Folkpartiet	7	30	63	-56	100	149
Moderaterna	11	40	49	-38	100	362
KDS	3	28	69	-66	100	60
Miljöpartiet	4	23	73	-69	100	53
Ny Demokrati	9	25	66	-57	100	110
Placering på vänster-högerskalan						
Klart till vänster	8	24	68	-60	100	167
Något till vänster	6	27	67	-61	100	427
Varken till vänster eller till höger	5	28	67	-62	100	633
Något till höger	8	35	57	-49	100	391
Klart till höger	12	41	47	-35	100	158
Satsa på miljövänligt samhälle						
Mycket bra förslag	6	25	70	-64	100	414
Ganska bra förslag	5	27	69	-64	100	611
Varken bra eller dåligt förslag	7	35	58	-51	100	429
Ganska dåligt förslag	12	35	53	-41	100	216
Mycket dåligt förslag	19	42	39	-20	100	77
Samtliga	7	30	63	-56	100	1817

Kommentar: Medeltalen kan variera mellan 1.0 (mycket liten risk) och 10.0 (mycket stor risk).

Det enda parti som påtagligt skiljer sig från de övriga är moderata samlingspartiet vars sympatisörer är minst negativt inställda till ett slutförvar i sin egen kommun (49 procent).

Sören Holmberg har visat att en ideologiska kopplingen mellan kärnkraftsfrågan och vänster- högerdimensionen vuxit fram under senare delen av 1980-talet. Hans undersökningar visar dock att den gröna dimensionen fortfarande är en viktigare ideologisk faktor när det gäller att förklara människors åsikter i kärnkraftsfrågan¹². I SOM-93 var korrelationen mellan kärnkraftsåsikt och vänster-högerposition .24 (r) medan motsvarande samband med den gröna dimensionen var .33 (r)¹³. Människor med ideologiska sympatier till vänster och åt det gröna hållet uttrycker ett större motstånd till kärnkraften än människor som ideologiskt placerar sig till höger eller åt det icke-gröna hållet. När det gäller den vänster-högerideologiska positionens koppling till frågan om ett slutförvar i den egna kommunen visar tabell 3 att ett samband finns, om än svagt (r .12). I överensstämmelse med sambandet mellan etablering av ett slutförvar och partisympati är det till höger som motståndet är minst (-35). Någon skillnad kan däremot inte påvisas om man placerar sig i mitten (-62), något till vänster (-61) eller klart till vänster (-60). Sambandet med den gröna dimensionen är endast obetydligt starkare (r .18). För människor med åsikter åt det ideologiskt gröna hållet visar opinionsbalansbalansmättet att de i högre utsträckning är emot ett slutförvar i den egna kommunen (-64) än de som lutar åt det icke-gröna hållet (-20). Vi kan alltså konstatera att det finns en koppling mellan människors åsikter i frågan om ett slutförvar och deras partisympatier och ideologiska position på vänster-högerdimensionen respektive den gröna dimensionen. Sambanden är dock svaga i jämförelse med motsvarande samband för kärnkraftsfrågan. En tolkning av resultaten är att frågan ännu ej politiserats i de breda folklagen.

Människors bedömningar av risker när det gäller transporter, hantering och förvaring av kärnavfall hänger samman med deras inställning i kärnkraftsfrågan. Kärnkraftsmotståndare bedömer riskerna som större än vad kärnkraftsförespråkare gör. Även frågan om ett slutförvar i den egna kommunen är kopplad till åsikt i kärnkraftsfrågan (r .45). Av tabell 4 framgår att 83 procent av de som vill avveckla kärnkraften snabbare än till år 2010 är motståndare till en slutförvaring i den egna

kommun. Bland de personer som överhuvudtaget inte vill se kärnkraften avvecklad var motsvarande siffra endast 31 procent.

Tabell 4 Åsikter i frågan om slutförvaring av kärnkraftens högaktiva avfall i den egna kommunen och inställning i kärnkraftsfrågan/kärnavfallsfrågan (procent och medeltal)

	Positiv	Varken positiv eller negativ	Negativ	Opinionsbalans	Summa procent	Antal personer
Kärnkraftsåsikt						
Stoppa omedelbart	3	14	83	-80	100	122
Avveckla snabbare än till 2010	2	15	83	-81	100	213
Avveckla till 2010	4	17	79	-75	100	418
Avveckla men inte så snabbt som till 2010	6	38	56	-50	100	423
Använd, avveckla inte	20	49	31	-11	100	387
Säker förvaring på lång sikt						
Ja	13	46	41	-28	100	838
Nej	1	15	84	-83	100	897
Kommunalt veto i kärnavfallsfrågan						
Ja	5	16	79	-74	100	966
Nej	19	53	28	- 9	100	313
Samtliga	7	30	63	-56	100	1817

Kommentar: Medeltalen kan variera mellan 1.0 (mycket liten risk) och 10.0 (mycket stor risk).

Möjligtvis skulle man kunna anta att kärnkraftsförespråkare inte bara är mindre negativt inställda till ett slutförvar i den egna kommunen än kärnkraftsmotståndare, utan att de också till övervägande delen accepterar en slutförvaring i hembygden. Så är dock inte fallet. Resultaten i tabell 4 visar att det bland de mest kärnkraftsvänliga är fler som är negativa (31 procent) än positiva (20 procent) till en slutförvaring i hemkommunen. Samma resonemang skulle kunna föras när det gäller hur säker man bedömer en slutförvaring vara på lång sikt. Av Sveriges befolkning är det knappt hälften (48 procent) som tror att kärnkraftens avfall kan slutförvaras säkert på lång sikt (så länge avfallet är farligt för människor och miljö). Men i gruppen som anser att slutförvaringen är säker är det endast 13 procent som är för en slutförvaring i sin egen kommun mot 41 procent som är emot¹⁴. Ur lokaliseringssynpunkt torde det vara bekymmersamt att det även bland dem som anser att ett slut-

lager är säkert och bland kärnkraftsförespråkare, finns ett påtagligt motstånd mot ett slutförvar i den egna kommunen¹⁵.

En intressant fråga är om det finns regioner i landet där motståndet är särskilt stort och om det finns områden där folkopinionen är positiv inställd till en slutförvaring i den egna kommunen? Ett övergripande svar på den frågan är att det inte finns någon region i landet där ett slutförvar välkomnas. I tabell 5 redovisas en indelning av landet i 8 riksområden. Opinionsbalansen varierar från -50 till -67 mellan de olika regionerna. Inte i något av dessa geografiska områden är mer än 9 procent av befolkningen positiv till en etablering. Även om vi ser till enskilda län är bilden likartad. Minst negativ är man i Kristianstads (-47) och Södermanlands län (-49), medan man är mest negativ i Gotlands (-91) och Norrbottens län (-81)¹⁶. Inte heller på länsnivå återfinns någonstans en övervikt positiva till en slutförvaring i den egna kommunen.

Av tabell 5 framgår att man framförallt i de norra delarna av landet är emot en slutförvaring i den egna kommunen. I Norrbottens län är 85 procent emot en etablering, i Västernorrland 70 procent, i Jämtland och Kopparbergs län 68 procent och i Gävleborgs län 67 procent. I Västerbottens län ser dock opinionen något annorlunda ut. Andelen negativa ligger här på riksgenomsnittet (63 procent), medan andelen positiva är något högre (10 procent). Det ger en opinionsbalans på -53 vilket gör Västerbottens till det enda länet i de nordligare delarna av landet med ett balansmått under riksgenomsnittet (-56). Huruvida opinionsläget i Västerbotten är ett resultat av den debatt som pågår i länet med anledning av förstudierna till en slutförvaring i regionen kan SOM-undersökningen inte ge svar på. Endast tre län i landets södra delar, Gotlands län (91 procent negativa), Kronobergs län (73 procent negativa) och Blekinge län (76 procent negativa), uppvisar en andel negativa på samma nivå som länen i norra Sverige.

Regionala åsiktskillnader i kärnkraftsfrågan har tidigare påvisats¹⁷. Exempelvis har befolkningen i Sydsverige visat sig vara mer positivt inställd till kärnkraften än riket som helhet. I SOM-93 är Malmöhus län det mest kärnkraftsvänliga länet. I inget annat län anser man dessutom en slutförvaring vara så säker på lång sikt som i Malmöhus län. Detta borde, som tidigare framförts, vara komponenter som verkar gynnsamt

Tabell 5 Åsikter i frågan om slutförvaring av kärnkraftens högaktiva avfall i den egna kommunen och region (procent)

	Positiv	Varken positiv eller negativ	Opinions- Negativ	Summa balans	Antal procent	Antal personer
Riksområden						
Stockholm	9	32	59	-50	100	313
Västsverige	7	32	61	-54	100	386
Östra mellansverige	8	29	63	-55	100	307
Småland med öarna	6	32	62	-56	100	187
Sydsverige	7	30	63	-56	100	260
Norra mellansverige	7	28	65	-58	100	175
Mellersta Norrland	5	26	69	-64	100	81
Övre Norrland	7	19	74	-67	100	100
Län						
Kristianstads län	9	35	56	-47	100	64
Södermanlands län	8	35	57	-49	100	60
Kalmar län	5	41	54	-49	100	59
Stockholms län	9	32	59	-50	100	313
Jönköpings län	8	34	58	-50	100	83
Skaraborgs län	9	32	59	-50	100	66
Västmanlands län	8	33	59	-51	100	49
Hallands län	8	31	61	-53	100	67
Västerbottens län	10	27	63	-53	100	48
Värmlands län	7	33	60	-53	100	58
Göteborgs och Bohus län	7	32	61	-54	100	158
Uppsala län	7	31	62	-55	100	66
Malmöhus län	6	31	63	-57	100	163
Älvsborgs län	5	32	63	-58	100	95
Kopparbergs län	8	24	68	-60	100	63
Östergötlands län	7	26	67	-60	100	86
Örebro län	8	23	69	-61	100	51
Gävleborgs län	5	28	67	-62	100	54
Jämtlands län	6	26	68	-62	100	34
Västernorrlands län	4	26	70	-66	100	47
Blekinge län	9	15	76	-67	100	33
Kronobergs län	6	21	73	-67	100	34
Norrbottnens län	4	11	85	-81	100	52
Gotlands län	0	9	91	-91	100	11
Samtliga	7	30	63	-56	100	1817

Kommentar: Riksområden: Stockholm är Stockholms län; Östra mellansverige är Uppsala, Södermanlands, Östergötlands och Västmanlands län; Småland med öarna är Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län; Sydsverige är Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län; Västsverige är Hallands, Göteborgs och Bohus län, Älvsborgs och Skaraborgs län; Norra Mellansverige är Värmlands, Kopparbergs och Gävleborgs län; Mellersta Norrland är Västernorrlands och Jämtlands län; Övre Norrland är Västerbottens och Norrbottens län.

för en positiv syn på en etablering av ett slutförvaringslager i den egna kommunen. Men när det gäller synen på ett slutförvar i hemkommunen hamnar Malmöhus län i det närmaste precis på riksgenomsnittet med 6 procent positiva och 63 procent negativa (opinionsbalans -57). I detta avseende är alltså invånarna i Malmöhus län inte mer positiva än övriga svenska.

Sammanfattningsvis kan konstateras att svenska folket inte önskar en slutförvaring av högaktivt kärnavfall i sin egen hemkommun. Endast 7 procent är positiva till en sådan etablering, 63 procent är emot och 30 procent varken för eller emot. Motståndet är svagare bland män än bland kvinnor, bland moderata partisympatier i jämförelse med övriga partiers sympatisörer, bland dem som ideologiskt placerar sig till höger än de som placerar sig i mitten eller till vänster och bland människor som på den gröna dimensionen står längre åt det icke-gröna än gröna hållet. Men såväl bland män, moderata partisympatisörer och bland människor som ideologiskt placera sig till höger eller åt det icke-gröna hållet är den övervägande delen negativ till en slutförvaring i den egna kommun. Även bland människor som är för kärnkraften eller bland de som anser en slutförvaring vara säker återfinns, kanske något förvånande, en övervägande negativ inställning till en slutförvaring i den egna kommunen. Vi kan alltså konstatera att motståndet mot en slutförvaring i den egna kommunen är djupt rotat i den svenska folkopinionen. Ur lokaliseringssynpunkt torde opinionsläget vara bekymmersamt.

Noter

1. Se Aftonbladet den 27 och 29 mars 1994.
2. Vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg har kontinuerliga mätningar av den svenska kärnavfallsopinionen genomförts sedan 1986. Frågor om människors inställning och riskbedömningar i kärnavfallsfrågan har ställts i de årliga SOM-undersökningarna. Statens kärnbränslenämnd har fram till myndighetens nedläggning 1993 finansierat mätningarna.
3. Se Holmberg och Asp, 1984.
4. För opinionsutvecklingen i samband med Tjernobylolyckan se t ex Westerståhl och Johansson, 1987 och Holmberg, 1988.

5. Se t ex Sjöberg och Drottz, 1988 och Holmberg, 1990.
6. Se Svensk kärnbränslehantering AB (SKB), 1992
7. Enligt sociologen Göran Sundqvist innebar detta att SKB förändrat sin lokaliseringsstrategi. Den tidigare strategin - den principiella lokaliseringsstrategin - innebar att SKB utifrån geologiska undersökningar och expertbedömningar pekade ut några kandidatplatser. Den nya strategin - den pragmatiska lokaliseringsstrategin - vilar på förutsättningen att ingen plats i landet av geologiska skäl kan uteslutas på förhand och på marknadsprinciper såtillvida att kommunerna frivilligt kan ta initiativ till förstudier och avtal med SKB (Sundqvist, 1993).
8. Se Svensk kärnbränslehantering AB, 1993.
9. Se t ex Noresson, 1985; Lidskog och Elander, 1990; Hedberg, 1991.
10. Se t ex Holmberg och Asp, 1984; Drottz-Sjöberg, 1991, Oskarson 1991.
11. Oberoende av kärnkraftsåsikt är kvinnor mer negativa till en slutförvaring i den egna kommunen än män. Skillnaden är emellertid mer accentuerad bland kärnkraftsförespråkare än bland kärnkraftsmotståndare.
12. Se Holmberg, 1992.
13. Vänster-högerposition mäts med en fråga där de svarande får ange om de står klart till vänster, något till vänster, varken till vänster eller höger, något till höger eller klart till höger. Motsvarande fråga för grön position har inte ställts. Som mått på grön ideologisk position används istället en fråga om det framtida samhället. I den ombads intervjupersonerna bedöma vad de ansåg om förslaget att satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt.
14. Vid en jämförelse mellan socialdemokraternas och moderaternas sympatisörer i detta avseende finner vi i båda grupperna att även om en slutförvaring anses säker på lång sikt är det fler negativa än positiva till en etablering. Dock är skillnaden mellan positiva och negativa något mindre bland de moderata sympatisörerna (opinionsbalans -17) än bland de socialdemokratiska (opinionsbalans -32).
15. För att överhuvudtaget finna någon grupp som till övervägande delen är positiv till en slutförvaring i sin egen kommun måste olika bakgrundsfaktorer sammanfalla. För manliga, moderata partisympatisörer som på en grön dimension placerar sig själva åt det icke-gröna hållet ligger balansmättet på +1 (56 personer). Ersätts den gröna dimensionen med en positiv inställning till kärnkraften är emellertid opinionsbalansen fortfarande negativ (-17). Om vi däremot tillför en positiv kärnkraftsåsikt till de tre tidigare bakgrundsfaktorerna höjs balansmättet från +1 till +11 (47 personer).
16. En nedbrytning efter län innebär givetvis att resultaten skall tolkas försiktigt eftersom antalet intervjupersoner reduceras.
17. Se t ex Holmberg och Asp, 1984

Litteratur

- Drottz-Sjöberg, Britt-Marie. (1991). *Perceptions of Risk. Studies of Risk Attitudes and Definitions. Center For Risk Research*, The Economic Research Institute, Stockholm School of Economics. Stockholm.
- Hedberg, Per. (1991). *Kärnavfallsfrågan i svenska massmedier*. Statens kärnbränslenämnd. SKN rapport 47. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent. (1984). *Kampen om kärnkraften. En bok om väljare, massmedier och folkomröstningen 1980*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, Sören. (1988). *Svenska folkets åsikter om kärnkraft och slutförvaring efter Tjernobyl*. Statens kärnbränslenämnd. SKN rapport 30. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Holmberg, Sören. (1990). "Svenska folket riskbedömer kärnkraftens slutförvaring." *Medier och opinion i Sverige*. SOM-rapport 5. Sören Holmberg och Lennart Weibull (red). Göteborgs universitet. Statsvetenskapliga institutionen och institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Holmberg, Sören. (1992). "Kärnkraften – ett seglivat stridsäpple." *Trendbrott?*. SOM-rapport 8. Sören Holmberg och Lennart Weibull (red). Göteborgs universitet. Statsvetenskapliga institutionen och institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Lidskog, Rolf och Elander, Ingemar. (1990). "Beslut och konflikt i samband med lokalisering av miljöfarligt avfall." *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1990:3.
- Noresson, Jan-Åke. (1985). *Kynnet som försätter berg*. Munkedal: Bokskogen/Vinga press.
- Oskarson, Maria. (1991). *Kvinnor, män och kärnkraft*. Statens kärnbränslenämnd. SKN rapport 50. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Sjöberg, Lennart och Drottz, Britt-Marie. (1988). *Attityder till radioaktivt avfall*. Statens kärnbränslenämnd. SKN rapport 23. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Svensk Kärnbränslehantering AB (1992). *Underlagsrapport till FUD-program 92. Kärnavfallens behandling och slutförvaring. Lokalisering av ett djupförvar*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- Svensk Kärnbränslehantering AB. (1993). *Förstudien i Storuman*. Svensk Kärnbränslehantering AB. Stencil.
- Sundqvist, Göran. (1993). *Kommentarer till SKB:s FUD-program 92 – Lokalisering*. Göteborg universitet. Centrum för vetenskapsstudier. Stencil.
- Westerståhl, Jörgen och Johansson, Folke. (1987). *Svensk kärnkraft efter Tjernobyl. En undersökning av expertåsikter, massmedier och folkopinion*. Stockholm: SNS Förlag.

Uppfattningar om hälsorisker

GUNILLA JARLBRO

Människan har alltid levt med olika typer av risker. Det som kännetecknar det postindustriella samhället är att många av riskerna ofta är både osynliga och oförutsägbara. Experter och myndigheters strävan att försöka uppskatta sannolikheten för olika risker i det moderna samhället kan ses som människans vilja att kontrollera faran och den därmed följande rädslan. Flera studier har dock tydligt visat att experter och lekmän rangordnar olika typer av risker i samhället diametralt olika (se t ex Slovic 1986; Stenzel 1987; Fiorino 1990). Slovic (1986) menar att experter och myndigheter utgår från ett makroperspektiv när de ska göra riskbedömningar medan medborgarna istället är fokuserade på mikronivån. Detta faktum att allmänheten inte förstår experters och myndigheters riskbedömningar kan få konsekvenser när det t ex gäller att fatta beslut om riskreducerande åtgärder i samhället. Flera studier rörande riskperception har också konstaterat att människor har en tendens att övervärdera sannolikheten för drastiska faror, medan vi lätt undervärderar de möjliga farorna (se t ex Lichtenstein m fl 1978; Slovic 1986; Dyregov 1986; Stenzel 1987). Av dessa anledningar är givetvis riskperception eller människors förmåga att göra riskbedömningar ett viktigt forskningsområde. Kunskaper om allmänhetens riskbedömningar kan m a o tjänstgöra som grund för de beslut olika myndigheter ska fatta när det t ex gäller olika upplysnings- och informationsåtgärder. I de fall allmänheten övervärderar risken för vissa faror bör informationen ha som syfte att undanröja oklarhet och bringa reda i det som kanske annars skulle vara kaos och bidra till skapande av oro. Om allmänheten istället negligerar möjliga risker bör givetvis informationsarbetet vara inriktat på att höja medborgarnas subjektiva riskupplevelse. Kort sagt kan kunskap om befolkningens riskbedömningar ge oss vägledning både när det gäller att utforma ett preventivt budskap och för att förstå varför och hur människor reagerar i olika situationer (se även Rosén 1991).

Föreliggande artikel handlar sålunda om allmänhetens bedömning av femton olika risker för dels det svenska folkets liv och hälsa, dels för sitt eget liv och hälsa. Undersökningen har erhållit finansiellt stöd från Folkhälsoinstitutet. De femton olika risker som respondenterna har tagit ställning till kan väl sägas korrespondera mot de programområden som Folkhälsoinstitutets verksamhet är uppbyggd kring.

För att underlätta den fortsatta läsningen kan det vara på plats att nämna, att riskbegreppet som sådant har en något otydlig definition. Risk kan dels definieras utifrån sannolikheten för en händelse, dels utifrån konsekvenserna eller slutligen som en kombination av dessa två (se Sjöberg 1991; Drottz-Sjöberg 1991). Termen riskupplevelse är m a o en komplex och övergripande term som inbegriper många aspekter. Ett viktigt inslag är givetvis medborgarnas upplevelse av riskens storlek, men också emotionella aspekter som oro över risken tycks ha betydelse. Sjöberg (1992) poängterar att man i amerikanska studier inte alltid frågar respondenterna om upplevd riskstorlek utan om "concern" eller "worry". Oklarheten i terminologin försvårar givetvis tolkning av och jämförelse mellan olika forskningsresultat, eftersom man inte alltid tycks mäta samma fenomen. I denna undersökning har risk definierats utifrån sannolikheten för en händelse.

Tidigare forskning

Vad beträffar allmänhetens förmåga att uppskatta risker konstaterar Drabek (1986) att individens tidigare erfarenheter av faror tycks påverka förmågan att uppskatta risker. Vidare har samme författare funnit att äldre individer tenderar att negligera risker i större utsträckning än yngre. Pilisuk m fl (1987) fann i sin studie angående medborgarnas oro för risker associerade med modern teknologi tydliga könsskillnader, såtillvida att män i större utsträckning än kvinnor tenderade att negligera risker. Författarna konkluderar sålunda:

The sex difference is striking. It is consistent with conceptions of the gender gap in which women express more concern with health, welfare, and avoidance of nuclear war than do men. Willingness to accept risk is part of a masculine image that is sometimes portrayed in the media. Such an image could result in a denial of concern among some men. (ibid:410)

Vidare fann man i samma studie att individer med låg inkomst och låg utbildning var mer bekymrade för teknologiska risker än höginkomsttagare och högutbildade.

Den faktiska risken påverkar givetvis människors riskperception eller riskupplevelse. Enligt Sjöberg (1991) påverkas människors riskbedömning om risken upplevs som personlig eller allmän, dvs man är mer benägen att bedöma den personliga risken som mindre än den allmänna. I en studie rörande svenskers oro för hälsorisker fann Sjöberg (1992) att kontrollaspekten tycks vara en viktig förklaring till skillnaden av personlig respektive allmän risk. Sålunda upplevs en risk som alkohol och Aids som rätt stor för andra men liten för en själv. Vidare visar Sjöbergs (ibid) resultat att människors oro endast svagt korrelerar med deras riskbedömning.

En viktig riskperceptionsfaktor tycks vidare vara riskens tillgänglighet, dvs hur lätt man kommer att tänka på eller associera till risken. I detta sammanhang spelar troligen medierna en inte obetydlig roll, såtillvida att dramatiska och sensationella händelser tenderar att i större utsträckning än de vardagliga händelserna/riskerna återfinnas på mediernas dagordning.

I en studie angående svenskers riskbedömning av Aids fann Sjöberg (1991) att den dynamiska komponenten i människors beteende – i detta fall den egna sexuella aktiviteten – är den upplevda personliga risken. Sålunda fann man att de individer, som tog de största objektiva riskerna, bedömde riskerna som minst.

När det gäller sambandet mellan riskperception och beteende har man vidare funnit att medborgarnas tilltro till experter och myndigheter inte saknar betydelse i detta sammanhang (se t ex Sjöberg 1991).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att när det gäller riskperception tycks riskobjektet ha betydelse, såtillvida att det är en skillnad mellan personlig och allmän risk. Vidare tycks korrelationen mellan riskbedömningar och vad människor känner oro för vara svag, vilket även kan uttryckas som att riskabla aktiviteter som faktiskt dödar människor är inte alltid detsamma som människor är oroliga och känner rädsla för.

Personlig erfarenhet och livssituation tycks inte heller vara utan betydelse när det gäller riskbedömningar (Klemanski och Steel 1989).

Allmän respektive personlig risk

I föreliggande undersökning fick sålunda respondenterna ta ställning till femton olika risker för dels det svenska folkets liv och hälsa, dels för sitt eget liv och hälsa. Varje hälsorisk bedömdes på en skala från 1 (mycket liten risk) till 10 (mycket stor risk). I den fortsatta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena så att värdena 1-3=liten risk, 4-7=måttlig risk och slutligen 8-10=hög risk. Tabell 1 nedan redovisar respondenternas bedömning av hälsorisker för dels det svenska folket (allmän risk), dels för personlig del (personlig risk).

Tabell 1 Allmänhetens bedömning av hälsorisker för dels det svenska folket, dels för personlig del (%).

	Allmän risk			Personlig risk		
	liten risk	måttlig risk	hög risk	liten risk	måttlig risk	hög risk
Rökning	4	29	67	63	15	22
Alkohol	7	42	51	73	17	10
Narkotika	4	18	78	86	1	13
Aids	11	29	60	82	6	12
Övervikt	11	54	35	69	22	9
Våld och övergrepp	9	41	50	50	34	16
Kärnkraften	36	38	26	53	32	15
Bildskärmsarbete	30	53	17	73	20	7
Arbetslöshet	6	37	57	51	30	19
Ensamhet	11	42	47	62	25	13
Skador i arbetslivet	19	59	22	53	32	15
Trafikolyckor	12	55	33	24	56	20
Avgaser från biltrafiken	12	51	37	37	44	19
Kemikalier från livsmedel	13	44	43	8	41	51
Allergier	8	41	51	44	35	21

Av tabellen ovan kan vi tydligt avläsa att respondenterna är mer benägna att bedöma den personliga risken som mindre än den allmänna.

Vidare visar tabellen att den individuella kontrollaspekten är en viktig förklaring till skillnaden av bedömningen av personlig respektive allmän risk. Sålunda kan vi utläsa av tabellen att för de hälsorisker där den enskilde har små kontrollmöjligheter är också diskrepansen mellan den allmänna och personliga risken som minst, dvs vid bedömningen av kärnkraft, bildskärmsarbete och kemikalier från livsmedel. Vad den sistnämnda risken beträffar är det dessutom en större andel respondenter som bedömer den personliga risken högre än den allmänna risken.

Andra studier har funnit att de individer som tar de största objektiva riskerna tenderar att samtidigt bedöma den personliga risken som liten (se t ex Sjöberg 1991). I denna undersökning har vi haft möjlighet att studera kontrollaspektens betydelse för bedömning av hälsoriskerna tobak och alkohol. Sålunda redovisar tabell 2 nedan respondenternas tobak- respektive alkoholkonsumtionsvanor relaterat till deras personliga och allmänna riskbedömning.

Tabell 2 Respondenternas tobak- och alkoholkonsumtion relaterat till deras bedömning av tobak respektive alkohol som dels en personlig hälsorisk, dels som en risk för det svenska folkets liv och hälsa (procent).

	Egen vana			
	Röker/snusar		Dricker alkohol	
	Aldrig	Flera ggr/vecka	Aldrig/någon gång under året	Någon ggr/vecka
<i>Personlig risk</i>				
Liten	78	28	75	62
Måttlig	6	33	5	30
Hög	14	38	16	7
<i>Allmän risk</i>				
Liten	3	7	4	10
Måttlig	22	42	27	51
Hög	73	49	69	38
Antal svar	1092	520	519	507

Ur tabellen kan vi tydligt utläsa att en större andel bland de individer som röker och/eller snusar än de som aldrig nyttjar tobak bedömer den

personliga risken som hög. Studerar vi den personliga bedömningen av alkoholrisken får vi dock det motsatta resultatet, dvs ju oftare individen säger sig dricka alkohol desto mindre bedömer man den personliga risken vara. Detta resultat bör ses i ljuset av det som man i den allmänna debatten brukar kalla svenskarnas komplexa relation till alkohol. Vidare visar tabell 2 tydligt att icke-brukarna av såväl tobak som alkohol till större del än brukarna bedömer tobak och alkohol som stora risker för det svenska folkets liv och hälsa.

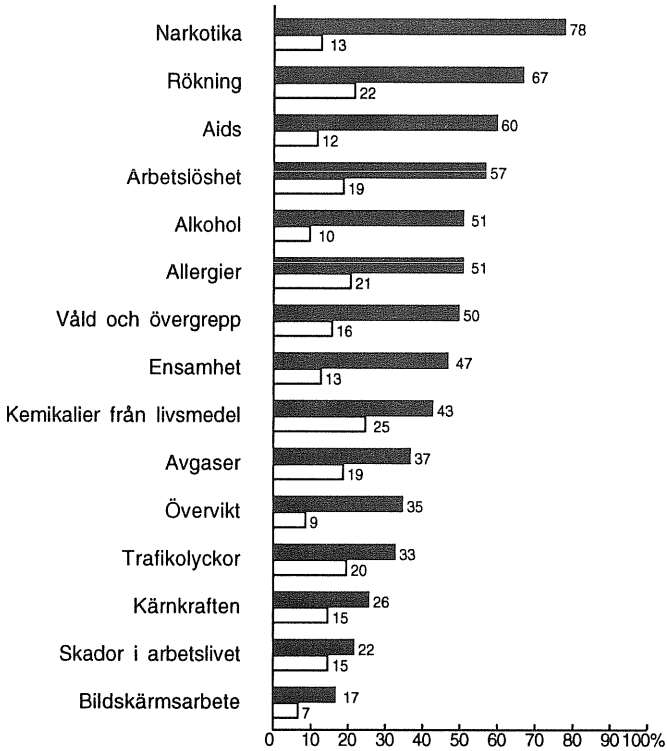
Figur 1 nedan visar den andel av respondenterna som bedömer hälso-riskerna vara höga för dels för det svenska folkets liv och hälsa, del för sin eget liv och hälsa.

Figuren ovan visar tydligt på skillnader i bedömningarna beträffande s k allmän respektive personlig risk. Vidare ser vi tydligt att narkotika, rökning och aids är de risker som störst andel av respondenterna bedömer som höga för det svenska folkets liv och hälsa. Hela 78% av respondenterna bedömer sålunda narkotika som en mycket hög risk för det svenska folkets liv och hälsa. Motsvarande siffra för trafikolyckor och skador i arbetslivet är 33% respektive 22%. Dessa siffror är onekligen en indikator på att en viktig riskperceptionsfaktor tycks vara riskens tillgänglighet, dvs hur lätt man kommer att tänka på eller associera till risken. Resultaten kan vidare tolkas som att riskabla aktiviteter som man faktiskt drabbas av inte alltid är detsamma som människor känner sig oroliga för.

Socio-demografiska faktorer och riskbedömning

Flera studier har funnit tydliga könsskillnader i samband med riskbedömningar (se t ex Jarlbro 1993). I denna undersökning har vi funnit att könsskillnaderna är störst vid bedömningen av risker för det svenska folkets liv och hälsa. Lite drygt 10% fler kvinnor än män anser att samtliga studerade risker är mycket höga för det svenska folket liv och hälsa. När det gäller att uppskatta risker för egen del tycks könstillhörigheten ha en något mindre betydelse.

Figur 1 Andel av respondenterna som bedömer hälsoriskerna som höga dels för det svenska folket, dels för egen del (procent).

Beträffande respondenternas utbildning visar våra resultat tydligt att ju lägre utbildning individen har desto mer benägen är man att bedöma de studerade riskerna som mycket höga för det svenska folkets liv och hälsa. Den största skillnaden mellan låg- och högutbildade fann vi vid bedömningen av risken för narkotika, våld och övergrepp samt för Aids. Sålunda ansåg hela 68% av de lågutbildade att Aids var en mycket hög risk för det svenska folkets liv och hälsa. Motsvarande siffra för de högutbildade var 42%. Även vid bedömningen av den personliga risken finns det en skillnad mellan hög- och lågutbildade individer, dvs lite drygt 10% mer lågutbildade än högutbildade bedömde samtliga studerade risker som mycket höga för sitt eget liv och hälsa.

Även ålder har en viss betydelse vid studium av riskbedömningar. I denna undersökning är det genomgående så att ju yngre individen är (15-19 år) desto mindre risk anser man att de studerade riskerna har för det svenska folkets liv och hälsa. Beträffande bedömningen av den personliga risken är våra resultat mer svårtolkade, dvs de yngsta (15-19 år) och de äldsta respondenterna (60-80 år) anser i lika hög grad de studerade riskerna var mycket höga för sin personliga del. En möjlig förklaring till att vi finner kurvliniera samband kan vara att de yngsta individerna har gjort sina bedömningar utifrån sannolikheten för en händelse medan de äldre individerna har gjort sina bedömningar utifrån konsekvenserna av en händelse. Det bör i detta sammanhang återigen poängteras att det är den förstnämnda bedömningen som föreliggande undersökning har för avsikt att studera. Av denna anledning har de två äldsta ålderskategorierna (60-76 år och 76-80 år) uteslutits i de fortsatta analyserna.

Även respondenternas bostadsort har visat sig ha viss betydelse när det gäller att göra riskbedömningar. Beträffande bedömning av risker för det svenska folkets liv och hälsa visar våra resultat att de individer som bor på ren landsbygd i större utsträckning än storstadsbor bedömer de studerade riskerna som mycket höga. Undantaget från detta är risken ensamhet, dvs det finns ingen skillnad i bedömningen beroende på bostadsort. Detta resultat kan jämföras med att hela 35 % av de som bor på ren landsbygd anser att trafikolyckor är en stor risk för det svenska folkets liv och hälsa. Motsvarande siffra för storstadsbor (Stockholm, Göteborg och Malmö) är 19%. Skillnader mellan landsortsbor och storstadsbor är försumbar när det gäller den personliga riskbedömningen.

Medieanvändning och riskbedömning

En viktig riskperceptionsfaktor är riskens tillgänglighet, dvs händelser som man ofta hör talas om tror man även är vanligt förekommande, vilket även kan uttryckas som att individen bedömer sannolikheten för händelsen som större. Dramatiska och sensationella händelser tenderar att i större utsträckning än vardagliga händelser återfinnas på mediernas dagordning. Av denna anledning torde mediekonsumtionen ha betydelse när det gäller att uppskatta sannolikheten för olika risker.

I denna undersökning har vi studerat huruvida frekvensen av nyhetstittande på TV2, kanal 1 och TV4 samt morgon- och kvällstidningsläsande har något samband med individens riskbedömningar. Resultaten visar att skillnaden mellan hög- och låg TV-konsumenter är försumbar vad beträffar deras riskbedömningar. Liknande resultat erhöles vid studium av sambandet mellan morgontidningsläsning och riskbedömning. Bilden ser dock något annorlunda ut när vi studerar respondenternas kvällstidningsläsning relaterat till deras bedömning av hälsorisker. Tendensen är genomgående att bland de som ofta läser (från varje dag/vecka – 3 dagar/vecka) kvällstidningar anser en något större andel än de som aldrig läser kvällstidningar att vissa risker såsom narkotika och aids är höga för det svenska folkets liv och hälsa. Det bör dock påpekas att de funna skillnaderna är inom den statistiska felmarginalen. Den största skillnaden mellan de som läser respektive icke-läser och deras riskbedömningar fann vi bland de som ofta sa sig läsa tidningen Idag och de som sa sig aldrig läsa tidningen ifråga. Sålunda anser 68% av de som ofta läser Idag att Aids är en mycket stor risk för det svenska folkets liv och hälsa. Motsvarande siffra för de som aldrig läser Idag är 57%.

Sambandet mellan medieexponering – i detta fall hur ofta respondenterna säger sig läsa Idag – och riskbedömning blir något tydligare när vi kontrollerar för respondentens utbildningsstatus. I den fortsatta analysen har vi gjort en sammanslagning av samtliga femton hälsorisker, dvs två additiva index har bildats – ett index för allmän risk och ett för personlig risk. Sålunda kan vi konstatera att medieeffekterna, dvs hur ofta man läser tidningen Idag är störst bland de individer som har låg utbildning. 31% av de som säger sig ofta läsa Idag med låg utbildning har också ett högt värde på det personliga riskindexet. Motsvarande siffra för individer med samma utbildningsstatus men som säger sig aldrig läsa tidningen Idag är 18%. Resultaten ska tolkas som att ju flitigare Idag-läsare man är desto större hälsorisker bedömer man sig vara utsatt för. Vi fann ej liknande resultat för de övriga två kvällstidningarnas vidkommande. Vidare fann vi inga nämnbara skillnader mellan Idag-läsare och icke-Idagläsare bland högutbildade individer.

Vilka faktorer förklarar allmänhetens bedömning av hälsorisker?

De hittills presenterade resultaten har byggt på samvariation mellan par av variabler. Nästa steg för att pröva hållbarheten i denna undersöknings begreppsmodell blir att studera det samtidiga inflytandet från flera faktorer. Den metod som har använts för detta ändamål är ANOVA-MCA. Syftet med denna analys är att studera vilka faktorer som förklarar variationen i de två konstruerade riskindexen (allmän risk respektive personlig risk). Fördelarna med MCA är att denna analysmetod ger möjligheter till utförliga kontroller, dvs att de olika oberoende variablernas unika inflytande låter sig studeras. En annan fördel är att man kan studera huruvida det föreligger linearitet eller kurvlinearitet i sambanden mellan de beroende och oberoende variablerna. MCA-analysen ger slutligen även ett mått på den sammanlagda förklarande förmågan hos de oberoende variablerna. I denna artikel kommer endast Beta-koefficienten, som anger hur god förklaringsförmåga en oberoende variabel har, sedan effekterna av andra variabler har kontrollerats att redovisas.

Ovan har vi kunnat konstatera att såväl kön, ålder och utbildning och i mindre utsträckning kvällstidningsläsande var för sig utövande ett inflytande över respondenternas riskuppfattning. En naturlig vidareutveckling är därför att jämföra det relativa inflytandet hos samtliga dessa faktorer.

Respondenternas bedömning av risker för det svenska folkets liv och hälsa (allmän risk) förklaras till stor del av individens könstillhörighet. Sambandet är starkt och signifikant (beta .25) och går i riktningen att kvinnor har ett högre värde på det allmänna riskindexet. När vi studerar bedömningen av den personliga risken har könstillhörighetens betydelse minskat något (beta .13). Sambandet är dock fortfarande signifikant. Individens utbildningsnivå har ett måttligt starkt signifikant samband med riskbedömningen. Beträffande bedömningen av den allmänna risken erhöles en beta-koefficient på .19. Motsvarande siffra för bedömningen av den personliga risken är .11. Sambanden är linjära, dvs ju högre utbildning individen har desto mindre bedömer man riskerna som. Beträffande åldersfaktorn finner vi ett svagt, men signifikant linjärt samband med bedömningen av den personliga risken (beta .09).

Sambandet ska tolkas som att ju yngre individen är desto mindre bedömer man riskerna vara för sitt eget liv och hälsa. Slutligen finner vi ett svagt, men signifikant samband mellan såväl personlig – som allmän riskupplevelse och läsande av kvällstidningen Idag (beta .08). En viss icke-linearitet förekommer, dvs de som bedömer riskerna som störst är de som läser tidningen måttligt (1-2 dagar/vecka eller mer sällan). Detta resultat kan tyckas förvånande, dvs man skulle kunna förvänta sig att regelbundna tidningsläsare, som konfronteras med dramatiska och sensationella händelser, bedömde riskerna som störst. En möjlig förklaring till våra erhållna resultat kan dock vara att de mindre regelbundna läsarna är sådana som väljer att läsa tidningen de dagar som löpsedelen och "första sidans" utseende är som mest dramatiskt. För att kunna testa detta resonemang krävs dock mer ingående analyser av dels de personliga karakteristika som formar en individs riskuppfattning, dels en analys av kvällstidningarna rapportering rörande olika hälsorisker.

Vid en jämförelse av den totala förklaringsgraden vid bedömningen av allmän- respektive personlig risk visar det sig att 11% av variationen i respondenternas bedömning av risker för det svenska folkets liv och hälsa och 4% av variationen i bedömningen av den personliga risken förklaras av de oberoende variablerna utbildning, kön, ålder och läsande av Idag.

Avslutningsvis kan vi konstatera att vi har lyckats förklara något av variansen när det gäller bedömningen av s k allmän risk. De faktorer som förklarar variansen i människors personliga riskupplevelse tycks dock till en inte obetydlig del ligga utanför föreliggande artikels ramar. Det framstår därför som en viktigt uppgift för fortsatt forskning inom projektet att studera vilka faktorer som ytterligare påverkar såväl människors personliga som allmänna riskupplevelse.

Referenser

- Drabek, T (1986) *Human System Responses to Disaster. An Inventory of Sociological Findings.* New York:Springer Verlag.
- Drott-Sjöberg, B-M (1991) *Perception of Risk. Studies of risk Attitudes, Perceptions and Definitions.* Handelshögskolan, Center for Risk Research. Akademisk avhandling, Stockholm.
- Dyregov, A (1986) Information i katastrofsituationer. *Tidskrift for norsk Psykologforening*

- 23(10):635-644.
- Fiorino, D J (1990) *Citizen Participation and Environmental risk: A Survey of Institutional mechanism. Science, Technologi & Human values*, Vol 15 nr2:226-243.
- Jarlbro, G (1993) *Krisinformation ur ett medborgarperspektiv. En kunskapsöversikt*. Styrelsen för psykologiskt försvar, rapport nr 163:3.
- Klemanski, J S och B S Steel (1989) *Citizen Attitudes, Knowledge and Participation in Environmental Policy-making. Michigan, Ontario, and the Case of Acid Rain*. Michigan Academic XXI:175-189.
- Lichtenstein, S, P Slovic, B Fischhoff m fl (1978) Judged frequency of lethal events. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 4:551-578.
- Rosén, M (1991) Folkhälsoarbetets fördelar är utvärderarnas dilemma. Uppslag till folkhälsovetenskaplig forskning. I Smedby, B, S-O Isacson och C-G Westrin (red) *Folkhälsans förändring och hälsoarbetets konsekvenser*. Stockholm: Medicinska forskningsrådet.
- Pilisuk, M S, H Parks och G Hawkes (1987) Public Perception of Technological Risk. *The Social Science Journal* Vol 24 nr 4:403-413.
- Sjöberg, L (1991) *Aids: Riskuppfattning, attityder och kunskaper*. Centrum för riskforskning, Handelshögskolan i Stockholm, rapport nr 1.
- Sjöberg, L (1992) *Vilken hälsorisk oroar oss mest? Perspektiv på upplevda hälsorisker*. Centrum för riskforskning, Handelshögskolan i Stockholm, Papper presenterat på Riskkollegiets symposium den 5 maj 1992.
- Slovic, P (1986) *Informing and educating the Public About Risk*. *Risk Analysis*, vol 6 nr 4:403-415.
- Stenzel, P L (1987) The need for a National Risk Assessment Communication Policy. *Harvard Environmental Law Review*, vol II:331:381-413.

Rör inte min länsgräns!

CECILIA MALMSTRÖM

Diskussionerna om "Regionernas Europa" har givetvis inte gått Sverige obemärkt förbi, även om debattens vågor inte gått lika höga här som på andra ställen i Västeuropa. Tankegångarna bakom regionbegreppet är många och komplicerade och skall inte utvecklas närmare här¹. Den bärande idén är dock att i en allt mer transnationell ekonomi (både vad gäller ägande och produktion) och politik kan den regionala och lokala nivån komma att utgöra en allt viktigare aktör i det framtida europeiska samarbetet. Den regionala konkurrensen har ökat markant i takt med att kommunikationerna och tekniken utvecklats på ett sätt som gjort klassiska lokaliseringssprinciper mindre betydelsefulla. På den politiska arenan har den berömda subsidiaritetsprincipen blivit ett nyckelord för regionerna i kampen för mer inflytande och makt inom den Europeiska Unionen. EU har delvis stött denna utveckling, bl a genom Maastricht-avtalets beslut att inrätta ett rådgivande regionalt utskott. EU:s regioner kännetecknas emellertid inte bara av en ökad konkurrens (se bl a Gidlund/Sörlin, 1993), utan också av en explosionsartad utveckling mot olika former av regionalt samarbete.

Trots att Sverige är en av världens äldsta nationalstater, med en administrativ struktur skapad av Axel Oxelstierna på 1600-talet, menar allt fler att de gamla länsgränserna blivit obsoleta. Ekonomins internationalisering, anpassningen till Europa, den oklara ansvarsfördelningen mellan å ena sidan de olika offentliga nivåerna och å andra sidan mellan offentligt och privat, har resulterat i flera spontanta regionala samsarbetsorganisationer runt om i Sverige för att på ett mer funktionellt sätt samordna gemensamma problem. Någon form av regional förändring tycks vara nödvändig, oavsett om Sverige blir medlem i den Europeiska Unionen eller ej. Förespråkarna för regionala reformer menar att de nuvarande länsgränserna inte är ändamålsenliga eftersom de inte styrs av näringsgeografiska utgångspunkter (se SOU 1992:63). Dessa problem anses vara särskilt akuta i Skåne och Västsverige.

Sju, nio eller elva regioner

Våren 1991 beslöt regeringen att tillsätta ett antal utredningar med uppgift att studera den nuvarande länsindelningen och eventuellt föreslå åtgärder till förbättringar. Särskilt västra Sverige och Skåne var föremål för utredning, eftersom det i dessa områden redan finns väl utvecklade spontana regionala samarbeten. De olika utredningarna blev klara under 1992 och har sedan gått på långa remissrundor till alla tänkbara instanser. Ensamutredaren Bengt-Ove Birgersson föreslog att landet skulle delas in i 7, 9 eller 11 regioner och presenterade tre olika alternativ till samarbetsformer (se SOU 192:63 s.104f). Enligt den första modellen har staten huvudansvaret för de regionala utvecklingsfrågorna. Länsstyrelsernas roll som sammanhållande regionalt samarbetsorgan skulle stärkas. Den andra modellen förespråkar att landstingen avvecklas och att kommuner i samverkan får ansvar för de regionala frågorna i form av kommunalförbund, stiftelser, bolag eller föreningar. Alternativ tre föreslår ett nytt folkvalt regionalt organ (regionparlament) med uppgifter från dagens landsting och länsstyrelser.

Vad är en västsvensk?

Den parlamentariska utredningen som tillsattes av regeringen 1992 diskuterar i "Västsverige och Skåne – regioner i förändring" (SOU 1993:97) dessa två regioners situation med utgångspunkt för de remissvar som presenterades efter Birgerssons utredning. "Regionberedningen konstaterar att det finns en bred uppslutning bakom önskemålen om en förbättrad regional organisation i Västsverige och Skåne" (1993:97 s.99). Utredningen föreslår att Västsverige (NORP-län) bildar ett regionförbund med ett folkvalt regionfullmäktige med övergripande ansvar för planerings- och utvecklingsfrågor vad beträffar näringsliv, kommunikationer, högre utbildning, forskning, kultur, miljö, marknadsföring och internationell samverkan. Även det västsvenska EG-kontoret bör inordnas i regionförbundet. För Skåne föreslås en liknade modell för Kristianstads- och Malmöhuslän. Under ett övergångsstadium menar dock regionberedningen att man under åren 1995-97 bör starta med två kommunalförbund, med *indirekt* valda politiker. De bör ha samma uppgifter som regionförbundet och fungera som övergångsorgan under en mandatperiod så att man sedan kan ta steget över till en mer varaktig

lösning. På lång sikt bör dock valen till regionfullmäktige/regionparlamenten vara direkta, betonar utredarna. Regionförbundet bör kunna införas från och med den 1 januari 1995, under förutsättning att regeringens proposition kommer under 1994.

Att ovanstående tankar har stort stöd hos näringslivschefer och -sekreterare runt om i landet visar Malmström/Pierre i uppsatsen "Manufacturing regions: The politics of regional reform in Sweden" (1994). När regionberedningen hänvisar till alla positiva remissvar poängterar de också vikten av att det finns en bred regional och lokal uppslutning bakom tanken på ett regionförbund. En naturlig fråga som infinner sig är förstas hur stort stöd idéerna har hos allmänheten. Är frågan ordentligt genomdebatterad? Kan man skapa regioner utan att det underifrån finns en grogrund för någon form av gemensam identitet? Möjligen kan man urskilja en skånsk gemensam identitet, och en region som kan kallas Skåne, men finns det även en västsvensk dito?

Det kan finnas skäl att misstänka att regiondiskussionen hittills i hög grad förts på elitnivå och på tidningarnas debattsidor. Syftet med denna uppsats är därför att utröna vad medborgarna anser. Hur stort stöd har förslagen om nya regionala gränser, folkvalda regionparlament, avskaffandet av landstingen m m bland "vanligt folk"? Är de väl förankrade i de berörda "regionerna" Skåne respektive Västsverige? Hur ställer man sig till frågorna i resten av landet? Finns det partipolitiska skillnader?

Svenskarna om de regionala reformförslagen

Fyra frågor om regionala reformer ställdes i SOM-undersökningen 1993. Respondenterna ombads ta ställning till vad de ansåg om följande förslag: Region eller länsparlament bör införas, Landstingen bör avskaffas, Kommunalförbund (ett mer organiserat samarbete mellan kommunerna) bör överta olika uppgifter från landstingen och länsstyrelserna och Nuvarande länsindelning bör ersättas med en ny regional indelning. Av dessa alternativ kan förslagen om regionala parlament och en ny länsindelning betraktas som de mest radikala att ta ställning till. De för in nya begrepp som regional indelning och länsparlament, hittills främmande för den svenska debatten. Att avskaffa landstingen

är en fråga som varit föremål för diskussion många gånger förut och olika former av kommunalförbund finns sedan flera år tillbaka. De kan därför tyckas vara mindre kontroversiella och en hypotes är att dessa frågor har en bredare förankring hos svenskarna än de båda mer "radikala" reformförslagen. Frågorna är inte oproblematisks att ta ställning till då en del svar utesluter varandra. Att vara positiv till att kommunalförbundens uppgifter utökas kan betraktas både som ett ställningstagande *mot* regionparlament och som ett allmänt bra förslag, oberoende av de andra. Eftersom det är första gången frågorna ställs i en SOM-undersökning, har vi nu också en möjlighet att för första gången undersöka hur svenskarna ställer sig till de olika reformförslagen.

Det kan tyckas naturligt att analysera åsikterna utifrån en uppdelning på invånare bosatta i Västsverige (Göteborgs och Bohus län, Skaraborgs län, Älvsborgs län och Hallands län), Skåne (Kristianstads och Malmöhus län) och resten av riket. Det är också den modell som kommer att tillämpas i uppsatsen. Låt oss dock starta med tabell 1 som ger oss en samlande bild av opinionsläget i hela landet.

Tabell 1 Svenska folkets åsikter om förslag till regionala reformer. Procent och balansmått. N= antal svarande.

	Bra	Dåligt	Ingen åsikt	Summa procent	Opinionsbalans	Antal personer
Kommunalförbund bör överta vissa uppgifter	45	23	32	100	22	1729
Avskaffa landstingen	38	32	23	100	5	1736
Region/länsparlament bör införas	24	32	44	100	-8	1705
Ny regional indelning	24	34	42	100	-18	1710

Kommentar: Frågan löd: Vad anser du om följande förslag. Svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, ganska dåligt, mycket dåligt och ingen åsikt. Här redovisas svaren sammanslagna som bra, dåligt och ingen åsikt. Balansmättet har räknats ut genom att subtrahera andelen dåligt från bra. Ju högre balansmättet är, desto mer positivt inställd till förslaget. Balansmättet kan teoretiskt sett variera mellan -100 och +100.

Det är endast förslaget om att kommunalförbunden skall överta olika uppgifter från landstingen och länsstyrelserna som vinner övervägande positivt gehör hos det svenska folket. När det gäller landstingens avskaffande är andelen positiva något fler än andelen negativa. Mest

motstånd möter förslaget om ny regional indelning. Att riva upp 350 år gamla länsgränser är förvisso ingenting som låter sig göras över en natt. Anmärkningsvärt är att vad beträffar förslagen om regionala parlament och nya regionala gränser, uppgår antalet ingen-åsikt-svar till över 40%, vilket bör ge en god indikation om att frågorna inte är av någon större betydelse för medborgarna.

Om vi nu bryter ner svaren på Västsverige och Skåne, där frågorna rimligen bör ha diskuterats utförligare än på andra ställen i landet, får vi en delvis annan bild. Här är dock ett viktigt memento att i Västsverige ingår även Hallands län, trots att stora delar av remissvaren från Halland var negativa till att delta i ett regionförbund med övriga Västsverige. I tabell 2 visas opinionsläget i reformfrågorn i bland västsvenskar, skåningar och de som bor i övriga landet.

Tabell 2 Svenska folkets åsikter om regionala reformer i Västsverige, Skåne och övriga landet. Balansmått. Siffrorna inom parantes anger antal svaranden.

	Västsverige	Skåne	Övriga landet
Kommunalförbund bör överta vissa uppgifter	24 (378)	22 (212)	20 (1139)
Avskaffa landstingen	7 (377)	2 (212)	-3 (1147)
Region/länsparlament bör införas	-7 (371)	3 (207)	-11 (1127)
Ny regional indelning	-7 (372)	8 (208)	-15 (1130)

Kommentar: Balansmåtten är som tidigare uträknat genom att antalet negativa har subtraherats från antalet positiva.

Nedbrutet på regionnivå framträder ett intressant mönster i framför allt Skåne. Skåningarna är övervägande positiva till samtliga fyra förslag. Störst är entusiasmen för att kommunalförbundets uppgifter utvidgas, men även förslaget om en ny regional indelning har visst stöd. Det senare är anmärkningsvärt med tanke på den stora andel som är negativa till förslaget i resten av landet, inklusive Västsverige. Det tycks som om det bland de som bor i Skåne finns något som med svenska mått skulle kunna omnämnas som en regional identitet. Kanske är det den gamla "snapphane känslan" som spökar?

Vad beträffar Västsverige finns det en skillnad mot övriga landet, även om den inte är lika stor som i Skånes fall. Frågan om kommunalförbund har bland invånarna i Västsverige mer stöd än i övriga landet, även om skillnaderna är ganska små. Även för landstingens avskaffande finns det en majoritet positiva. Detta kan kanske förklaras med att det i Göteborg inte finns något landsting och att göteborgarna (ca en tredjedel av de västsvenska respondenterna) därför är mer villiga att avskaffa något som de inte har. Att införa folkvalda läns- eller regionparlament, samt att ändra länsgränserna har dock inget stöd hos västsvenskarna, även om man är något mindre negativ än i övriga Sverige.

På jakt efter en regionanhängare

Det finns alltså vissa åsiktsskillnader bland svenskarna vad beträffar de regionala förslagen, beroende på om man bor i Skåne, Västsverige eller i övriga landet. Men hur ser den typiske reformanhängaren ut? Vad kan det finnas för faktorer som påverkar om man är positiv respektive negativ till de olika förslagen? Låt oss leta efter denne idealtyp med hjälp av några bakgrundsvariabler som kan antas ha betydelse i sammanhanget. Vi kan börja med partisympati. I både Västsverige och Skåne finns en bred partipolitisk enighet om att länsgränserna behöver ses över och att ett mer organiserat regionalt samarbete är nödvändigt. Den partipolitiska lokala samstämmigheten har förvisso inte alltid motsvarats av en dylik på nationell nivå.

Det är med tillgängliga data inte speciellt meningsfullt att bryta ned partisympati på Västsverige respektive Skåne, då antalet personer i varje kategori blir väldigt litet, särskilt vad beträffar anhängarna till något av de mindre partierna. För socialdemokraterna och moderaterna, och i viss mån även centerpartiet och folkpartiet, är underlaget trots allt någorlunda stort för att det blir möjligt att uttala sig om regionala tendenser. Låt oss dock först undersöka åsikterna om regionala reformer fördelade på partisympati bland ett nationellt urval.

Tabell 3 Åsikter om regionala reformer fördelade på partisympati. Balansmått.

	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd
Kommunalförbund bör överta vissa uppgifter	-4	+24	-28	+38	+50	+42	+6	+42
Avskaffa landstingen	-44	-22	-4	+16	+38	-6	-12	+14
Region/länsparlament bör införas	-28	-18	-12	-10	-6	-8	-20	-8
Ny regional indelning	-66	-22	-22	+2	-2	-28	+8	-18

Kommentar: Balansmåttan kan för varje fråga variera mellan -100 och +100. Frågan om partisympati löd: Vilket parti tycker du bäst om idag?

Kommunalförbund är det enda förslag där socialdemokratiska sympatisörer är övervägande positiva. I Skåne och Västsverige finner vi dock en betydande negativ majoritet till förslaget bland de som sympatiserar med (s). Positiva till kommunalförbund är även anhängare till folkpartiet, moderaterna, kds och ny demokrati. Centerpartistiska sympatisörer är dock övervägande negativa.

Landstingens avskaffande tycks vara något av en blockfråga, sympatisörer för vänsterpartiet och socialdemokraterna är starkt emot avskaffande, medan andelen som sympatiserar med folkpartiet, moderaterna och ny demokrati är övervägande positiva. Bryter vi ned frågan regionalt ser vi samma tendens.

Oavsett partitillhörighet tycks det svenska folket vara övertygat negativa till att införa regionala parlament. Minst negativa är de borgerliga sympatisörerna. Bryter vi ner denna fråga på regional nivå kan vi konstatera att i Skåne och Västsverige är de folkpartistiska sympatisörerna övervägande positiva, liksom, om än i något mindre utsträckning, de som uppger sig sympatisera med moderaterna. I Västsverige är även de centerpartistiska sympatisörerna positiva till regionala parlament. Socialdemokraternas sympatisörer är de som är mest negativa i Skåne och Västsverige, något som kan tyckas vara underligt med tanke på att de socialdemokratiska politikerna i Västsverige varit mycket positiva och eniga på den här punkten.

Förslaget om ny regional indelning slutligen är enligt svenskarna ett övervägande dåligt förslag, oavsett partitillhörighet. Endast bland sympatisörer till moderaterna och folkpartiet finns en större andel positiva än negativa till denna reform. Vänsterpartistiska sympatisörer är mycket negativa till att ändra länsgränserna, mer än 80% av partiets anhängare tycker att förslaget är dåligt. Ser vi på den regionala fördelningen finner vi att endast folkpartiets sympatisörer är övervägande positiva, framför allt i Skåne.

Politiskt intresse

Överhuvudtaget är det mycket svårt att veta hur frågorna uppfattas och om alla respondenterna avser samma fenomen när de besvarat våra frågor. Debatten har nämligen inte alltid varit så tydlig och hållts på en ganska abstrakt nivå. Det är därför svårt att veta hur respondenterna tolkar förslaget om exempelvis regionala parlament. En viktig faktor för att bilda sig en åsikt är utan tvivel det politiska intresset. Ett uttalat intresse för politiska frågor bör rimligen också medföra en ökad insatt-
het i de regionala frågorna. Kanske kan tabell 4 ge oss en ledtråd.

Tabell 4 Åsikter om regionala reformer i Västsverige, Skåne och övriga landet fördelade på politiskt intresse. Balansmått. Siffrorna inom parentes anger antal svaranden.

		Västsverige	Skåne	Övriga landet
Kommunalförbund bör överta vissa uppgifter	Pol. intr.	46 (148)	26 (94)	32 (465)
	Pol. ointr.	22 (93))	40 (60)	26 (304)
Avskaffa landstingen	Pol.intr.	18 (170)	18 (104)	12 (520)
	Pol. ointr.	-8 (103)	-22 (64)	-30 (355)
Region/länsparlament bör införas	Pol.intr.	-12 (117)	10 (84)	-14 (400)
	Pol.ointr.	-32 (62)	-2 (45)	-24 (237)
Ny regional indelning	Pol. intr.	-12 (126)	30 (85)	-22 (397)
	Pol. ointr.	-22 (71)	-11 (54)	-36 (238)

Kommentar: Frågan om politiskt intresse löd "Hur intresserad är du av politik?". Svarsalternativen var Mycket intresserad, ganska intresserad, inte särskilt intresserad och Inte alls intresserad. Här är svaren sammanslagna till politiskt intresserad respektive politiskt ointresserad.

I samtliga fall utom ett visar det sig att de som är politiskt intresserade också är mer positiva till förslagen om regionala reformer. Detta kan troligtvis förklaras med att ett intresse också medför ökad kunskap om tankarna och argumenten bakom förslagen. Särskilt i Skåne är sambandet tydligt, vi finner t ex ett mycket högt positivt balansmått för de som vill ha en ny regional indelning.

Det är intressant att notera att även de som är politiskt ointresserade är mycket positiva till att kommunalförbundens uppgifter bör utvecklas. I Skåne är andelen som vill utveckla kommunalförbunden t.o.m större bland de politiskt ointresserade än bland andelen politiskt intresserade. I både Västsverige och i övriga landet ser vi återigen att samtliga svaranden är övervägande skeptiska till att införa regionparlament och nya regionala gränser, oavsett politiskt intresse.

Kön och region

Det har nyligen forskats en del kring könsskillnader i politiken. I en rad undersökningar har det visat sig att synen på kärnkraft, EG och den offentliga sektorn är de mest könsskiljande i svensk politik (Oskarson i Nilsson (red), 1993). Könsskillnaderna är uppenbarligen också påtagliga i utrikespolitiska frågor, se Bjerelds uppsats i denna bok). Då regionfrågan i alla fall delvis kan kopplas till EU-frågan och offentlig sektor, kan det vara av intresse att undersöka huruvida åsikterna bär någon speciell könsprägel.

Tabell 5 Åsikter om regionala reformer i Västsverige, Skåne och övriga landet uppdelat på kön. Balansmått. Siffrorna inom parentes anger antal svaranden.

		Västsverige	Skåne	Övriga landet
Kommunalförbund bör överta vissa uppgifter	Män	23 (129)	22 (82)	21 (426)
	Kvinnor	15 (113)	8 (74)	9 (342)
Avskaffa landstingen	Män	11 (140)	10 (91)	5 (469)
	Kvinnor	-3 (135)	-8 (78)	-8 (407)
Region/länsparlament bör införas	Män	-14 (107)	5 (72)	-10 (386)
	Kvinnor	-5 (77)	1 (59)	-8 (251)
Ny regional indelning	Män	0 (111)	9 (62)	-15 (362)
	Kvinnor	-12 (88)	7 (68)	-13 (262)

Det finns könsskillnader, om än inte så stora sådana när det gäller regionåsikter. Med några undantag är kvinnorna mer negativa än män till reformerna. Den genomgående negativa inställningen hos kvinnor till att avskaffa landstingen kan förklaras med att landstingen är en viktig del av den offentliga sektorn, och tillika den som ansvarar för vården. Det är dock tveksamt om de andra tre förslagen kan hänföras till "offentlig sektor-förklaringen". De skånska kvinnorna är mer positivt inställda till förslagen om regionparlament och ny länsindelning än sina övriga svenska systrar. I de allra flesta fall är dock kvinnorna mer skeptiska till förslagen än männen. Tilläggas bör också att bland kvinnorna är antalet ingen-åsikt-svar mycket högt. Den troligaste förklaringen till detta kan dock vara sambandet kön och politiskt intresse². Skillnaden mellan män och kvinnor vad gäller politiskt intresse har visserligen minskat de senaste åren, men fortfarande är män mer intresserade än kvinnor av politiska frågor (se Gilljam/Holmberg, 1993:182).

Regiondebatten och EU-frågan

Diskussionerna om regionernas roll har ofta satts i samband med näringsliv och EU-anpassning. Det kan därför finnas skäl att anta att det kan finnas ett samband mellan de som är positiva till regionala reformer och de som är positiva till ett svenskt EU-medlemskap.

Tabell 6 För och emot EU-medlemskap uppdelat på åsikter om regionala reformer i Västsverige, Skåne och övriga landet. Balansmått. Antal svarande inom parantes.

		Västsverige	Skåne	Övriga landet
Kommunalförbund bör överta vissa uppgifter	För EU	36 (121)	29 (84)	37 (324)
	Mot EU	21 (154)	11 (65)	13 (458)
Avskaffa landstingen	För EU	33 (121)	19 (85)	17 (325)
	Mot EU	-12 (153)	-7 (63)	-14 (461)
Region/länsparlament bör införas	För EU	-8 (121)	10 (85)	-12 (319)
	Mot EU	7 (151)	-10 (62)	-5 (452)
Ny regional indelning	För EU	5 (121)	13 (84)	-7 (322)
	Mot EU	-19 (149)	4 (61)	-19 (454)

Kommentar: Frågan om EU/EG löd Vad är din åsikt om ett svensk medlemskap i EG? Svaralternativen var I huvudsak för ett svenskt medlemskap, I huvudsak mot ett svenskt medlemskap och Har ingen bestämd åsikt i frågan. Här redovisas bara de som har en åsikt om medlemskapsfrågan. Balansmättet är som tidigare uträknat genom att dra andel negativa från andel positiva.

Det finns en klar tendens i tabellen som pekar på att det finns ett samband emellan att vara för ett EU-medlemskap och vara positivt inställd till de föreslagna regionala reformerna. Mönstret är klart och entydigt i Skåne, men återfinns även i Västsverige och övriga landet, med undantag av frågan om region- eller länsparlament. I denna fråga är mönstret det omvända: EU-motståndarna i Västsverige är mer positiva till en sådan reform. Motståndet mot parlament och ny länsindelning är dock stort, inte minst i landet som helhet.

Oavsett hur man ställer sig till ett svenskt EU-medlemskap, är samtliga respondenter övervägande positiva till att kommunalförbundens uppgifter vidgas, EU-anhängarna förvisso mer positiva än motståndarna.

Kanske kan man lite spekulativt peka på en slags "förändringsdimension" hos det svenska folket. Ett EU-medlemskap medför avsevärda förändringar för svensk del, liksom de regionala reformerna. Benägenheten att vara positiv till dylika förändringar verkar ha ett samband.

Ståndpunkter i EU-frågan tycks alltså vara den som ger oss bäst ledtråd i jakten på vilka svenskar som är positiva till regionala förändringar. Kanske kan detta förklaras med att regionaliseringsdebatten helt enkelt ses i ett EU-sammanhang.

Regionförbund i Sverige?

Vad kan vi då dra för slutsats av allt detta? Den mest tydliga är att politikernas planer om regioner och regionala gränser inte har någon utbredd förankring hos medborgarna, annat än möjligtvis bland de som bor i Skåne. Om vi ser de fyra frågorna som ett uttryck för positiv inställning till regionala reformer, så är den typiske anhängaren till sådana skåning, EU-anhängare, politiskt intresserad, borgerligt röstande och man. Motståndaren bor i övriga Sverige, är mot ett svenskt medlemskap i EU, föga politiskt intresserad, socialdemokrat och kvinna. Dessa grova generaliseringar förändras förstås delvis om vi skärskådar frågorna en och en. Att avskaffa landstingen tycks delvis vara en blockfråga, bland de negativa finns ett entydigt mönster av EU-motståndare, sympatisörer på den politiska vänsterskalan, politiskt ointresserade och kvinnor i hela landet. De flesta svenskar tycks vara positiva till att

kommunalförbund bör ta över vissa uppgifter från landsting och länsstyrelser. Detta förslag motsvarar delvis den övergångslösning som regionberedningen tänkt sig. Det följande steget i utvecklingen, att ändra länsgränserna till regionsgränser och att införa regionparlament, är dock ingenting som det svenska folket verkar känna någon större entusiasm för. När det gäller de regionala parlamentet finns många oregelbundenheter i de tidigare tabellerna, inställningen till detta förslag måste förklaras av andra faktorer. Klart är i alla fall att om denna tanke skall realiseras krävs det ett aktivt informationsarbete från politikernas sida om man vill ha medborgarna med sig. Motståndet känns igen från 60- och 70-talets läns- och kommundiskussioner.

Mest oroade bör de västsvenska beslutsfattarna vara, eftersom Väst-sverige är en av de två "experimentregionerna". Hur väl utvecklat det regionala samarbetet än är på elitnivå har tankarna ännu så länge föga stöd hos medborgarna i Västsverige.

Noter

1. För en vidare diskussion se t ex Gidlund/Sörlin (1993) eller Labasse (1991).
2. Genom att undersöka tabell 4 med kontroll för kön, finner man att detta antagande är riktigt. Det finns ett samband mellan kön, politiskt intresse och inställningen till de regionala reformförslagen. Skillnaderna är dock ganska små. Könsskillnaden är starkast hos de som uppger sig vara ointresserade av politik. Här är kvinnorna mer negativa än männen. Bland de som är intresserade av politik är fördelningen positiv/negativ till förslaget förhållandevis jämn

Referenser

- Gidlund, Janerik och Sörlin, Sverker: *Det europeiska kalejdoskopet*. SNS Förlag, Stockholm 1993
- Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören: *Väljarna inför 90-talet*. Norstedts juridik, Falköping 1993.
- Labasse, Jean: *L'Europe des régions*. Flammarion, Paris 1991
- Malmström, Cecilia och Pierre, Jon: *Manufacturing regions: The politics of regional reform in Sweden*. Uppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborg 1994.
- Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk opinion*. SOM-rapport nr 10, SOM-institutet, Göteborg 1993

SOU 1992:63. *Regionala roller*. Allmänna Förlaget, Stockholm 1993

SOU 1992:66 *Västsverige. Region i utveckling*. Allmänna Förlaget, Stockholm 1992

SOU 1993:97 *Västsverige och Skåne – regioner i förändring*. Allmänna Förlaget, Stockholm 1993

Inre kartor, och yttre

KARL ERIK ROSENGREN & LENNART WEIBULL

Som en följd av de genomgripande förändringarna i östra Europa under de senaste fem-tio åren har Sveriges geopolitiska situation förändrats radikalt. Medan det för tio år sedan fanns ett relativt homogent politiskt block öster om Östersjön finns där nu ett flertal, mycket mera självständiga länder, vars utveckling kräver en annan typ av uppmärksamhet.

Givetvis har förändringarna i den geopolitiska situationen varit ännu mycket större i Östeuropa, inte minst i de baltiska länderna. Här har själva den grundläggande samhällsformen i en halv världsdel ändrats, med allt vad det innebär av konsekvenser för alla medborgare i alla delar av samhället. Nya relationer har utvecklats och gamla traditioner har återuppväckts.

Inom det internationella forskningsprogrammet Balticom studeras sedan år 1990 i årligen återkommande undersökningar hur befolkningen i främst Sverige och Estland men även i en rad andra östersjöstater reagerat på dessa omvälvande förändringar.¹ Centralt i dessa studier ligger bl a problem rörande grundläggande individuell värdeorientering och omvärldsorientering. I detta kapitel kommer några jämförande data beträffande svenskars och estländares omvärldsorientering att presenteras.

Geopolitik och omvärldsorientering

Ett lands geopolitiska situation bestäms av dess naturgeografi samt politiska förhållanden inom och utom landet (jfr Falkemark, 1991). Det är ett fenomen på nationell nivå, medan det som kallas omvärldsorientering i princip är ett individfenomen. Det senare inrymmer kunskaper, preferenser, attityder och värderingar rörande det egna landets geografiska omgivning. Omvärldsorienteringen påverkas av strukturella, positionella och individrelaterade egenskaper. Den kan studeras i ter-

mer av t ex upplevt behov av kunskap om olika länder, flyttlandspreferenser vid hypotetisk emigration (påtvingad eller frivillig). Det senare angreppssättet har använts inte minst av kulturgeografer, som utifrån sådana data har konstruerat s k mental maps eller inre kartor för hela befolkningar eller olika befolkningsgrupper (jfr t ex Gould 1975).

Självfallet har det geografiska avståndet stor betydelse för de inre kartornas struktur. Den yttre kartan formar den inre. Lika självfallet påverkas den inre kartan även av andra strukturella faktorer, exempelvis olika länders militära, politiska och ekonomiska styrka. Den inre kartan formas alltså inte bara av den geografiska kartan, utan även av t ex den politiska och den ekonomiska kartan. På individnivå tillkommer andra faktorer, i första hand traditionella demografiska faktorer som ålder, kön, utbildning och socialgrupp. Även andra omständigheter av mera kulturell art kan inverka. Så t ex har man påvisat ett starkt samband mellan svenska ungdomars medieanvändning och deras inre kartor: högt TV-tittande ger högt intresse för Nordamerika (jfr Rosengren & Windahl 1989).

Samspelet mellan de olika yttre kartorna och den aggregerade inre kartan påminner starkt om de faktorer som påverkar den internationella nyhetsförmedlingen, vilken i hög grad styrs av grundläggande ekonomiska och politiska faktorer (DsU 1976:13; Rosengren 1977; Adams 1986). På liknande sätt påminner samspelet på individnivå mellan å ena sidan olika bakgrundsegenskaper (kön, ålder etc), å den andra inre kartor för olika befolkningskategorier starkt om det liknande samband man funnit i fråga om kännedom om färska nyhetshändelser bland olika befolkningskategorier (Rosengren 1987; Weibull 1987). Mot internationell nyhetsförmedling svarar alltså på nationsnivå aggregerade inre kartor, mot nyhetsspridning inre kartor bland olika befolkningskategorier.

Mentala kartor i Sverige och Estland

För Sveriges del har omvärldsorienteringen sedan 1990 studerats inom Balticom-programmet genom årliga riksrepresentativa undersökningar, för Estlands del sedan 1991. Frågor har ställts rörande bl a det upplevda behovet av information, samt rörande vart man skulle kunna tänka sig att frivilligt flytta, respektive vart man skulle flytta om man vore tvingad

att lämna hemlandet. Balticom-data rörande svenskarnas syn på andra länder har tidigare presenterats av Weibull & Rosengren (1993).

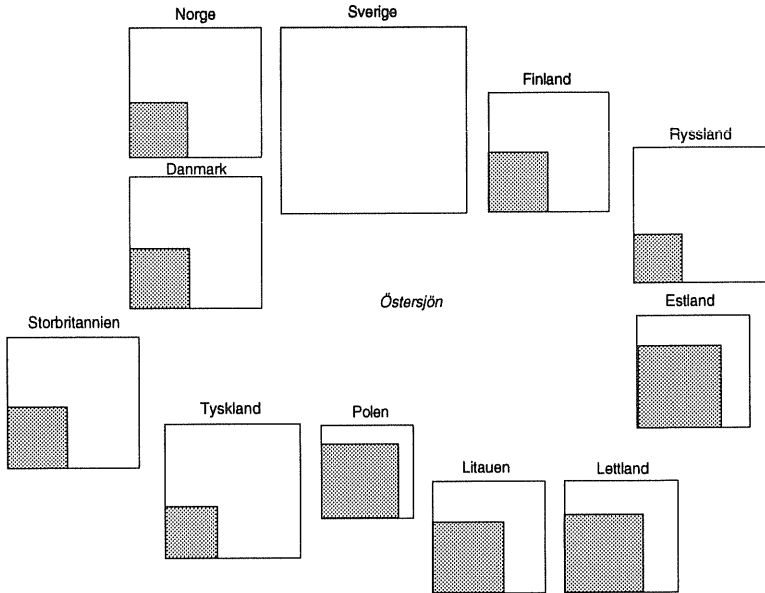
I detta kapitel kommer inre kartor hos estländare och svenskar att presenteras. Redovisade data bygger på en fråga om behovet av information från olika länder.² Resultaten presenteras dels i tabellform, dels i grafisk form: som schematiserade bilder av inre kartor.

Figureerna 1-2 visar hur viktigt invånarna i Sverige respektive Estland under år 1993 bedömde det vara med information från länderna runt Östersjön samt för jämförelsens skull – från England. Viktigheten markeras genom storleken på respektive lands kvadrat. Längden av kvadraternas sidor är proportionella mot summan av de andelar som svarat Mycket viktigt eller Ganska viktigt på frågan hur viktigt det är att följa med i aktuella händelser från olika geografiska områden. Längden av de skuggade kvadraternas sidor representerar på motsvarande sätt summan av de andelar som svarat Inte särskilt viktigt eller Inte alls viktigt på motsvarande fråga. Figureernas sifferunderlag redovisas i Tabell 1. I denna anges även motsvarande siffror för åren 1990-92 (Sverige) samt 1991-92 (Estland). Förutom dessa Östersjö-relaterade data presenteras i Tabell 1 dessutom motsvarande siffror för några andra länder i olika delar av världen. Värdena är beräknade på hela befolkningen, för Estlands del alltså inberäknat de ryssar som är bosatta i Estland, ofta benämnda esto-slaver, vilka inte sällan avviker i sociala mönster och värderingar från de inhemska esterna.

Vi ser hur för svenskarnas del de informationsmässigt betydelsefulla länderna är Ryssland, Tyskland och England; för estländarnas del, Ryssland, Lettland och Litauen. Estländarna tycks alltså vara mest upptagna av sina grannar vid Östersjön, medan svenskarna uppvisar ett något mera utspjutt intresse för omvärlden. Skillnaden mellan mest och minst betydelsefulla land är större för estländarna än för svenskarna, som uppvisar en något mer odifferentierad inre karta.

Figur 1

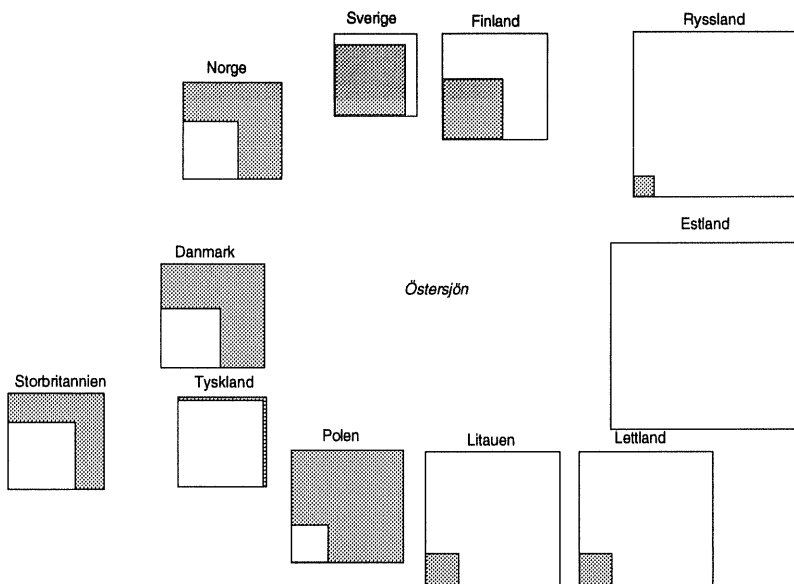
Svenskarnas syn på sin närmaste omvärld 1993: andelen av svenskarna som anser det mycket eller ganska viktigt respektive inte särskilt eller inte alls viktigt att hålla sig informerade om vad som sker i ett antal länder.

Anmärkning: Den vita kvadratens sida motsvarar andelen som uppger att är mycket eller ganska viktigt att hålla sig informerade om vad som sker i det angivna landet; den skuggade kvadratens sida motsvarar andelen som uppger att det inte är särskilt eller inte alls viktigt att hålla sig informerad.

För estländarnas del går differentieringen så långt att deras kunskapsintresse i vissa fall rentav tycks vara negativt. Med detta menas här att andelen inte särskilt eller inte alls viktigt är större än andelen mycket eller ganska viktigt. Summan av de negativa andelarna har på kartbilderna markerats med skuggning: svarta hål. Av Östersjöländerna är det mest Danmark och Polen som är sådana svarta hål. De är föremål för vad som skulle kunna benämnas ett negativt intresse från esternas sida, förmodligen dock av delvis olika skäl: en viss likgiltighet inför Danmark, kanske; troligen ett mera aktivt avståndstagande från Polen, som eventuellt kan upplevas som något av en hotande rival i fråga om intresse från och handel med omvärlden. Även utomeuropeiska länder

Figur 2 Esternas syn på sin närmaste omvärld 1993: andelen av esterna som anser det mycket eller ganska viktigt respektive inte särskilt eller inte alls viktigt att hålla sig informerade om vad som sker i ett antal länder.

Anmärkning: Den vita kvadratens sida motsvarar andelen som uppger att är mycket eller ganska viktigt att hålla sig informerade om vad som sker i det angivna landet; den skuggade kvadratens sida motsvarar andelen som uppger att det inte är särskilt eller inte alls viktigt att hålla sig informerad.

tenderar att ha negativa värden i högre grad för estländare än för svenskar; kanske därför att estländarna mer än svenskarna på goda grunder är fullt upptagna med mera närliggande problem.

Kartbildens förändring

Vid en jämförelse över tid ser vi i Tabell 1 hur svenskarna tycks ha minskat sitt intresse för Östeuropa, medan man i stället ökat sitt intresse för Norden och Västeuropa. För estländarnas del gäller att intresset för omvärlden överlag har ökat utom för de baltiska grannstaterna och för

Tyskland. Det sistnämnda landet uppvisar en särskilt tydlig nedgång; det har gått från ett relativt starkt positivt intresse till ett svagt negativt.

Tabell 1 Svenskars och esters omvärldsorientering 1990-1993. Andel som svarat Mycket viktigt eller Ganska viktigt, respektive Inte särskilt viktigt eller Inte alls viktigt.

Fråga: När det gäller nyheter om aktuella händelser, hur viktigt anser Du personligen det vara att få nyheter från följande områden/länder?

	Sverige				Estland		
	1990	1991	1992	1993	1991	1992	1993
<i>Östersjöländer:</i>							
Sverige	–	–	–	–	41,50	46,30	42,37
Finland	63,33	59,33	67,19	64,31	50,42	56,23	54,28
Ryssland*	77,19	75,22	70,26	73,22	80,14	89,6	83,7
Estland	58,36	63,36	58,38	58,37	–	–	–
Lettland	58,36 **	63,36 **	58,38 **	57,37 **	79,18	78,9	72,16
Litauen	58,37	63,37	57,38	56,37	76,19	79,8	71,16
Polen	59,36	58,36	53,44	53,41	26,65	29,44	22,55
Tyskland	73,23	68,29	75,21	72,23	52,25	49,30	45,46
Danmark	66,26	63,30	72,24	67,27	25,65	31,43	26,51
<i>Övriga länder</i>							
Norge	67,32	63,32	69,26	68,27	26,64	29,44	26,51
Storbritannien	69,26	65,26	73,23	68,26	33,60	34,40	30,47
Israel	58,20	68,29	62,34	64,30	17,73	26,48	24,54
USA	77,20	74,23	79,18	75,20	55,37	57,21	56,25
Indien	48,49	43,52	39,57	43,51	38,53	18,55	14,63
Japan	57,37	54,43	57,38	54,40	38,53	29,44	31,47

Anmärkning: För varje land och år anges före kommatecknet andelen för mycket viktigt + ganska viktigt och eller andelen inte särskilt viktigt + inte alls viktigt. Summan blir inte 100% beroende på att de som inte angivit något finns med i procent basen.

*Det som här betecknats som Ryssland har i frågeformulären under årens lopp getts något olika benämningar i de svenska och estländska undersökningarna, syftande till att respondenterna i stort sett ska relatera sina bedömningar till Ryssland i betydelsen det nya samväldet, ungefär motsvarande det av Ryssland dominerade Sovjet.

**Medelvärden av Estland och Litauen

Tolkningen av de redovisade viktighetsbedömningarna är ytterst svår, i första hand beroende på att det trots allt rör sig om en relativt begränsad tidsperiod. I princip är det rimligt att tänka sig två huvudför-

klaringar. Den ena utgår ifrån att avgörande händelser i ett visst land skapar intresse för att hålla sig à jour med vad som sker där (jfr Viha-lemm, 1992). En sådan tolkning skulle innebära att andelen som bedömer ett visst land som mycket viktigt skulle fluktuera relativt mycket beroende på olika nyhetshändelser. Den andra huvudförklaringen utgår ifrån att det rör sig om långsiktiga förändringar, som främst har sin grund i det egna landet eller den personliga erfarenheten. Andelarna för mycket viktigt skulle i så fall i första hand reflektera beroendet av ett annat land.

I realiteten måste båda förklaringarna finnas med i tolkningen. Det är rimligt att samtidigt tänka sig både kortsiktiga och långsiktiga förändringar. För de få mättilfällen som ännu står till förfogande är det dock svårt att dra några egentliga slutsatser, bl a beroende på att det är omöjligt att veta vad som kan vara den normala nivån. Är exempelvis det svenska intresset för vad som händer i Polen långsiktigt minskande, eller har det gått ner från en tillfälligt hög nivå 1990? Samma fråga kan ställas för utvecklingen av esternas syn på Tyskland.

Å andra sidan finns det några tendenser som kan tolkas i ljuset av de två möjliga huvudförklaringarna. Exempelvis är nedgången i svenskarnas intresse för Mellanöstern och Israel med all sannolikhet en effekt av nyhetshändelserna. Procenttalet för senhösten 1990 var högt; det reflekterade givetvis Irak-krisen. År 1992 var andelen på väg mot en mera normal nivå, men 1993 har Israel genom fredsprocessen mellan Israel och PLO fått förnyad uppmärksamhet.

Skillnader i svenskarnas kartbilder

De spekulationer om förklaringar till människors omvärldsorientering som här förts fram bygger på skillnader i bedömningen av enskilda länder. En annan fråga är naturligtvis vad som överhuvudtaget betingar människors intresse för omvärlden (jfr Gould, 1975; Rosengren & Windahl 1989). I tabell 2 redovisas variationerna i svenskarnas bedömning. Tabellen redovisar procentdifferenser mellan extrempositionerna i respektive grupp: politiskt ointresserade/politiskt mycket intresserade, äldst/youngst, lågutbildad/högutbildad och män/kvinnor. Differenserna är beräknade efter andelen som anser det mycket viktigt att hålla sig informerad om vad som sker i respektive land.

Huvudtendensen varje undersökt år är att det politiska intresset genomgående har störst effekt. De politiskt mycket intresserade anser i betydligt större utsträckning att det är viktigt med nyheter om omvärlden än vad de politiskt ointresserade gör. Mönstret är entydigt för samtliga undersökta år och kan möjligen förklaras av att de bägge variabelerna kan vara olika aspekter av ett mera allmänt, nationellt och internationellt omvärldsintresse. Skillnaden är inte oväntat något större i fråga om länder som stått i centrum för det politiska skeendet.

Tabell 2 Effektmått: procentdifferenser på "mycket viktigt" (siffror i fetstil avser differenser för "mycket + ganska viktigt") för extremgrupper av politiskt intresse, ålder och utbildning, 1990-1993

	Effektmått (procentenheter)											
	Pol intr: hög/lågt				60+/ 20 år				högutb/lågutb			
	90	91	92	93	90	91	92	93	90	91	92	93
Danmark	+12	+15	+12	+16	+ 2	- 1	- 1	-3	+ 5	+ 9	+ 9	+ 9
	+22	+36	+47	+37	+ 6	- 7	+ 4	+ 3	+20	+22	+22	+23
Norge	+12	+16	+18	+11	3	+ 3	+ 2	- 3	+ 3	+ 7	+ 8	+ 7
	+31	+32	+41	+35	6	+12	- 3	0	+18	+21	+18	+20
Finland	+10	+17	+15	+11	- 3	- 2	+ 3	- 3	+ 2	+ 7	+ 6	+ 8
	+34	+31	+33	+32	-12	0	+14	+ 8	+19	+22	+15	+17
Estland	+13	+14	+13	+13	+ 3	+10	- 3	- 4	+ 7	+ 8	+ 4	+ 5
	+27	+29	+27	+32	+ 4	+10	- 5	- 2	+21	+19	+14	+18
Litauen	+14	+13	+14	+13	+ 5	+11	- 8	- 4	+ 5	+ 8	+ 4	+ 5
	+27	+25	+27	+32	+ 4	+13	- 4	- 4	+20	+18	+13	+18
Polen	+12	+17	+12	+12	+ 6	+ 4	- 3	- 5	+ 7	+ 8	+ 6	+ 6
	+24	+30	+24	+32	+ 7	+ 3	- 2	+ 1	+20	+18	+14	+15
Tyskland	+27	+34	+27	+26	+14	+ 9	- 5	-11	+21	+20	+20	+17
Storbritannien	+22	+26	+22	+21	+11	+ 5	- 7	- 9	+17	+15	+18	+16
Mellanöstern + Israel	+37	+26	+37	+19	+12	+ 7	- 9	-13	+17	+14	+10	+17
Sovjet	+37	+35	+37	+34	+ 7	+15	- 6	-10	+18	+17	+12	+19
Indien	+10	+10	+10	+10	+ 4	+ 2	0	- 6	+ 8	+ 9	+ 4	+ 8
Japan	+14	+17	+14	+16	+10	+ 3	0	- 7	+13	+11	+11	+15
USA	+28	+32	+28	+32	+11	+15	-14	-20	+16	+19	+15	+15
Genomsnitt, totalt	+20	+21	+20		+11	+ 3	- 3		+11	+12	+10	

Källa: SOM 90, SOM 91, SOM 92 och SOM 93

Kommentar: Tabellen redovisar procentdifferensen mellan extrempositionerna inom respektive grupp (inte alls politiskt intresse/mycket lågt politiskt intresse; 60-74 år/15-19 år; högutbildade/lågutbildade).

Även utbildning är en viktig faktor när det gäller att förklara omvärldsintresse. Som framhölls redan på grundval av de två första årens mätningar är effekten dock mindre än vad som hade kunnat förväntas mot bakgrund av tidigare studier, t ex Robert Mertons studie av skillnaden mellan "locals" och "cosmopolitans" (Merton, 1949).

Både det som framkommit beträffande länderskillnader och det som här visats för grupp-differenser tyder således på att den mentala kartan i hög grad är kopplad till ett i vid mening politiskt skeende. Då det i formuleringen anges nyheter, är det sannolikt att man uppfattar detta som liktydigt med sådana nyheter som brukar förekomma i press, radio och TV, d v s nyheter om den politiska utvecklingen. Med tanke på detta blir det tämligen naturligt att länder som präglas av aktuella politiska konflikter kommer högt och att politiskt mer intresserade personer anser det vara viktigt att få veta det som händer.

Också situationen inom landet kan ha betydelse för det allmänna omvärldsintresset. Om det förekommer politiska och/eller ekonomiska problem inom det egna landet är det troligt att detta i sin tur gör att omvärldsintresset generellt blir mindre. De generellt sett lägre siffrorna – det negativa intresset – bland dem som bor i Estland skulle kunna vara ett uttryck för detta. På samma sätt kan nedgången i svenskarnas omvärldsintresse tolkas: nedgången i ekonomin riktar vårt intresse på i första hand de nationella problemen. Vid sidan av sådana mera situationsbundna faktorer är det troligt att det finns ett allmänt omvärldsintresse, som inte påverkas av konfliktnivåer eller nationella problem.

Stabila kartor?

Ett huvudresultat av genomgången är att det finns en betydande stabilitet i människors omvärldsorientering. Stabiliteten är dock klart högre i Sverige än i Estland. Allt tyder på att den svenska orienteringen reflekterar en omvärldsbild som byggts upp under flera decennier av kulturell påverkan inom ramen för ett demokratiskt politiskt system. I förhållande till Estland är kontrasten stor. Här har det på kort sikt skett stora förändringar; nya möjligheter har utvecklats och nya påverkanskällor har tillkommit.

En annan observation är att intresset för ett visst land har att göra både med skeenden inom respektive land och med det egna landets eller svarspersonens relationer till omvärlden. Alla bedömningar av ett enskilt land, särskilt då det gäller viktigheten att hålla sig informerad, innehåller båda elementen, och dessa kan utvecklas i olika takt. Nedgången i intresset för Mellanöstern och Israel är ett exempel på ett område som fick höga värden med anledning av en politisk kris, men nu är på väg mot vad som kan kallas ett normalvärde. Länder som intar en mera undanskymd plats i nyhetsflödet, t ex Polen eller Japan, torde ligga nära sina normala uppmärksamhetsvärden.

Den senare slutsatsen ger en antydning om möjligheterna att gå vidare i analyser av människors omvärldsorientering. Både den politiska konfliktnivåns betydelse för nyhetsintresset och den anglo saxiska världens attraktionskraft ger en antydning om den roll medier i vid mening sannolikt spelar i detta sammanhang, åtminstone för den mera rörliga delen av omvärldsbilden. Med tanke på att de flesta människor saknar personlig erfarenhet av konflikter i främmande länder och inte heller i någon större utsträckning besökt de länder som man upplever som attraktiva, talar allt för att mediebilderna haft betydelse för att forma omvärldsbilden.

Noter

1. Balticom finansieras huvudsakligen av Kungliga vetenskapsakademien och genomförs i samverkan mellan forskare i Estland (professorerna Marju Lauristin och Peeter Vihalemm, Universitetet i Tartu) samt författarna till detta kapitel. Sedan 1990 har årliga, befolkningsrepresentativa studier genomförts, i Sverige inom ramen för SOM (se t ex Holmberg & Weibull 1987, 1993), i Estland i samarbete med det estländska undersökningsföretaget EMOR i Tallin (se t ex Rosengren & Weibull 1987).
2. Frågan lyder: När det gäller nyheter om aktuella händelser, hur viktigt anser du personligen det vara att få nyheter från följande områden/länder?

Referenser

- Adams, W.C. (1986) Whose Lives Count? TV Coverage of Natural Disasters. *Journal of Communication*, 36:113-122
- DsU (1976:13) TV:s utlandsrapportering. Stockholm: Utbildningsdepartementet
- Falkemark, Gunnar (1991) Rudolf Kjellén den svenska geopolitikens fader. I Alvstam, C G, Falkemark, G (red) *Geopolitik. En antologi. Institutionen för freds- och utvecklingsforskning*, Göteborgs universitet
- Gould, P. (1975) *People in Information Space: The Mental Maps and Information Surfaces of Sweden*. Lund: CWK Gleerups
- Holmberg, S. & Weibull, L. (1987) *SOM-undersökningen 1986*. Statsvetenskapliga institutionen, Avdelningen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Holmberg, S. & Weibull, L. (1993) *Perspektiv på krisen*. Statsvetenskapliga institutionen, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet
- Merton, R. (1949) Patterns of Influence. A Study of Interpersonal Influence and Communication Behavior. In Lazarsfeld, P. F, Stanton, F. (Eds.) *Communication Research 1948/49*. New York
- Rosengren, K.E. (1977) Värderade nyheter. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 80:203-212
- Rosengren, K.E. (1987) The Comparative Study of News Diffusion. *European Journal of Communication*, 2:227-256
- Rosengren, K.E. & Weibull, L (1987) BALTICOM An Introduction. *EMOR-REPORTS*, 2:2
- Rosengren, K.E. & Windahl, S. (1989) *Media Matter. TV Use in Childhood and Adolescence*. Norwood, N.J: Ablex
- Weibull, L. m fl (1987) News Diffusion in Sweden: The Role of the Media. *European Journal of Communication*, 2:143-170
- Weibull, L. & Rosengren, K.E. (1993) Svensk omvärldsorientering. Svenskarnas syn på andra länder 1990-1992. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Perspektiv på krisen*. Statsvetenskapliga institutionen, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet
- Vihalemm, Triin (1992) Estonians Opinions on Foreign Countries. Seminar Paper, Estonian Market and Opinion Research, Tallinn

Kvinnliga duvor och manliga hökar?

ULF BJERELD

Utrikes- och säkerhetspolitiken framhålls ofta som ett frågeområde där åsiktsskillnaderna mellan kvinnor och män skulle vara särskilt stora. Kvinnor beskrivs som mer fredsvänliga, mer pacifistiska och med en mjukare, mer "duvaktig" inställning i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. Män beskrivs som mer krigiska och med en hårdare, mer "hökaktig" inställning, t ex genom att de i större utsträckning än kvinnor förespråkar användande av våld i internationella konflikter.¹

Dessa antaganden om manliga hökar och kvinnliga duvor i utrikespolitiken baserar sig emellertid i huvudsak på amerikanska studier. Det finns t ex *ingen* undersökning som studerat åsiktsskillnaderna mellan svenska män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. Även antalet internationella studier som försökt *förklara* åsiktsskillnaderna är ytterst få.²

I denna uppsats prövas tesen om betydande åsiktsskillnader mellan svenska män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. Är svenska kvinnor verkligen mer "fredliga" och mindre försvarsvänliga än svenska män? Och om så är fallet, hur skall skillnaderna förklaras? I den forskning som bedrivits på området har bl a idéer om speciella "kvinnliga värden", socialisationsprocesser, moderskapets betydelse samt kvinnornas påstådda ointresse för utrikespolitiska frågor förts fram som tänkbara förklaringar.³ I syfte att pröva dessa idéer konstrueras en modell, som i slutet av uppsatsen ligger till grund för en diskussion om orsakerna till varför kvinnor oftare skulle vara duvor och män hökar i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor.

Åsiktsskillnader mellan män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor

Hur stora är då åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor? Är det riktigt att kvinnor är "fredligare" och män mer stridsvilliga i sina åsikter? För att besvara dessa frågor redovisas i tabell 1 åsikterna i sju frågor kring utrikes- och säkerhetspolitik ur 1993 års SOM-undersökning.

Tabell 1 Åsikter bland män och kvinnor i sju utrikes- och säkerhetspolitiska sakfrågor (balansmått)

Förslag	Män	Kvinnor	Åsiktsskillnad
Ta emot färre flyktingar i Sverige	+42	+37	5
Minska försvarsutgifterna	+30	+37	7
Ta emot fler flyktingar i Sverige	-53	-45	8
Minska u-hjälpen	-5	-15	10
Sverige bör inte under några villkor delta i något europeiskt försvarssamarbete	-2	+16	18
Sverige skall inte delta i FN:s fredsbevarande operationer om det innebär risk för inblandning i militära stridshandlingar	-21	+2	23
Sverige bör införa totalförbud mot export av vapen	-21	+29	50

Tabellkommentar: Balansmättet visar andelen som tycker det är ett bra förslag minus andelen som tycker det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker det är ett dåligt förslag). Ju högre värdet är, desto fler är det som tycker det är ett bra förslag. I kolumnen längst till höger i tabellen redovisas avståndet mellan männens och kvinnornas balansmått. Ju större avstånd, desto större åsiktsskillnad mellan män och kvinnor.

Av tabell 1 framgår att det finns betydande åsiktsskillnader mellan män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. Kvinnor är mer positivt inställda till flyktningmottagning, u-hjälp och till att minska försvarsutgifterna. Kvinnor är betydligt mer negativt inställda till att Sverige skall delta i något europeiskt försvarssamarbete eller till att Sverige skall delta i FN-operationer om det innebär risk för inblandning i militära stridshandlingar. Den största åsiktsskillnaden återfinns i vapenexportfrågan, där många fler kvinnor än män vill införa totalförbud mot svensk vapenexport. Åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor är mindre i "mjuka" utrikesfrågor (flyktingar, u-hjälp) och större i

”hårda” utrikesfrågor (försvarssamarbete, FN-operationer med risk för inblandning i stridshandlingar, vapenexport).⁴

Överlag är åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor stora, i några fall t o m mycket stora. Åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan är sannolikt *större än i någon annan enskild sakfråga* i de svenska opinionsundersökningarnas historia.⁵ Det kan därför vara värt att stanna upp vid vapenexportfrågan och studera åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor något ytterligare. I tabell 2 redovisas åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan under kontroll för två faktorer som inte är könsrelaterade; partisympati och ålder. Inom vilka partier och inom vilka åldersgrupper återfinns de största åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan?⁶

Tabell 2 Åsikter bland män och kvinnor i vapenexportfrågan, efter partisympati och ålder (balansmått)

”Sverige bör införa totalförbud mot export av vapen”

	Män	Kvinnor	Åsiktsskillnad
Partisypati			
Vänsterpartiet	-9	+85	94
Socialdemokraterna	-8	+37	45
Centerpartiet	-29	+41	70
Folkpartiet	-37	+46	83
Moderaterna	-50	-14	36
Kristdemokraterna	-4	+44	48
Miljöpartiet	+58	+50	8
Ny Demokrati	-50	-2	48
Ålder			
15-30	-30	+24	54
31-60	-25	+30	55
61-80	+1	+31	30

De största åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan återfinns i vänsterpartiet (94), folkpartiet (83) och centerpartiet (70).⁷ Miljöpartiet är mest homogent med mycket liten åsiktsskill-

nad mellan män och kvinnor (8). Av de större partierna är åsiktskillnaden minst inom moderaterna (36). Bland de tre åldersgrupperna är åsiktsskillnaderna minst i den äldsta gruppen (30).

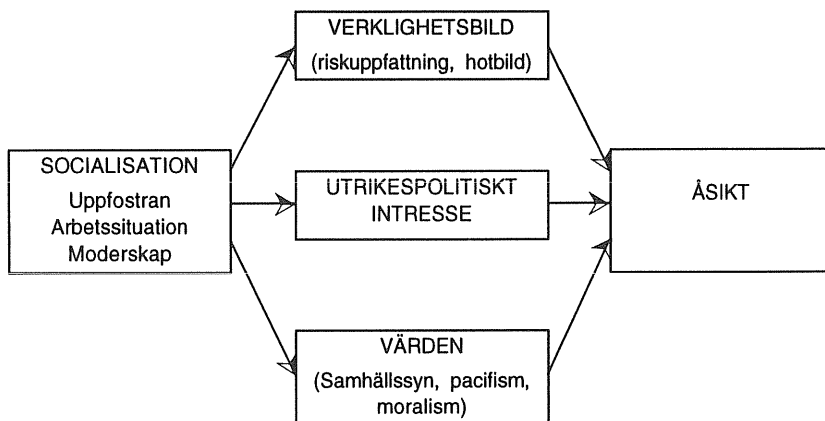
Hur skall åsiktsskillnaderna förklaras?

Vi har nu visat att kvinnor är "mjukare" eller mer "fredsvänliga" än män med avseende på utrikes- och säkerhetspolitiska åsikter. Men varför är det så? I litteraturen återfinns ett mycket stort antal förslag på förklaringar. Däremot är det sällsynt med studier som på något systematiskt sätt försökt pröva de potentiella förklaringarna.

En förklaring som förs fram är att kvinnor känner ett större *utanförskap* än män inför utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. Ett sådant utanförskap, hävdas det, leder till *mindre intresse* för frågorna och i förlängningen till ett avvisande av krav på t ex höga försvarskostnader och utrikespolitiskt engagemang.⁸ Kvinnor sägs också genom *moderskapet och modersrollen* i större utsträckning än män känna ansvar för det uppväxande släktet och därmed också större avsky och rädsla för krig och upprustning.⁹ Kvinnor tenderar också att ha en annan *riskuppfattning* och andra *hotbilder* än män så till vida att kvinnor uppfattar fler företeelser i omvärlden som riskfyllda och hotfulla. Därigenom skulle kvinnor också ha en mer "försiktig" inställning i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor.¹⁰ Det talas också ofta om *speciella kvinnliga värden*, t ex att kvinnor i större utsträckning än män prioriterar moralfrågor eller post-materiella värden som t ex miljöfrågor och möjlighet till personligt självförverkligande.¹¹ Sådana kvinnliga värden skulle i så fall leda till "fredligare" åsikter i utrikes- och säkerhetspolitiken. Även *de biologiska skillnaderna*, t ex i form av hur kvinnans mer begränsade fysiska styrka påverkar hennes ställning i arbetslivet, diskuteras som möjliga förklaringar till åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor.¹²

Men dessa förslag till förklaringsfaktorer befinner sig på olika analysnivåer och de är inte heller oberoende av varandra. I figur 1 nedan har de systematiserats och förts samman till en tänkbar förklaringsmodell till åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor.

Figur 1 Analysmodell

De politiska socialisationsprocesserna för kvinnor och män skiljer sig ofta åt. De rådande könsrollerna i samhället sätter sin prägel på barnens uppfostran och skapar skilda förutsättningar för kvinnors och mäns deltagande i och uppfattningar om det politiska livet. I yrkeslivet arbetar kvinnor betydligt oftare än män med vårdande och omhändertagande av andra människor. Tillsammans med moderskapet (både som roll och praktik) bidrar kvinnornas arbetsituation och den könsrollsbe-tingade uppfostran till att forma speciellt "kvinnliga" värderingar och verklighetsuppfattningar. Den kvinnliga socialisationsprocessen skapar, t ex genom sin inriktning mot hem och familj, ett mer begränsat intresse för det politiska livet. Ett sådant begränsat intresse eller utanförskap blir särskilt tydligt i förhållande till den mansdominerade utrikes- och säkerhetspolitiken. (På motsvarande sätt kan det hävdas att männen, t ex genom värnpliktstjänstgöringen, socialiseras till att bli mer intresserade av utrikes- och säkerhetspolitik och även till mer militanta värderingar kring dessa frågor.)

Även biologiska faktorer kan påverka människors politiska socialisationsprocess. På grund av lägre fysisk prestationsförmåga, havandeskap, menstruationsproblem etc väljer kvinnor t ex ofta mindre fysiskt

tunga arbeten än män. Moderskapet håller dessutom i allmänhet kvinnor borta från yrkesverksamhet under delar av livet.

Dessa biologiska faktorer samt olikheterna i uppfostran och arbetssituation formar skilda värden och verklighetsuppfattningar för män och för kvinnor. Den kvinnliga verklighetsbilden kännetecknas bl a av en högre riskuppfattning och att omvärlden uppfattas som mer hotfull. De kvinnliga värdena är mer moraliska, mer pacifistiska och mer inriktade på t ex ekologi än ekonomisk tillväxt. Dessa kvinnliga verklighetsbilder och värderingar medför att kvinnor har en mjukare, mer försiktig, inställning än män i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor.

Vi har här ingen möjlighet att i detalj pröva modellens förklaringskraft. Svårigheterna ligger främst i att operationalisera "uppfostran" på ett sätt som möjliggör empirisk prövning. Men modellen kommer i alla fall att ligga till grund för att pröva några av de viktigaste påstådda förklaringsfaktorerna till åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor.

Ett av de mest kontroversiella påståendena i modellen är att de könsrelaterade åsiktsskillnaderna i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor skulle bero på att kvinnorna var mindre intresserade än män av dessa frågor. I förlängningen av påståendet finns tanken att kvinnornas mindre intresse leder till sämre kunskap om frågan och därmed också till en viss "naivitet" om den internationella politikens villkor.

Om detta påstående vore riktigt skulle åsikterna hos kvinnor med stort utrikespolitiskt intresse inte skilja sig nämnvärt från åsikterna hos män med stort utrikespolitiskt intresse. I tabell 3 nedan återfinns svaret på vilken betydelse "utrikespolitiskt intresse" har för åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i inställningen till svensk vapenexport.

I tabell 3 redovisas också vilken betydelse föräldraskap, arbetssektor, riskuppfattning, hotbild och samhällssyn har för mäns och kvinnors åsikter om svensk vapenexport. Om moderskapet bidrar till att forma kvinnornas "mjukare" utrikespolitiska åsikter bör åsiktsskillnaderna vara mindre mellan barnlösa män och kvinnor. Likaså bör det vara mindre åsiktsskillnader mellan män och kvinnor som har likartade riskuppfattningar, hotbilder och samhällssyn.

För att operationalisera "riskuppfattning" och "hotbild" används i tabell 3 svarspersonernas självuppgivna oro för terrorism och för spridning av konflikterna på Balkan, deras riskbedömning av kärnkraftens eventuella ärftliga skador samt risken för sabotage vid transport eller förvaring av kärnavfall.¹³ Som "samhällssyn" används svarspersonernas inställning till att "prioritera ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt" samt hur viktigt man sagt sig tycka "en värld i fred" är.¹⁴

Tabell 3 visar åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan under kontroll för de faktorer som diskuterats.

Åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan kan *inte* förklaras med att kvinnorna är mindre intresserade än män av utrikespolitik. De män som säger sig vara mycket intresserade av utrikespolitik har ett balansmått på -33 till förslaget om att stoppa den svenska vapenexporten. För kvinnor som är mycket intresserade av utrikespolitik är balansmättet +25. Avståndet mellan kvinnor och mäns åsikter i frågan blir hela 58 balansmåttsenheter. Eftersom skillnaden mellan män och kvinnor i hela befolkningen var 50 enheter (se tabell 1) har åsiktsskillnaden således *ökat* i stället för att minska.¹⁵

Moderskapet tycks inte heller ha någon större förklaringskraft med avseende på åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan. Åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor utan hemmavarande barn under 17 år är ungefär lika stora som mellan kvinnor och män i hela befolkningen. Det samma gäller för hotbilderna i form av oro över terrorism eller över spridning av kriget på Balkan. Män och kvinnor som uttrycker hög grad av oro skiljer sig ungefär lika mycket i sina åsikter om vapenexporten som män och kvinnor i hela befolkningen.

De faktorer som mest bidrar till att reducera åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor är riskuppfattningen i kärnkrafts- och kärnavfallsfrågorna (från 50 till 30 enheter) samt inställningen till ett miljövänligt samhälle (från 50 till 31 enheter).

Tabell 3 Åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan efter utrikespolitiskt intresse, föräldraskap, arbetssektor, oro, riskuppfattning och värden (balansmått)

"Sverige bör införa totalförbud mot export av vapen"

	Män	Kvinnor	Åsiktsskillnad
Utrikespolitiskt intresse			
"Mycket intresserade av utrikespolitik"	-33	+25	58
Barn			
Barnlösa	-21	+25	46
Arbetssektor			
Stallig	-12	+26	38
Kommunal	-4	+41	45
Privat	-26	+18	44
Oro			
"Mycket oroad över terrorism"	-4	+36	40
"Mycket oroad över spridningsriskerna för kriget på Balkan"	-14	+36	50
Riskuppfattning			
"Mycket stor risk att kärnkraften ger upphov till ärftliga skador på kommande generationer"	+25	+55	30
"Mycket stor risk för sabotage/terrorverksamhet vid transporter eller förvaring av kärnavfallet i Sverige"	+21	+51	30
Värden			
"Mycket bra förslag att satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt"	+12	+43	31
"Mycket viktigt med en värld i fred"	-13	+33	46

De olika faktorernas förklaringskraft har också prövats på de tre utrikes- och säkerhetspolitiska frågor som i tabell 1 uppvisade störst åsiktsskillnader. I tabell 4 nedan visas de enskilda förklaringsfaktorernas reducering av åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor i dessa tre frågor, mätt som balansmåttensheter.

Tabell 4 Förklaringsfaktorernas reducering av åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i tre utrikes- och säkerhetspolitiska frågor (balansmåttsenheter)

	Ej delta i europeiskt försvarssamarbete	Ej delta i FN-operationer om risk för militära stridshandlingar	Inför totalförbud mot export av vapen	Genomsnittlig reducering
Risk att kärnkraften ger ärftliga skador	-13	-20	-20	-17.7
Risk för sabotage vid kärnavfallslagring	-15	-18	-20	-17.7
Satsa på miljövänligt samhälle	-9	-12	-19	-13.3
Oro över terrorism	-8	-13	-10	-10.3
Statlig anställning	-1	-17	-12	-10.0
Privat anställning	-3	-2	-6	-3.7
Oro över spridning av konflikten på Balkan	-1	-7	0	-2.7
Mycket viktigt med en värld i fred	-1	-1	-4	-2.0
Barnlöshet	+2	+3	-4	+0.3
Kommunal anställning	-8	+12	-5	+0.3
Mycket intresserad av utrikespolitik	+24	+23	+8	+18.3

De förklaringsfaktorer som mest bidrar till att reducera åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor är riskuppfattningen i samband med kärnkraft och kärnavfallslagring samt prioriteringen av ett miljövänligt samhälle.¹⁶ Resultaten skulle kunna tolkas som att män och kvinnor med en hög riskuppfattning tenderar att förespråka mer försiktiga och defensiva handlingslinjer i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. Men en sådan tolkning överensstämmer inte med att t ex graden av "oro över spridning av konflikten på Balkan" i så liten utsträckning bidrar till att reducera åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor. En rimligare tolkning blir därför att betrakta riskuppfattningen i samband med kärnkraft och kärnavfallslagring som ett uttryck för den s k gröna dimensionen i svensk politik. Den gröna dimensionen inrymmer bl a en prioritering

av humanitära och pacifistiska (eller åtminstone anti-militaristiska) värden.¹⁷ Män och kvinnor med en grön ideologi skulle därför kunna tänkas ha mer likartade åsikter om utrikes- och säkerhetspolitik. Det är också fler kvinnor än män som omfattas av en sådan grön ideologi. En sådan tolkning stärks också av att åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan var betydligt mindre bland sympatisörer till miljöpartiet än i någon annan väljargrupp (se tabell 2).

Resultaten av denna studie visar att det finns betydande åsiktsskillnader mellan män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. Skillnaderna är större i "hårda" utrikesfrågor (försvarssamarbete, FN-operationer med risk för stridsinblandning, vapenexport) än i "mjuka" (flyktingfrågor, u-hjälp). I en del frågor är åsiktsskillnaderna mycket stora. Vapenexportfrågan uppvisar t ex större åsiktsskillnader mellan män och kvinnor än någon enskild inrikespolitisk fråga.

Studien har också falsifierat några populära teser kring orsakerna till åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor. Skillnaderna beror *inte* på att kvinnor har ett mer begränsat intresse för utrikes- och säkerhetspolitiken. Även moderskap och hotbild har haft en begränsad förklaringskraft. I stället förefaller det vara ett "grönt" tänkande i form av humanism och pacifism samt en prioritering av ekologiska värden framför ekonomiska som i störst utsträckning bidrar till att förklara åsiktsskillnaderna.

Noter

1. Se t ex Baxter och Lansing (1980), Shapiro och Mahajan (1986) samt Brandes (1989).
2. Togeby (1994) beskriver och försöker förklara åsiktsskillnaderna mellan danska män och kvinnor i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor. Hennes resultat baserar sig dock i stor utsträckning på en undersökning som endast inbegriper ungdomar.
3. Forskningen har i huvudsak inriktats på att försöka hitta förklaringar till varför kvinnornas åsikter avviker från männens. Det omvända perspektivet, att försöka förklara varför männens åsikter avviker från kvinnornas, är i princip obefintligt i litteraturen.
4. Inställningen till vapenexport behöver inte självklart tolkas i termer av "duv- eller hökmentalitet". Frågan inrymmer t ex även ekonomiska och sysselsättningspolitiska aspekter.

5. Två inrikespolitiska sakfrågor som brukar uppvisa stora åsiktsskillnader mellan män och kvinnor är den offentliga sektorns storlek samt kärnkraftens eventuella fortlevnad efter år 2010. Opinionsavståndet mellan män och kvinnor till förslaget "minska den offentliga sektorn" är 30 och opinionsavståndet till förslaget "behåll kärnkraften även efter år 2010" är 36, vilket kan jämföras med avståndet i vapenexportfrågan som är 50.
Ytterligare två relevanta jämförelsepunkter kan hämtas ur 1991 års valundersökning. Där redovisas opinionsavståndet i frågan om pornografiförbud (26) och i frågan om sextimmars arbetsdag (20) (Gilljam och Holmberg, 1993, s 188).
6. De stora åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i vapenexportfrågan är inte en slump eller ett mätfel. Frågan om inställningen till vapenexport fanns med även i SOM-undersökningarna 1986-1989. Opinionsavståndet mellan män och kvinnor var under dessa fyra år 52, 56, 54 och 52, d v s något *högre* än åsiktsskillnaden 1993.
7. Antalet intervjuade vänsterpartister är 50, miljöpartister 52, centerpartister 88 och folkpartister 146.
8. "Men en mer nærliggende forklaring er vel den at kvinner jevnt over er mindre vant enn menn til å befatte seg med utenriks- og forsvarspolitiske spørsmål. Et 'fjernt' forhold till disse spørsmål vil trolig lett føre til at man avviser krav om et kostbart forsvar og utenrikspolitiske engasjementer." (Valen 1981 s 279). Andelen kvinner som svarar "vet ej" på frågor om utrikes- og sikkerhetspolitikk er også något *högre* än andelen män.
9. Ås (1982) s 360 f.
10. Oskarson (1991) s 34.
11. Pomper (1975), Andersen (1984), Conover (1988), Ruddick (1989) samt Cook och Wilcox (1991).
12. Jennings (1988) s 8.
13. Frågorna om oro löd: "Om Du ser till läget i världen i dag, vad upplever Du själv som mest oroande inför framtiden? ("terrorism", "spridning av kriget på Balkan") Svart-alternativen var "mycket oroande", "ganska oroande", "inte särskilt oroande" samt "inte alls oroande".
Frågorna om riskuppfattning löd: "Vad anser Du om följande risker som har diskuterats i samband med kärnkraften? Hur stor är risken för ("att kärnkraften ger upphov till ärftliga skador på kommande generationer") samt "Om Du skulle använda samma skala för följande risker, hur stor är risken för ("sabotage/terroraktivitet vid transporter eller förvaring av kärnavfallet i Sverige")". Svartspersonerna fick uppge risk på en skala från 1 ("mycket liten risk") till 10 ("mycket stor risk").
I tabell 3 redovisas åsiktsskillnaden mellan de män och kvinnor som svarat "mycket oroande" respektive "mycket stor risk".
14. Påståendet "satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt" hade fem svarsalternativ: "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Frågan om hur viktigt det var med "en värld i fred" hade fem svarsalternativ: "mycket viktigt", "ganska viktigt", "varken viktigt eller oviktigt", "inte särskilt viktigt" samt "inte alls viktigt". I tabell 3 redovisas åsiktsskillnaderna mellan de män och kvinnor som svarat "mycket bra förslag" respektive "mycket viktigt".

15. Även Togeby (1994) redovisar resultat som tyder på att graden av utrikespolitiskt intresse inte kan förklara åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor.
16. Oskarson (1991) redovisar också resultat som tyder på att åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor i kärnkraftsfrågan till stor del kan förklaras med olika riskuppfattningar.
17. Se t ex Bennulf (1994).

Referenser

- Andersen, J. G. (1984) *"Kvinder og Politik"* Århus: Politica
- Baxter, S. och Lansing, M. (1983) *"Women and Politics: The Invisible Majority"* Ann Arbor, MI: University of Michigan Press
- Bennulf, M. (1994) *"Miljöopinionen i Sverige"* Lund: Dialogos
- Brandes, L. (1989) "Public Opinion on Peace and Security: Men and Women in America and Britain" Uppsats till *the Meeting of the International Studies Association, London, 28 mars-1 april 1989*
- Conover, P. J. (1988) "Feminists and the Gender Gap" *Journal of Politics, Vol. 50, 1988:4*
- Cook, E. A. och Wilcox, C. (1991) "Feminism and the Gender Gap - A Second Look" *Journal of Politics, Vol. 53, 1991:4*
- Gilljam, M. och Holmberg, S. (1992) *"Väljarna inför 90-talet"* Stockholm: Norstedts Juridik
- Jennings, M. K. (1987) "Preface" i Mueller, C. M. (ed) *"The Politics of the Gender Gap. The Social Construction of Political Influence"* Newbury Park, CA: Sage
- Oskarson, M. (1991) "Kvinnor, män och kärnkraft" *SKN Rapport 50* Stockholm: Statens kärnbränslenämnd
- Pomper, G. M. (1975) *"Voter's Choice. Varieties of American Electoral Behavior"* New York: Dodd, Mead
- Ruddick, S. (1989) *"Maternal Thinking: Towards a Politics of Peace"* Boston, MA: Beacon Press
- Shapiro, R. och Mahajan, H. (1986) "Gender Differences in Policy Preferences: A Summary of Trends from the 1960's to the 1980's" *Public Opinion Quarterly, Vol 50, 1986:1*
- Togeby, L. (1994) "The Gender Gap in Foreign Policy Attitudes" *Journal of Peace Research, Vol. 31, 1994:x* (kommande)
- Valen, H. (1981) *"Valg og politikk - et samfunn i endring"* Oslo: NKS-forlaget
- Ås, B. (1982) "A Materialistic View of Men's and Women's Attitudes Towards War" i *Women's Studies International Forum, Vol. 5, No 3/4 1982*

Vad händer med dagstidningsläsningen?

KARIN BJÖRKQVIST HELLINGWERF

Under 1960 och 1970-talet upplevde vi en expansion av såväl tryckta som elektroniska medier (Hadenius, Weibull 1993). Under 1980-talet låg medieanvändningen på en tämligen stabil nivå bland svenskarna trots tillkomsten av nya radio och TV-kanaler. Förklaringen till expansionen i medievanorna under 1960, 1970 och 1980-talet har sökts i den goda ekonomiska konjunkturen och den ökade fritiden. Frågan som genast reser sig är vad som sker med mediekonsumtionen när utbudet fortsätter att öka samtidigt som konjunkturen försämras.

Föreliggande översikt avser att belysa den långsiktiga utvecklingen för dagspressen. Kapitlet belyser trender i användningen med tonvikt på *utbredning*. Hur vanligt är det att vi läser morgon- respektive kvällstidningar och har någon förändring i vanorna skett över tid? I ett avsnitt tas *prenumeration* på morgontidningar upp och i ett avsnitt redovisas hur mycket *tid* allmänheten lägger ned på läsning av morgontidningar samt vid vilka *tidpunkter* vi läser. I det sista avsnittet redovisas flertidningsläsning och annan massmediekonsumtion. Avslutningsvis följer en kort sammanfattning.

Morgonpress

Alltsedan Dagspresskollegiet startade sin verksamhet 1979 har en fråga om allmänhetens morgontidningsläsning ställts i läsvanestudien. Tabell 1 redovisar regelbundenheten i allmänhetens morgonpressläsning uppdelat på antal lästillfällen per vecka.

Tabell 1 Regelbundenheten i morgontidningsläsningen 1985-1993 (procent).

Antal gånger per vecka:	År								
	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Mindre än 1 gång	8	10	8	8	9	9	10	10	11
1-2 gånger	3	4	4	3	3	4	4	5	5
3-4 gånger	10	9	8	8	8	7	8	8	10
5 gånger	10	8	8	9	9	10	9	11	8
6-7 gånger	69	69	72	72	72	71	70	67	66
Totalt	100	100	100	100	101	101	101	100	100
minst 5 ggr/vecka	79	77	80	81	81	81	79	78	74
Antal svar	2044	1845	1672	1643	1578	1582	1573	1730	1684

Anm 1: Testologens data 1985 och SOM-enkätens data fr o m 1986

Anm 2: Tabellens åldersintervall 15-75 år.

Majoriteten av svenskarna läser en morgontidning dagligen eller sex gånger per vecka. Om man ser till antal lästillfällen per vecka är stabiliteten mellan de olika åren mycket god. Det är ändå inte fel att påstå att det finns en statistiskt säkerställd tendens till försvagning i den regelbundna läsningen. Tabell 2 visar andelen läsare av dagspress med åtminstone sex nummer per vecka i olika åldersgrupper. Även här kan det konstateras att andelen läsare legat på en tämligen stabil nivå, men det går också att peka på klara utvecklingstrender. Läsvanestudien kan över de 9 mätåren notera en nedåtgående trend i den dagliga tidningsläsningen bland 15-19 och bland 20-24 åringar. Årets studie kan konstatera en viss återhämtning bland 20-24 åringarna. Förklaringen till det mönster som framträtt i dessa grupper brukar sökas i förändrade vanor. Dagens ungdomar går längre i skolan och kommer senare ut i förvärvslivet. Först därmed kommer de stabilare vanor som hör till vuxenlivet (jfr Anshelm, Strid 1989 och Weibull 1989). Bland 25-29 åringar har andelen tidningsläsare legat stabil under de senaste tre mätåren. Istället är det i åldersgruppen 30-34 år som en svag nedgång kan skönjas. Även bland åldersgrupperna 60-64 och 65-70 år noteras en minskning i den dagliga tidningsläsningen. Vad nedgångarna kan bero på kan vara svårt att säga. Det kan till exempel vara en fråga om konkurrens från andra medier, men det kan också bero på konjunkturen. Weibull (1989b) menar att det just är de aktiva pensionärerna som kommer att bli

morgondagens problem för dagpressupplagorna. Huruvida årets läsvanestudie har fångat upp detta måste vi låta framtiden utvisa. Det är en grannliga uppgift för morgonpressen att hålla ställningen bland de äldre och samtidigt försöka förbättra ställningen i de yngre befolkningslagren.

Tabell 2 Andel morgontidningsläsare 6-7 dagar i veckan i olika åldersgrupper 1985-1993 (procent)

Ålder	År								
	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
15-19 år	61	55	53	55	47	50	52	42	43
20-24 år	60	55	58	55	57	42	48	46	53
25-29 år	59	59	56	62	62	69	56	54	55
30-34 år	61	63	66	66	69	71	64	64	54
35-39 år	62	67	73	72	71	69	77	62	66
40-44 år	70	76	78	84	81	76	72	70	66
45-49 år	75	72	87	75	74	79	79	68	73
50-54 år	77	73	71	82	80	84	75	75	76
55-59 år	79	76	82	81	78	74	80	76	84
60-64 år	85	79	82	81	83	77	75	80	77
65-70 år	82	78	84	85	87	82	80	78	77
71-75 år	80	77	77	79	80	84	87	75	79

Kvällspress

Kvällspressen kännetecknas av en något mindre stabil läsning än morgonpressen. De svenska kvällstidningarna är i första hand sk kompletmentmedier och i stort sett alla kvällstidningsläsare tar även del av en morgontidning. Vid studier av läsarna är det möjligt att skilja ut två typer av läsare: trogna, dvs de som vanemässigt köper sin tidning och en grupp bestående av mer sporadiska läsare som köper sin tidning beroende på vad som hänt (jfr Mortensen 1979). I tabell 3 redovisas läsningen av kvällstidningar.

Tabell 3 Andel kvällspressläsare 1986-1993 (procent)

Totalt	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
6-7 dagar	19	21	21	21	18	19	15	13
3-5 dagar	19	20	19	17	17	21	18	16
1-2 dagar	24	23	23	22	21	22	22	24
Mer sällan/Aldrig	37	35	38	39	43	38	45	47
Minst 1 dag/vecka	63	64	62	60	56	62	55	53
Andel trogna*	30	33	34	35	32	31	27	25

Aftonbladet	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
6-7 dagar	8	8	7	8	6	7	6	5
3-5 dagar	8	8	8	7	7	8	7	6
1-2 dagar	10	11	11	12	10	12	9	12
Mer sällan/Aldrig	74	73	74	73	77	73	77	76
Minst 1 dag/vecka	26	27	26	27	23	27	22	23
Andel trogna* 31	29	27	30	26	26	27	22	

Expressen	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
6-7 dagar	9	11	12	12	10	10	7	7
3-5 dagar	11	11	10	10	10	13	11	9
1-2 dagar	16	15	16	16	14	14	14	14
Mer sällan/Aldrig	64	63	63	62	66	62	67	69
Minst 1 dag/vecka	36	37	37	38	34	37	32	30
Andel trogna*	25	30	32	32	29	27	22	23

GT/IDAG	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
6-7 dagar	3	4	4	4	3	4	2	3
3-5 dagar	4	3	4	4	4	5	4	3
1-2 dagar	8	8	7	5	6	7	8	8
Mer sällan/Aldrig	86	85	84	86	87	85	86	85
Minst 1 dag/vecka	15	15	15	13	13	16	14	14
Andel trogna*	20	27	27	31	23	25	14	21

* Andel läsare minst 6 dagar i veckan i procent av andelen läsare minst någon gång per vecka

Anm 1: Tabellens åldersintervall 15-75 år.

Totalt sett har kvällspressläsningen under senare delen av 1980-talet först gått upp något för att sedan under 1990-talet sjunka. Andelen som läser någon tidning minst en gång per vecka har under perioden sjunkit från 63 procent till 53 procent. Det finns alltså en tendens till minskad läsning som gäller även för samtliga tre tidningar var för sig. Andelen trogna läsare ökade något under slutet av 80-talet för att under 1990-talet sjunka, ett mönster som håller i sig även 1993.

Prenumeration på morgontidning

Den höga och stabila läsningen av morgonpress i Sverige förklaras till viss del av vår vana att prenumerera (en vana som är betydligt mindre förekommande utanför Norden). I tabell 4 visas andelen morgontidningsprenumeranter 1979-1993.

Tabell 4 Den totala andelen prenumeranter samt andelen prenumeranter bland de regelbundna läsarna 1979-1990 (procent)

År	1979	1981	1983	1985	1987	1989	1990	1991	1992	1993
Andel prenumeranter totalt:	80	79	78	79	80	80	77	77	78	76
Förvärsarbetande	*	*	*	*	78	78	77	78	79	77
Ej förvärsarbetande	*	*	*	*	80	77	71	67	71	65
Andel prenumeranter av läsare	86	87	87	86	87	86	84	85	84	84
Antal svar	2135	2194	2126	2045	1672	1578	1557	1573	1730	1684

Anm 1: Bland ej förvärsarbetande ingår studerande, arbetslösa personer som genomgår olika former av arbetsmarknadsutbildning samt några personer som har beredskapsarbete. Analyser saknas 1979-1985

Anm 2: Testologens data t o m 1986 och SOM-data fr o m 1987.

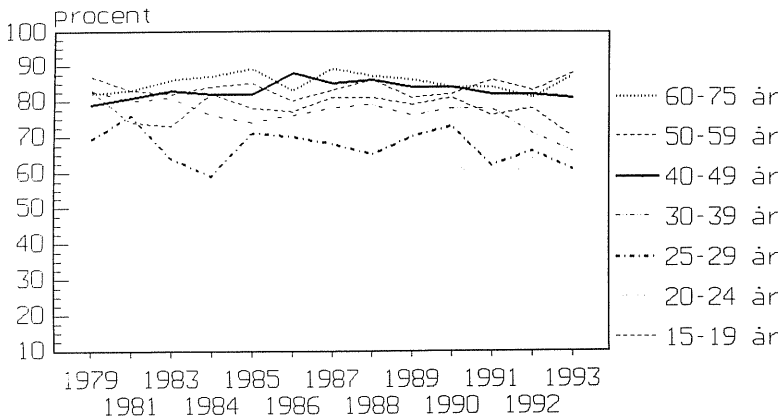
Anm 3: Tabellens åldersintervall 15-75 år

En klar majoritet av svenskarna bor i ett hushåll där man prenumererar på en morgontidning. Om man ser till de regelbundna läsarna så prenumererar omkring åtta av tio på sin morgontidning. Under perioden 1979-1989 är andelen prenumeranter mycket stabil. Värt att notera är minskningen av andelen prenumeranter under de senaste fyra åren. Andelen

ligger för dessa år omkring 77 procent. Årets siffra ligger på 76 procent vilket är den lägsta siffra som uppmätts under hela 15-årsperioden. I sammanhanget är det viktigt att notera att variationen är statistisk säkerställd med 95 % sannolikhet. Om vi sätter kravet på säkerhet till 99 procent faller sannolikheten att vi noterat en nedåtgående trend utanför marginalen. Eftersom de fyra senaste SOM-undersökningarna uppvisar samma resultat vågar man dock påstå att det finns en klar trend i undersökningsmaterialet. Tabell 4 innehåller också uppgifter om andelen prenumeranter bland förvärvsarbetande och ej förvärvsarbetande. Trenden visar klart att andelen prenumeranter är relativt konstant bland personer som förvärvsarbetar. Bland personer som av olika skäl inte förvärvsarbetar kan större delen av prenumerationsnedgången sökas.

I figur 1 studeras andelen prenumeranter i olika åldersgrupper.

Figur 1 Andelen prenumeranter i olika åldersgrupper 1979-1993 (procent)

Som framgår av figuren ligger andelen prenumeranter på en stabil och hög nivå bland personer över 40 år. Lägst prenumerationsbenägenhet har personer mellan 20 och 29 år. Prenumerationsbenägenheten följer i stort sett det mönster som framkom beträffande läsningen av minst sex nummer per vecka. Sett till den allra yngsta gruppen följer andelen prenumeranter i stora drag samma mönster som för föräldrargenerationen. Värt att notera i jämförelse med tabell 3 som redovisar den uppgivna läsvanan i olika åldersgrupper, är att tidningsläsningen minskat mar-

kant bland de yngsta medan andelen som bor i ett hushåll med en prenumererad tidning inte minskat lika mycket.

I Dagspresskollegiets tidigare studier har det konstaterats att hushållsstorleken har betydelse för prenumerationsbenägenheten. Ensamhushållen har dessutom tenderat att prenumerera i allt lägre utsträckning de senaste åren (Björkqvist Hellingwerf 1992, Severinsson 1994). I tabell 5 studeras andelen prenumeranter i olika åldersgrupper bland ensamstående, samboende och gifter.

Tabell 5 Andel prenumeranter i olika åldersgrupper sett till om man är ensamstående samboende eller gift

	Totalt	15-29	30-49	50-75
Ensamstående	63	61	52	73
Samboende	71	64	72	88
Gifta	87	67	83	93
Antal svar	542	238	146	158
	294	120	134	40
	826	52	360	414

Det kan konstateras att prenumerationsbenägenheten är låg bland de yngre (15-29 år), oavsett om man är ensamstående, samboende eller gift. Bland medelålders och äldre är däremot andelen prenumeranter klart högre bland gifter och sammanboende än bland ensamstående. Gifter prenumererar dessutom i något högre utsträckning än de som är sammanboende. I tabell 6 ställs prenumerationsbenägenheten mot både civilstånd och ålder. Lägst andel prenumeranter finner vi bland unga ensamstående och högst andel bland äldre gifter personer. Av siffrorna i marginalen kan man utläsa att ålder har större effekt på prenumeration än vad civilstånd har.

Tabell 6 Samband mellan ålder, civilstånd och prenumeration

	Ensamstående	Gifta	Effekt
Unga 15-29	37	62	+25
Äldre 50-75	72	92	+20
Effekt	+35	+30	

Fundering på förändring av prenumerationsituationen

I 1993 års SOM-undersökning ställdes en fråga som gäller framtidsperspektiv på att sluta prenumerera. Siffror om fundering har en inbyggd osäkerhet, steget från fundering till handling skiftar mellan olika människor. Men om funderingarna sätts i verket får det konsekvenser för tidningarna. Andelen prenumeranter som någon enstaka gång har funderat på att upphöra med sin prenumeration är 17 procent och 9 procent av prenumeranterna har flera gånger funderat på att upphöra med sin prenumeration. Den förstnämnda siffran är jämförbar med resultat från flertalet lokala läsvanestudier under slutet av 1980-talet, medan andelen som funderat flera gånger var klart lägre i dessa studier (Severinsson 1990 s 21).

Tabell 7 Fördelning av skäl till varför man funderat på att avsluta med sin prenumeration bland prenumeranter.

	Funderat minst någon gång	Funderat någon gång	Funderat flera ggr
Allt annat har blivit så dyrt att pengarna inte räcker till	44	44	46
Prenumerationspriset har höjts	30	30	28
Jag får lokal information i radio och TV	12	12	15
Tidningsutdelningen sköts dåligt	6	6	8
Jag har inte tid att läsa den	17	18	17
Jag har tillgång till tidningen på arbetet/i skolan	15	14	16
Jag kan låna den av bekant/granne	3	3	4
Tidningens politiska linje passade mig inte	7	5	10
Tidningens innehåll var inte tillräckligt bra	18	17	21
Tidningen innehöll för lite annonser	2	2	1
Jag flyttade från orten	1	1	1
Tidningen har blivit så förändrad	4	2	10
För dålig bevakning av vad som händer i min kommun	12	10	16
Antal svar	321	218	103

Tabell 7 beskriver skälen till varför man funderat på att upphöra med sin prenumeration. Det är tydligt att de ekonomiska skälen, tidsbrist och att tidningspriset har höjts är de vanligaste skälen till varför man

funderat på att upphöra med sin prenumeration. De som har funderat någon enstaka gång skiljer inte ut sig från de som har funderat flera gånger i avseende på de ekonomiska argumenten. Andelen som uppger dessa skäl 1993 är högre jämfört med resultat från lokala studier under senare delen av 1980-talet. De som anger det allmänt höjda kostnads-läget som skäl (45 procent) är dubbelt så många jämfört med exempelvis resultatet från en studie 1989 i nordvästra Skåne, 18 procent (Severinsson 1990).

Missnöje med den politiska linjen, tidningsinnehållet, tidningsförändringar och missnöje med den lokala bevakningen är något vanligare bland de som funderat flera gånger än bland de som funderat på att upphöra med tidningen någon enstaka gång.

Icke prenumeranters tidningsanskaffning

Även om andelen prenumeranter ligger på en mycket hög nivå i Sverige är det också ett intressant resultat att omkring 15 procent av de regelbundna läsarna skaffar sig sin tidning på annat sätt än genom prenumeration. Tabell 8 redogör för hur de som ej prenumererar anskaffade sin tidning 1979-1993.

Tabell 8 Fördelningen på olika sätt att skaffa tidningen bland regelbundna läsarna som inte prenumererar 1979-1993 (procent).

Anskaffningssätt	1979	1981	1983	1985	1987	1989	1990	1991	1992	1993
Lånar av bekanta	11	5	9	7	4	4	6	9	5	8
Läser hos bekanta	17	12	10	13	12	9	9	17	12	17
Läser på arbetet eller i skolan	44	52	56	55	51	46	45	44	41	50
Läser på bibliotek	3	3	3	4	2	2	4	4	5	5
Köper lösnr m m	28	23	23	14	50	39	32	40	32	25
Antal svar	279	244	234	243	252	220	225	218	364	285

Anm: * Fr o m 1987 fanns "köper lösnr" som eget alternativ i frågan. Testologens data t o m 1986 och SOM-enkätens data fr o m 1987.

Med regelbunden läsning avses minst en gång per vecka.

Majoriteten av de som inte prenumererar läser tidningen på arbetet eller i skolan. Det näst vanligaste alternativet är att köpa lösnummer. Under första delen av 80-talet tenderade arbetsplatsläsningen att öka något vilket sammanföll med en nedgång i lösnummerköpen. I mitten på 80-talet vände utvecklingen och arbetsplatsläsningen har sedan dess minskat samtidigt som lösnummerköpen ökat. I sammanhanget bör det påpekas att mönstret i kategorin "köper lösnummer m m" är något oregelbundet. Denna oregelbundenhet kan i viss mån förklaras med att kategorin dels har förekommit som fast svarsalternativ dels att frågeformuleringarna förändrats något från år till år. Ökningarna och minskningarna bland de som köper lösnummer sammanfaller trots allt ganska bra med trenderna i arbetsplatsläsningen.

Lästid, lästidpunkt och antal lästillfällen

Majoriteten av den svenska befolkningen läser alltså regelbundet en morgontidning och denna vana har visat sig vara tämligen stabil under 80-talet. Men minskat under 1990-talet. Vi skall nu gå över till att se på hur mycket tid svensken lägger ned på sin morgontidning samt när man läser den.

Den genomsnittliga *lästiden* har under de senaste 15 åren legat omkring 30 minuter. En tendens till minskad lästid kan dock noteras under de senaste åren. Den naturligaste tidpunkten för läsning är under morgonen (före kl 8) då drygt två tredjedelar brukar läsa sin morgontidning. Att tidningen kommer tidigt på morgonen är dessutom den näst viktiga faktorn för människors tidningsval; viktigast är behovet av lokala nyheter (se t ex Kratz 1989).

Näst vanligast är att man läser tidningen på kvällstid och eftersom antalet lästillfällen i snitt ligger på 1,5 kan man dra slutsatsen att relativt många personer läser tidningen såväl på morgonen som på kvällen (det senare med stor sannolikhet delvis för att läsa radio- och TV-sidor). Sett över hela mätperioden kan det dock konstateras en svag tendens till att minskad läsning på morgonen och på kvällen (tabell 9).

Tabell 9 Andel regelbundna läsare vid olika tidpunkter under dagen, antal lästillfällen och genomsnittlig lästid 1979-1992 (procent)

Lästidpunkt, andel läsare	1979	1981	1983	1985	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Före kl 8	66	68	68	66	64	66	68	65	62	61	59
Mellan kl 8-12	25	30	31	33	30	27	27	29	28	29	32
Mellan kl 12-17	15	17	18	21	16	17	18	15	14	16	16
Efter kl 17	50	54	57	61	46	46	45	45	42	43	43
Genomsnittl. ant.lästillf.	1,56	1,69	1,74	1,81	1,56	1,56	1,58	1,54	1,46	1,49	1,50
Genomsnittl. lästid min.	30,1	32,6	31,7	32,6	30,7	29,5	30,1	29,3	28,6	29,6	28,3
Antal svar	2135	2194	2126	2048	1672	1545	1451	1433	1474	1694	1684

Anm: Frågan löd 'Ungefär hur lång tid brukar Du ägna åt Din lokala morgon tidning en genomsnittlig vardag?' Med regelbunden läsning avses minst en gång i veckan. Testologens data t o m 1986 och SOM-data fr o m 1987

Flertidningsläsning och annan massmediekonsumtion

I det föregående har vi bland annat kunnat utläsa att 90 procent av allmänheten läser en morgontidning regelbundet (en utgåva per vecka). Tidigare studier har visat att läsningen är mer omfattande än så. De regelbundna tidningsläsarna tar ofta del av *ytterligare en morgontidning* regelbundet (jfr Weibull 1983). Under åren 1988 - 1993 tog 20-21 procent av de regelbundna läsarna del av ytterligare en morgontidning. Motsvarande siffra för 1987 var 25 procent. Frågan ställdes första gången i 1987 års undersökning, varför vi måste vara försiktiga med att uttala oss om stabilitet eller förändring med avseende på flertidningsläsningen.

Det har ofta diskuterats i vilken utsträckning konsumtion av andra massmedier påverkar människors benägenhet att regelbundet ta del av

morgonpress. Frågan är om det råder konkurrens mellan olika medier eller om de kompletterar varandra genom att fylla olika funktioner? I tabell 10 redovisas en översikt av hur regelbundna morgontidningsläsare, (de som läser en morgontidning minst fem gånger per vecka) tar del av andra massmedier.

Huvudintrycket av resultaten är att andelen regelbundna morgontidningsläsare ligger på en mycket hög nivå oberoende av i hur stor utsträckning de tar del av andra medier. Det bör emellertid påpekas att de mest regelbundna kvällstidningsläsarna tenderar att ta del av morgonpress i något lägre utsträckning än personer som inte är lika flitiga kvällpressläsare. Mönstret gäller för samtliga undersökningsår. Vilket tyder på att det råder en viss konkurrens mellan de båda medierna. I 1991 års undersökning ställdes för första gången en fråga om hur ofta man tar del av 3-minutersnyheterna i TV3 och nyheterna i TV4. I 1992 års undersökning frågades även om frukost-TV i TV4 och de lokala nyheterna i TV4. I 1993 års undersökning frågades också om morgon-TV i TV2. Anmärkningsvärt är att svaren på dessa frågor följer samma mönster som för kvällspressen i kombination med morgonpress. Undantaget i årets studie är nyheterna i TV4. Resultatet tyder på att dessa nyhetsprogram (i synnerhet morgonnyheterna) fångar upp personer som inte annars är regelbundna läsare av morgonpress. På sikt skulle detta kunna betyda att frukost-TV "mäter" sig in på morgonpressens territorium när det gäller publik. I en rapport av Lennart Weibull (1994) framkommer bland annat att 15 procent av de som regelbundet tittar på morgon-TV uppger sig läsa morgonpress i mindre utsträckning idag. När det gäller de andra nyhetsmedierna är förhållandet det motsatta. Ju mer regelbundet man konsumerar etermediens nyheter i de traditionella kanalerna, (dvs Sveriges radios nyhetsprogram) desto större är sannolikheten att man är regelbunden morgonpressläsare. Tendenserna är visserligen tämligen svaga, vilket innebär att tolkningar bör göras med försiktighet. Något som dock bekräftar att etermedierna snarare är ett komplement till dagspressen är att mönstren är stabila under samtliga undersökningsår. Undantaget är lyssnandet på lokala nyheter som efter omläggningen av radion följer samma mönster som kvällspressen och tittande på TV3 och TV4:s morgonTV. Nyheterna i TV 4 följer konsekvent nog samma mönster som Sveriges radios nyhetskanaler efter utbyggnaden av TV4.

Tabell 10 Andelen regelbundna morgontidningsläsare uppdelat efter regelbundenheten i konsumtionen av andra massmedier (procent).

Läser morgontidning minst 5 ggr p/v:	Kvällspressläsning dagar/vecka:				effekt
	6-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	
1986	74	75	78	83	- 9
1987	76	73	82	86	-10
1988	79	74	79	86	- 7
1989	77	80	81	87	-10
1990	77	77	80	83	- 6
1991	75	74	76	85	-10
1992	66	69	76	82	-16
1993	68	69	71	77	- 9

	Lyssnande på lokala radionyheter, dagar/vecka:				effekt
	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	
1986	80	76	75	75	+ 5
1987	83	83	81	72	+11
1988	84	80	81	76	+ 8
1989	85	80	80	81	+ 4
1990	82	86	81	78	+ 4
1991	81	79	80	77	+ 4
1992	77	73	79	74	+ 3
1993	78	78	73	68	+10

	Aktuellt-tittande, dagar/vecka:				effekt
	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	
1986	81	80	75	65	+16
1987	84	80	79	74	+10
1988	85	83	74	74	+11
1989	88	84	76	83	+ 5
1990	86	84	74	72	+14
1991	83	82	75	69	+14
1992	81	80	70	65	+16
1993	80	74	73	63	+22

	Rapport-tittande, dagar/vecka:				effekt
	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	
1986	83	78	83	66	+17
1987	83	81	72	78	+ 5
1988	86	81	84	73	+13
1989	85	85	77	74	+11
1990	87	82	82	69	+18
1991	84	83	71	66	+18
1992	82	77	70	61	+21
1993	81	73	69	63	+18

Tabell 10 Fortsättning

Läser morgontidning

minst 5 ggr p/v:

Dagens Eko-lyssnande, dagar/vecka:

	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	effekt
1986	81	82	79	76	+ 5
1987	84	82	83	78	+ 6
1988	86	86	80	77	+ 9
1989	85	86	82	80	+ 5
1990	80	84	84	80	0
1991	83	79	82	77	+ 6
1992	78	80	79	73	+ 5
1993	77	73	76	70	+ 7

Tittande på regionala nyheter i TV, dagar/vecka:

	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	effekt
1986	86	78	87	72	+14
1987	86	84	78	74	+12
1988	85	88	76	75	+10
1989	87	86	82	76	+11
1990	88	89	80	70	+18
1991	85	82	78	74	+11
1992	82	76	77	70	+12
1993	80	78	73	68	+12

Tittande på nyheterna i TV4, dagar/vecka:

	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	effekt
1991	74	84	76	89	-15
1992	71	77	72	78	- 7
1993	73	72	76	73	0

Tittande på 3-minutersnyheterna i TV3, dagar/vecka:

	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	effekt
1991	73	69	71	81	- 8
1992	71	70	72	77	- 6
1993	61	69	71	74	-13

Tittande på frukostTV i TV4, dagar/vecka:

	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	effekt
1992	69	67	70	76	- 7
1993	63	67	70	74	-11

Tittande på morgon-TV i TV2, dagar/vecka:

	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	effekt
1993	62	57	75	74	-12

Tittande på lokala nyheter i TV4, dagar/vecka:

	5-7 dagar/v	3-5 dagar/v	1-2 dagar/v	Sällan/aldrig	effekt
1992	65	65	64	77	-12
1993	68	69	70	74	-6

Anm: Data insamlat via SOM-enkäten

Sammanfattning

Dagspresskollegiet har under ett drygt decennium ställt frågor till svenska folket om dagstidningsläsning. Resultaten visar att läsning av morgontidningar ingår i människors dagliga vanor samt att mycket lite förändrats under den gångna perioden. 9 av 10 svenskar läser regelbundet en lokal morgontidning och 8 av 10 svenskar läser den minst fem dagar i veckan. Den genomsnittliga lästiden är knappt 30 minuter och majoriteten läser sin tidning på morgonen även om läsning på kvällen också är relativt vanligt förekommande.

En faktor som bidrar till stabiliteten i läsningen är den utbredda hushållsprenumerationen. Andelen prenumeranter uppgår till ca 76 procent och var påfallande stabil under perioden 1979-1989. Under 1990 talet märks dock en svag nedgång i andelen prenumeranter. Bland de som inte prenumererar men ändå läser regelbundet är arbetsplatsläsning vanligt förekommande. Det näst vanligaste alternativet är att köpa lösnummer.

Kvällspressen kännetecknas av en något mindre stabil läsning än morgonpressen. 2 av 10 personer läser någon kvällstidning 6-7 dagar i veckan. Flest läsare har Expressen, följd av Aftonbladet och GT/IDAG. Under senare delen av 80-talet ökade läsningen av kvällstidningarna något för att sedan minska något från och med 1990. De svenska kvällstidningarna är i första hand komplementmedier och nästan alla kvällstidningsläsare tar även del av en morgontidning. Den ovan nämnda ökningen av kvällstidningsläsning sammanfaller dock med en av de få förändringar som kan skönjas i läsningen av morgonpressen: minskningen av morgonpressläsning på kvällstid. En viss konkurrens om läsarna kan alltså trots allt sägas råda mellan morgon- och kvällspress.

Flertidningsläsning är en vanligt förekommande företeelse. Andelen som läser en extra morgontidning minst tre gånger per vecka, uppgår till 20 procent. Andelen har legat på samma nivå sedan 1988. I 1987 års undersökning var andelen 5 procentenheter högre. Tidigare studier har visat sig att flertidningsläsningen ofta är kopplad till arbetsplatsläsning (Weibull, 1983). Mot detta talar den minskning som konstaterats för arbetsplatsläsningen samt ökningen av läsning av mer än en tidning under samma period.

När det gäller hur annan massmediekonsumtion inverkar på benägenheten att läsa morgonpress, finner vi att det råder en viss konkurrens mellan kvällspress och morgonpress. När det gäller konsumtionen av nyheter i etermedia, verkar förhållandet vara det omvända. Ju större konsumtion av etermedienyheter, desto större benägenhet att läsa morgonpress regelbundet. Undantaget är de nya medier som fortfarande inte är helt utbyggda. Nya resultat vad gäller frukost-TV-tittande visar också att den konkurrerar med morgontidningsläsningen i vissa grupper.

Referenser

- Anshelm, Magnus (1988B) *Massmediernas räckvidd 1986/87 – en analys av Mediebarometern*. Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Anshelm, Magnus; Strid Jan (1989) *Läsvanor och läsintressen*, Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Björkqvist Hellingwerf, Karin (1991) *DAGSPRESS OCH MEDIEVANOR – En analys av läsvanestudien 1991*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hellingwerf, Karin (1992)
- Björkqvist Hellingwerf, Karin (1993) *LÄSVANESTUDIENS MÅTT PÅ LÄSVANOR – En analys av två mått på läsvanor*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Hadenius, Stig; Weibull, Lennart (1989) *Massmedier-En bok om press, radio och TV*. Stockholm, Bonniers.
- Hadenius, Stig; Weibull, Lennart (1993) *Massmedier-En bok om press, radio och TV*. Stockholm, Bonnier Alba AB.
- Kratz, Lotta (1989) *Tidningsläsning i Kalmar*. Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Kratz, Lotta; Weibull, Lennart (1991) *Tidningsprenumeration-men till vilket pris ?* Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Mortensen, Frands (1979) Sex og vold-det sælger da ver gang i *Bidrag* nr 9/10 1979
- Severinsson, Ronny (1990) *Tidningsläsning i nordvästra Skåne*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Severinsson, Ronny (1994) *Tidningar i konkurrens*. (doktorsavhandling) Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Strid, Jan; Weibull, Lennart (1984) *Läsvanor och läsintressen 1979-1983*. Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart (1983) *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm, Liber.

Weibull, Lennart (1989a) Framtidens tidningsval i *Dagspressen och dess läsare* (red Björkqvist Weibull). Stockholm, Almqvist & Wiksell internationell.

Weibull, Lennart (1994) *Ett år med morgon-TV -Vad händer med dagspressen*. Pressutredningen -94. Arbetsrapport från Expertgruppen Nr 3

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet

Nya mönster?

Ungdomars medievanor 1988-1993

BO REIMER

Ungdomar har ett intensivt förhållande till massmedier. De ägnar med självklarhet en stor del av sin fritid till att lyssna på musik, till att titta på TV och att gå på bio, och de ägnar över huvud taget mer tid åt massmedier än vad någon annan åldersgrupp gör (Filipson och Nordberg 1992:280).

Detta är i sig föga förvånande. Ungdomar har ofta mycket fri tid till förfogande, och en inte oansenlig andel unga har pengar att spendera på olika massmediala nöjen. Men det är också så att massmedierna spelar en speciellt viktig roll just i ungdomsfasen. I övergången till vuxenlivet är det viktigt med estetiska upplevelser; det är viktigt att kunna bearbeta de speciella problem som dyker upp i denna fas med hjälp av olika symboliska uttrycksformer. Och de estetiska upplevelser som står till buds i dagens samhälle är oftast medierade.¹

Mycket av massmedieutbudet har under en lång tid riktats just mot ungdomar. Det gäller bland annat en majoritet av musik- och långfilmsutbudet. Men det finns andra delar av massmedieutbudet som ungdomar inte känner sig lika hemmastadda i. Ungdomar har till exempel historiskt sett inte varit lika regelbundna morgontidningsläsare som äldre personer, och mycket av utbudet på svensk television har inte uppfattats som speciellt relevant för dem.

Nu har det svenska massmediesystemet delvis förändrats under det senaste decenniet. Detta gäller främst etermedierna. Vi har fått en utökad lokal- och närradio, och vi har fått ett stort TV-utbud via satellit och kabel. Vad har detta inneburit för ungdomars massmedievanor? I detta kapitel kommer jag att belysa hur regelbundet ungdomar idag utnyttjar ett antal olika massmedier, och hur de utnyttjar det utökade

TV-utbudet. Jag kommer att jämföra deras vanor med vuxna människors medievanor, men jag kommer också att se på förändringar i dessa vanor under en femårsperiod.

Ungdomar och vuxna – likheter och skillnader i massmedievanor

De tryckta medierna anses ha en stark ställning i Sverige. En lokal morgontidning ingår med självklarhet i de flesta svenska hem, och människor läser böcker i ungefär lika stor utsträckning nu som de gjorde för femtio år sedan.² Användningen av tryckta medier skiljer sig emellertid åt mellan olika åldersgrupper. Tabell 1 visar att ungdomar under 25 år läser morgontidningar mindre regelbundet än vad äldre människor gör. Däremot läser de kvällstidningar i lika stor utsträckning som 30-åringar, och i större utsträckning än vad äldre människor än så gör. Bokläsning är ungefär lika vanligt i samtliga åldersgrupper.³

Skillnaderna i läsning av morgon- och kvällstidningar mellan vuxna och ungdomar brukar hänföras till sociala faktorer. En regelbunden läsning av en oftast prenumererad morgontidning passar väl in i ett stabilt socialt mönster, medan kvällstidningar hör hemma i en miljö som är mer ombytlig; en miljö som är mer ungdomlig. Innehållet i de olika tidningarna är också i olika utsträckning inriktade mot vuxna respektive ungdomar.

Men dessa mönster är inte givna en gång för alla. Dagstidningarna måste se till att de kan motsvara de förväntningar som ställs av dess läsare. Tidningarna måste vara lyhörda; de måste vara uppmärksamma på att sociala och kulturella mönster förändras. Den självklarhet med vilken morgontidningen återfinns vid frukostbordet är kanske en självklarhet enbart för ett antal generationer under 1900-talet.

Ett tecken på att tidningarna är medvetna om nödvändigheten av lyhörddhet är satsningen på barn- och ungdomssidor i syfte att socialisera in nya generationer i gamla generationers massmediemönster. Men som tabell 1 visar, har dagstidningarna problem med de yngre läsekretsarna. Svenska folket läser över huvud taget morgon- och kvällstidningar

mindre regelbundet 1993 än 1988, men det är framför allt bland ungdomar som läsningen har minskat. Detta innebär att skillnaderna i läsning av morgontidningar är större än tidigare, och att skillnaderna i läsning av kvällstidningar, som var en huvudsakligen ungdomlig företeelse 1988, är mindre 1993 än tidigare.

Tabell 1 Dagstidningsläsning, bokläsning och biobesök. SOM 1988 och SOM 1993 (Anova/MCA).

	Morgontidning		Kvällstidning		Antal svar	
	1988	1993	1988	1993	1988	1993
Medelvärde	5.14	4.75	2.01	1.83		
Ålder						
15-19	-.62	-.74	.35	.11	146	140
20-24	-.64	-.75	.30	.12	123	139
25-29	-.39	-.37	.10	.12	113	163
30-49	.19	.04	.09	.06	493	675
50-75	.31	.40	-.38	-.15	384	598
Eta	.22 *	.19 *	.21 *	.09 *		
	Bokläsning		Biobesök		Antal svar	
	1988	1993	1988	1993	1988	1993
Medelvärde	4.22	4.08	2.53	2.45		
Ålder						
15-19	.48	.03	1.74	1.38	146	140
20-24	.32	-.02	1.67	1.60	123	139
25-29	.17	-.19	.67	.55	113	163
30-49	-.06	-.03	-.27	-.05	493	675
50-75	-.25	.09	-1.04	-.79	384	598
Eta	.12 *	.04	.65 *	.52 *		

* Signifikant på .05-nivå

Kommentar: Morgontidningsläsning 0-6, Kvällstidningsläsning 0-4, Bokläsning 1-7, Biobesök 1-7

Se frågeformulär för svarsalternativ för de olika medierna

Också bokläsningen har blivit mindre allmänt utbredd bland ungdomar under denna femårsperiod. Skolbarn läser av uppenbara skäl mer än andra, men även ungdomar upp till 25 års ålder är flitiga bokläsare. Tidigare studier har visat att de läser både skön- och facklitteratur i större utsträckning än vad äldre människor gör (Nordberg och Nylöf

1990:6). SOM-undersökningarna visar emellertid att en utjämning i bokläsandet håller på att äga rum. De skillnader som fanns i läsvanor mellan ungdomar och vuxna 1988 finns inte längre 1993.

Utvecklingen mellan 1988 och 1993 visar med andra ord att tryckta medier inte riktigt lyckas hålla sina ställningar bland ungdomar. Förändringarna är inte dramatiska, men fullt synliga. Hur har då de elektroniska medierna klarat sig?

Tabell 1 visar att ungdomar går på bio i ungefär lika stor utsträckning 1993 som 1988. Flitigaste biobesökare är de mellan 20 och 24 år. Vad som är intressant att notera i övrigt är att människor över 30 år går på bio något mer regelbundet 1993 än 1988.

Jag påpekade inledningvis att de stora förändringarna i mediemiljön under de senaste åren gäller etermediernas utökade utbud. De mest spektakulära förändringarna gäller TV-utbudet. Idag har nästan hela svenska folket tillgång till tre TV-kanaler, och över hälften av svenska folket har tillgång till ytterligare ett antal kanaler. Tabell 2 visar att dessa nya kanaler har lyckats fånga in ett stort antal ungdomliga tittare. Både Kanal 1 och TV2 har en majoritet av sina tittare bland äldre personer, men TV4, som nu har nästan lika många tittare som de gamla public service-kanalerna, har vänt på detta mönster. De är lika starka bland ungdomar som Kanal 1 och TV2 är bland äldre personer. Deras satsning på en annorlunda profil har med andra ord lett till en helt annan grupp av tittare.

Även TV3 och Eurosport har en övervägande del unga tittare, men den kanal som utan tvekan är ungdomskanalen nummer ett är, föga överraskande, musikvideokanalen MTV. Detta innebär inte att ungdomar ser mer på MTV än på andra kanaler. Drygt 20 procent i åldrarna 15-20 år ser på MTV dagligen, medan nästan 60 procent ser på TV4. Men det innebär att nästan hälften av alla ungdomar ser på MTV varje vecka. Bland de som har tillgång till kanalen i hemmet är andelen tittare 75 procent. Den ungdomskultur som förmedlas via MTV når med andra ord ut regelbundet till de flesta svenska ungdomar. För dem börjar MTV bli lika självklart som morgontidningen är för deras föräldrar.

Tabell 2 Tittande på olika TV-kanaler. SOM 1993 (Anova/MCA).

	Kanal 1	TV2	TV3	TV4	MTV	Euro- sport	Antal svar
Medelvärde	3.88	3.94	1.61	3.65	0.76	0.78	
Ålder							
15-19	-.25	-.35	.23	.60	1.07	.27	136
20-24	-.28	-.35	.62	.30	1.19	.36	136
25-29	.00	-.15	.49	.52	.45	.10	161
30-49	-.22	-.26	-.08	-.11	-.14	-.07	639
50-75	.40	.52	-.27	-.24	-.52	-.10	541
Eta	.23 *	.30 *	.16 *	.21 *	.42 *	.11 *	

* Signifikant på .05-nivå

Kommentar: De beroende variablerna varierar i värde mellan 0 och 5

Se frågeformulär för svarsalternativ för de olika medierna

Olika bakgrunder – Olika massmedievanor

Jag har hittills i denna artikel koncentrerat mig på skillnader i massmedievanor mellan ungdomar och vuxna. Men självfallet finns det även betydande skillnader i massmedieanvändning *mellan* olika grupper av ungdomar.

Tabell 3 visar att den familjetyp man tillhör har stor betydelse för valet av både tryckta och elektroniska medier. Skiljelinjen går mellan ungdomar som tillhör arbetarfamiljer och tjänstemannafamiljer. Ungdomar från arbetarfamiljer läser kvällstidningar mer regelbundet än andra. Ungdomar från högre tjänstemannafamiljer läser å sin sida både morgontidningar och böcker mer regelbundet än andra, och de är också de mest flitiga biobesökarna.

De skillnader i medievanor som är relaterade till familjetyp är till stor utsträckning kulturellt betingade. Om man kommer från en tjänstemannafamilj framstår det som fullkomligt "naturligt" att läsa böcker regelbundet – och att gå på bio. Kommer man från en arbetarfamilj är detta inte lika naturligt. Skillnaderna förstärks sedan under skolgången.

Tabell 3 Dagstidningsläsning, bokläsning och biobesök bland ungdomar 15-24 år. SOM 1993 (Anova/MCA).

	Morgon- tidning	Kvälls- tidning	Bok- läsning	Bio- besök	Antal svar
Medelvärde	4.00	1.94	4.09	3.94	
Kön					
Man	.02	.06	-.52	-.04	156
Kvinna	-.02	-.08	.66	.06	123
Eta	.01	.06	.31 *	.04	
Utbildning					
Låg	-.28	-.14	-.22	-.11	50
Medium	.10	.18	-.15	-.08	153
Hög	-.02	-.35	.56	.29	60
Eta	.06	.19 *	.16 *	.12	
Familjetyp					
Arbetarfamilj	-.39	.26	-.23	-.17	135
Tjänstemannafamilj	.38	-.29	.03	.12	50
Högre tjänstemannafamilj	1.13	-.55	1.28	.75	26
Egen företagare	.17	-.25	-.17	-.08	22
Eta	.22 *	.27 *	.25 *	.23 *	
Civilstånd					
Ensamstående	.10	-.05	.22	.12	184
Gift/sammanboende	-.23	.13	-.52	-.28	78
Eta	.06	.07	.18 *	.14 *	
Familjestorlek					
1	-.15	.04	.52	.59	46
2	-.44	-.01	-.13	-.13	71
3 eller flera	.24	-.01	-.09	-.11	158
Eta	.13	.02	.12	.21 *	
Område					
Landsbygd	-.32	-.21	-.13	-.07	50
Mindre tätort	-.25	.10	-.12	-.14	112
Stad	.39	.00	.18	.17	114
Eta	.14	.09	.08	.11	

* Signifikant på .05-nivå

Kommentar: Morgontidningsläsning 0-6, Kvällstidningsläsning 0-4, Bokläsning 1-7, Biobesök 1-7

Men alla skillnader är inte kulturellt betingade. Det finns även en social faktor som är betydelsefull. Denna faktor är naturligtvis delvis kopplad till ålder i sig; ungdomar befinner sig i en aktiv och intensiv livsfas, och

deras fritidsvanor och livsstilar skiljer sig därför radikalt från vuxna människors (jfr Reimer 1992:183-189). Men denna fas kan vara mer eller mindre intensiv beroende på hur ens vardagliga situation ser ut. Ensamstående ungdomar går på bio och läser böcker mer regelbundet än vad gifta eller sammanboende gör. Och personer som bor i hushåll som består av tre personer eller fler har oftare än andra tillgång till en morgontidning i hemmet. Här kombineras en social faktor med en ekonomisk faktor.

Ungdomar ser som mest på TV vid 14-15 års ålder. Sedan sjunker tittandet, för att återigen stiga vid vuxen ålder (Filipson och Nordberg 1992:282). De skillnader i TV-tittande som finns inom ungdomsgruppen är till stor del relaterade till kön. Pojkar ser mer på TV än vad flickor gör, och de väljer till stor del olika program.

Tabell 4 (nästa sida) visar att pojkar ser oftare både på de traditionella public service-kanalerna och de mer specialiserade kanalerna TV3 och Eurosport; två kanaler med en delvis manlig profil. Däremot finns det inga skillnader i tittandet på TV4 och MTV. Dessa båda kanaler har varit lika framgångsrika i fångandet av kvinnliga som av manliga tittare.

En social faktor med betydelse för TV-tittandet är hushållsstorlek. Ungdomar som bor ensamma tenderar att se mer på TV än andra. Vad som är intressant att notera i tabell 4 är att skillnaderna inte gäller för de tre kanaler som är allmänt tillgängliga. Det gäller enbart för TV3, MTV och Eurosport. Mönstren måste tolkas lite försiktigt. Den sociala faktorn samspelar delvis med en strukturell faktor; ensamstående bor i större utsträckning än andra i hushåll med tillgång till kabel- och satellit-TV. Men tabellen pekar på att utbudet i public service-kanalerna och i TV4 tilltalar alla. Tittandet på dessa kanaler är en aktivitet som ungdomar har gemensamt. Utöver detta tittande ger de nya, mer specialiserade, kanalerna möjligheter till ett mer specialiserat, individuellt tittande. Likheterna med utbudet och användningen av en dags-tidning ökar (jfr Kratz och Weibull 1993:21-36).

Tabell 4 Tittande på olika TV-kanaler bland ungdomar 15-24 år. SOM 1993 (Anova/MCA).

	Kanal 1	TV2	TV3	TV4	MTV	Euro- sport	Antal svar
Medelvärde	4.60	4.59	2.66	5.08	2.47	1.59	
Kön							
Man	.15	.14	.36	-.06	.13	.38	151
Kvinna	-.18	-.18	-.45	.07	-.17	-.48	125
Eta	.12 *	.12 *	.17 *	.05	.06	.22 *	
Utbildning							
Låg	.09	-.02	.30	.04	.05	.24	49
Medium	.03	.05	-.03	.18	.09	-.05	147
Hög	-.15	-.10	-.17	-.47	-.26	-.09	59
Eta	.07	.05	.06	.22 *	.06	.07	
Familjetyp							
Arbetarfamilj	.02	.04	.12	.14	.09	.12	132
Tjänstemannafamilj	-.10	-.18	-.29	-.23	-.15	-.12	49
Högre tjänstemannafamilj	-.13	-.03	-.05	-.44	-.01	-.14	25
Egen företagare	.24	.17	-.05	.19	-.17	-.26	21
Eta	.07	.08	.07	.17	.05	.08	
Civilstånd							
Ensamstående	.02	.04	-.15	.07	-.03	-.13	178
Gift/sammanboende	-.04	-.08	.34	-.15	.06	.29	80
Eta	.02	.04	.09	.08	.02	.10	
Familjestorlek							
1	-.13	-.09	.94	-.27	1.12	.58	46
2	-.02	-.03	.01	-.08	-.06	.11	72
3 eller flera	.04	.04	-.28	.12	-.31	-.22	157
Eta	.05	.04	.18 *	.12	.22 *	.15 *	
Område							
Landsbygd	.26	.34	-1.50	.03	-1.42	-.85	49
Mindre tätort	-.11	-.15	.01	.03	.00	.17	106
Stad	-.01	.00	.64	-.04	.61	.21	113
Eta	.10	.14	.33 *	.08	.34 *	.22 *	

* Signifikant på .05-nivå

Kommentar: De beroende variablerna varierar i värde mellan 0 och 5

Slutdiskussion: En ökad polarisering

De mönster som har presenterats i detta kapitel pekar på att ungdomars massmedievanor håller på att förändras. Jämförelsen mellan 1988 och 1993 indikerar att de tryckta medierna i viss utsträckning börjar bli mindre relevanta för ungdomar. Förändringarna ska inte dramatiseras, men de har ett visst stöd även i andra longitudinella studier, t ex i SCBs studier av svenska folkets levnadsförhållanden och i Testologens räckviddsundersökningar (Fritid 1976-1991; Mårtensson 1994).

Hur ska man tolka dessa förändringar? Den tillväxt i massmedie-systemet som vi i Sverige i princip har haft kontinuerligt under hela 1900-talet har lett till att vi har ökat den tid vi har använt åt massmedierna. Det utökade utbudet av elektroniska medier har hittills inte lett till att användningen av tryckta medier har minskat drastiskt. De elektroniska medierna har snarare kompletterat de tryckta medierna (jfr Lindung 1984). Men vad som håller på att ske nu är en ökad *polarisering* i människors massmedieanvändning. I takt med att valmöjligheterna mellan olika medier – och mellan olika typer av medieutbud – ökar, ökar också skillnaderna i medieanvändning. Möjligheterna att välja är större än någonsin. Möjligheterna att välja bort är större än någonsin.

Dagens samhällsanalys – och till viss del dagens samhällsdebatt – handlar mycket om en ökad individualisering; om hur individer inte längre fortsätter i gamla fotspår utan i stället fritt väljer sin framtid (jfr Beck 1992:91-102). I viss mån kan mönstren som presenterats här ge stöd för sådana tankar. När ungdomar får möjligheter att välja mellan olika typer av medieutbud, väljer man olikartat. Det är emellertid nödvändigt att peka på att dessa val är *socialt* snarare än *individuellt* grundade; valen görs av sociala varelser i konkreta sociala och kulturella miljöer. Det innebär att ungdomar från högre tjänstemannafamiljer med stor sannolikhet väljer att kombinera bok- och morgontidningsläsande med TV-tittande. För dem är det "naturligt" att ibland välja böcker framför ett lockande TV-utbud. För ungdomar som kommer från arbetarklassfamiljer är detta inte lika "naturligt". Hur förutsättningar för en sådan "naturlighet" ska kunna skapas för samtliga ungdomar i dagens massmediemiljö är en demokratifråga inte utan betydelse.⁴

Noter

1. Se Drotner (1991) och Boëthius (1992) för diskussioner av ungdomars estetiska behov.
2. För dagstidningsläsning, se Kratz och Weibull 1993. För bokläsning, se Lindung 1984 och Yrlid 1993.
3. Tabellerna i detta kapitel är baserade på variansanalyser. I tabellerna ges för varje undergrupp (15-19-åringar, 20-24-åringar, etc) avvikelserna i medelvärdet från det totala medelvärdet. Medelvärdet för läsningen av en morgontidning är 4.75 (en genomsnittlig läsning nästan fem dagar i veckan). För 15-19-åringar är medelvärdet 4.01 (4.75-.74), och för 50-75-åringar 5.12 (4.75+.37). En indikator på styrkan på sambandet – eta – ges också. Måttet kräver inte linjära samband.
4. Se Reimer 1994 för en utförligare analys av förändringar i människors massmedievanor under de senaste 6-7 åren.

Litteratur

- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Boëthius, Ulf (1992) 'Kontrollerade njutningar. Ungdomen och de litterära texterna', sid 241-277 i J. Fornäs, U. Boëthius, H. Ganetz och B. Reimer (red.): *Unga stilar och uttrycksformer*. Stockholm: Symposion.
- Drotner, Kirsten (1991) *At skabe sig – selv. Ungdom. Æstetik. Pædagogik*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Filipson, Leni och Jan Nordberg (1992) 'Barns och ungdomars medie- och kulturvanor', sid 279-303 i J. Fornäs, U. Boëthius, H. Ganetz och B. Reimer (red.): *Unga stilar och uttrycksformer*. Stockholm: Symposion.
- Fritid 1976-1991. Levnadsförhållanden. Rapport nr. 85* (1993). Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Kratz, Charlotta och Lennart Weibull (1993) 'Den lokala morgontidningen. En sammanställning baserad på Dagspresskollegiets studier', *PM från Dagspresskollegiet nr. 19*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Lindung, Yngve (1984) 'Vår fiktionskultur i förvandling', *Rapport nr. 5/1984*. Stockholm: PUB, Sveriges Radio.
- Mårtensson, Torbjörn (1994) *Ungdomars läsning av dagstidningar*. Stockholm: Tidningsutgivarna.
- Nordberg, Jan och Göran Nylöf (1990) 'Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek', *PUB informerar nr. 4/1990*. Stockholm: PUB, Sveriges Radio och Statens kulturråd.
- Reimer, Bo (1992) 'Inte som alla andra. Ungdom och livsstil i det moderna', sid 163-201 i J. Fornäs, U. Boëthius, H. Ganetz och B. Reimer (red.): *Unga stilar och uttrycksformer*. Stockholm: Symposion.
- Reimer, Bo (1994) *The Most Common of Practices. On Mass Media Use in Late Modernity*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Yrlid, Rolf (1993) 'Böcker', sid 209-217 i U. Carlsson och M. Anshelm (red.): *Medie-Sverige 1993. Statistik och analys*. Göteborg: Nordicom.

Morgon-TV¹

– ett hot mot morgontidningen?

LENNART WEIBULL

Ökat TV-utbud – stabila medievanor?

Hösten 1992 startade de första morgon-TV-sändningarna i TV4. I början av 1993 var det TV2:s tur. Under det första året noterades ett inte obetydligt intresse för morgon-TV. Morgon-TV representerade ännu ett steg i TV:s expansion till ett dygnet-runt-medium.

Så länge som TV har funnits som massmedium har det diskuterats i vad mån televisionens expansion kommer att påverka utbredningen av andra medier. Det karaktäristiska för utvecklingen i Sverige är att andra medier, såväl dagstidningar som radio, fortsatt att expandera även efter TV-mediets tillkomst. Visserligen tappade radion nästan hela sin kvälls-publik i konkurrens med televisionen, men kunde ändå växa genom att introducera nya typer av sändningar och nya sändningstider (Hadenius-Weibull, 1993).

En ofta framförd förklaring till att dagspress, radio och TV har kunnat expandera parallellt är att de specialiserat sig på olika tidsnischer under dagen. Dagspressen har premiärt blivit ett morgonmedium i hushållet, radion är mindre bunden till hushållet och förekommer under hela dagen, medan televisionen är ett kvällsmedium (Weibull, 1989). Mot denna bakgrund har introduktionen av morgon-TV blivit särskilt intressant genom att TV-mediet går in i en traditionell tidningsnisch, en nisch där f ö även radion varit relativt stark.

I syfte att belysa konsekvenserna analyserades publikstrukturen hos morgon-TV redan på grundval av material från SOM-undersökningen

1992 (Weibull, 1993a, 1993b). Det visade sig att dagstidningsläsningen var förhållandevis opåverkad. Tendensen var emellertid att morgon-TV, som då endast omfattade TV4:s *Gomorra!*, hade något större publik i hushåll där dagspressen traditionellt har varit svag, främst de yngre hushållen.

Det har gått ett år sedan denna första undersökning. Under denna tid har hänt två saker av betydelse: dels har Sveriges Television sedan början av 1993 börjat med morgon-TV *Go'morron, Sverige*, dels har morgontidningsintresset indirekt varit uppe till test genom att det blivit en ny prenumerationsperiod. Avsikten med denna framställning är att studera vad som hänt mellan hösten 1992 och 1993 beträffande räckvidden hos morgon-TV, vad som 1993 förklarar intresset att titta på morgon-TV och hur förhållandet mellan tittandet på morgon-TV och användningen av andra medier utvecklats.

Underlaget för analysen är 1992 och 1993 års SOM-undersökningars frågor om vanemässigt tittande på olika nyhetsprogram i radio och TV och om regelbunden läsning av morgon- och kvällspress samt ett antal specialfrågor om synen på morgon-TV. SOM-undersökningen är kompletterad med räckviddsdata från två Sifo-undersökningar från våren 1993 respektive våren 1994, båda genomförda på uppdrag av Svenska Tidningsutgivareföreningen² samt med uppgifter om tittandet enskilda veckor hämtade från televisionens fasta publikmätningar³.

Snabb stabilisering av morgon-TV

Andelen som tittade minst fem minuter på morgon-TV i oktober 1993 var omkring 7 procent av den svenska befolkningen mellan 3 och 99 år. Morgon-TV-sändningarna i TV2 och TV4 hade i stort sett samma räckvidd eller drygt 5 procent vardera. Det förekommer således en övertäckning mellan de två programmen. Den genomsnittliga andelen tittare per minut under tiden kl 06.30 till kl 09.15 är 3 procent; i detta ligger dock även tittande på andra TV-kanaler än TV2 och TV4. De redovisade andelarna förefaller vara tämligen stabila. Siffror från januari 1993 visar en räckvidd på mellan 5 och 10 procent och från januari till mars 1994 är andelarna på i stort sett samma nivå. I början av hösten samma år var andelen 7 procent och ökade som ovan nämnts

till knappt 10 procent i slutet av oktober (i samtliga tre fall gäller det befolkningen mellan 3-99 år).

Den allmänna tendensen förefaller vara att morgontelevisionen fick ett förhållandevis snabbt genomslag, men att den sedan har kommit att stabilisera på publikandelar kring tio procent en genomsnittlig dag. Samma tendens kan utläsas av SOM-undersökningarna. Hösten 1992 uppgav sig 3 procent av allmänheten mellan 15 och 80 år vara regelbundna tittare på morgon-TV i TV4, hösten 1993 hade andelen ökat till 7 procent. Dessa representerar dem som tittar minst fem dagar i veckan på de två svenska morgon-TV-programmen. Hösten 1992 tittade ytterligare 5 procent någon gång i veckan, hösten 1993 var motsvarande andel 13 procent (tabell 1).

Tabell 1 Regelbundet tittande på morgon-TV hösten 1992 och hösten 1993 (procent)

Frekvens	1992	1993
5 dagar per vecka	3	7
3 - 4 dagar per vecka	2	6
1 - 2 dagar per vecka	3	7
Mera sällan	12	17
Aldrig	80	63
Totalt	100	100
Antal svar	1876	1857

Källa: RIKS-SOM 1992 och RIKS-SOM 1993

Andelen som under en vecka nås av morgon-TV har på ett år ökat från 8 till 19 procent. På motsvarande sätt har den andra ytterlighetsgruppen, de som *aldrig* ser morgon-TV, minskat från 80 till 63 procent.

SOM-undersökningens siffror ger TV4:s *Gomorron!* något högre andelar än TV2:s *Go'morron, Sverige*. Det framkommer inte oväntat att de trogna tittarna, de som tittar fem dagar i veckan ser antingen på TV2 (3%) eller på TV4 (5%), medan de som bara ser någon eller några gånger i veckan växlar mellan de två programmen; 7 procent av allmänheten ser båda åtminstone någon gång per vecka (tabell 2). Tillkomsten av TV2 har således inte medfört någon minskning i det regelbundna

tittandet på TV4; kanalen har snarast ökat både andelen trogna och andelen sporadiska tittare något.

Tabell 2 Tittande på morgon-TV i TV2 och TV4 hösten 1993 (procent)

		Minst 5 dagar/vecka TV4				Minst 1 dag/vecka TV4	
		ja	nej			ja	nej
Minst 5 dagar/ vecka TV2	ja	1	2	Minst 1 dag/ vecka TV2	ja	7	5
	nej	4	93		nej	7	81

Källa: RIKS-SOM 1993

För att få en bild av publikstorleken på de två morgon-TV-programmen i SOM-undersökningen är det rimligt att göra jämförelser med andra TV-program. Vid samma tid då morgon-TV i TV2 hade 3 procent och den i TV4 5 procent trogna tittare var motsvarande andelar för Rapport 39 procent, Aktuellt 33 procent, Regional-TV i TV2 26 procent, Nyheterna i TV4 20 procent. Medan det finns en svag nedgång för nyhetsprogrammen för Sveriges Television hade Nyheterna i TV4 nästan fördubblat sin publik mellan 1992 och 1993.

Sifo:s undersökningar från våren 1993 respektive 1994 har en annan frågeteknik och tar sikte på tittandet en genomsnittlig dag. Undersökningen genomfördes under tredje veckan i mars och varje dag ställdes frågan om vad svarspersonerna sett samma morgon⁴. Undersökningen ger med 16 procent klart högre siffror än de dagliga publikmätningarna. Urvals- och frågeteknik torde förklara att det blir en viss överskattning av det faktiska tittandet. Också Sifo-mätningen ger en viss övervikt för TV4.

I de dagliga publikmätningarna från hösten 1993 är det jämnare mellan TV2 och TV4 och siffrorna för första kvartalet ger TV2 en liten övervikt (5,7% av befolkningen mellan 3 och 99 år) över TV4 (4,9%). De högre siffrorna för TV4 i frågeundersökningarna kan bero på skillnader i metod (regelbundet tittande i jämförelse med en dags räckvidd). En särskild faktor kan vara att TV4 i sig är på snabb frammarsch i svensk-

arnas, särskilt de yngres, tittande i förhållande till Kanal 1 och TV2⁵; detta kan leda till en överskattning då man skall bedöma regelbundenheten i tittandet på TV4.

Även om de skilda frågeteknikerna beskriver publikandelarna något olika är det ändå uppenbart att det finns en daglig morgon-TV-publik på omkring 10 procent och att TV4 i fråga om uppskattad regelbundenhet har en viss övervikt i det dagliga tittandet.

Morgon-TV med olika profiler

Ett gemensamt drag för flera av undersökningarna av morgon-TV-publiken är att den relativa andelen tittare är relativt sett högst bland personer under 30 år. Detta gäller både för de trogna tittarna och för dem som tittar minst någon gång i veckan (tabell 3). Sifo redovisar en motsvarande fördelning. I båda undersökningarna visar sig dock skillnaderna mellan män och kvinnor vara marginella.

Tabell 3 Tittande på morgon-TV efter kön och ålder hösten 1992 och hösten 1993 samt kanalval hösten 1993 (procent)

Morgon-TV	Kön		Ålder			
	Män	Kvinnor	15-29	30-49	50-64	65-80
<i>Morgon-TV 1992-1993</i>						
minst 5 d/v 1992	2	3	6	2	2	2
1993	6	7	8	5	4	9
minst 1 d/v 1992	7	9	13	8	6	5
1993	19	19	19	11	15	18
<i>Kanalval 1993</i>						
<u>TV2</u>						
minst 5 d/v	3	3	2	2	1	7
minst 1 d/v	13	11	14	10	10	16
<u>TV4</u>						
minst 5 d/v	5	5	8	4	4	4
minst 1 d/v	15	14	23	13	10	9
Antal 1992	979	897	467	684	393	318
Antal 1993	928	920	453	688	387	320

Det som hänt mellan 1992 och 1993 är dock att ålderskillnaderna blivit mindre framträdande. Förklaringen till detta ligger i att *Go'morron, Sverige* i TV2, som inte fanns hösten 1992 genomsnittligt har en äldre publik än *Gomorron!* i TV4. För TV4 gäller 1993 samma huvudtendens som iaktogs ett år tidigare: tyngdpunkten ligger klart under 40 år, medan de äldsta ligger högre på TV2; ålderspensionärerna är den enda grupp där TV2 är klart större än TV4.

De skilda åldersprofilerna var förväntade (Weibull, 1993a:126), eftersom de i sin tur speglar olika åldrars kanalpreferenser. TV2 har genomsnittligt en äldre publik än TV4. De som har preferenser för en viss kanal på kvällen är också mera benägna att se morgon-TV i denna. Den som regelbundet ser Nyheterna i TV4 har mer än dubbelt så hög sannolikhet att vara en trogen tittare på TV4:s *Gomorron!* (14%) än att vara det på *Go'morron, Sverige* i TV2 (6%).

Svarsmönstret tyder emellertid på att TV4-inriktning betyder mera för valet av morgon-TV än TV2-inriktning. Detta har sin självklara bakgrund i att TV2 allmänt har en större publik och är en mindre profilerad kanal som attraherar alla typer av tittare. Det finns därför inte någon lika tydlig TV2-profil som det finns en TV4-profil i publikpreferenserna.

Givetvis är det inte bara ålder och kanalpreferens som har betydelse då det gäller att förklara tittandet på morgon-TV. Den som är arbetslös ser något mera än den som är förvärvsarbetande. De som har småbarn i hushållet ser något mera än de som inte har barn. Den sistnämnda faktorn spelar dock mindre roll 1993 än den gjorde 1992. Förklaringen ligger på nytt i skillnaden mellan publikstrukturen hos TV2:s respektive TV4:s program; för TV4 gäller 1993 på samma sätt som 1992 att barnfamiljer ser oftare på detta, medan det för TV2 inte finns något sådant mönster.

Slutsatsen är att det mellan 1992 och 1993 har skett en utjämning av morgon-TV-tittandet. Skillnaderna mellan olika gruppers tittande är inte lika stora som tidigare. Förklaringen är att morgon-TV i TV2 har kommit till och att denna har dragit en ny, något äldre publik till morgon-TV. Samtidigt har TV4 i huvudsak behållit sin publikprofil. Möjligen har kanalen t o m stärkt sin ställning i unga ensamhushåll.

Vad är bra med morgon-TV?

En del av de redovisade tendenserna ger tillsammans en bild av möjliga funktioner hos morgon-TV för dem som tittar. I 1993 års SOM-undersökning ställdes dock även direkta frågor om olika egenskaper hos morgon-TV. Svartpersonerna fick ta ställning till sju olika egenskaper och ange i vad mån de ansåg dem stämma på *Go'morron, Sverige* i TV2 respektive *Gomorra!* i TV4. I tabell 4 redovisas detta för dem som regelbundet ser morgon-TV åtminstone någon gång per vecka.

Tabell 4 Värdering av olika egenskaper av morgon-TV i TV2 och TV4 hösten 1993 (procent av dem som ser på morgon-TV åtminstone någon gång per vecka)

Egenskap	Stämmer på		Diff
	TV2	TV4	
Bra programledare	38	64	-26
Mycket intressanta gäster	35	57	-22
Barnvänligt	31	35	- 4
Bra tips och idéer	19	45	-26
Underhållande	34	58	-24
Pålitligt	40	54	-14
Bra nyhetspresentation	38	56	-18
Antal svar 357			

Källa: RIKS-SOM 1993

Om vi först studerar värderingarna av respektive morgon-TV-program kommer pålitlighet, bra nyhetspresentation, bra programledare och mycket intressanta gäster högst för *Go'morron, Sverige*. För *Gomorra!* kommer bra programledare, underhållande, mycket intressanta gäster och bra nyhetspresentation högst. Det gemensamma för båda kanalerna är således nyheterna och de intressanta gästerna. Även om skillnaderna kanske inte är så stora framträder ändå tendensen att pålitliga nyheter är centralt för dem som ser TV2, medan TV4-publiken lyfter fram programledarna och det underhållande något mera.

Den absoluta nivån på differenserna mellan kanalerna skall tolkas med försiktighet; i och med att morgon-TV i TV4 har en något större publik

kommer denna automatiskt att få högre andelar. Den relativa nivån visar dock att TV4 avviker positivt i första hand på programledare, bra tips och idéer samt underhållningskaraktären. TV2 har sin relativt starkaste ställning då det gäller barnvänlighet, pålitlighet och nyhetspresentation. Mycket talar för att valet av morgonprogram också bestäms av i vilken grad dessa egenskaper värdesätts av publiken (jfr Karlfeldt-Utter, 1993).

Motsvarande analys har även gjorts inom ramen för den samtidigt genomförda västsvenska SOM-undersökningen. Utfallet är i stort sett detsamma. Det visar sig där att även de regelbundna TV2-tittarna värderar TV4 högre i fråga om underhållning samt bra tips och idéer. Till detta kommer att TV2-publiken genomgående bedömer TV4 mera positivt än vad TV4-publiken bedömer TV2.

Slutsatsen är att morgon-TV hösten 1993 totalt sett värderas positivt för nyheter, bra programledare och gäster. *Go'morron, Sverige* i TV2 bedöms ha en mera nyhets- eller faktainriktad profil, medan *Gomorra*n i TV4 betraktas som mera underhållande till sin karaktär. Det senare torde också vara en viktig faktor då det gäller detta programs attraktionskraft i den yngre publiken. Resultaten står nära i samklang med de mål som uttryckts från respektive redaktion och den profil som framkommit i innehållsstudier av de två kanalernas utbud, t ex att TV4:s program är något mera av underhållningskaraktär (Hansson-Nilsson, 1993).

Morgon-TV, radio och morgonpress: ökande konkurrens

Den övergripande frågan för artikeln är vad morgon-TV kan komma att innebära för andra traditionella morgonmedier: morgonpress och ljudradio. Det antagande som gjordes på grundval av analyserna från hösten 1992 var att radion skulle drabbas, medan det var mera osäkert i fråga om morgonpressen. Antagandet byggde bl a på de brittiska erfarenheterna som tämligen entydigt har visat att radion har tappat i förhållande till morgon-TV (Gunter, 1989). På samma sätt kan man tolka radions plats i det amerikanska hushållet: radion är det mobila mediet

för bil och resa, med TV är hushållets stationära medium, både för ljud och bild.

Å andra sidan är Storbritannien och USA inte detsamma som Sverige. Radion och, framför allt, dagspressen har traditionellt haft en mycket stark ställning i Sverige. Detta gör att utfallet av olika mediers kamp om människors morgontimmar inte på något sätt är självklar. I det följande skall mediernas faktiska samspel under morgonen belysas, människors bedömningar av utvecklingen redovisas och ett försök till bedömning av utvecklingen göras.

Om vi först ser till den faktiska konsumtionen av olika medier under morgontimmarna visar sig morgonpressen vara det största mediet. Underlaget för analysen kommer här ifrån den västsvenska SOM-undersökningen 1993. Där visar sig att nästan 3/4 av befolkningen läser eller tittar i en morgontidning mellan kl 5 och kl 10, 2/3 lyssnar på radio och knappt 15 procent ser på morgon-TV. Det intressanta är dock kombinationen av olika medier. I tabell 5 redovisas alla tänkbara kombinationer för varje timma under morgonen.

Tabell 5 Uppgiven exponering för morgonpress, radio och TV per timma under en genomsnittlig dag kl 5 - 10, Göteborg med kranskommuner hösten 1993 (procent)

Tid	Minst något morgontidning	Minst något radio	Minst något TV
Kl 5 - 6	10	11	0
Kl 6 - 7	26	32	5
Kl 7 - 8	29	36	10
Kl 8 - 9	17	26	6
Kl 9 - 10	12	24	2
Totalt kl 5 - 10	72	66	13

Antal svar 1 486

Källa: VÄST-SOM 1993

Den mest intensiva mediekonsumtionen äger rum mellan kl 6 och 8, då hälften eller mer tar del av minst något av de tre medierna. Vid varje tidpunkt har radion den högsta andelen av allmänheten men trots detta

har morgontidningen den totalt högsta. Detta hänger samman med vad som tidigare framhölls om mediernas olika karaktär: radion finns under längre tid med i bakgrunden, även utanför hemmet, medan morgontidningen får en kortare men bestämd tid (jfr Weibull, 1991). Morgon-TV har samma morgon-primetime (kl 7-8) som de övriga två medierna.

Bland västsvenskarna är det till övervägande del ett medium som dominerar inom varje tidsintervall. Detta gäller till 85 procent under den första och den sista av de fem undersökta morgontimmarna. Mest mediekonkurrens är det mellan kl 6 och 8, då drygt 1/4 tar del av mer än ett medium. Den vanligaste kombinationen är morgonpress och radio och den minst vanliga radio och morgon-TV.

I och med att siffrorna endast avser ett år finns det ingen möjlighet att bedöma någon tendens. Två iakttagelser bör emellertid särskilt lyftas fram. För det första är morgon-TV för vissa grupper enda morgonmediet. För det andra är det vanligare att kombinera morgonpressen med radio *eller* TV, medan kombinationen av de två sistnämnda, eller av alla tre medierna, är mycket ovanlig. Ett rimligt antagande är då att morgon-TV kan nå ett ökat utrymme i människors morgonvanor, men att detta sannolikt går mer ut över radion än över morgontidningen.

Slutsatsen bekräftas av svarspersonernas egna bedömningar. På en fråga om man ändrat sina medievanor i och med att man börjat titta på morgon-TV är resultaten både av den nationella och den västsvenska SOM-undersökningen att de regelbundna morgon-TV-tittarna uppger sig ha minskat sitt radiolyssnande mer än sitt morgontidningsläsande (tabell 6). I den nationella studien är andelen som säger sig ha minskat radiolyssnandet 36 procent och i den väst-svenska 39 procent. För morgonpress är motsvarande andelar 15 respektive 22 procent.

Två slutsatser kan dras av dessa retrospektiva bedömningar. För det första är det uppenbart att allmänheten upplever sig ha minskat sin exponering för andra morgonmedier något – hur mycket kan givetvis inte utläsas av svaren på den fråga som ställts här. För det andra är det lika uppenbart att detta främst gäller ljudradion. Däremot går det inte att säga något om konsekvenserna av detta för den faktiska användningen. Mycket talar exempelvis för att det är personer med förhållandevis lågt tidningsintresse som ser mer på morgon-TV; det skulle i så

fall inte vara typiska då det gäller att värdera effekterna av morgon-TV-tittande på tidningsintresset i allmänhet.

Tabell 6 Bedömning av förändrade medievanor efter tillkomsten av morgon-TV, hela Sverige respektive Göteborg med kranskommuner hösten 1993 (procent av dem som tar del av morgon-TV åtminstone någon gång per vecka)

Medium	Mycket mer	Något mer	Ungefär lika	Något mindre	Mycket mindre
<i>Nationellt</i>					
Morgontidning	1	3	65	9	6
Radio	1	1	48	21	15
<i>Väst-Sverige</i>					
Morgontidning	1	3	57	12	10
Radio	2	3	41	21	18

Antal svar: nationellt 357, Väst-Sverige 276

Källa: RIKS-SOM 1993 och VÄST-SOM 1993

Frågan är om det överhuvudtaget går att utläsa något om det faktiska förhållandet mellan morgon-TV-tittande och morgontidningsläsning mellan 1992 och 1993. Tabell 7 ger en översikt av vissa samband. Det presenterar hur personer med olika regelbundenhet i morgon-TV-tittande tar del av morgonpress.

Siffrorna i tabell 7 skall läsas mot bakgrund av den nedgång på ett par procentenheter regelbundna morgontidningsläsare som skett mellan 1992 och 1993 (Björkqvist Hellingwerf-Severinsson, 1994). Vad siffrorna dock visar är att nedgången i läsning – de första fyra indikatorerna i tabellen (uppgiven huvudtidning, daglig läsning, läsning minst 5 ggr/vecka och prenumeration i hushållet) – genomgående är störst bland de regelbundna morgon-TV-tittarna i jämförelse med dem som sällan tittar på morgon-TV. Som framgår rör det sig genomgående om relativt små grupper och nedgången är på de flesta punkter inte statistiskt säkerställd, men tendensen är ändå sådan att den ger antydningar om ett förändrat samspel mellan de stora morgonmedierna. Det visar sig dessutom att sambandet är tydligare i fråga om tittande på morgon-TV i TV4.

Till detta kommer att det av 1993 års studie visar att de som har morgontidningsprenumeration och är regelbundna morgon-TV-tittare oftare har tvekat om sin prenumeration. Detta gäller i första hand dem som här kallats för trogna morgon-TV-tittare – de som ser fem dagar i veckan.

Tabell 7 Morgontidningsläsning efter regelbundet morgon-TV-tittande hösten 1992 och hösten 1993 (procent)

<i>Morgontidningsläsning</i>	minst 5 d/v		<i>Morgon-TV</i> minst 1 d/v		mer sällan	
	1992	1993	1992	1993	1992	1993
Andel med uppgiven huvudmorgontidning	80	72	85	80	88	89
Daglig morgontidningsläsning	60	57	59	58	68	67
Läsning minst 5 ggr / v	72	64	70	64	78	75
Prenumeration i hushållet	70	64	73	66	79	77
Morgontidningsläsning före kl 8 bland läsare	72	71	79	69	69	70
Andra morgontidning	19	16	23	19	21	17
Antal svar	50	121	150	357	1 695	1 500

Källa: RIKS-SOM 1992 och 1993

På väg mot ett segmenterat mediasystem?

Det långsiktiga prognosvärdet av dessa iakttagelser under morgon-TV:s första år är givetvis begränsat. Å andra sidan finns det observationer år 1993 som ger ökad sannolikhet för det framtidsscenario som målades upp på grundval av 1992 års undersökning (Weibull, 1993a). Utgångspunkten för detta var att förklaringar till ändringar i människors medievanor vanligen måste sökas på tre håll: i *publiken*, t ex allmänna vanor, intressen och attityder, i *mediesystemet*, t ex tillgång till medier, innehållsprofil och utformning samt hos *samhället*, t ex politisk och ekonomisk situation eller opinionsklimat. Det senare påverkar både

publik- och mediefaktorn, men också medieanvändningen i sig (Weibull, 1983; 1989).

Ett huvudresultat från mycket av forskningen kring allmänhetens medievanor är att egenskaper hos publiken, tidvis i samspel med förändringar i mediasystem och samhälle är avgörande, för den uppmärksamhet som ägnas ett visst medium. Enskilda mediers möjligheter till framgång ligger således främst i att inom denna ram skapa så stort intresse som möjligt för sin verksamhet (Weibull, 1989). I detta ligger att det alltid kommer att finnas en hög grad av tröghet i allmänhetens medievanor: publiken har sällan något intresse att bryta upp från det som fungerar. Större ändringar i människors medievanor hänger därför ofta samman med något annat slag av social förändring i livet, t ex att flytta hemifrån, att bilda hushåll, att få barn, att skilja sig eller att bli arbetslös. Också samhällsförändringar, t ex försämrad samhällsekonomi eller en spänd politisk situation, kan ligga bakom ändrade mönster. Huvudtendensen är dock att alla förändringar av medievanor sker mycket långsamt.

Det redovisade synsättet användes i analysen av det första halvårets tittande på morgon-TV (Weibull, 1993a). Det visade sig då att den viktigaste förutsättningen för att bli morgon-TV-tittare vid en tid då endast TV4 fanns som morgon-TV var att man redan var orienterad mot TV4. Det som sker 1993 är att det finns en allmän försvagning av morgonpressens ställning, men att denna är större bland dem som upptäckt morgon-TV. Det har således skett en viss, om än mycket liten, uppluckring av svenskarnas mycket stabila läsvanor. Denna har knappast sin bakgrund i tillkomsten av morgon-TV. Möjligen kan den vara påverkad av ökningen av det totala mediebudet, men mer tyder på att den ekonomiska konjunkturen är den viktigaste faktorn.

I den situationen har morgon-TV utvecklats och tagit ett litet, men ökande utrymme i människors morgonvanor. Detta tycks först ha skett i hushåll där morgonpressen traditionellt har varit svag, men senare även i andra. I de senare har då morgontidningen fått konkurrens. Mot denna bakgrund är den givna hotbilden för morgontidningarna att de tappar sin ställning som basmedium, i första hand till TV – eller TV i kombination med kvällspress – och blir mera av ett medel- eller överklassmedium. Detta kan uppfattas som en exemplifiering av hypo-

tesen att fler tillkommande medier inte innebär en utslagning av de gamla utan till att dessa får en ändrad roll, vilket i sin tur medför en fragmentarisering av mediasystemet (Becker-Schönbach, 1989; Weibull, 1991).

En sådan utveckling som här antytts är knappast något nära förestående i Sverige. Analysen av morgon-TV under 1992 och 1993 förstärker intrycket av tröghet i svenskarnas medievanor, men det finns tendenser till att äldre nu börjat följa morgon-TV mera. Till detta kommer dock att scenariot är skisserat utan att hänsyn till dagstidningarnas motåtgärder. För dagspressen talar att ingen av de andra medierna innehållsmässigt har den bredd respektive den lokalanknytning som den lokala morgontidningen representerar. Den lokala dagstidningens funktion är således egentligen inte äventyrad av dagens morgon-TV; den våren 1994 föreslagna fjärde TV-kanalen (SOU 1994:34), baserad på lokala program är i detta sammanhang ett långt större hot. Det är först då innehållet är likartat som effekterna av själva teknologin – lokala morgonnyheter på papper eller i TV – kommer att kunna prövas.

Noter

1. Artikeln är en uppdatering och vidareutveckling av min översikt om Morgon-TV-tittandet, publicerad i *MedieNotiser* 4/1993 (Weibull, 1993b).
2. Undersökningens resultat har välvilligt ställts till förfogande av Tidningsutgivarna genom Bo-Christer Lundqvist. Tekniska uppgifter om undersökningen finns i anslutning till resultatredovisningen.
3. Underlaget – olika mätveckor under 1993 och 1994 – har välvilligt ställts till förfogande av Sveriges Televisions publikgrupp genom Bengt Nordström, som även bidragit med viktiga synpunkter på tolkningen av publikstatistiken i föreliggande artikel.
4. Undersökningen avser 1000 slumpmässigt valda personer mellan 15 och 80 år och är genomförd med telefonintervjuer. Urvalet är rullande. Tidigare metodstudier tyder på att ett urval av detta slag överrepresenterar personer som ägnar mer av sin lediga tid hemma, något som i sin tur kan leda till en överskattning av TV-tittande (jfr Gustafsson-Weibull, 1992). Publiken tenderar också att överskatta sitt tittande i fråga om återkommande program av den typ som morgon-TV representerar.
5. Uppgifter från Bengt Nordström, Sveriges Televisions publikgrupp

Referenser

- Becker, Lee, Schönbach, Klaus (eds) (1989) *Audience Responses to Media Diversification: coping with plenty*. Hillsdale, N.J. Lawrence Erlbaum
- Berg, Klaus, Kiefer, Marie-Louise (Hrsg) *Massenkommunikation IV: Eine Langzeitstudie zur Mediennutzung und Medienbewertung 1964-1990*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft
- Björkqvist-Hellingwerf, Karin, Severinsson, Ronny (1994) *Den svenske tidningsläsaren: läsvanor för morgonpress 1979-1993*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Gunter, Barrie (1989) The U.K.: Measured Expansion on a Variety of Fronts. I, Becker, L., Schönbach, K., (eds) *Audience Responses to Media Diversification: coping with plenty*. Hillsdale, N.J. Lawrence Erlbaum.
- Gustafsson, Karl Erik, Weibull, Lennart (1992) *Mått på medier*. Lund, Studentlitteratur
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart (1993) *Massmedier*. Stockholm, Bonnier Alba
- Hansson, Anders, Nilsson, Lasse (1993) *Frukost-TV: kriget om publiken*. Examensarbete från Journalisthögskolan i Göteborg. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Karlfeldt, Maria, Utter, Katarina (1993) *En kvalitativ studie i morgonmedier med inriktning på Frukost-TV*. Projektarbete vid fortsättningskursen i medie- och kommunikationsvetenskap. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Kratz, Charlotta (1991) *Från icke-läsare till allätare: fyra läsartyper i Stockholm och i landsorten*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Kratz, Charlotta (1992) Mediemöblemang i svenska hem. *Medie-Notiser* 3/1992
- Kratz, Charlotta, Weibull, Lennart (1993) *Den lokala morgontidningen*. En sammanställning baserad på Dagspresskollegiets studier. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- SOU 1994:34 *Tekniskt utrymme för ytterligare TV-sändningar*. Slutbetänkande av utredningen om tekniska förutsättningar för utökade sändningar av radio och television till allmänheten.
- Weibull, Lennart (1983) *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm, Publica
- Weibull, Lennart (1989) Dagstidningsläsning i Sverige 1979-1989. Ett försök till bestämning av dagspressens roll i massmediesystemet. I Weibull, L., Björkqvist, K (red) *Dagspressen och dess läsare*. Stockholm, Almqvist&Wiksell International
- Weibull, Lennart (1991) Publikutvecklingen. I Carlsson, U, Anshelm, M (red) *MedieSverige 1991*. Göteborg, Nordicom-Sverige
- Weibull, Lennart (1993a) Medieutveckling och medievanor. Exemplet Frukost-TV. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Perspektiv på krisen*. Förvaltningshögskolan/Institutionen för journalistik och masskommunikation/Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart (1993b) Nya medievanor med morgon-TV? *MedieNotiser* nr 4/1993

Mediemöblemang 1986 och 1993

CHARLOTTA KRATZ

Hur man väljer att utrusta sitt hem har med vars och ens smak att göra. Etnologisk forskning har visat på tydliga skillnader mellan olika typer av hem (Mörck, 1991; jfr. Rosengren, 1991). Vissa kan tycka att det är viktigare att visa att man har böcker än TV, vilket får till följd att böckerna placeras centralt i hemmet, och TV:n lite mer i skymundan. Vill man se på TV får man möblera om eller sitta obekvämt. I andra hem är det tvärtom, TV:n placeras centralt tillsammans med övrig hemelektronik, och böckerna får undanskymda platser.

Vilken medieutrustning man väljer är inte enbart en estetisk fråga, även om radio- och TV-apparater, skivspelare och telefoner har en estetisk sida. Hemmets utseende och utrustning blir en del i det system av signaler som vi konstant sänder ut till omvärlden. Med hjälp av signaler som kläder och vanor, till exempel, visar vi vilka vi är. En så, till synes, enkel sak som att ha tillgång till kabel-TV eller ej blir med nödvändighet en del av hushållet identitet.

Tillgången till olika medier påverkar det liv familjerna lever tillsammans, och även den som personligen varit negativ till inköp av en viss apparat får leva med konsekvenserna (jfr t ex Morley, 1986; Aune, 1993). På vilka sätt de olika medierna ingår i vardagslivet, hur de används och varför, kan inget frågeformulär ge svar på. För den typen av frågeställningar krävs helt andra metoder. Men ett frågeformulär kan enkelt användas för att ta reda på vilka som över huvud taget har tillgång till olika saker. Det här kapitlet skall kortfattat redogöra för tillgången till olika hushållsmedier i olika typer av hushåll i Sverige 1993. Inledningsvis presenterar jag utvecklingen mellan 1986 och 1993 för tre lite äldre nya medier: kabel-TV, CD (Compact Disc)-spelare och video. Därefter visar jag hur tillgången till några nyare nya medier, parabolantenn, persondator, telefonsvarare, mobiltelefon och telefax är fördelad bland svenskarna. Som jämförelsepunkter använder jag bil,

TV och telefon, sedan länge etablerade i svenska hushåll. (Tillgången till mikrovägsgn redovisas som kuriosa i tabell 2.)¹

I det här kapitlet har den franska sociologen Pierre Bourdieus kapitalbegrepp getts en konkret betydelse med hjälp av människors yrkesuppgifter. Yrkesuppgifterna har legat till grund för en indelning efter om man är verksam inom *produktion* (tillverkningsindustri) eller *reproduktion* (utbildning, omvårdnad, kultur), samt om man kan anses ha *mer eller mindre* kapital än andra.²

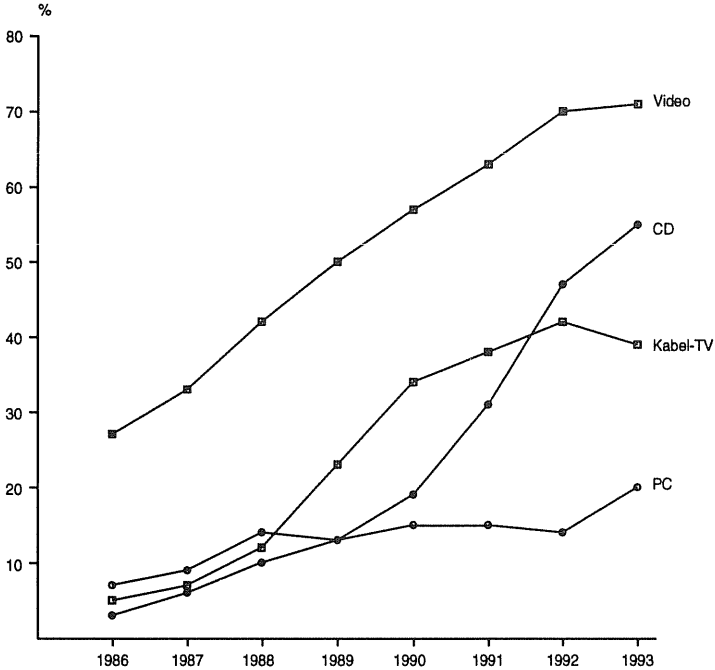
Både mängd och typ av kapital kan antas ha betydelse för den smak och de preferenser man utvecklar, och följaktligen också för hur man väljer att utrusta sitt hem (jfr. Bourdieu, 1986; Palme, 1990).

Utveckling sedan 1986 för tre medier

Sedan 1986 har SOM-undersökningen kartlagt utvecklingen för några av de, numera, vanligaste hushållsmedierna. Som framgår i figur 1 har videoapparater, CD-spelare och kabel-TV blivit allt vanligare sedan mitten av 1980-talet. Videon, till exempel, kan antagligen nu sägas ingå i ett hems basutrustning, CD-spelarna är på god väg att bli lika vanliga. Kabel-TV har inte samma tillväxtpotential, tillgången avgörs ju av var man bor. Årets nedgång är inte statistiskt signifikant.

Även om kurvorna pekar mer eller mindre uppåt för befolkningen som helhet är inget av medierna ännu allmän egendom. Och det finns stora grupper som inte har vare sig video, kabel-TV eller CD-spelare. Frågan är vad som avgör tillgången? Smakskillnader, ålder, livsstil, vanor, intressen? Det handlar förstas om en blandning av alla sakerna. Vissa grupper i samhället är alltid mer benägna än andra att skaffa nyheter – de kallas ibland *innovatörer* och söker aktivt och självständigt nyheter och (Rogers och Shoemaker, 1971; Rogers, 1983). Andra grupper är försiktigare, vissa är rent misstänksamma och rädda för förändringar. En ung storstadsmänniska är typbilden av en innovatör, en äldre människa på landsbygden är långt mindre benägen att skaffa ny hemteknik (jfr Kratz, 1992; 1993a).

Figur 1 Fyra mediers utveckling. SOM-undersökningarna 1986-1993, åldrarna 15-75 år (procent)

I analysen har jag tagit fasta på att *ålder*, *boendeort* och *social position* (definierad på det sätt som skisserats ovan) har betydelse för om man väljer att skaffa olika sorters hushållsmedier och andra apparater.

Betydelsen av ålder, boendeort och social position för innehav av olika hushållsmedier 1986-1993

Ålder är den mest betydelsefulla faktorn av de tre som ingår i analysen (se tabell 1). Innehav av såväl video som CD-spelare är starkt relaterat till ålder. Kabel-TV innehav är, naturligt nog, mer relaterat till vilken typ av ort man bor på, och vanligare i stora städer än i små. Trots detta

Tabell 1 Samband mellan innehav av video, CD-spelare och kabel-TV och ålder, boendeort och social position 1986-1993 (anova/MCA)

Innehav av video	1986	1987	1992	1993
Medelvärde	0.27	0.34	0.70	0.70
Ålder				
15-19 år	+0.21	+0.15	+0.28	+0.10
20-29 år	+0.07	.00	+0.10	+0.04
30-39 år	+0.13	+0.11	+0.10	+0.13
40-49 år	+0.07	+0.14	+0.09	+0.13
50-59 år	-0.10	-0.05	-0.03	.00
60-75 år	-0.22	-0.24	-0.30	-0.31
BETA	.30 **	.29 **	.35 **	.36 **
Boendeort				
glesbygd	-	-0.09	-0.04	+0.01
mindre ort	-	+0.07	+0.06	+0.04
större ort/stad	-	-0.03	-0.01	-0.03
storstad	-	-0.02	-0.09	-0.08
BETA	-	.12 **	.11 *	.10 *
Social position				
lågt ekonomiskt kapital	+0.03	+0.02	-	-
høgt ekonomiskt kapital	+0.09	+0.15	-	-
lågt kulturellt kapital	-0.05	-0.03	-	-
høgt kulturellt kapital	-0.08	-0.14	-	-
BETA	.14 **	.21 **	-	-
Innehav av kabel-TV	1986	1987	1992	1993
Medelvärde	0.05	0.07	0.42	0.40
Ålder				
15-19 år	-	-	+0.10	+0.22
20-29 år	-	-	+0.13	+0.12
30-39 år	-	-	-0.03	-0.03
40-49 år	-	-	-0.04	-0.03
50-59 år	-	-	-0.03	-0.01
60-75 år	-	-	-0.03	-0.05
BETA	-	-	.13 **	.13 **
Boendeort				
glesbygd	-0.05	-0.06	-0.37	-0.32
mindre ort	-0.02	-0.04	-0.04	-0.05
större ort/stad	+0.03	+0.06	+0.12	+0.15
storstad	+0.06	+0.04	+0.27	+0.24
BETA	.17 **	.21 **	.39 **	.38 **
Social position				
lågt ekonomiskt kapital	+0.01	-	-	-
høgt ekonomiskt kapital	-0.04	-	-	-
lågt kulturellt kapital	+0.03	-	-	-
høgt kulturellt kapital	-0.03	-	-	-
BETA	.12 *	-	-	-

Tabell 1 Fortsättning

Innehav av CD-spelare	1986	1987	1992	1993
Medelvärde	–	0.06	0.45	0.53
Ålder				
15-19 år	–	+0.00	+48	+38
20-29 år	–	+0.08	+23	+25
30-39 år	–	-.01	+0.03	+12
40-49 år	–	+0.01	+0.06	+0.04
50-59 år	–	-.04	-.13	-.07
60-75 år	–	-.05	-.27	-.33
BETA	–	.19 **	.38 **	.41 **
Boendeort				
glesbygd	–	–	–	–
mindre ort	–	–	–	–
större ort/stad	–	–	–	–
storstad	–	–	–	–
BETA	–	–	–	–
Social position				
lågt ekonomiskt kapital	–	–	-.06	-.04
høgt ekonomiskt kapital	–	–	+12	-.07
lågt kulturellt kapital	–	–	-.12	+10
høgt kulturellt kapital	–	–	+0.07	+0.06
BETA	–	–	.18 **	.13 **

anm. Samband markerade med ** är signifikanta på 99 procents nivå. Samband markerade med * är signifikanta på 95 procents nivå. Svagare samband redovisas ej.

Läsanvisning för tabell 1: I anova/MCA anges dels medelvärdet för hela befolkningen (siffrorna överst i varje tabell), dels undergruppers avvikelser från det gemensamma medelvärdet (siffrorna i kolumnerna). Eftersom analysen gäller icke innehav (värde 0) eller innehav (värde 1) av olika medier varierar medelvärdena mellan 0 och 1, och motsvarar procentandelar. Medelvärdet för video 1986, 0,27, betyder att 27 procent var videoinnehavare 1986. Medelvärdet för 1993 är 0,70, 70 procent var videoinnehavare 1993. Den yngsta åldersgruppen 1986 (övre, vänstra kolumnen) har en positiv avvikelse om 0,21 andelar. 0,21 kan läggas till 0,27, vilket blir 0,48: i den yngsta åldersgruppen var alltså 48% videoinnehavare 1986. Den äldsta gruppens avvikelse är negativ, -0,22. Deras medelvärde är 0,27-0,22, dvs 0,05. I den äldsta åldersgruppen var 5% videoinnehavare 1986. Samtliga medelvärden och avvikelser tolkas på motsvarande sätt. Beta-värdena anger hur starka sambanden mellan medieinnehavet och gruppegenskaperna är. Beta-värdena kan variera mellan 0 och 1, och brukar tolkas som att värden under .19 är svaga, värden i intervallet .20 till .29 är måttligt starka och betavärden över .30 är ganska starka (jfr Flodin, 1986).

är åldersfaktorn också betydelsefull, unga människor har oftare tillgång till kabel-TV än äldre.

I skräckpropagandan under 1980-talets början var videon definitivt ett ungdomens medium. Det fanns inga gränser för vilken skada videon skulle kunna åstadkomma, hävdade lärare och andra kulturens väktare

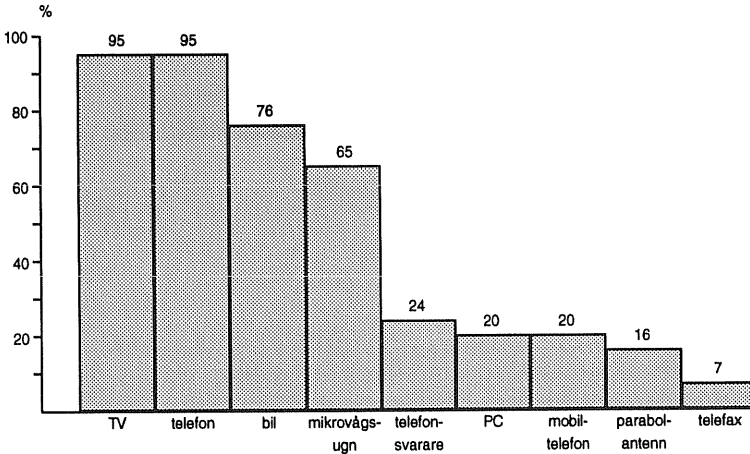
(Roe, 1985). Denna moraliska panik var unik för Sverige, och den medförde, om inte annat, att människor verksamma i den kulturella sfären väntade längst med att skaffa video. Den sociala positionen var betydelsefull 1986 och 1987, men 1992 och 1993 har dessa skillnader utjämnats. I övrigt är den sociala positionen mindre betydelsefull för innehavet av de tre medierna.

Två aspekter av utvecklingen mellan 1986 och 1993 är intressanta, och likartade. För det första: Trots att andelen kabel-TV hushåll generellt har ökat, har sambandet mellan innehav och typ av boendeort förstärkts. Det innebär att det som ser ut att vara en utjämning i stället är en ökad segregering. Tillväxten sker i sådana orter där kabel-TV redan är vanlig. I förlängningen innebär det förstås att skillnaderna i användning med stor sannolikhet inte blir mindre, utan snarare ökar. För det andra: Innehavet av CD-spelare blir i allt högre grad knutet till ålder. När antalet CD-spelare ökar, är det i redan CD-täta grupper som tillväxten sker. Videoinnehav avgörs till lika stor del av ålder under hela perioden. Här handlar det alltså inte om någon förändring, men fenomenet är detsamma. Videons ökning förklaras till största del av att den yngsta åldersgruppen, där videoapparater är vanligast, köper ännu fler.

Vem köper mikrovågsugn?

Varje år lanseras nya exempel på hemelektronik. Hur många är det som skaffar parabolantenn, mikrovågsugn eller telefonsvarare? Jämförelsepunkter är TV och telefon, som ju kan uppfattas som den verkliga medie-basutrustningen. 95 procent av svenskarna mellan 15 och 75 år har tillgång till vardera. Tre av fyra svenskar har tillgång till bil, och nästan lika många, 65 procent, har tillgång till den relativa nyheten mikrovågsugn. De här fyra sakerna är de som är mest spridda bland svenskarna av de som SOM-undersökningen frågar efter. Andra tekniska nyheter, som telefonsvarare, mobiltelefon, parabolantenn eller telefax, finns i mellan tio och 20 procent av hushållen.

Figur 2 Innehav av olika hushållsapparater, åldrarna 15-75 år SOM-93 (procent)

En analys av innehavet av de olika apparaterna motsvarande den som redovisats för kabel-TV, video och CD-spelare ovan skulle bli alltför omfattande, varför jag i stället kortfattat skall peka på några punkter. Dessa finns också indikerade i tablån nedan.

Samband mellan innehav av olika apparater och ålder, social position och boendeort.

	ålder	social position	boendeort
telefonsvarare	++ unga	+ hög position	-
mobiltelefon	+ unga	++ hög position	-
telefax	+ unga	+ hög position	-
parabol	-	+ hög position	+ halvstor stad
PC	+ unga	++ hög position	-
bil	+ äldre	-	+ mindre ort
mikrovågsugn	++ unga	-	-
TV	-	-	-
telefon	-	-	-

Liksom i den tidigare analysen visar det sig att ålder är den viktigaste faktorn, och i nästan samtliga fall är det vanligare att unga människor har tillgång till apparaten än äldre. Ett undantag är bilen, men den är ju också lite dyrare i inköp. Apparater som befinner sig (fysiskt) i gränslandet mellan hem och arbete, som persondator, mobiltelefon, telefax och kanske också telefonsvarare är vanligare hos människor i höga sociala positioner än hos andra. Det två ordentligt etablerade medierna, telefon och TV, är så allmänt spridda att de inte *kan* visa signifikanta samband med någon av personegenskaperna.

De hushållsmedier (telefonen möjligen undantagen) som har analyserats här har det gemensamt att de är kapitalvaror, även om samtliga också har driftskostnader. Ett annat hushållsbaserat medium är morgontidningen, som man traditionellt i Sverige prenumererar på. Det innebär att inköpsbeslutet om igen en eller flera gånger per år. Trots det är vanan stabil, och innehavet beskriver snarast samma mönster som bilen, dvs en övervikt bland äldre, men en för övrigt ganska jämn spridning.

Hur blir det i framtiden?

Om de här nyare nya medierna i framtiden följer samma utveckling som de äldre nyheterna video, kabel-TV och CD-spelare kommer skillnaderna i samhället att bli alltmer tydliga. För ju fler medier vi får, desto fler klyftor kan skapas. Och tillgången är ju bara början. Användningen, vad det betyder att ha tillgång till olika saker, är vad som verkligen får konsekvenser. Och det är också användningen som avgör hur de olika medierna kommer att förhålla sig till varandra.

Noter

1. Att jämföra mikrovågsgugnen med en parabolantenn är förstås vanskligt. En heltäckande analys skulle, å andra sidan, bli oöverskådlig.

2. En figur med fyra möjligheter, (yrkena är exempel):

	ekonomisk sfär	kulturell sfär
hög andel kapital	ingenjör	lärare
låg andel kapital	svetsare	sjukvårdsbiträde

Bourdieu's kapitalbegrepp ges en konkret betydelse med hjälp av människors yrkesuppgifter. För en beskrivning av den ursprungliga yrkeskodningen, se Gilljam m. fl., 1991.

Litteratur

- Aune, Margrethe (1993) 'Datamaskinen i vardagslivet – domestiseringen av en ny teknologi', sid. 47-74 i *Sociologi idag*, 2/3 1993.
- Bourdieu, Pierre (1986) 'Distinktionen', sid. 237-304 i *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Salamander.
- Flodin, Bertil (1986) *TV och yrkesförväntan*. Lund: Studentlitteratur.
- Gilljam, Mikael, Sören Holmberg och Martin Bennulf (1991) *Valundersökning 1988. Teknisk rapport*. Göteborg: Statistiska Centralbyrån och Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Kratz, Charlotta (1992) 'Mediemöblemang i svenska hem', sid. 1-5 i *Medienotiser* nr. 3. Göteborg: Nordicom/Sverige.
- Kratz, Charlotta (1993a) 'Medieteknologisering? Utvecklingen för fyra medier i Sverige 1986-1993', sid. 16-20 i *Medienotiser* nr. 4. Göteborg: Nordicom/Sverige.
- Kratz, Charlotta (1993b) 'Litet bo... Faktorer bakom västsvenskarnas medieutrustning', sid. 79-90 i Nilsson, Lennart (red.) *Västsvensk opinion*. SOM-rapport nr. 9. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Morley, David (1986) *Family Television. Cultural Power and Domestic Leisure*. London: Comedia.
- Mörck, Magnus (1991) *Storstadens livsstilar och boendekarriärer*. Skrifter från etnologiska föreningen i västsverige nr. 9. Göteborg: Etnologiska föreningen i västsverige och Statens råd för byggnadsforskning.
- Palme, Mikael (1990) 'Personlighetsutveckling som social strategi. Den kulturella medelklassens reproduktionsstrategier', sid. 275-298 i Dahlén, Peter och Margareta Rönnerberg (red.) *Spelrum. Om lek, stil och flyt i ungdomskulturen*. Uppsala: Filmförlaget.
- Roe, Keith (1985) 'The Swedish Moral Panic Over Video 1980-84', sid. 20-25 i *Nordicom Review* nr. 1. Göteborg: Nordicom/Sverige.
- Rogers, Everett (1983) *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- Rogers, Everett och F. Floyd Shoemaker (1971) *Communication of Innovations. A cross-cultural approach*. New York: The Free Press.
- Rosengren, Anette (1991) *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsamhället*. Stockholm: Carlssons.

Det politiska tidningsvalet 1993

LENNART WEIBULL

Den klassiska bilden av partipress har fått sitt namn hämtat från Danmark – firebladssystemet. Med detta menas en situation där de fyra stora partierna hade var sin tidning på varje större ort. Systemet växte fram under 1800-talets sista del och fanns i Danmark kvar fram till efterkrigstidens tidningsdöd. Det typiska för situationen var att inte bara innehållet utan även läsekretsarna präglades av tidningarnas partipolitiska karaktär. Läsarnas partisympati följde tidningens. I Sverige var detta ett dominerande mönster så sent som i slutet av 1950-talet (Westerståhl-Janson, 1956).

Senare studier har visat att det skett kraftiga förändringar och att sambandet mellan läsarnas partival och deras tidningsval har minskat (Weibull, 1982, 1983, 1990). De senare analyserna beskriver situationen fram till slutet av 1980-talet. I det följande är frågan i vad mån utvecklingen fortgår: vilken läsarförankring har dagstidningar med olika politisk färg? Tre delfrågor skall ställas. Först gäller det i vilken utsträckning människor håller sig med en dagstidning som står den egna partisympatin nära – och hur detta samband har utvecklats över tid. För det andra skall belysas vad som bestämmer detta val av tidning – hur politiskt medvetet är valet? Slutligen diskuteras tänkbara innebörder av vad som skall menas med partipress sett från ett läsarperspektiv.

Partisympati och tidningsval

Sverige är känt som ett av världens mest tidningsläsande länder. Andelen svenskar som åtminstone någon gång i veckan läser en morgontidning är 1993 omkring 90 procent och andelen som läser åtminstone fem gånger per vecka knappt 75 procent. Andelen regelbundna – minst tre gånger i veckan – kvällstidningsläsare är omkring 30 procent. Siffrorna har varit mycket stabila under 1980-talet; variationen mellan

olika år har bara varit några få procent. Det har dock skett en viss försvagning i början av 1990-talet (se Björkqvist Hellingwerfs uppsats i föreliggande volym).

Om vi utgår från den huvudtidning människor håller sig med kan vi klassificera tidningarna efter sin uppgivna partisignatur. På grundval av material från SOM-undersökningarna kan vi beräkna hur stor andel som läser tidningar med olika partifärg. Situationen 1987, 1990 och 1993 redovisas i tabell 1.

Den andel av den svenska allmänheten som 1993 läst minst en liberal morgontidning är 33 procent, medan andelen som läst oberoende eller andra tidningar (i första hand Dagens Nyheter) är 19 procent. Andelen för socialdemokratisk morgonpress är 11 procent. Vidare framgår att 88 procent av allmänheten har en huvudsaklig morgontidning. Resultatet ligger nära vad som kunde förväntas med hänsyn till den samlade dagstidningsupplagan; möjligen är socialdemokratisk press något underrepresenterad. Förändringarna mellan 1987 och 1993 är oväntat små. Den socialdemokratiska pressen har dock tappat något, liksom i viss utsträckning den moderata.

Tabell 1 Huvudsakligen läst morgontidning efter partifärg 1987, 1990 och 1993 (procent)

År	<i>Partifärg hos huvudsakligen läst morgontidning:</i>						Alla
	Socialde- mokratisk	Center- parti	Folkparti/ liberal	Moderat	Borgerlig	Oberoende/ övrig	
1987	14	6	33	18	3	19	93
1990	11	5	33	16	4	19	88
1993	10	6	33	15	4	19	87

Kommentar: Data från SOM-undersökningen respektive år. (För SOM 1993 redovisas endast svenska medborgare). Tabellen redovisar andel av allmänheten som läst minst en morgontidning inom respektive. Procenttalet för alla anger hur stor del av allmänheten som uppger sig läsa minst en huvudsaklig morgontidning.

Med tanke på att syftet ytterst är att belysa partipressens förankring är den viktiga frågan hur sambandet mellan läsarnas partisympati och deras tidningsval ser ut. Detta presenteras i tabell 2.

Tabell 2 Huvudsakligen läst morgontidning efter partifärg bland olika partiers sympatisörer 1993 (procent)

Partifärg hos huvudsaklig morgontidning	Uppgiven partisympati								
	v	s	c	fp	m	kds	mp	Nyd	Alla
Socialdemokratisk	16	18	–	3	3	5	9	7	10
Centerpartistisk	8	6	10	3	6	5	9	7	6
Folkpartistisk/liberal	29	31	36	33	36	39	45	33	33
Moderat	12	10	16	17	25	21	11	15	5
Borgerlig	–	3	8	3	4	7	–	15	4
Oberoende/övrig	27	18	22	31	17	1	15	5	19
Minst en läst morgontidning	92	86	91	90	90	93	83	84	87
Antal svar	51	772	92	149	370	61	53	110	1635

Kommentar: Data från SOM-undersökningen 1993 (svenska medborgare). Siffrorna anger hur stor andel av respektive partis sympatisörer som har en huvudsaklig morgontidning av viss politisk färg. Svartspersonerna har i frågan uppgivit namnet på sin huvudsakligen lästa morgontidning. På grundval av detta har tidningens partifärg senare kodats in. Totalsiffran inkluderar även dem som inte uppgivit partisympati.

Var sjätte socialdemokrat har en socialdemokratisk tidning som sin huvudsakliga morgontidning, medan drygt 30 procent av partiets sympatisörer läser en liberal morgontidning. Vidare framgår att andelen med en uppgiven huvudtidning är i stort sett densamma för de större partiernas sympatisörer; miljöpartiets och ny demokratis sympatisörer skiljer ut sig något genom en något lägre andel dagliga dagstidningsläsare.

Genom uppgifterna i tabell 2 kan vi få en uppfattning om det överhuvudtaget förekommer något som skulle kunna kallas ett partipolitiskt orienterat morgontidningsval i 1990-talets Sverige. Materialet ger belegg för att det bland socialdemokrater, centerpartister och moderater finns ett visst samband mellan partisympati och morgontidningsval. Dessa partiers sympatisörer är klart överrepresenterade inom den egna pressen. Liberala och moderata sympatisörer är samtidigt kraftigt underrepresenterade vad gäller läsning av socialdemokratisk press – i varje fall som huvudtidning – medan sympatisörer till miljöpartiet och ny demokrati intar en mellanställning.

Vi kan också belysa sambandet genom att skilja ut de personer som prenumererar på en morgontidning. Med en sådan avgränsning förstärks mönstret: av de socialdemokrater som överhuvudtaget har en hushållsprenumeration gäller för 22 procent en egen tidning. Motsvarande andel för centerpartiets sympatisörer är 11 procent, bland folkpartisympatisörerna 36 procent och bland moderatsympatisörerna 28 procent.

Förändring över tid?

Hur stabilt är då valet av partitidning? I tabell 3 redovisas andelen läsare av egen press efter partisympati ett antal utvalda år mellan 1979 och 1993 samt – längst till höger i tabellen – den totala andel som överhuvudtaget regelbundet läser en morgontidning med samma partifärg som den egna partisympatin – en ”egen” tidning. Storleken på denna siffra ger ett mått på den svenska partipressens sammantagna förankring.

Inte oväntat visar sig att den totala andelen läsare av egen press har gått ner under hela 1980-talet – från 31 procent 1979 till under 20 procent 1993. Samtliga fyra stora partiers sympatisörer är mindre trogna den egna partipressen idag än för ett drygt decennium sedan. Den största nedgången noteras för socialdemokraterna, där minskningen ligger på drygt tio procentenheter, med reservation för vissa skillnader i beräkningsgrund mellan 1979 och övriga år.

Partipressens förankring bland läsarna har uppenbarligen minskat. I ett längre perspektiv är det senaste decenniets förändring relativt begränsad. Den stora nedgången ägde rum redan under 1950- och 1960-talen; år 1956 var den totala andelen som höll en prenumererad dagstidning vars politiska linje överensstämde med den egna partisympatin hela 51 procent. För socialdemokratiska sympatisörer var andelen 44 procent, för centersympatisörer 43 procent, för folkpartisympatisörer 65 procent och för moderata sympatisörer 57 procent (Westerståhl-Janson, 1956). Annorlunda uttryckt är andelen socialdemokrater respektive centerpartister som har en egen huvudtidning 1993 mindre än en tredjedel av vad den var för tre decennier sedan. För moderater är den mindre än hälften.

Tabell 3 Andel av de fyra stora partiernas sympatisörer som läst minst en huvudsaklig morgontidning med samma partifärg 1979, 1986, 1987, 1990 och 1993 (procent)

År	Uppgiven partisympati				Alla
	s	c	fp	m	
1979	32	14	42	33	31
1986	25	14	39	32	28
1987	23	12	39	30	27
1990	22	12	36	27	20
1993	18	10	34	25	17

Kommentar: Data från SOM-undersökningen (1986, 1990 och 1993 /svenska medborgare/) och Valundersökningen 1979 (Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet). Procenttalen avser hur stor andel av personer med uppgiven partisympati som har en huvudsaklig morgontidning med en partifärg som överensstämmer med partisympatin. Siffrorna för 1979 avser egentligen dagligen läst morgontidning, vilket dock ansetts vara likvärdigt med huvudsakligen läst morgontidning.

Nedgången i sambandet mellan dagstidningsval och partisympati har många förklaringar. En faktor ligger i strukturutvecklingen på dagstidningsmarknaden, en annan i valmanskårens ökade partipolitiska rörlighet. En tredje faktor har att göra med synen på dagstidningens roll i opinionsbildningen. I ett senare avsnitt skall sådana faktorer belysas mera ingående.

Den politiska läsekretsen

Konsekvensen av läsarnas val av tidning är att en pressgrupps läsekrets kan bli mer eller mindre dominerad av sympatisörer till det ena eller det andra partiet. I tidigare litteratur har det i detta sammanhang talats om *inomspridda* eller *överspridda* dagstidningar (Westerståhl-Janson, 1956). Med *inomspridd* menas då att en tidning huvudsakligen är läst av sympatisörer med den linje som tidningen företräder på nyhetsplats, med *överspridd* att tidningen domineras av sympatisörer med andra partier.

Den svenska morgonpressen uppvisar här klara skillnader mellan å ena sidan de socialdemokratiska tidningarna och å andra sidan i första hand de liberala. Som framgår av tabell 4 är mer än 75 procent av de trogna läsarna av den socialdemokratiska morgonpressen sympatisörer med

socialdemokratiska partiet, för den moderata pressen som kommer därefter i inomspridning är andelen moderater 32 procent.

Tabell 4 Den partipolitiska sammansättningen av läsekretsarna till de huvudsakliga pressgrupperna 1993 (procent)

Pressgrupp	<i>Partisympati</i>								Antal
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nd	
s-press	4	76	–	2	6	1	1	3	173
c-press	4	41	8	5	20	3	5	8	107
fp-press	3	37	6	8	22	4	4	6	580
m-press	2	28	5	9	32	5	2	5	277
borg-press	–	36	10	7	20	6	–	7	69
o-press	4	39	6	13	18	3	2	6	338

Källa: SOM-undersökningen 1993 (svenska medborgare)

Partisympatisörernas tidningsval formerar i det närmaste en skala inom de olika morgonpressgrupperna. Socialdemokraterna utgör högst andel i den egna pressen, därefter i centerpressen och den oberoende och har lägsta andelen i moderat press. För moderata sympatisörer råder det omvända förhållandet. Här är andelen lägst i socialdemokratisk press och högst i moderat. För sympatisörer till kds, miljöpartiet eller ny demokrati är variationerna små. Här rör det sig om partier där det inte finns någon tradition med partipolitiska dagstidningar.

Inom- respektive överspridningen av svensk morgonpress förefaller ha varit av i stort sett samma karaktär över tid. Det som dock skett, främst som en följd av tidningsnedläggelserna fram till mitten av 1960-talet är att andelen socialdemokratiska sympatisörer ökat bland läsarna av andra partiets press. I jämförelse med t ex Danmark har således inte partitidningars nedläggningar medfört någon nedgång i morgontidningsläsandet. En viktig faktor i detta sammanhang är den roll de lösnummerförsålda tidningarna spelat. Detta diskuteras mera utförligt i rapportens avslutande avsnitt.

Finns det ett *val* av partitidning?

De siffror vi redovisat på partipressens förankring ger ett allmänt mått på sambandet mellan partisympati och tidningsval. Procenttalen säger dock inget om i vilken mån det handlar om ett verkligt val. För att det skall vara ett val i traditionell mening bör åtminstone två villkor vara uppfyllda:

- Det skall för det första finnas något att välja på.
- Det skall för det andra kunna påvisas att valet är grundat på något slag av medvetna överväganden.

Om vi börjar med frågan om valmöjligheter är dessa begränsade. Tidningsnedläggningarna under 1950- och 1960-talet medförde att de flesta flertidningsorter försvann. Detta ger också förklaringen till att den stora nedgången i det sammanvägda måttet på partipressens styrka går ner just under denna tid. Alla partier har förlorat ungefär lika mycket i upplaga, vilket medför att nedgången är tämligen likartad bland alla partiernas sympatisörer.

Tillgången på tidningar som står det egna partiet nära ökar sambandet mellan partisympati och tidningsval. Av moderaterna i stockholmsregionen håller sig en tredjedel med en moderat tidning som sin huvudtidning enligt SOM-undersökningen 1993, i jämförelse med 2 procent i Skåne-Blekinge. För socialdemokratiska sympatisörer är motsvarande andelar i dessa två regioner 0 respektive 34 procent. Oberoende moderata Svenska Dagbladet i Stockholm respektive Arbetet (s) i Malmö (och socialdemokratiska Sydöstran i Karlskrona) gör ett partipolitiskt tidningsval möjligt för dem som står respektive tidnings politiska linje nära (tabell 5).

Det finns således en viss potential för ett partipolitiskt tidningsval om utbudet medger detta. Det är mot denna bakgrund vi skall se Stockholms-Tidningens relativa framgång vid dess nystart 1981. Tidningen nådde 40.000 exemplar i upplaga. Upplagan var dock inte tillräcklig för att få de för tidningens ekonomi nödvändiga annonserna. En studie av läsarmarknaden i Stockholm 1984 visade att Stockholms-Tidningen i

hög grad var just en partipolitiskt vald tidning: av läsarna var närmare 3/4 socialdemokratiska sympatisörer (Hadenius-Weibull, 1993).

Tabell 5 Andel av de fyra stora partiernas sympatisörer som läst minst en huvudsaklig morgontidning med samma partifärg i olika delar av Sverige 1990 och 1993 (procent)

Region	År	Uppgiven partisympati				Alla
		s	c	fp	m	
Stockholm och Stockholms län	1990	-	(12)	-	45	15
	1993	3	(-)	(-)	32	8
Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Örebro och Västmanlands län	1990	15	(-)	44	41	23
	1993	9	(17)	(36)	32	17
Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län	1990	57	(29)	46	3	22
	1993	34	(38)	(40)	2	19
Hallands, Göteborgs och Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län	1990	8	14	62	18	18
	1993	5	4	63	20	12
Värmlands, Kopparbergs och Gävleborgs län	1990	41	(8)	(33)	36	25
	1993	41	(15)	(40)	52	33
Norrland (exkl Gävleborgs län)	1990	32	(25)	(44)	(-)	18
	1993	37	(10)	(71)	(8)	25

Kommentar: SOM-undersökningarna 1990 och 1993 (svenska medborgare). Procenttal inom parentes är baserade på färre än 25 svarspersoner.

Partiidentifikationens roll

Ett annat sätt att undersöka utvecklingen av partipressens förankring hos sina läsare under det gångna decenniet är att utgå från människors förhållningssätt till politik, t ex det politiska intresset. Detta är en rimlig utgångspunkt, eftersom strukturen hos den svenska morgonpressen trots allt ändrat sig förhållandevis litet under 1980-talet. Visserligen har vi sett en nedgång i läsningen, men det finns ändå tillräckligt många som valt en egen tidning för att analysen skall bli meningsfull.

Ett sätt att belysa förändringen är att studera hur sambandet mellan partisympati och tidningsval utvecklats med hänsyn till sympatisörernas

identifikation med respektive parti. I tabell 11 redovisas andelen som håller sig med en morgontidning, vars partifärg stämmer överens med egna partisympatin. Analysen redovisas för socialdemokratiska, folkpartistiska och moderata sympatisörer (centerpartiet har uteslutits ur denna analys p g a alltför få svars personer i undersökningen). Inom varje parti har gjorts en skillnad med hänsyn till hur övertygad parti-anhängare man anser sig vara.

Tabell 6 Andel av socialdemokraternas, folkpartiets och moderaternas sympatisörer som läst minst en huvudsaklig morgontidning med samma partifärg efter graden av partiidentifikation 1986-1993 (procent)

År	<i>Uppgiven partisympati och grad av partiidentifikation</i>								
	socialdemokratisk			folkparti			moderat		
	++	+	0	++	+	0	++	+	0
1986	33	23	13	(31)	42	37	43	32	23
1990	29	23	16	(31)	35	37	40	22	26
1993	27	16	9	(39)	35	32	43	19	19
Antal svar									
1986	267	266	125	16	109	134	67	108	87
1990	92	155	128	16	55	105	85	159	129
1993	251	284	184	13	48	79	91	156	107

Kommentar: Data från SOM-undersökningarna 1986, 1990 och 1993. Frågan om partiidentifikation avser följande: ++ = uppger sig vara mycket övertygad anhängare, + = något övertygad anhängare och 0 = ej övertygad anhängare.

Siffrorna från 1993 visar att sambandet mellan partisympati och tidningsval både för socialdemokrater och moderater är klart större bland dem som är övertygade partianhängare (27 respektive 43 procent) än bland dem som inte är det (9 respektive 19 procent). För folkpartisympatisörer finns inget sådant samband. Detta bekräftar vad som antagits i det föregående: folkpartisters läsning av liberala högtäckningstidningar är i mindre utsträckning ett partipolitiskt inriktat tidningsval.

Det har framgått att den allmänna tendensen mellan 1986 och 1993 är ett minskande samband mellan partisympati och tidningsval. Detta visar sig nu särskilt gälla socialdemokrater, där det finns nedgång oberoende av partiidentifikation. Bland moderaterna är nedgången störst bland de relativt sett mindre engagerade sympatisörerna. Resultatet är både väntat

och oväntat med tanke på den partipolitiska utvecklingen under samma tid. Mellan 1986 och 1990 ökade moderaterna sin andel sympatisörer i Sifos opinionsmätningar från 18 till 29 procent medan socialdemokraterna minskade från 44 till 30 procent. Det förväntade utfallet borde då vara att de som sympatiserar med (s) 1990 borde vara starkare anhängare av sitt parti och härmed ha högre sannolikhet att läsa en egen tidning. Den senare uppgången för socialdemokraterna borde 1993 statistiskt sett innebära en nedgång i socialdemokrater som läser en egen tidning. Omvänt borde gälla att moderaternas expansion fram till 1990 borde medföra en klar nedgång i benägenheten att läsa (m)-press; senare borde andelen öka då partiet förlorat sympatisörer.

Det fanns ett visst stöd för antagandet vad gäller moderaterna 1986-1990. De relativt många något övertygade moderaterna har lägre sannolikhet att ha en moderat tidning 1990 – i jämförelse med 1986. Antagandet stämmer dock inte för perioden 1990-1993. För socialdemokraterna finns det stöd bland de mindre engagerade sympatisörerna för perioden som helhet, men tendensen är trots allt att valet av en socialdemokratisk huvudtidning går ner även bland de övertygade anhängarna. Å andra sidan är det uppenbart att trogna socialdemokrater i betydligt större utsträckning än de övriga har den egna tidningen. Där det finns en lokal (s)-tidning är andelen läsare bland politiskt intresserade (s)-sympatisörer som ser tidningsvalet som ett politiskt val omkring 80 procent. Denna grupp är dock i minskande.

Kvällspressläsning och partisympati

Ett huvudresultat från de tidigare studierna av sambandet mellan partisympati och tidningsval var att bortfallet av stora socialdemokratiska morgontidningar som t ex Ny Tid (1963) och Stockholms-Tidningen (1966) delvis hade kompensats av Aftonbladets expansion under 1970-talet (Weibull, 1982). Samtidigt visar en analys baserad på SOM-undersökningarna 1986 och 1988 att Aftonbladet inte i lika hög grad som tidigare spelar en roll som partipolitisk tidning (Weibull, 1990). Mot denna bakgrund är det intressant att belysa den ställning kvällspressen, i första hand Aftonbladet, har idag.

En första beskrivning visar att det finns ett klart samband. Andelen socialdemokratiska sympatisörer som läser Aftonbladet minst tre gånger per vecka var hösten 1990 27 procent, bland v-sympatisörerna 16 procent och bland miljöpartiets sympatisörer 13 procent. För övriga partier ligger andelarna endast på ca fem procent. För Expressen är bilden delvis den motsatta. Bland folkpartistiska och moderata sympatisörer är andelen regelbundna Expressen-läsare omkring 25 procent, bland centersympatisörerna 20 procent och bland övriga partier ca 15 procent.

Om vi därför inte bara ser på regelbunden läsning utan också på andelen som aldrig läser – de som troligen inte kan tänka sig att välja den tidningen – gäller detta nästan 65 procent av moderatsympatisörerna vis-à-vis Aftonbladet, men bara drygt 40 procent av s/v-sympatisörerna för Expressen. Expressen har således en större bredd i sin läsekrets än vad Aftonbladet har.

Å andra sidan har det skett förändringar under andra hälften av 1980-talet. I tabell 7 redovisas s/vpk- respektive borgerliga sympatisörers kvällspressläsning 1986, 1988 och 1990. Om vi först ser till s/vpk-sympatisörerna minskar andelen regelbundna läsare av Aftonbladet mellan 1986 och 1990. Visserligen ökar inte benägenheten att läsa Expressen regelbundet, men det är tydligt att obenägenheten (andelen aldrig) att läsa Expressen minskar – från 45 till 36 procent. 1990 är man i större utsträckning strömläsare av Expressen än vad man tidigare var.

Tabell 7 Regelbunden läsning av Aftonbladet och Expressen efter blocksympati 1986, 1988, 1990 och 1993 (procent)

Läst tidning/ regelbundenhet	<i>Blocksympati:</i>							
	s/vpk				c/fp/m/kds			
	1986	1988	1990	1993	1986	1988	1990	1993
Aftonbladet:								
Minst 3 dagar/v	29	26	25	19	5	6	5	3
Aldrig	31	29	30	33	64	58	61	70
Expressen:								
Minst 3 dagar/v	14	17	15	11	26	25	24	21
Aldrig	45	39	42	46	27	33	30	36

Kommentar: Data från SOM-undersökningarna 1986, 1988, 1990 och 1993 (svenska medborgare).

Bland de borgerliga sympatisörerna finns det få tydliga tendenser. Nedgången i regelbunden läsning av Expressen är marginell. Den förändring av synen på Aftonbladet som indikerades mellan 1986 och 1988 – andelen borgerliga sympatisörer som är obenägna att läsa Aftonbladet minskade här från 64 till 58 procent – visade sig vara temporär och har inte fortsatt (Björkqvist-Weibull, 1989).

Aftonbladets situation är intressant: tidningen tappar bland s/vpk-sympatisörer utan att den har vunnit bland borgerliga. Samtidigt är det tydligt att det framför allt är bland vänsterpartiets sympatisörer tidningen har förlorat mark, medan nedgången är mindre bland socialdemokrater. Detta kan vara ett tecken på att tidningens politiska symbolvärde trots allt är betydande. Expressen förefaller i detta avseende ha en något bättre position genom att behålla sin ställning bland borgerliga sympatisörer och samtidigt få ökad acceptans inom s/vpk-gruppen. Å andra sidan är denna läsekrets sannolikt mindre trogen.

Även om analysen av förhållandet mellan kvällstidningarna gjorts med politiska förtecken är kvällstidningsvalet inte i första hand ett politiskt val. Kvällstidningar, liksom morgontidningar, väljes vanligen av andra skäl än politiska. Å andra sidan gäller att först om tidningarna ifråga om dessa andra skäl – t ex förströelse, TV-program eller sport – ses som tämligen likvärdiga får den politiska faktorn betydelse.

Kvällspress och morgontidningar

Om det nu finns en politisk faktor i kvällstidningsvalet, hur förhåller sig denna till valet av morgontidningar? Är kvällstidningen politiskt ett komplement eller en förstärkning? Med komplement menas då att kvällstidningen i första hand väljs av personer som inte har en partipolitiskt egen morgontidning, med förstärkning att det är i den senare gruppen som man oftare läser en egen kvällstidning. Med tanke på vad som redovisats i det föregående är frågorna i första hand aktuella bland socialdemokratiska sympatisörer. Tabell 14 redovisar därför kvällstidningsval bland socialdemokrater med olika morgontidningsval.

Tabell 8 Läsning av kvällspress bland socialdemokrater efter val av huvudsaklig morgontidning 1993 (procent)

Partipolitisk färg på huvudsaklig morgontidning:

Kvällstidnings- läsning	soc dem		folkparti		moderat		oberoende		ingen morg.- tidning
	1990	1993	1990	1993	1990	1993	1990	1993	1993
<i>Aftonbladet</i>									
6-7 dagar/v	21	8	7	8	7	14	17	9	16
3-5 dagar/v	8	12	17	7	14	8	12	12	10
Minst 3 dagar/v	29	20	24	15	21	22	29	21	26
<i>Expressen</i>									
6-7 dagar/v	3	3	4	6	7		15	5	9
3-5 dagar/v	2	2	5	3	10		7	9	10
Minst 3 dagar/v	5	5	9	9	17		22	14	19
Antal svar	87	131	111		42		69		

Kommentar: Data från SOM-undersökningen 1990 och 1993 (svenska medborgare). För 1990 saknas uppgift om hur de som saknade morgontidning läste kvällstidningar.

Huvudtendensen i tabell 8 stöder främst förstärkningshypotesen utan att fördenskuil helt falsifiera komplementhypotesen. Det är bland de socialdemokrater som redan har en (s)-morgontidning som läsningen av Aftonbladet är vanligast – 29 procent regelbundna läsare. Bland dem som har en borgerlig huvudtidning ligger andelarna på drygt 20 procent. Bland de socialdemokrater som inte har någon morgontidning är också andelen Aftonblads-läsare 30 procent. Det senare rör sig framför allt om människor i Stockholm, där kvällspress betydligt oftare än i landet i övrigt kan vara lokal huvudtidning.

Aftonbladet tycks således verka både som förstärkare och som komplement. Tidningen är ett naturligt tillval för läsare av socialdemokratiska morgontidningar, men förekommer i stor utsträckning som komplement. Vi kan dessutom beräkna tidningens komplementeffekt – andelen socialdemokrater som läser egen morgonpress är 22 procent (1990), medan andelen som över huvud taget läser (s)-press minst sex dagar i veckan är 31 procent. Differensen mellan dessa två siffror är Aftonbladets bidrag till den socialdemokratiska partipressens förankring. Minskar vi kravet på regelbunden läsning av Aftonbladet till tre dagar i

veckan stiger andelen av de socialdemokratiska sympatisörerna som håller sig med egen press till 43 procent – varav Aftonbladet ensam svarar för ungefär hälften.

De redovisade siffrorna för 1993 kan jämföras med situationerna 1979, 1986 och 1990 när det gäller de socialdemokratiska sympatisörernas läsning av socialdemokratisk press:

Läsning minst	1979	1986	1990	1993
sex dagar/v	43%	37%	31%	26%
tre dagar/v	55%	46%	43%	33%
Daglig morgontidning	32%	25%	22%	18%
Aftonbladets bidrag	11%	12%	9%	8%

Tablån sammanfattar bilden av den socialdemokratiska partipressens utveckling under 1980-talet. Oavsett mått går andelen läsare av egen press ner. Aftonbladet har fungerat som en i viss mån stabiliserande faktor, men förefaller successivt spela en något mindre roll i detta avseende.

Slutsatser

Trots vad som sagts ovan är det viktigt att betona att utvecklingen inte har medfört att pressen spelat ut sin roll som politiskt opinionsorgan. Tvärtom är det mycket som tyder på att de förändringar som skett faktiskt har stärkt tidningarnas roll i detta avseende.

För det första har utvecklingen lett till att det idag finns ett antal partipolitiskt viktiga tidningar som fungerar som politiska plattformar inom sin del av landet. Arbetet i Malmö och Svenska Dagbladet i Stockholm är två sådana exempel. Båda tidningarna har en betydande inomspridning; det kan beräknas att mellan 65 och 75 procent av respektive tidnings fasta läsare har samma partisympati som tidningen företräder på ledarplats. Detta är rent institutionellt starka tidningar, som det är svårt att partipolitiskt komma förbi för de berörda politiska partierna. Också i landsorten finns på några platser denna typ av institutionellt starka tidningar.

Vad vi ser från läsarperspektivet är att det utvecklas två typer av dags-tidningar. Den ena gruppen representeras av den lokala dagspressen, där den politiska faktorn är underordnad människors lokala informations-behov. För dessa tidningar är läsarkravet en bred lokalbevakning inklu-sive annonser, trovärdiga och sakliga nyheter samt en tillförlitlig dist-ribution. Om två olika lokaltidningar båda uppfyller dessa krav kan det också finnas en partipolitisk valfaktor.

Den andra gruppen är de tidningar som är ett tillval. Detta kan gälla såväl morgontidningar som Svenska Dagbladet och Arbetet som kvälls-tidningar som Aftonbladet. I detta tillval finns det starka inslag av politisk orientering. Den senare behöver inte alltid vara rent partipoli-tisk utan kan också handla om en bestämd värdeorientering, exempel-vis näringslivsvänlig eller vänsterinriktad. Också i tillvalet av traditio-nellt mindre partipolitiskt profilerade tidningar som Dagens Nyheter eller Expressen är sådana faktorer viktiga i tillvalet av tidning.

Not

1. Rapporten är en vidareutveckling av *Har partipressen försvunnit?* i Sören Holmberg-Lennart Weibull (1991) samt kapitlet *Partipressens läsare* i Stig Hadenius-Lennart Weibull *Partipressens död?* (1991).

Referenser

- Björkqvist, Karin: *Tidningsläsning i Gästrikland 1986*. Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet 1987
- Björkqvist Hellingwerf, Karin: *Tidningsläsning i Luleå och Kiruna*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1993
- Björkqvist, Karin, Weibull, Lennart: *Kvällspressens utveckling under 1980-talet*. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Attitotal*. Svensk opinion i empirisk belysning. SOM-institutet, Göteborgs universitet 1989
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart: *Partipressens död?* Stockholm, 1991, Svensk Information
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart: *Massmedier*. En bok om press radio och TV. Stockholm, 1993, Bonnier Alba
- Kratz, Charlotta: *Verklighetsval och kapital*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1991

- Kratz, Charlotta: *Icke-läsare och allätare*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1991
- Pressens funktioner i samhället* (SOU 1975:78)
- Weibull, Lennart: Det politiska tidningsvalet. I *Väljare partier massmedia*. Stockholm 1982, Publica
- Weibull, Lennart: *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm 1983, Publica
- Weibull, Lennart: Har partipressen försvunnit? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Politiska opinioner*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet, 1991
- Weibull, Lennart, Björkqvist, Karin: *Dagspressen och dess läsare*. Stockholm 1989, Almqvist&Wiksell International
- Westerståhl, Jörgen, Janson, Carl-Gunnar: *Politisk press*. Göteborg 1956, Akademiförlaget